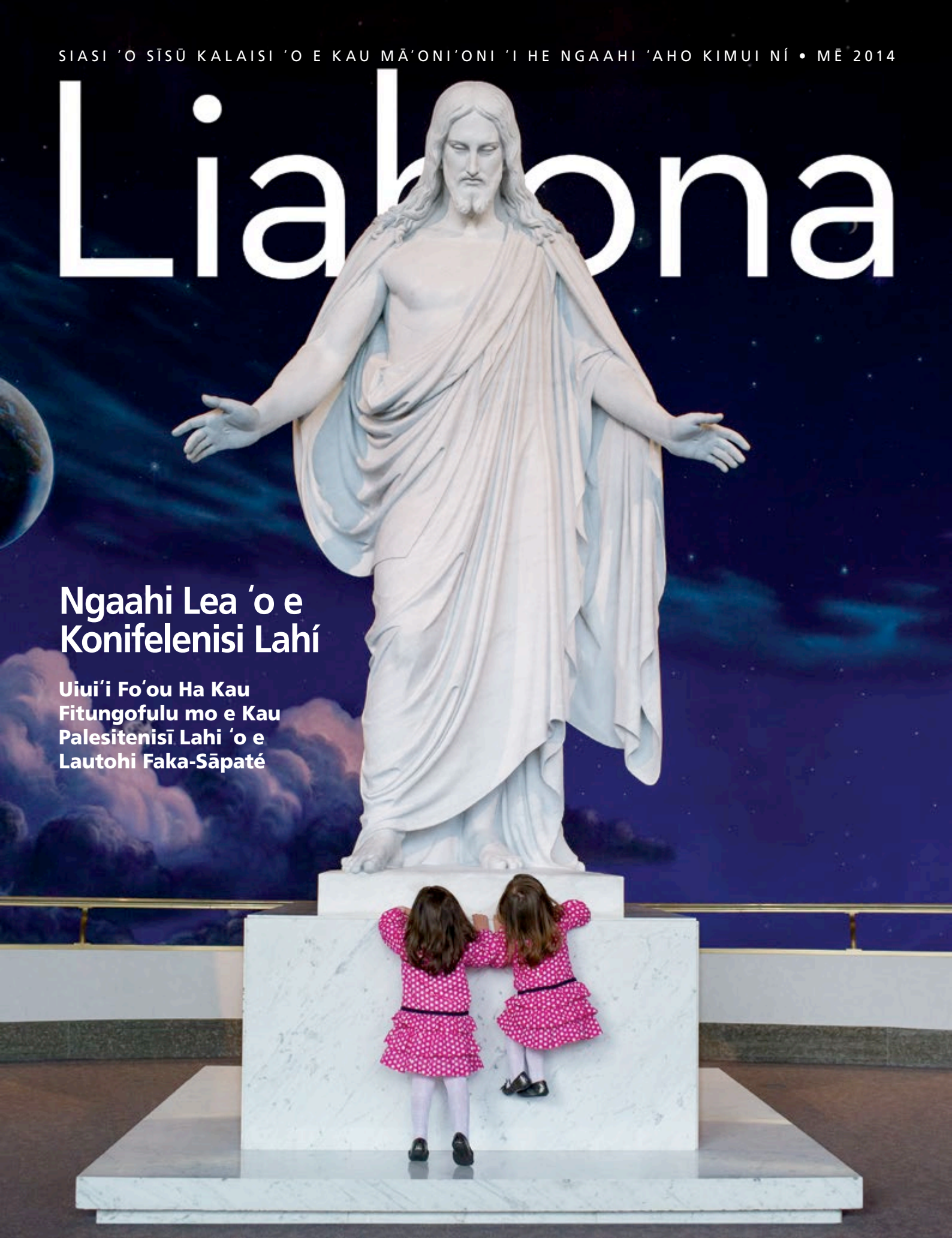

Liakona

Ngaahi Lea 'o e Konifelenisi Lahí

Uiui'i Fo'ou Ha Kau
Fitungofulu mo e Kau
Palesitenisī Lahí 'o e
Lautohi Faka-Sāpaté

Tauhi pē Taha, tā 'e Howard Lyon

*Ko e 'a'ahi 'eni 'a Sīsū Kalaisi ki he kau Nīfai 'i he ongo 'Amelikā ke fakahoko ha kikite na'á Ne fai ki he kakai 'i Selusalemá:
“Oku ai mo 'eku fanga sīpi kehe 'oku 'ikai 'i he loto'aá ni; te u 'omi mo kinautolu foki, pea te nau fanongo ki hoku le'ó;
pea 'e 'i ai 'a e loto'ā pē taha, mo e tauhi pē taha” (Stone 10:16; vakai foki, 3 Nīfai 15:21).*

Fakahokohoko 'o e Tohi Mē 2014

Volume 38 • Fika 5

FAKATAHA 'O E PONGIPONGI TOKONAKÍ

- 4 Talitali Lelei Kimoutolu ki he Konifelenisi
Palesitēni Thomas S. Monson
- 6 Ko e Mahu'inga—mo e Tāpuaki—'o e Tu'unga Faka-ākongá
'Eletā Jeffrey R. Holland
- 9 Ko e Kavenga Fakafiefia 'o e Tu'unga Faka-ākongá
'Eletā Ronald A. Rasband
- 12 Kalaisi ko e Huhu'í
'Eletā Carlos H. Amado
- 15 Malu'í mei he Ponokalafí—ko ha 'Api 'Oku Fakatefito 'ia Kalaisi
Linda S. Reeves
- 18 Ngaahi Faiingata'a Fakalaumalié
'Eletā Neil L. Andersen
- 22 Ko ha Tukufakaholo Mahu'inga 'o e 'Amanaki Lelei
Palesitēni Henry B. Eyring

FAKATAHA 'O E HO'ATĀ TOKONAKÍ

- 26 Ko Hono Hikinima'í e Kau 'Ōfisa 'o e Siasí
Palesitēni Dieter F. Uchtdorf
- 28 Lipooti 'a e Potungāue 'Aotita e Siasí, 2013
Kevin R. Jergensen
- 28 Lipooti Fakasitetisitika, 2013
Brook P. Hales
- 29 Tuku ke Hā Ho'omou Tuí
'Eletā Russell M. Nelson
- 32 "Kuó u Tuku Kiate Kimoutolu 'a e Fakatātā"
'Eletā Richard G. Scott
- 35 "Kapau 'Oku Mou 'Ofa 'Iate Au, Fai 'Eku Ngaahi Fekau"
'Eletā Robert D. Hales
- 39 'Oua Na'a Tau 'Alu 'i ha Hala Kehe
'Eletā Claudio D. Zivic
- 41 Ko e Hā Ho'o Fakakaukáu?
'Eletā W. Craig Zwick
- 44 Ngaahi Aká mo e Va'a
'Eletā Quentin L. Cook

FAKATAHA LAKANGA FAKATAULA'EIKÍ

- 49 Ko e Ngaahi Kī mo e Mafai 'o e Lakanga Fakataula'eikí
'Eletā Dallin H. Oaks
- 53 Ko e Hā 'a e Anga 'Oku Tāú?
'Eletā Donald L. Hallstrom

- 56 Ko e To'u Tangata Filí
Randall L. Ridd
- 58 'Okú Ke Mohe Nai Lolotonga Hono Fakafoki Mai 'o e Ongoongolelei?
Palesitēni Dieter F. Uchtdorf
- 62 Ko e Tangata Lakanga Fakataula'eikí
Palesitēni Henry B. Eyring
- 66 Ke ke Mālohi Peá ke Lototo'a
Palesitēni Thomas S. Monson

FAKATAHA 'O E PONGIPONGI SĀPATÉ

- 70 Loto Fakafeta'í 'i ha Fa'ahinga Tūkunga Pē
Palesitēni Dieter F. Uchtdorf
- 78 Toe Vakai'í
'Eletā M. Russell Ballard
- 81 "'Oua 'e Manavahē; He 'Oku ou 'Iate Koe"
Jean A. Stevens
- 84 Ko Ho'o Miniti 'e Faá
Pisope Gary E. Stevenson
- 87 Ke Nau Lava 'o Fua Faingofua 'Enau Kavengá
'Eletā David A. Bednar
- 91 'Ofá—ko e 'Elito 'o e Ongoongolelei
Palesitēni Thomas S. Monson

FAKATAHA 'O E HO'ATĀ SĀPATÉ

- 94 Ko e Fakamo'oni
Palesitēni Boyd K. Packer
- 97 Tauhi Ma'u 'a e Tuí
'Eletā William R. Walker
- 100 Talangofua 'o Fakafou He'etau Faivelengá
'Eletā L. Tom Perry
- 103 Ko e Palōfita ko Siosefa Sāmitá
'Eletā Lawrence E. Corbridge
- 106 Potu 'Oku 'i Ai Ho'omou Koloá
'Eletā Michael John U. Teh
- 108 Kapau 'Okú ke Masiva Poto
'Eletā Marcos A. Aidukaitis
- 111 Ko e Toetu'u 'a Sisū Kalaisí
'Eletā D. Todd Christofferson
- 115 Kae 'Oua Ke Tau Toe Fakataha Mai
Palesitēni Thomas S. Monson

FAKATAHA LAHI 'A E KAKAI FEFINÉ

- 116 'Oku Malu'í, Teuteu'í mo Fakamālohia Kitautolu He'etau Tauhi e Ngaahi Fuakavá
Rosemary M. Wixom
- 119 Feohi Fakatokouá: 'Oku Tau Fie ma'u Mo'oni e Ni'ihí Kehé
Bonnie L. Oscarson
- 122 Fie ma'u Tokoni: Ha Nima mo ha Loto ke fakavave'í e Ngāuē
Linda K. Burton
- 125 Ngaahi 'Ofefine 'o e Fuakavá
Palesitēni Henry B. Eyring
- 72 Kau Taki mo e Kau 'Ōfisa Mā'olunga 'o e Siasí 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní
- 129 Fakahokohoko Fakamotu'alea 'o e Ngaahi Talanoa 'o e Konifelenisi
- 130 Na'a Nau Lea Kiate Kitautolu: Ko Hono 'Ai e Konifelenisi ke hoko ko e Konga 'Etau Mo'uí
- 132 Ongoongo 'o e Siasí

Fakamatala Fakanounou 'o e Konifelenisi Lahi Fakata'u Hono 184

FAKATAHA LAHI 'O E PONGIPONGI TOKONAKI, 5 'EPELELI 2014

Pule'í: Palesiteni Thomas S. Monson.

Tatakí: Palesiteni Dieter F. Uchtdorf.

Fua lotú: 'Eletā Carl B. Cook.

Lotu tukú: 'Eletā W. Christopher Waddell.

Hivá ne fai 'e he Kuaea Tāpanekalé; fai hiva 'a Mack Wilberg mo Ryan Murphy; tā 'ōkani 'a Clay Christiansen mo Richard Elliott:

“E Kāinga Kuo Langa ha Tu'ungá,” *Ngaahi Himi*, fika 37; “Tau Laka Atu he Tui Kia Kalaisi,” *Ngaahi Himi*, fika 35. Wilberg, te'eki pulusi; “Kosipeli ko e Maama Lelei,” *Ngaahi Himi*, fika 47. Wilberg, te'eki pulusi; “Fili 'a e Mo'oní,” *Ngaahi Himi*, fika 146; “'Oku Ou Tuku 'a e Fekau Fo'ou Kiate Kimoutolu,” Gates, pulusi 'e Jackman; “Ha'u 'a e Tu'i 'o e Ngaahi Tu'i,” *Ngaahi Himi*, fika 23. Murphy, te'eki pulusi.

FAKATAHA LAHI 'O E HO'ATĀ TOKONAKI, 5 'EPELELI 2014

Pule'í: Palesiteni Thomas S. Monson.

Tatakí: Palesiteni Henry B. Eyring.

Fua lotú: 'Eletā Ian S. Ardern.

Lotu tukú: Linda K. Burton. Hivá ne fai 'e ha kuaea fakatahataha mei he Orem Utah Institute; fai hiva 'a Ryan Eggett; tā 'ōkani 'a Bonnie Goodliffe mo Linda Margetts: “Kolōlia ki he 'Otua,” *Ngaahi Himi*, fika 42. Manookin, pulusi. 'e Jackman; “I Lived in Heaven,” *Children's Songbook*, 4, arr. Beebe, pulusi 'e Larice Music; “Fakamālō ki he 'Otua,” *Ngaahi Himi*, fika 10; “Vakai 'e Kāinga,” *Ngaahi Himi*, fika 4. Duffin, pulusi 'e Duffin.

FAKATAHA LAKANGA FAKATAULA'EIKI 'O E EFAIFI TOKONAKI, 5 'EPELELI 2014

Pule'í: Palesiteni Thomas S. Monson.

Tatakí: Palesiteni Dieter F. Uchtdorf.

Fua lotú: 'Eletā LeGrand R. Curtis Jr.

Lotu tukú: Russell T. Osguthorpe. Hivá ne fai 'e ha kuaea 'a e lakanga fakataula'eikí mei he 'Univēsiti Pilikihami 'Iongi-'Aitahoó; fai hiva 'a Randall Kempton mo Kevin Brower; tā 'ōkani 'a Andrew Unsworth:

“Saints, Behold How Great Jehovah,” *Hymns*, no. 28, arr. Kempton, te'eki pulusi; “Ko e Lotu Liló,” *Ngaahi Himi*, fika 74. Kasen, pulusi 'e Jackman; “Fiefia, ko e 'Eiki ko e Tu'i,” *Ngaahi Himi*, fika 31; “Afe Mai Hē” *Ngaahi Himi*, fika 87. Kempton, te'eki pulusi.

FAKATAHA LAHI 'O E PONGIPONGI SĀPATÉ, 6 'EPELELI 2014

Pule'í: Palesiteni Thomas S. Monson.

Tatakí: Palesiteni Henry B. Eyring.

Fua lotú: 'Eletā L. Whitney Clayton.

Lotu tukú: Neill F. Marriott. Hivá ne fai 'e he Kuaea Tāpanekalé; fai hiva 'a Mack Wilberg; tā 'ōkani 'a Richard Elliott mo Andrew Unsworth:

“Ha'u 'a Kitautolu 'oku 'Ofa he 'Eiki,” *Ngaahi Himi*, fika 46; “On This Day of Joy and Gladness,” *Hymns*, no. 64; “Tuku ke Tau Faimālohi,” *Ngaahi Himi*, fika 149. Elliott, te'eki pulusi; “Ako'i Au ke U 'Eva he Māmá,” *Ngaahi Himi*, fika 196; “Lotu 'a ha Kí'i Tamasi'i,” *Tohi Hiva 'a e Fānaú*, 6. Perry, pulusi. 'e Jackman; “'E Sihova Haofaki,” *Ngaahi Himi*, fika 43. Wilberg, te'eki pulusi.

FAKATAHA LAHI 'O E HO'ATĀ SĀPATÉ, 6 'EPELELI 2014

Pule'í: Palesiteni Thomas S. Monson.

Tatakí: Palesiteni Dieter F. Uchtdorf.

Fua lotú: Písope Dean M. Davies.

Lotu tukú: 'Eletā Benjamín De Hoyos. Hivá ne fai 'e he Kuaea Tāpanekalé; fai hiva 'a Mack Wilberg mo Ryan Murphy; tā 'ōkani 'a Linda Margetts mo Bonnie Goodliffe: “'E 'Otua ko Homau Tu'i,” *Ngaahi Himi*, fika 77. Murphy, te'eki pulusi; “'Oku Fakafo,” *Ngaahi Himi*, fika 102. Murphy, te'eki pulusi; “Ke Fiefia 'a Māmāni” *Ngaahi Himi*, fika 164; “Tau Fakaake,” *Ngaahi Himi*, fika 124. Wilberg, te'eki pulusi.

FAKATAHA LAHI KAKAI FEFINE 'O E EFAIFI TOKONAKI, 'AHO 29 MĀ'ASI 2014

Pule'í: Palesiteni Thomas S. Monson.

Tatakí: Bonnie L. Oscarson.

Fua lotú: Emri Elizabeth Smith.

Lotu tukú: 'Ofa Kaufusi. Hivá ne fai 'e ha kuaea 'a e Palaimelí, Kau Finemuí, mo e Fine'ofá mei he ngaahi siteiki mei he Wasatch Front; fai hiva 'a Emily Wadley; tā 'ōkani 'a Bonnie Goodliffe: “Ke Fiefia 'a Māmāni” *Ngaahi Himi*, fika 164; “Daughters in His Kingdom.” Creamer, te'eki pulusi, fakataha mo e 'ōkani, fuluta, vaiolini mo e selo; “Fānau Au 'a e 'Otua,” *Ngaahi Himi*, fika 193. DeFord, te'eki pulusi; medley, arr. Mohlman, te'eki pulusi: “'Eiki, te u Muimui Atu,” *Ngaahi Himi*, fika 127, mo e “Ke Mou Fe'ofa'aki,” *Ngaahi Himi*, fika 200; “Tuku ke Tau Faimālohi,” *Ngaahi Himi*, fika 149. Huff, te'eki pulusi.

MA'U ATU 'O E NGAahi LEA KONIFELENISI

Ke ma'u 'a e ngaahi lea 'o e konifelenisi lahi 'i he 'Initaneti' i he ngaahi lea fakafonua lahi, hū ki he conference.lds.org pea fili ha lea fakafonua. 'Oku toe ma'u atu 'a e ngaahi leá 'i he Gospel Library mobile app. Ko e angamaheni 'oku ma'u e hiki tatau konifele-nisi lahi 'i he ongó 'i loto 'i ha uike 'e ono mei he konifelenisi lahi 'i he ngaahi senitā tufakí'anga nāunau.

NGAAHI PŌPOAKI 'O E FAIAKO FAKA'API MO E FAIAKO 'A'AHÍ

Ki he pōpoaki 'o e faiaiko faka'apí mo e faiaiko 'a'ahí, kātaki 'o fili ha lea te ne feau lelei taha e fie ma'u 'a e ni'ihi 'oku mou 'a'ahi ki aí.

'I HE TAKAFÍ

'I mu'á: Faitaa 'i 'e Christina Smith.

'I muí: Faitaa 'i 'e Leslie Nilsson.

FAITĀ 'I HE KONIFELENISI

Ko e ngaahi 'ata 'o e konifelenisi lahi 'i Sōleki Sití na'e fai ia 'e Welden C. Andersen, Cody Bell, Randy Collier, Weston Colton, Scott Davis, Craig Dimond, Nathaniel Ray Edwards, Lloyd Eldredge, Ashlee Larsen, John Luke, Leslie Nilsson, Christina Smith, mo Byron Warner; 'i Gilbert, Arizona, USA, 'e Jamie Dale Johnson; 'i Highlands Ranch, Colorado, USA, 'e Rebecca Morgeneegg; 'i Mexico City, Mexico, 'e Israel Gutiérrez; 'i Norcross, Georgia, USA, 'e David Winters; 'i Palmyra, New York, USA, 'e Brent Walton; 'i Pleasant Grove, Utah, USA, 'e Jeremy Hall; 'i Raymond, Alberta, Canada, 'e Rhonda Steed; 'i Saint Petersburg, Russia, 'e Vladimir Egorov; 'i São Paulo, Brazil, 'e Lauren Fochetto; 'i Sydney, Australia, 'e Colin Ligertwood; 'i Ulaanbaatar, Mongolia, 'e Kylie Sneddon; 'i Vienna, Austria, 'e Frank Helmrich; pea 'i Washington, Utah, USA, 'e James Iliff Jeffery.

MĒ 2014 VOLUME 38 FIKA 5
LIAHONA 10985 900

Ko e makasini fakavaha'apule'anga 'eni' a e Siasī 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Nī

Ko e Kau Palesitenisī 'Uluaki: Thomas S. Monson, Henry B. Eyring, Dieter F. Uchtdorf

Ko e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu

Mā Uā: Boyd K. Packer, L. Tom Perry, Russell M. Nelson, Dallin H. Oaks, M. Russell Ballard, Richard G. Scott, Robert D. Hales, Jeffrey R. Holland, David A. Bednar, Quentin L. Cook, D. Todd Christofferson, Neil L. Andersen

'Ētita Craig A. Cardon

Kau 'Ētivaisā: Jose L. Alonso, Mervyn B. Arnold, Shayne M. Bowen, Stanley G. Ellis, Christoffel Golden

Talēkita Pulē: David T. Warner

Talēkita 'o e Tokoni ki he Fāmilī mo e Mēmipā:

Vincent A. Vaughn

Talēkita 'o e Ngaahi Makasini 'a e Siasī: Allan R. Loyborg

Pule Pisinisi: Garff Cannon

Talēkita Pulē: R. Val Johnson

Tokoni 'Ētita Pulē: Ryan Carr

Timi ki hono Tohi mo hono 'Ētita 'i: Brittany Beattie, David Dickson, David A. Edwards, Jennifer Grace Fallon, Matthew D. Flitton, Mindy Raye Friedman, Lori Fuller, Garrett H. Garff, LaRene Porter Gaunt, Michael R. Morris, Sally Johnson Odekir, Joshua J. Perkey, Jan Pinborough, Richard M. Romney, Paul VanDenBergh, Marissa Widdison

Talēkita Pule Faka'āti: J. Scott Knudsen

Talēkita Faka'āti: Tadd R. Peterson

Kau Ngāue ki hono Fokotu'utu'u 'o e Makasini: Jeanette

Andrews, Fay P. Andrus, Mandie M. Bentley, C. Kimball Bott, Tom Child, Nate Gines, Colleen Hincley, Eric P. Johnsen, Susan Lofgren, Scott M. Mooy, Mark W. Robison, Brad Teare, K. Nicole Walkenhorst

Kou'otinea Intellectual Property: Collette Nebeker Aune

Pule he Fakatahataha 'i 'o e Makasini: Jane Ann Peters

Timi ki he Fakatāta mo e Fakatahataha 'i 'o e Makasini:

Kevin C. Banks, Connie Bowthorpe Bridge, Julie Burdett, Bryan W. Gygi, Denise Kirby, Ginny J. Nilson, Gayle Tate Rafferty

Fokotu'utu'u: Jeff L. Martin

Talēkita ki he Pāki: Craig K. Sedgwick

Talēkita ki hono Tufaki: Stephen R. Christiansen

Kau Ngāue ki he Liahonā 'i Tongā:

'Ētita Tūlima L. Finau

Tokoni 'Ētita Vika Taukolo

Kaungā 'Ētita Siale Hōla

Ko e totongi ki hono fakakātoa 'o e ngaahi *Liahona* he ta'u 'oku TOP \$3.60. Ko e tu'a-sila 'eni ke fai mai ki ai 'a e totongi mo e ngaahi faka'āke'āke'ā: Senitā Tufaki'anga Nāunau, Siasī 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Nī, PO Box 109, Nuku'alofa, Tongatapu, Tonga. Telefoni (676) 29-176.

Ke ma'u 'a e ngaahi totongi ki ho'o makasini 'i he ngaahi fonua mavahe mei he 'lunaiteti Siteiti mo Kānata, 'alu ki he store.lds.org pe fetu'utaki ki he senitā tufaki'anga nāunau 'a e Siasī pe taki fakauotoi pe fakakōlo.

'Omi 'a e ngaahi fakamatālā mo e ngaahi faka'ēke'ēke he 'initaneti 'i he *Liahona*.lds.org; 'i he meili ki he *Liahona*, Rm. 2420, 50 E. North Temple St., Salt Lake City, UT 84150-0024, USA; pe 'i-meili ki he *Liahona*@ldschurch.org.

Ko e *Liahona* (ko ha lea 'i he Tohi 'a Molomonā 'oku 'uhinga ia ko e "kāpasa" pe me'a "fakahinohino") 'oku pulusi 'a e Makasini Fakavaha'ā Pule'angā 'i he lea faka-'Alapeniā, 'Amēnia, Pisilama, Kempoutia, Pulukālia, Sepuano, Siaina, Siaina (faka'āingofua'i), Koloēsia, Seki, Tenimā'ake, Hōlani, Pilitānia, 'Estōnia, Fisi, Finilani, Falaniseā, Siamanē, Kalisi, Hungali, 'Aisilēni, 'Intōnesiā, 'Itali, Siapani, Kilipati, Kōlēā, Letiviā, Lifuēniā, Malakasi, Māseilisi, Mongokōliā, Noauē, Pōlani, Potukali, Lumēniā, Lūsiā, Ha'amoā, Silōveniā, Sipeini, Suisalanī, Suētēni, Suahili, Takālokā, Tahiti, Taileni, Tongā, 'Iukuleini, 'Eitu mo e faka-Vietinēni. ('Oku kehekehe pe 'a e tu'o lahi hono pulusi, 'o fakatatau mo e lea fakafonua.)

© 2014 'e he Intellectual Reserve, Inc. Mā'u 'a e ngaahi totonu fakalao kotoa pē. Paaki 'i he 'lunaiteti Siteiti 'o 'Amelikā.

'E lava ke hiki ha tatau 'o e ngaahi fakamatālā mo e ngaahi fakatātā 'i he *Liahonā* ke faka'aonga'i ki he ngaahi me'a 'a e Siasī 'oku 'ikai fakakomēsiālē pe faka'aonga'i pē 'i 'api. He 'ikai lava ke hiki tatau ha ngaahi nāunau 'oku fakaha'āi atu ai hano fakatapu'apu, 'i he tafa'āki 'oku fakamatālā ai e tokotaha 'oku 'a'ana e fakatātā. 'Oku totonu ke fakatu'asila 'a e ngaahi fahu'i ki he Intellectual Property Office, 50 East North Temple Street, Salt Lake City, UT 84150, USA; 'i-meili: cor-intellectualproperty@ldschurch.org.

For Readers in the United States and Canada:

May 2014 Vol. 38 No. 5. LIAHONA (USPS 311)

Tongan (ISSN 1522-9254) is published monthly by The Church of Jesus Christ of Latter-day Saints, 50 East North Temple, Salt Lake City, UT 84150. USA subscription price is \$10.00 per year; Canada, \$12.00 plus applicable taxes. Periodicals Postage Paid at Salt Lake City, Utah. Sixty days' notice required for change of address. Include address label from a recent issue; old and new address *must* be included. Send USA and Canadian subscriptions to Salt Lake Distribution Center at address below. Subscription help line: 1-800-537-5971. Credit card orders (Visa, MasterCard, American Express) may be taken by phone. (Canada Poste Information: Publication Agreement #40017431)

POSTMASTER: Send all UAA to CFS (see DMM 707.4.12.5).

NONPOSTAL AND MILITARY FACILITIES: Send address changes to Distribution Services, Church Magazines, P.O. Box 26368, Salt Lake City, UT 84126-0368, USA.

FAKAHOKOHOKO

FAKAMOTU'ALEA 'O E KAU LEĀ

Aidukaitis, Marcos A., 108
Amado, Carlos H., 12
Andersen, Neil L., 18
Ballard, M. Russell, 78
Bednar, David A., 87
Burton, Linda K., 122
Christofferson, D. Todd, 111
Cook, Quentin L., 44
Corbridge, Lawrence E., 103
Eyring, Henry B., 22, 62, 125
Hales, Robert D., 35
Hallstrom, Donald L., 53
Holland, Jeffrey R., 6
Monson, Thomas S., 4, 66, 91, 115
Nelson, Russell M., 29
Oaks, Dallin H., 49
Oscarson, Bonnie L., 119
Packer, Boyd K., 94
Perry, L. Tom, 100
Rasband, Ronald A., 9
Reeves, Linda S., 15
Ridd, Randall L., 56
Scott, Richard G., 32
Stevens, Jean A., 81
Stevenson, Gary E., 84
Teh, Michael John U., 106
Uchtdorf, Dieter F., 26, 58, 70
Walker, William R., 97
Wixom, Rosemary M., 116
Zivic, Claudio D., 39
Zwick, W. Craig, 41

FAKAHOKOHOKO

FAKAMOTU'ALEA 'O E TEFITÓ

'Amanaki lelei, 22
Angamā'oni'oni, 6
Anga'ofā, 91
Angatonú, 29, 66
Fa'ifa'itaki'angā, 32, 62
Faingata'ā, 9, 18, 70, 81, 87, 106
Faitotonú, 62
Fakafoki mai 'o e Ongoongolelei, 58
Fakahaā, 103, 108
Fakalelei, 12, 15, 18, 87, 111
Fakamaau totonú, 111
Fakamolemole, 91
Fakamo'oni, 94
Fakatangā, 6
Fakatomalā, 39, 84
Fāmilī, 44, 49
Fatongia fakamātu'ā, 94
Feilaulau, 97
Feohi fakatokouā, 119, 125
Fetu'utaki, 41
Hingoa 'o e Siasī, 78
Hisitolia fakafāmilī, 44
Hou'eiki fafinē, 49, 119
Houngā'iā, 70
Kau paioniā, 70, 97
Kau palōfitā, 97, 103, 108
Konifelenisi lahi, 4, 115
Kovī, 29
Lakanga fakataula'eiki, 49, 53, 62
Laumalie Mā'oni'oni, 22, 94, 100
Loto fakatōkilalō, 106
Loto-to'a, 6, 18, 66
Lotú, 15, 56, 62, 81
Mafai, 49
Manava'ofa, 91

Mapule'i-kitā, 84
Maté, 12, 111
Ma'unimāā, 15, 58
Mo'oni, 29, 94, 103, 108
Mo'ui Ta'engatā, 22
Mo'ui tāu, 53
Ngaahi Folofolā, 29, 56
Ngaahi Fuakavā, 22, 84, 87, 116, 122, 125
Ngaahi me'a 'oku fakamu'omu'ā, 58, 106
Ngaahi ouau, 94
Ngāue fakafaifekau, 32, 78
Ngāue Fakafaifekau 'a e Kāingalotú, 78
Ngāue tokoni, 9, 32, 53, 58, 62, 119, 122
Nofomalī, 18, 41, 49
'Ofā, 6, 32, 41, 58, 91, 115, 119
'Ofa faka-Kalaisi, 91
'Otua ko e Tama'i, 81, 94
Ponokalafi, 15, 53, 58
Potó, 103, 108
Siokitā, 58
Siosefa Sāmita, 22, 39, 66, 103
Sisū Kalaisi, 6, 9, 12, 18, 22, 29, 32, 35, 39, 58, 70, 87, 94, 103, 111
Talangofuā, 6, 18, 35, 84, 100
Tau'atāina ke Filí, 35, 56, 100
Tekinolosia, 44, 56, 108
Temipalē, 4, 44, 97, 116
Toetu'ú, 12, 111
Tohi 'a Molomonā, 18
Tu'i, 29, 78, 81, 97, 100, 108
Tu'unga Fakaākongā, 6, 9, 18, 122

Fai 'e Palesiteni Thomas S. Monson

Talitali Lelei Kimoutolu ki he Konifelenisí

'Oku tau. . . faaitaha he 'etau tuí mo 'etau faka'amu ke fakafanongo mo ako mei he ngaahi pōpoaki 'e fakahoko maí.

S i'i kāinga 'ofeina, 'oku ou fiefia mo'oni ke talitali lelei kimoutolu ki he konifelenisi fakaemāmani lahi ko 'eni 'o e Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní. 'Oku tau fakataha mai ko ha fāmili ma'ongo'onga 'e toko 15 miliona tupu 'oku tau faaitaha he 'etau tuí mo 'etau faka'amu ke fakafanongo mo ako mei he ngaahi pōpoaki 'e fakahoko maí.

Me'a vave ko e fakalaka e māhina 'e ono kuohilí 'o hangē pē ko e laka ta'etūkua atu kimu'a e ngāue 'a e Siasí. 'I he māhina 'e taha mo e kongā kuohilí ne u ma'u ai ha faingamālie ke fakatapai 'a e Tempale Kilipati 'Alesoná, ko ha fale faka'ofa'ofa ia. 'I he efiafi kimu'a he fakatapai, na'e fakahoko ai ha faiva fakafonua 'i he Pa'ake Discovery ne ofi mai pē ki ai. Na'e fakahoko 'e ha to'u tupu 'e toko taha mano ua afe ha polokalama miniti 'e 90. Na'e makehe 'aupito 'a e tau'olungá, hivá mo e faka'ali'ali hivá.

Ne tō foki ha la'ala'ā lahi he feitu'ú ni pea 'oku ou tui ne laulau uike hono lotua 'o kolea ha 'uha. Me'apango ne tō mai ia kimu'a pea fakahoko 'a

e faivá pea 'uha ai pē he lolotonga e faivá! Neongo na'e pīponu mo mokosia e to'u tupú he 'uhá mo e 'ea mokomokó, ka ne mau ongo'i kotoa pē 'a e Laumālie 'o e 'Eikí. Ko e kaveinga 'o e polokalamá ko e, "Tauhi Ma'u 'a e Tuí,"—fakakaukau loto angé ki ai: "Tauhi Ma'u 'a e Tuí"—na'e fakaholomamata mo'oni hono fakahoko 'e ha kau talavou mo ha kau finemui fofonga malimali mo loto veveve. Neongo e momokó mo e 'uhá ka na'e fonu ia 'i he tuí mo ha ngaahi a'usia fakalaumālie 'e makakoloa'aki 'e he to'u tupú ni pea nau fakamatala'i ia ki he'enu fānaú mo e makapuná 'i he ngaahi ta'u ka hoko maí.

Ne fakatapai 'a e Tempale Kilipati 'Alesoná he 'aho hono hokó. Na'e hoko ia ko e tempale hono 142 'o e Siasí 'oku lolotonga ngāue. Ne 'ikai 'uha ia 'o hangē ko e 'anoihá ka na'e tafitonga mo faka'ofa'ofa e 'ahó ia. Na'e fakalaumālie mo'oni e ngaahi fakataha'angá. Ne u lava atu ki ai mo Palesiteni Heneli B. 'Aealingi, 'Eletā mo Sisitā Teti R. Kalesita, 'Eletā mo Sisitā Viliami R. Uoka, pea mo 'Eletā mo Sisitā Keni F. Lisiate.

'E fakatapai 'i Mē 'a e Tempale Footi Lotateilá. 'Oku 'i ai mo ha ngaahi tempale kehe 'e 'osi pea fakatapai he kongā kimui 'o e ta'u ní. 'I he 2015, 'oku mau 'amanaki 'e 'osi mo fakatapai ai ha ngaahi tempale fo'ou he funga 'o e māmaní. 'E kei hokohoko atu pē 'eni. 'I he taimi 'e 'osi ai e ngaahi tempale kuo fanongonongo

kimu'á, 'e a'u ai e temipale 'oku lolotonga ngāue he māmaní ki he 170.

Neongo 'oku lolotonga tukutaha 'etau tokangá ki hono fakakakato e ngaahi temipale kuo 'osi fanongonongó pea he 'ikai toe fanongonongo ha temipale fo'ou ia he kaha'u vavé ni maí ka te mau kei hokohoko atu pē he ngāue ke fakapapau'i e ngaahi

fie ma'ú mo kumi ha tu'u'anga ki he ngaahi temipale ke langá. 'E toki fanongonongo atu leva ia he ngaahi konifelenisi lahi ka hoko maí. Ko ha kakai langa temipale kitautolu 'oku tau ō ma'u pē ki he temipalé.

'E kāinga, 'oku tau vēveveke ke fanongo ki he ngaahi pōpoaki 'e 'omi he 'ahó ni mo 'apongipongí. Kuo

kolea 'e he ní'hi te nau fai ha leá, ha tokoni mo ha fakahinohino fakalangi 'i he'enu teuteu 'enu pōpoakí.

'Ofa ke nofo'ia kitautolu 'e he Laumālie 'o e 'Eikí pea ke ne langaki hake mo ue'i fakalaumālie kitautolu 'i he'etau fakafanongo mo akó. 'I he huafa 'o Sisū Kalaisí, ko hotau Fakamo'uí, 'ēmeni. ■

Fai 'e 'Eletā Jeffrey R. Holland

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

Ko e Mahu'inga— mo e Tāpuaki—'o e Tu'unga Faka-ākongá

'Ai ke mou to'a. Mo'ui faivelenga 'aki e ongoongolelei neongo kapau 'oku 'ikai 'aupito mo'ui 'aki ia 'e he ni'ihī 'oku mou feohi.

Palesitēni Monisoni, 'oku mau 'ofa atu kiate koe. Kuó ke foaki ho lotó mo ho'o mo'uí ki he ui kotoa pē kuo fai atu 'e he 'Eikí kiate koe, tautautefito ki he lakanga toputapu 'okú ke ma'u he taimi ní. 'Oku fakamālō atu 'a e Siasí ni kotoa koe'uhí ko ho'ō ngāue ta'e-tūkuá pea mo hono mātē-aki'i e fatongiá.

'Oku ou pehē ki he taha kotoa, 'i he tangane'ia mo e fakalotolahi 'e fie ma'u ke nau tu'u ma'u 'i he ngaahi 'aho faka'osi ko 'ení, pea tautautefito ki he to'u tupu 'o e Siasí 'o kapau 'oku te'eki ke ke fai ia, 'e 'i ai e 'aho 'e fie ma'u ai ke ke taukave'i ho'ō tu'i pe mahalo 'e a'u ki ha'ō katekina ha ngaohikovia fakataautaha koe'uhí pē ko ha mēmipa koe 'o e Siasí 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní. 'E fie ma'u he taimi peheé 'a e lototo'á mo e faka-'apa'apá fakatou'osi.

Hangē ko 'ení, na'e faitohi mai kimuí ni ha faifekau fefine 'o pehē: "Na'á ku fakatokanga'i mo hoku hoá ha tangata na'e tangutu 'i ha sea 'i he

loto koló 'o ma'u me'atokoni ho'atā. 'I he'ema ofi atú, na'á ne hanga hake 'o fakatokanga'i homa pine fakafai-fekau. Na'á ne puna ki 'olunga mo ha mata faikehe, pea hiki hono nimá ke taa'i au. Ne u kalofia ia, ka na'á ne pu'aki kotoa 'ene ma'angá 'iate au pea kamata ke kape mai 'aki ha ngaahi lea ta'efe'unga 'aupito. Na'á ma mavahe 'o 'ikai foaki ha fo'i lea. Na'á ku feinga ke tafi e me'akái mei hoku matá, ka ne u ongo'i e tau ha falukunga pateta o'i 'i hoku mui'i 'ulú. 'Oku faingata'a he taimi 'e ni'ihī ke hoko ko ha faifekau koe'uhí ko e hoko ha me'a pehē, na'á ku loto ke u foki 'o kola'i 'a e ki'i motu'a ko 'iá, 'o pehē ange, 'KĀTAKI,' Ka na'e 'ikai ke u fai ia."

'Oku ou pehē ki he kau faifekau mātēaki ko 'ení, 'e fānau 'ofeina, kuo mou laka atu 'i ho'omou founa fakatōkilalo pē 'amoutolu ki he sia-kale 'o e kau fefine mo e kau tangata mātū'aki makehe, 'o hangē ko e lau 'a e palōfita 'o e Tohi 'a Molomoná ko Sēkopé, "[kuo nau] fakakaukau lahi ki he pekia 'a Kalaisí, mo fua

hono kolosí pea kātaki'i 'a e manuki 'a māmaní."¹

Ko e mo'oni na'e tohi 'e he tokoua 'o Sēkope ko Nifái 'o kau kia Sīsū tonu 'o pehē: "Pea ko e māmaní, ko e me'a 'i he'enu angahalá, te nau fakamā-u'i ia ko e me'anoa pē; ko ia, te nau tautea'i ia, pea te Ne kātaki'i ia; pea te nau taa'i Ia, pea te Ne kātaki'i ia. 'Io, te nau 'anuhia Ia, pea te Ne kātaki'i ia, koe'uhí ko 'Ene 'alo'ofa mo 'Ene kātaki fuoloa ki he fānau 'a e tangatá."²

Pea hangē ko e a'usia 'a e Faka-mo'uí, kuo 'i ai ha hisitōlia lōloa 'o hono fakasitu'a'i mo e totongi mā-'olunga ne fai 'e he kau palōfita mo e kau 'aposetoló, kau faifekau mo e kāingalotu 'i he to'u tangata kotoa pē 'a kinautolu na'e feinga ke fakahoko e ui 'a e 'Otuá ke hiki hake fāmili 'o e tangatá ki "ha hala 'oku lelei lahí."³

'Oku fehu'i 'e he taha na'á ne hiki e tohi Hepeluú, "Pea ko e hā mo 'eku lea 'e fai [kiate kinautolu]?"

"['A kinautolu] na'e . . . tāpuni 'a e ngutu 'o e fanga laioné,

"Fu'ifu'i 'a e kakaha 'o e afí, pea hao 'i he mata 'o e heletá, . . . loto to'a 'i he taú, pea nau tulia 'a e mata-taú ke hola . . .

"[Mamata ki honau kau] maté kuo fokotu'u mo'ui [kae] fakamamahi'i 'a e ni'ihī, . . .

"Pea . . . [mo e] 'ahi'ahi 'o e ngaahi manuki mo e kau'imaēa, . . . 'o e ngaahi ha'i mo e nofo fale fakapōpula:

"Na'e tolongaki 'aki 'a e maka, . . . na'e kilisi 'o fahiua 'a kinautolu, na'e 'ahi'ahi'i, na'e tāmāte'i 'aki 'a e heletá: . . . na'a nau 'alu fano 'i he kilii'i sipi mo e kilii'i kosi; kuo masiva, kuo mamahi, kuo ngaohi kovi'i;

"['A kinautolu na'e 'ikai taau mo māmani ke ma'uí]: . . . na'a nau 'alu-fano 'i he ngaahi toafá, mo e ngaahi mo'ungá, pea 'i he ngaahi 'ana mo e luo 'o e kelekelé."⁴

Na'e tangi mo'oni 'a e kau

‘āngelo ‘o e langí ‘i he ‘enau lekooti ‘a e totongi mahu‘inga ‘o e tu‘unga fakaākongá ‘i ha māmani ‘oku fa‘a angatu‘u ki he ngaahi fekau ‘a e ‘Otuá. Na‘e tutulu ‘a e Fakamo‘uí koe‘uhí ko kinautolu kuo ta‘u ‘e laungeau honau fakafisinga‘i mo fakapōngi ‘i He‘ene ngāué. Pea ko ‘eni kuo fakafisinga‘i mo ‘amanaki ke fakapoongi.

Na‘e kalanga ‘a Sisū, “E Selusalema, Selusalema, ‘a koe ‘okú ke tāmata‘i ‘a e kau palōfitá, mo ke tolongaki ‘aki ‘a e maká ‘a kinautolu ‘oku fekau atu kiate koe, kuo liunga fiha ‘eku fie tānaki fakataha ho‘o fānaú, ‘o hangē ko e tānaki fakataha ‘e he motu‘a moá ‘ene fānaú ‘i hono lalo kapakaú, ka na‘e ‘ikai te mou loto ki ai!

“Vakai, kuo si‘aki homou falé kiate kimoutolu ke lala ‘aupito.”⁵

Pea ‘oku ‘i heni ha pōpoaki ki he talavou mo e finemui kotoa pē ‘i he Siasí ni. Mahalo te mou fifili pe ‘oku ‘i ai hano ‘aonga ke taukave‘i lototo‘a e tu‘unga faka-angama‘a ‘i he ako mā‘olungá pe ko e ō ‘o ngāue fakafaifekau kae iku manuki‘i ai ‘a e tui ‘okú ke fakamahu‘inga‘i tahá pe fakafepaki‘i ha me‘a lahi ‘i ha sōsaieti ‘okú ne fa‘a manuki‘i ‘i he taimi ‘e ni‘ihi ha mo‘ui lí‘oa fakalotu. ‘Io, ‘oku ‘aonga, koe‘uhí he ko e tafa‘aki ‘e tahá ko e tuku hotau “‘api” kuo tuku kiate kitautolu kuo “lí‘ekina”—lí‘ekina fakafō‘ituitui, lí‘ekina fakafāмили, lí‘ekina fakakaungá‘api, mo ha ngaahi pule‘anga kuo lí‘ekina.

Ko ia, kuo tau ma‘u ai ‘a e kavenga ‘a kinautolu ne ui ke ‘oatu ‘a e pōpoaki faka-mīsaíá. Makehe mei he ako‘í, fakalotolahi‘í, mo e faka‘ai‘ai atu ‘o e kakaí (ko e konga fakafiefia ia ‘o e tu‘unga faka‘ākongá), ‘i he taimi kotoa peé, ‘oku toe ui ‘a e kau talafekau tatau ko ‘ení ke nau hoha‘a, fakatokanga, pea ko e taimi ‘e ni‘ihi ke tangi pē (ko e konga fakamamahi ia ‘o e tu‘unga fakaākongá). ‘Oku nau

‘ilo‘i lelei ko e hala ‘oku fakatau ki he fonua ‘o e tala‘ofá “‘oku mahutafea ‘i he hu‘a huhú mo e honi”⁶ ‘oku lele ia ‘i he tafa‘aki ‘o e Mo‘unga Sainai ‘oku fonu ai ‘a e “me‘a ke fakahoko” mo “‘ikai fakahokó.”⁷

Kae pangó he ko e kau talafekau kuo nau fakahā fakalangi e ngaahi fekau ‘a e ‘Otuá ‘oku ‘ikai mana-koa ange kinautolu he ‘ahó ni ‘i he kuonga mu‘á, ‘o hangē ko ia ‘e lava ke fakamo‘oni‘i ‘e he ongo faifekau fefine na‘e ‘anuhia mo tolo ‘aki e patetá. Ko e fo‘i lea *fehi‘á* ko ha fo‘i lea ta‘efe‘unga, ka ‘oku ‘i ai ha ni‘ihi he ‘ahó ni te nau lea fakataha mo e tokotaha kovi ko ‘Ēhapí, “‘Oku ou fehi‘a [he palōfita ko Mikaiá]; he ‘oku ‘ikai si‘i fakahā ‘e ia ha lelei kiate au, ka ko e [kikite‘i ‘o e] kovi ma‘u ai pē.”⁸ Ko e fa‘ahinga fehi‘a pehē ki he faitotonu ‘a ha palōfitá na‘e mole ai e mo‘ui ‘a ‘Apinetaí. Hangē ko ‘ene lea ki he Tu‘i ko Noá: “Ko e me‘a ‘i he‘eku tala kiate kimoutolu ‘a e mo‘oní, ko ia ‘oku mou ‘ita ai kiate aú. . . . Koe‘uhí ko ‘eku lea ‘aki e folofola ‘a e ‘Otuá ‘oku mou fakamā‘u ai ‘oku ou faha”⁹ pe, te tau toe tānaki atu, tuku‘uta, fakaaaoa ‘a

tangata, filifili-mānako, ta‘e-‘ofa, ‘ata-mai ta‘e-maa‘usia, fakakuonga mu‘a, mo toulekeleka.

‘Oku hangē pē ko e tangilāulau ‘a e ‘Eikí tonu ki he palōfita ko ‘Isaía: “[Ko e] fānaú [ni] . . . ‘oku ‘ikai fie fanongo ki he fono ‘a [e ‘Eikí]:

“‘Oku nau pehē ki he kau kikité, ‘Oua na‘a mamata; pea ki he kau palōfitá, ‘Oua ‘e fakahā kiate kimautolu ‘a e ngaahi me‘a totonú, lea ‘aki kiate kimautolu ‘a e ngaahi me‘a mālie, kikite ‘aki ‘a e ngaahi kākā:

“Tu‘u ke ‘ataá mei he halá, afe mei he halá, tuku ke mole ‘i hotau ‘aó ‘a e Toko Taha Mā‘oni‘oni ‘o ‘Isileí.”¹⁰

Ko e me‘a fakamamahi, ‘e hoku kaungāme‘a kei talavou, ko e anga ia hotau kuongá kapau ‘oku fie ma‘u ‘e he kakaí ha ngaahi ‘otua, ‘oku nau loto ke nau hoko ko ha ‘otua ‘oku ‘ikai ke nau fie ma‘u ha me‘a lahi, ko ha ngaahi ‘otua fakafiefiemālie pea ‘ikai ngata pē ‘i he ‘ikai ke nau fai ha me‘á ka ‘oku ‘ikai ke ngāue, ko ha ‘otua ‘oku nau fakahaheheke‘i kitautolu, ‘ai ke tau kakata, pea toki talamai ke tau hoko atu ‘o fiefia.¹¹

Hangē ia ko hano fakatupu ‘e he

tangatá 'a e 'Otuá 'i hono tataú! Ko e taimi 'e ní'ihí—pea ko e fakaoli tahá 'eni—'oku faka'aonga 'i 'e he kakai ko 'ení 'a e huafa 'o Sisuú ko ha taha 'o e fá'ahinga 'Otuá "fakafiemālie" ko 'ení. Ko e mo'oni ia? Ko Ia na'á ne folofola 'oku 'ikai ngata pē 'i he 'ikai totonu ke tau maumau 'i 'a e ngaahi fekaú, ka 'oku 'ikai totonu ke tau teitei *fakakaukau* ke maumau 'i kinautolu. Pea kapau 'oku tau fakakaukau ke maumau 'i kinautolu, ta kuo tau 'osi maumau 'i kinautolu 'i hotau lotó. 'Oku ongo nai 'eni hangē ha tokāteline "fakafiemālié," fakafiemālie ki he ongó mo manakoa 'i he fakafiefia'anga 'o e koló?

Kae fēfē 'akinautolu 'oku nau manako ke mamata mo ala atu ki he angahalá mei he mama'ó? Na'e folofola fakahangatonu 'a Sīsū, kapau 'oku fakahalaki koe ho matá, kape'i

ia. Kapau 'e fakahala 'i koe 'e ho nima to'omata'ú, tutu'u ia. ¹² "Na'e 'ikai te u ha'u ke 'omi 'a e melinó, ka ko e heletaá." ¹³ Na'á ne fakatokanga kiate kinautolu ne nau fakakaukau na'á ne lea 'aki pē ha ngaahi me'a muna 'oku fakafiemālié. 'Oku 'ikai ha ofo, 'a e kole 'a e ngaahi kaungā-koló mei he malanga ki he malanga "ke ne 'alu 'i honau fonuá." ¹⁴ 'Oku 'ikai ha ofo, neongo e hokohoko 'a e ngaahi maná, ka na'e 'ikai tala mei he 'Otuá Hono mālohí ka ko e tēvoló. ¹⁵ 'Oku mahino he 'ikai 'omi ma'u pē 'e he fo'i fehu 'i manakoa ko ia "Ko e hā 'e fai 'e Sisuú?" ha tali 'oku manakoa.

Na'e folofola 'a Sīsū 'i he faka-'osinga 'o 'Ene ngāue 'i he matelié, "Ke mou fe'ofa'aki kiate kimoutolu, 'o hangē ko 'eku 'ofa kiate kimoutolu." ¹⁶ Koe'uhí ke fakapapau 'i pe na'e

mahino kiate kinautolu 'a e fá'ahinga 'ofa ko iá, na'á Ne folofola, "Kapau 'oku mou 'ofa kiate au, fai 'eku ngaahi fekaú," ¹⁷ pea "ko ia . . . te ne li'aki ha fekau si'i 'i he ngaahi fekau ní, *pea akonaki pehē ki he kakai*, 'e ui ia . . . ko e si'i hifo 'i he pule'anga 'o e langí." ¹⁸ Ko e fie ma'u lahi taha 'i he palanite ko 'ení ko e 'ofa faka-Kalaisí, he na'e pau ma'u pē ke 'alu fakataha mo ia 'a e angatonú. Ko ia, kapau leva ko e 'ofá ko ha fo'i lea ke tokanga ki ai, hangē ko ia *kuo paú*, pea ta ko e folofola 'a Ia 'oku ho'ata ai 'a e 'ofá, kuo pau ke tau si'aki 'a e maumau fonó mo ha toe ki'i faka'ilonga pē 'o hano taukave'i. Na'e mahino 'aupito kia Sīsū 'a e me'a 'oku hangē 'oku ngalo 'i ha tokolahi 'i hotau anga fakaonopōni: 'oku 'i ai ha faikehekehe mahu'inga 'i he fekau ke fakamole-mole 'i 'a e angahalá ('a ia 'okú Ne ma'u ha ivi ta'e-fakangatangata ke faí) mo e fakatokanga ke 'oua 'e fakangofuá ('a ia ne te'eki ke ne fakahoko tu'o taha).

Kaungāme'a, tautautefito ki hoku kaungāme'a kei talavou, 'ai ke mou loto lahi. 'E lava 'e he 'ofa faka-Kalaisi 'oku tafe mei he mā'oni'oni mo'oni 'o lililu 'a e māmani. 'Oku ou fakamo'oni ko e ongoongolei mo'oni mo mo'ui 'o Sīsū Kalaisí 'oku 'i māmani pea ko e kāingalotu kimoutolu 'o Hono Siasi mo'oni mo mo'uí, 'oku feinga ke vahevahe ia. 'Oku ou fakamo'oni ki he ongoongolei ko iá mo e Siasi ko iá, 'aki ha fakamo'oni pau ki he ngaahi ki 'o e lakanga fakataula'eikí kuo fakafoki maí 'a ia 'okú ne fakaava 'a e mālohi mo e 'aonga 'o e ngaahi ouau fakamo'uí. 'Oku ou fakapapau 'i lahi ange kuo 'osi fakafoki mai 'a e ngaahi kī ko iá pea kuo toe lava ke ma'u e ngaahi ouau ko iá kuo toe ma'u 'i he Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní 'o hangē ko 'eku he'eku fakapapau 'i

‘oku ou tu’u heni ‘i homou ‘aó ‘i he tu’unga malangá ni pea ‘oku mou me’a mai hena ‘i he konifelenisí ni.

‘Ai ke mou to’a. Mo’ui faivelenga ‘aki e ongoongoleléi neongo ‘oku ‘ikai pehē ‘a e ni’ihi ‘oku mou feohí. Taukave’i ho’omou tuí ‘aki ‘a e faka’apa’apa mo e anga ‘ofa, ka ke mou taukave’i kinautolu. ‘Oku fakahinohino’i kimoutolu ‘e ha hisitōlia ‘o ha ngaahi le’o fakalaumālie ki he hala ‘o e tu’unga fakaākonga faka-Kalisitiané, kau ai ‘a kinautolu te mou fanongo ki ai ‘i he konifelenisi ko ‘ení mo e le’o ‘o Palesiteni Tōmasi S. Monisoni ne mou toki fanongoá. Ko ha hala lausi’i mo fāsi’i ia ‘oku ‘ikai toe fa’aliua, ka ‘e lava ke fononga’ia ‘i he fiefia pea lava’i lelei, “i he . . . tui mālohi kia Kalaisi, . . . mo ha ‘amanaki lelei ‘oku mālohi haohao, mo ha ‘ofa ki he ‘Otuá mo e kakai fulipē.”¹⁹ Ka ‘i ho’o hoko atu lototo’a ‘i he hala peheé, te ke ma’u ha tui ta’e-ue’ia, te ke malu mei he ngaahi matangi koví, pea na’a mo e kafukafu ‘i he ‘ahiohió, mo ke ongo’i ‘a e ivi ‘o hotau Huhu’i ‘oku hangē ko e maká, ‘a ia kapau te ke langa ai ‘a e tu’unga fakaākonga mateaki, he *‘ikai lava* ke ke hinga.²⁰ ‘I he huafa ‘o Sīsū Kalaisí, ‘ēmeni. ■

MA’U’ANGA FAKAMATALÁ

1. Sēkope 1:8.
2. 1 Nifai 19:9.
3. 1 Kolinitō 12:31; ‘Eta 12:11.
4. Hepelū 11:32–38.
5. Mātiu 23:37–38.
6. ‘Ekesōtosi 3:8.
7. Vakai, ‘Ekesōtosi 20:3–17.
8. 2 Fakamatala Me’a Hokohoko 18:7.
9. Mōsaia 13:4.
10. ‘Isaia 30:9–11.
11. Vakai, Henry Fairlie, *The Seven Deadly Sins Today* (1978), 15–16.
12. Vakai, Mātiu 5:29–30.
13. Mātiu 10:34.
14. Ma’ake 5:17.
15. Vakai, Mātiu 9:34.
16. Sione 15:12.
17. Sione 14:15.
18. Mātiu 5:19; toki tōnaki atu hono fakamamafa’i.
19. 2 Nifai 31:20.
20. Vakai, Hilamani 5:12.

Fai ‘e ‘Eletā Ronald A. Rasband

‘O e Kau Palesitenisí ‘o e Kau Fitungofulú

Ko e Kavenga Fakafiefia ‘o e Tu’unga Faka-ākongá

Ko ha faingamālie ke hikinima ‘i hotau kau takí; ‘oku ha ‘u fakataha mo ha fatongia fakatāutaha ke vahevahe ‘enau kavengá pea hoko ko e kau ākonga ‘a e ‘Eikí.

‘I he ‘aho 20 ‘o Mē ‘o e ta’u kuo’osí, ne haveki ai ‘e ha ‘ahiohio lahi e tukui kolo ‘o ‘Okolahoma Sití, ‘i he uhouhonga ‘o ‘Ameliká, pea ko hono halangá ne lahi he maile ‘e tahá (1.6 km) hono fālahí pea maile ‘e 17 (27 km) hono lōloá. Ne hoko e matangi ko ‘ení ko ha ‘ahiohio fakalilifu ‘o ne liliu e funga fonuá mo e mo’ui ‘a e kakai ‘i hono halangá.

Hili ha uike mei he tō ‘a e matangi lahí, ne vahe mai ke u ‘a’ahi ki he ‘ēlia ko ‘eni ne laku takai pē e ngaahi ‘apí mo e koloá he tukui kolo ne tukuhifo pea faka’auhá.

Kimu’a peá u mavahé, ne u talanoa mo hotau palōfita ‘ofeiná, Palesiteni Tōmasi S. Monisoni, ‘a ia ‘okú ne fiefia ‘i ha ngāue pehē ma’á e ‘Eikí. ‘I he’eku fakahaa’i ‘a e faka’apa’apa ‘o ‘ikai ki hono lakangá pē ka koe’uhí ko ‘ene angaleléi, ne u fehu’i, “Ko e hā ‘okú ke fie ma’u ke u faí? Ko e hā ‘okú ke fie ma’u ke u lea ‘akí?”

Na’á ne puke hoku nimá, ‘o hangē ko ia na’á ne mei fai kiate kinautolu

ne hoko ki ai e fakatamakí mo kinautolu ne tokoni ‘i he fakatamakí kapau na’á ne ‘i ai tonu ‘o pehē:

“Uluakí, talaange ‘oku ou ‘ofeina kinautolu.

“Uá, talaange ‘oku ou lotua kinautolu.

“Tolú, kātaki ‘o fakamālō kiate kinautolu kotoa ‘oku tokoní.”

‘I he’eku hoko ko ha mēmipa ‘o e Kau Palesitenisí ‘o e Kau Fitungofulú, ne u ongo’i hono mafatukitukí ‘i he folofola ‘a e ‘Eikí kia Mōsesé:

“Tānaki mai kiate au ‘a e kau tangata ‘e toko fitungofulu ‘i he kau mātu’a ‘o ‘Isilelí, ‘a kinautolu ‘okú ke ‘ilo ko e kau mātu’a ‘i he kakaí, pea mo e kau matāpule ‘iate kinautolú; . . .

“Pea te u ‘alu hifo ‘o ta alea ‘i ai mo koe: pea te u to’o ‘a e laumālie ‘oku ‘iate koé [Mōsesé], ‘o tuku ia kiate kinautolu; pea te nau fua fakataha mo koe ‘a e kavenga ‘a e kakaí, ‘e ‘ikai te ke fua toko taha pē ia.”¹

Ko e ngaahi lea ‘eni mei ono’aho, ka ‘oku te’eki pē liliu e founga ‘a e ‘Eikí.

I he Siasí he lolotonga ni, kuo ui 'e he 'Eikí ha kau Fitungofulu 'e toko 317, ngāue 'i he kōlomu 'e 8, ke tokoni ki he kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá 'i hono fua e kavenga 'oku 'i he Kau Palesitenisī 'Uluakí. 'Oku ou ongo'i mo'oni 'a e fiefia 'i he fatongia ko iá 'o hangē ko hoku ngaahi Tokouá. Neongo iá, 'oku 'ikai ko kimautilu pē 'oku tokoni 'i he ngāue nāunau'ia ko 'ení. 'Oku tau ma'u kotoa e faingamālie faka'ofa'ofa 'o hono tāpuaki'i e mo'ui 'a e ni'ihī kehē 'i he'etau hoko ko ha kāingalotu 'o e Siasí fakamāmani lahi.

Kuó u ako mei hotau palōfita 'ofeiná e me'a ne fie ma'u 'e kinautilu ne uesia 'e he matangi—'ofá, lotú mo hono fakahounga'i 'o kinautilu ne tokoní.

I he efiáfi ni te tau hikinima 'o poupuu'i e Kau Palesitenisī 'Uluakí mo e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá ko ha kau palōfita, tangata kikite mo ma'u fakahā 'o e Siasí 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní. 'Oku 'ikai ko ha me'a angamaheni pē 'eni ke fai, pe tuku pē ma'anautilu 'oku ui ke ngāue fakataki-mu'á. Ko ha faingamālie ke hikinima 'i hotau kau takí; 'oku ha'u fakataha mo ha fatongia fakatāutaha ke vahevahe 'enau kavengá pea hoko ko e kau ākongá 'a e Eiki ko Sisū Kalaisi.

Kuo pehē 'e Palesiteni Monisoni:

“Oku 'ākilotoa kitautolu 'e ha ni'ihī 'oku nau fie ma'u 'etau tokangá, fakalotolahi, poupuú, fakafiemālié,

'etau anga'ofá—'o tatau ai pē pe ko ha mēmipa kinautilu 'o e fāmilí, kaungāme'a, maheni pe ko ha muli. Ko e to'ukupu kitautolu 'o e 'Eikí 'i he funga 'o e māmaní, kuo fekau'i mai ke tau tokoní'i mo hiki hake 'Ene fānaú. 'Okú Ne fakafalala mai kiate kitautolu taki taha. . . .

“... Ko e me'a 'i ho'omou fai ia ki ha taha 'oku kihí'i si'i hifo . . . , ko ho'omou fai ia kiate aú' [Mātiu 25:40].”²

Te tau tali nai 'i he 'ofa 'i ha 'i ai ha faingamālie ke tau 'a'ahi pe telefoni, fai ha ki'i tohi, pe fakamoleki ha 'aho ke tokoní'i ha fie ma'u 'a ha taha kehe? Pe te tau hangē ko e talavou na'á ne fakahaa'i 'oku muimui 'i he ngaahi fekau kotoa 'a e 'Otuá:

“Kuó u fai kotoa pē 'eni talu 'eku kei si'i: ko e hā 'oku ou kei hala ai?

“Pea talaange 'e Sisū kiate ia, Kapau ko ho lotó ke ke haohaoa, 'alu 'o fakatau 'a ia 'oku 'a'au, mo foaki ki he masivá, pea te ke ma'u ai 'a e koloa 'i he langí: peá ke ha'u, 'o muimui 'iate au.”³

Ne ui 'a e talavou ki ha ngāue lahi ange 'i he tafa'aki 'o e 'Eikí ke fai 'a e ngāue e pule'anga 'o e 'Otuá 'i he māmaní, ka na'á ne tafoki, “he na'e lahi 'ene koloá.”⁴

Ka 'e fēfē 'etau ngaahi koloa fakaemāmani? 'Oku tau lava 'o sio ki he me'a 'e lava 'e he 'ahiohió 'o fakahoko ki ai 'i ha ngaahi miniti pē. 'Oku fu'u mahu'inga ke tau takitaha feinga ke tokonaki 'etau ngaahi

koloa fakalaumālie 'i he langí—'i hono faka'aonga'i hotau taimí, talēnití mo e tau'atāina ke filí 'i he ngāue 'a e 'Otuá.

'Oku hokohoko atu hono fai 'e Sisū Kalaisi 'a e ui “Ha'u 'o muimui 'iate Aú.”⁵ Na'á Ne 'a'eva 'i Hono fonuá mo Hono kau muimui 'i he ta'esiokita. 'Okú Ne fononga fakataha mo kitautolu, tu'u 'i hotau tafa'aki pea tataki kitautolu. Ke muimui 'i He'ene sīpinga haohaoá kuo pau ke tau 'ilo'i mo fakalangilangi'i 'a e Fakamo'uí, 'a ia kuó Ne fua kotoa 'etau kavengá 'i He'ene Fakalelei toputapu mo faifakamo'uí, ko e taupotutaha ia 'o e ngāue tokoní. Ko e me'a kuó Ne kole mai kiate kitautolú ke malava mo loto fiemālie ke fua fiefia e “kavenga” fakaākongá.

I he'eku kei 'i 'Okalahomá, ne u ma'u e faingamālie ke talanoa mo ha ngaahi fāmilī ne uesia 'e he ngaahi 'ahiohió mālohí. I he'eku 'a'ahi ki he fāmilī Sioelí, ne ongo mo'oni kiate au e a'usia 'a 'ena tama fefine ko Vikatōlia, ne kalasi nima 'i he 'Apiako Lautohi Taua Palasá. 'Okú ne 'i heni mo 'ene fa'eé he 'ahó ni.

Ne toi 'a Vikatōlia mo ha ni'ihī hono kaungāme'á 'i ha falemālohó lolotonga hono haveki 'e he 'ahiohió e 'apiakó. Fanongo kau lau atu 'i he fakalea 'a Vikatōlia e me'a ne hoko 'i he 'aho ko iá:

“Ne u fanongo ki ha me'a ne tau 'i he 'ató. Ne u pehē ko ha 'uha maka. Ne fakalalahi 'ene longoa'á. Ne u fai ha lotu ke malu'i kimautilu 'e he Tamai Hēvaní. Faka'ohovale pē kuo mau fanongo ki ha le'o hangē ha vekiumé pea mato'o atu leva e 'ato 'o e falé. Ne mālohi e havilí pea ne lahi ha veve ne puhi holo 'o tau 'i hoku sinó. Ne fakapo'ulí 'a tu'a pea ne hangē 'oku 'ulí'ulí e langí ka na'e 'ikai—ko e uhouhonga ia 'o e 'ahiohió. Ne u kuikui pē 'o 'amanaki mo lotu 'e vave pē ha'ane 'osi.

“Fakafokifā pē kuo longonoa.

“I he’eku ‘ā‘ā haké, ne u sio ki ha faka’ilonga tu‘u ‘o ha hala ‘i mu‘a ‘iate au! Ne mei pā mai ki hoku ihú.”⁶

Ne fakaofa ‘a e hao mo‘ui fakataha ‘a Vikatōliá, ‘ene fa‘eé, tokoua ‘e toko tolu, mo ha kaungāme‘a tokolahi na‘a nau ‘i he ‘apiakó; ne mālōlō ha toko fitu ‘o honau kaungāakó.

Ne foaki ha ngaahi tāpuaki lahi he faka‘osinga ‘o e uike ko iá ‘e he kau ma‘u lakanga fakataula‘eiki ki he kāingalotu ne uesia ‘e he matangí. Ne u ongo‘i loto fakatōkilalo ke foaki ha tāpuaki kia Vikatōlia. ‘I he’eku hilifaki hoku nimá ki hono ‘ulú, ne u faka-kaukau ki ha potufolofola ‘oku ou sai‘ia ai: “Te u mu‘omu‘a ‘i homou ‘aó. Te u ‘i homou nima to‘omata‘ú pea ‘i homou to‘ohemá, pea ‘e ‘i homou lotó ‘a hoku Laumālié, pea ‘e takatakai ‘a kimoutolu ‘e he’eku kau ‘āngeló, ke poupu‘i hake ‘a kimoutolu.”⁷

Ne u fale‘i ‘a Vikatōlia ke manatu‘i e ‘aho ne hilifaki ai ‘e ha tamaio‘eiki ‘a e ‘Eiki hono nimá ‘i hono ‘ulú pea fakahā ne malu‘i ia ‘e ha kau ‘āngelo ‘i he matangí.

‘I he’etau fetokoni‘aki ke fefaka-haofi‘akí, ‘i ha fa‘ahinga tūkunga pē, ko ha fua ta‘engata ia ‘o e ‘ofá. Ko e tokoni ‘eni ne u mamata ai ‘i ‘Okalahoma he uike ko iá.

‘Oku fa‘a ‘omai e faingamālie ke tau tokoni ki he ni‘ihi kehé ‘i he‘enau faingata‘a iá. ‘I he’etau hoko ko e kau mēmipa ‘o e siasí, ‘oku tau takitaha ma‘u e fatongia toputapu ke “fefua‘aki ‘a ho‘omou ngaahi kavengá, koe‘uhi ke nau ma‘ama‘a,”⁸ “ke tangi fakataha mo kinautolu ‘oku tangí,”⁹ pea ke “hiki hake ‘a e ngaahi nima ‘oku tautau ki laló, pea fakamālohi ‘a e ngaahi tui ‘oku vaivaí.”¹⁰

Kāinga, ‘oku hounga‘ia mo‘oni ‘a e ‘Eiki kiate kimoutolu tāutaha ‘i he ngaahi lau houa mo e ngāue tokoni, lalahi pe iiki, kuo mou fai loto

tau‘atāina mo fakahoko lelei he ‘aho takitaha.

Ne akonaki ‘a e Tu‘i ko Penisimaní ‘i he Tohi ‘a Molomoná ‘o pehē, “‘O ka mou ka ‘i he tauhi ‘o homou kāingá, ‘oku mou ‘i he tauhi pē ‘o homou ‘Otuá.”¹¹

‘E hanga ‘e he’etau nofotaha ‘i hono tokoni‘i hotau kāingá ‘o tataki kitautolu ke fai ha ngaahi fili fakalangi ‘i he’etau mo‘ui faka‘ahó pea teuteu‘i kitautolu ke mahu‘inga‘ia mo ‘ofa ‘i he me‘a ‘oku ‘ofa ai ‘a e ‘Eiki. ‘I he’etau fai iá, ‘oku tau fakamo‘oni‘i ai ‘i he’etau mo‘uí ko ‘Ene kau ākongā kitautolu. ‘I he’etau kau ki He‘ene ngāué, ‘oku tau ongo‘i Hono Laumālié. ‘Oku tupulaki ‘etau fakamo‘oni, tuí, falalá mo e ‘ofá.

‘Oku ou ‘ilo ‘oku mo‘ui hoku Huhu‘í, ko Sīsū Kalaisí, pea ‘okú Ne

folofola ki He‘ene palōfita ko Pa-lesiteni Tōmasi S. Monisoní, ‘i hotau kuongá ni.

‘Ofa ke tau ma‘u ‘a e fiefia ‘oku ma‘u mei he ngāue toputapu ‘o hono fefua‘aki ‘etau kavengá, ‘o a‘u pē ki he me‘a faingofua mo ikí, ko ‘eku lotú ia ‘i he huafa ‘o Sīsū Kalaisí, ‘ēmeni. ■

MA‘U‘ANGA FAKAMATALÁ

1. Nōmipa 11:16–17.
2. Thomas S. Monson, “Ko e Hā Kuó u Fai Ma‘a Ha Taha he ‘Ahó ni?” *Liahona*, Nōvema 2009, 85.
3. Mātiu 19:20–21.
4. Mātiu 19:22.
5. Mātiu 19:21.
6. A‘usia ‘a Victoria (Tori) Sorrels, fakamatala‘i Jan. 16, 2014.
7. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 84:88.
8. Mōsaia 18:8.
9. Mōsaia 18:9.
10. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 81:5.
11. Mōsaia 2:17.

Fai 'e 'Eletā Carlos H. Amado
'O e Kau Fitungofulú

Kalaisi ko e Huhu'í

Na'e hanga 'e he feilaulau 'a e [Huhu'í] 'o faitāpuekina e tokotaha kotoa pē, meia 'Ātama, ko e 'uluakí, ki he fakamuimui taha e fa'ahinga 'o e tangatá.

Na'e 'alo'i mo pekia 'a Sisū Kalaisi, ko e 'Alo 'o e 'Otuá, 'i ha tūkunga makehe. Na'á ne mo'ui mo tupu hake 'i ha ngaahi tu'unga masiva mo 'ikai ha koloa fakamāmani. Na'á Ne folofola 'o kau kiate Ia, "Oku ma'u 'e he fanga fōkisi 'a e tafú, pea 'oku 'i he fanga manu 'o e 'ataá 'a e mohe'angá; ka 'oku 'ikai 'i he Foha 'o e tangatá ha potu ke tokoto ai hono 'ulú" (Luke 9:58).

Na'e 'ikai ke Ne ma'u ha ngaahi fakalāngilangi, me'a'ofa, pe 'iloa makehe 'e he kau taki fakapolitikale 'o māmani pe ko e kau taki fakalotu 'o Hono kuongá. Na'e 'ikai foki te Ne nofo 'i he ngaahi nofo'anga mā'olunga taha 'o e ngaahi falelotu lahi.

Ne mahinongofua pē 'Ene malangá, pea neongo na'e muimui ha kakaí tokolahi 'iate Ia, na'e kau 'i He'ene tāpuekina fakatāutaha 'a e kakaí. Na'á Ne fakahoko ha ngaahi mana lahi 'iate kinautolu ne nau tali Ia ko e Tokotaha ne fekau'i mei he 'Otuá.

Na'á Ne foaki ki He'ene Kau 'Aposetoló 'a e mafai mo e mālohi ke fakahoko ha ngaahi mana "mo [ha ngaahi ngāue] 'oku lahi hake" 'i he ngaahi ngāue na'á Ne fakahokó (Sione 14:12), ka na'e 'ikai ke Ne tukuange ke nau fakamolemole'i 'a e angahalá. Na'e 'ita hono ngaahi filí 'i he'enua

fanongo kiate Ia 'okú Ne folofola 'o pehē, "Alu, pea 'oua 'e toe faiangahala" (Sione 8:11) pe "Kuo fakamolemole ho'o ngaahi angahalá" (Luke 7:48). Ko e totonu pē ia 'A'ana koe'uhí he ko e 'Alo Ia 'o e 'Otuá pea ko Ia te Ne totongi 'a e ngaahi angahalá 'aki 'Ene Fakaleléi.

Ko Hono Mālohi ki he Maté

Ko Hono mālohi ki he maté ko ha mālohi faka-'Otuá ia 'e taha. Na'e kole 'e Sailosi, ko ha pule 'i he fale lotu lahi, "ke ha'u ki hono falé: he kuo taha pē hono 'ōfēfiné, pea kuo tei mate ia" (Luke 8:41–42). Ne fanongo 'a e 'Eiki ki he'ene kolé, pea lolotonga 'enua lue atú, na'e ha'u ha tamaio'eiki kia Sailosi 'o fakahā ange, "Kuo pekia ho 'ōfēfiné; 'oua na'a fakafiu'i 'a e 'Eiki" (Luke 8:49). 'I He'ene hū atu ki he falé, na'e tuku 'e Sisū 'a e tokotaha kotoa pē ki tu'a, pea puke hono nimá, 'o Ne ui, 'o pehē, "Tu'u hake!" (Luke 8:54).

'I ha me'a 'e taha, lolotonga 'Ene fononga ki he kolo ko Neini, na'á Ne fetaulaki ai mo ha putu 'oku mei fakaha'ele mai, mo ha uitou na'á ne tēngihia 'a e pekia 'a 'ene tama tangata pē 'e tahá. Na'á Ne ala 'i He'ene fonu 'alo'ofá ki he fatá peá Ne folofola atu, "Talavou, 'oku ou pehē kiate koe, Tu'u hake" (Luke 7:14). Pea 'i he mamata 'a

e kakaí ki he maná ni, na'a nau pehē, "Kuo tu'u hake 'a e palōfita lahi 'iate kinautolu; pea, kuo 'a'ahi 'a e 'Otuá ki hono kakaí" (Luke 7:16). Na'e toe 'ilonga ange 'a e mana ko 'ení koe'uhí he na'a nau 'osi tala kuo mate 'a e talavou pea ko 'enua faifononga ē ke tanu ia. Na'e faka'ohovale ki he kakaí tuí mo ilifia 'a e kau ne fakaongoongo koví, 'i he mahino Hono mafai mo e mālohi ki he maté, 'i He'ene toe fakafoki mai ha toko ua mei he maté.

Ko e me'a hono tolú na'e 'ilonga tahá. Ko Mā'ata, Mele, mo Lāsalosi ko e fānau pē 'e taha 'a ia ne fa'a 'a'ahi ki ai 'a Kalaisi. Ko e taimi na'e fakahoko atu kiate Ia 'e he kakaí 'a e puke 'a Lāsalosí, na'á ne toe nofo 'i ha 'aho 'e ua kimu'a pea toki fononga mai ki he fāmili. 'I He'ene fakafiēmālie'i 'a Mā'ata hili 'a e pekia hono tuonga'ané, na'á Ne fakamo'oni ange, "Ko au ko e toetu'ú, mo e mo'uí: ko ia 'oku tui kiate aú, ka ne mate ia, 'e mo'ui pē ia" (Sione 11:25).

Ko e taimi na'e kole ai 'e he Fakamo'uí ki he kau mamahí ke teka 'i e maká mei he fonualotó, ne fanafana ange 'a Mā'ata kiate Ia, "Eiki, kuo namu hāhā: he ko hono 'aho fā 'ení" (Sione 11:39).

Pea toki fakamanatu ange 'e Sisū kiate ia, "Ikai na'á ku tala kiate koe, kapau te ke tui, te ke mamata ki he māfima'fi 'o e 'Otuá?" (Sione 11:40), pea 'i He'ene folofola 'aki 'ení, na'á Ne kalanga le'o lahi:

"Lāsalosi, tu'u mai.

"Pea na'e tu'u mai 'a ia na'e maté" (Sione 11:43–44).

Hili e 'aho 'e fā 'a Lāsalosi 'i he fa'itoká, ne fehangahangai 'a e ngaahi filí 'o e 'Alo e 'Otuá mo ha ngaahi fakamo'oni ta'e toe fehu'ia na'e 'ikai ke nau lava 'o tukunoa'i, fakama'ama'a'i, pe fakakehe'i, pea, "talu mei he 'aho ko iá na'a nau alea ta'e-'uhinga mo ta'e'ofa fakataha ke tāmāte'i ia" (Sione 11:53).

Ko e Fekau Fo'ou

Na'e fakamanatu 'e he Kalaisi mo'ufi ki mui ange ai 'i Selusalema, fakataha mo 'Ene kau 'Aposetoló, 'a 'Ene Kātoanga 'o e Laka Atú, fokotu'u mo e ouau 'o e sākalamēnití, pea 'oange kiate kinautolu 'a e fekau ke nau fe'ofa'aki 'o fetauhi'aki mo'oni.

Ko 'Ene Mamahi 'i Ketisemani

Hili ia, na'á Ne hā'ele lototo'a mo loto fakapapau 'i He'ene fakahaa 'i 'ene 'ofa ki he Fa'ahinga 'o e tangatá ke fehanganagai mo Hono fakamāu 'i ki he fa'ahinga 'o e tangatá, pea 'i he fili tau'atāina pē 'a Hono finangaló. Na'á Ne kātēkina 'a e mamahi taupotu tahá 'i he Ngoue ko Ketisemani, 'o tafe 'a e ta'ata'á mei he ava kotoa 'o Hono kilí, 'i he li'ekina mo'oni. Na'á Ne fakalelei ma'a 'etau anghalá 'i he tukulolo kakato ki He'ene Tamai mo to'o foki kiate Ia 'a e ngaahi mahaki

mo e ngaahi faingata'á koe'uhi ke Ne 'afio 'i 'a e founa ke tokoni 'i ai kitautolú (vakai 'Alamā 7:11–13).

'Oku tau mo'ua kiate Ia mo 'etau Tamai Hēvaní koe'uhí 'oku tāpuekina He'ene feilaulá 'a e tokotaha kotoa pē, meia 'Ātama, ko e 'uluakí, ki he fakamuimui taha 'o e fa'ahinga 'o e tangatá.

Ko Hono Fakahala'ia 'i mo e Tutuki 'o e Fakamo'ui

Ko e taimi na'e 'osi ai 'Ene mamahi 'i Ketisemani, na'á Ne foaki tau'atāina Ia ki Hono ngaahi filí. Na'e lavaki 'i Ia 'e ha taha pē 'O'ona, pea fakavaveve 'i hono fakahala'ia 'i Iá, 'i ha founa na'e ta'etotonu mo ta'efakalao fakatou'osi, pea 'i ha fakamaau'anga na'e kākā mo ta'ekakato. 'I he pō tatau pē na'e tukuaki 'i ai Ia ki he hia 'o e fie-'Otuá pea tautea mate. 'I he'enua tāufehi'a mo loto sāuni—koe'uhí ko 'Ene

fakamo'oni kiate kinautolu ko e 'Alo Ia 'o e 'Otuá—ne alea ai Hono ngaahi filí ke hanga 'e Pailato 'o fakahala'ia 'i Ia. 'I he 'uhinga ko iá, ne nau liliu ai hono tukuaki 'i mei he fie-'Otuá ki he talisone koe'uhí ke tautea tutuki Ia.

Na'e toe fakalilifu ange hono fakahala'ia 'i ia 'e he kau Lomá: na'e hoko 'enua manukí mo e fakalilí'á fekau'aki mo Hono pule'anga fakalaumalié, 'a hono fakanofa fakamaa 'i 'aki 'o pale talatalá, 'a Hono kau 'i maea fakamama'hi'í, pea mo e fakalōloa 'Ene mamahi 'i Hono Tutukí, ko ha ngaahi fakatokanga mahino ki he tokotaha kotoa pē te ne fakahā ko 'Ene ākongā ia.

Na'e fakahā 'e he Huhu 'i 'o māmaní 'i he mōmeniti kotoa 'o e 'Ene mamahi 'a 'Ene lava ke mapule 'i lelei Iá. Na'á Ne fakakaukau ma'u pē ke tāpuekina e ni'ihī kehé; na'á Ne kole kia Sione, ke ne tokanga 'i 'Ene fa'ē ko Melé. Na'á Ne kole ki He'ene Tamai 'i

Hēvaní ke fakamolemole'i 'a kinautolu ne nau tutuki Iá. Na'á Ne tuku hake Hono laumálié ki he 'Otuá pea pekia 'i he kakato 'Ene ngāue 'i māmaní. Na'e 'ave 'a e sino fakamatelie 'o Kalaisí ki he fonualotó 'o tuku ai he 'aho 'e tolu.

Ko e Ngāue 'a e Huhu'í 'i he Kau Pekia

Lolotonga 'a e mamahi, lotofó'i, mo e veiveiua 'a 'Ene kau ākongá, ne fakalahi atu 'e hotau Fakamo'uí 'Ene ngāué 'i ha founga 'e taha, ko e kongá 'o e palani nāunau'ia 'Ene Tamaí. 'I he vaha'ataimi nounou 'o e 'aho 'e tolú, na'á Ne ngāue ta'etuku ai ke fokotu'utu'u 'a e ngāue kāfakafa 'o e fakamo'uí 'i he kau pekia. Na'e hoko 'a e ngaahi 'aho ko iá ko e ngaahi 'aho fonu 'amanaki ki he fāмили 'o e 'Otuá. Na'á Ne fokotu'utu'u he lolotonga

'o e 'a'ahi ko iá 'a hono kau muimui faivelengá ke nau lava 'o talaki 'a e me'a fakafiefia 'o e huhu'í 'o kinautolu na'e 'ikai ke nau 'i he mo'ui 'a e palani nāunau'ia pe na'a nau faka'ikai'ia he lolotonga 'enau mo'uí. Kuo nau ma'u 'eni 'a e faingamālie ke fakatau'atāina'i 'a kinautolu mei he nofo pōpulá pea ke huhu'í kinautolu 'e he 'Otuá 'o e mo'uí mo e pekia fakatou'osi (vakai, T&F 138:19, 30–31).

Ko e Ngaahi 'Uluaki Fua 'o e Toetu'ú

Na'á Ne foki mai ki māmaní, 'i he kakato 'Ene ngāue 'i he maama tatali-'anga 'o e ngaahi laumálié—ke fakataha 'i Hono laumálié mo Hono sino fakamatelie 'o ta'engata. Neongo na'á Ne fakahā 'i he mafai 'a Hono mālohi ki he maté, ka 'oku fakahaa' 'i he fakamatala fakafolofola 'o kinautolu

na'á Ne fakamo'oni kimu'a 'i He'ene Toetu'ú, ko 'enau foki mai pē ki ha mo'ui na'e fakaofu hono fakalōloá; ka te nau mate pē.

Ko Kalaisi 'a e 'uluaki ke toetu'ú pea he 'ikai toe pekia, ke Ne ma'u ha sino haohaoa mo ta'engata. 'I Hono tu'unga toetu'ú, na'á Ne hā ai kia Mele, pea 'i he'ene 'ilo'i Iá, na'á ne kamata hū kiate Ia. Na'e fakatokanga Hotau Huhu'í kiate ia 'i he 'ofa fekau'aki mo hono tu'unga fo'ou mo nāunau'ia: "Oua na'a ala kiate au; he 'oku te'eki ai te u 'alu hake ki he'eku Tamaí" (Sione 20:17)—ko ha fakamo'oni makehe ko 'Ene ngāue 'i he maama tatali'anga 'o e ngaahi laumálié na'e mo'oni mo kakato. Na'á Ne ngāue'aki kimui ha lea na'á ne fakapapau' 'a e mo'oni 'o 'Ene Toetu'ú, 'o Ne pehē, "Oku ou 'alu hake ki he'eku Tamaí, mo ho'omou Tamaí; pea ki hoku 'Otuá, mo homou 'Otuá" (Sione 20:17). Hili 'Ene hā'ele hake ki He'ene Tamaí, na'á Ne toe foki mai 'o hā ki He'ene Kau 'Aposetoló. "Na'á Ne fakahā 'e ia kiate kinautolu hono nimá mo hono vakavaká. Pea toki fiefia 'a e kau ākongá, 'i he'enau mamata ki he 'Eiki" (Sione 20:20).

'E Toe Hā'ele Mai 'a e Huhu'í

'Oku ou fakamo'oni 'e toe hā'ele mai 'a Kalaisi 'i ha founga 'oku kehe 'aupito mei He'ene 'uluaki hā'ele maí. 'E hā'ele mai 'i he mālohi mo e nāunau, fakataha mo e kau Mā'oni'oni angatonu mo faivelengá. 'E hā'ele mai ko e Tu'í 'o e Ngaahi Tu'í mo e 'Eiki 'o e Ngaahi 'eiki, ko e Pilinisi 'o e Melino, ko e Misaia kuo tala'ofá, ko e Fakamo'ui mo e Huhu'í, ke fakamāu' 'a e mo'uí mo e pekia. 'Oku ou 'ofa mo ngāue kiate Ia 'aki hoku lotó kotoa, pea 'oku ou kolea ke tau ngāue 'i he fiefia mo e mo'ui lí'oa, pea ke tau tui faivelenga kiate Ia 'o a'u ki he ngata'angá. 'I Hono huafa, ko Sīsū Kalaisi, 'ēmeni. ■

Fai 'e Linda S. Reeves
Tokoni Ua 'i he Kau Palesiteni' Lahi 'o e Fine'ofá

Malu'í mei he Ponokalafí—ko ha 'Api 'Oku Fakatefito 'ia Kalaisi

Ko e me'a sivi lelei taha he māmaní . . . 'a e me'a sivi fakatāutaha ko ia 'oku ma'u mei ha fakamo'oni loloto mo tu'uloá.

Ekāinga, kuo faitāpuaki'i au he 'ahó ni ko e 'i heni hoku makapuna lalahi taha 'e toko 13. Kuo tupu ai ha'aku fehu'i "Ko e hā 'oku ou faka'amu ke 'ilo 'e hoku makapunā?" 'Oku ou fie lea hangatonu he pongipongi ni ki hotau fāmilí.

'I he'ema hoko ko e kau takí, 'oku mau hoha'a ki he faka'auha 'oku fai 'e he ponokalafí 'i he mo'ui 'o e kāingalotu 'o e Siasí mo honau ngaahi fāmilí. 'Oku toe lahi ange 'a e 'oho 'a Sētané.

Ko e taha 'o e 'uhinga 'oku tau 'i māmani a'í ke ako ke mapule'i hotau u'á mo e ngaahi ongo hotau sino fakamatelié. 'Oku tokoni 'a e ngaahi ongo ko 'eni kuo foaki mai 'e he 'Otuá ke tau loto ke mali pea ma'u ha fānau. Ko e feohi fafale ko ia 'i he vā fetu'utaki 'o e mali 'a ha tangata mo ha fefine 'okú ne 'omi ha fānau ki he mo'ui ni, 'oku 'uhinga foki ia ke hoko ko ha a'usia faka'ofa'ofa, 'i he 'ofa 'okú ne

ha'i fakataha ha ongo loto mateaki, 'o fakataha'i kinaua 'i he laumālie mo e sino fakatou'osi, pea 'omi ha nēkeneka mo e fiefia kakato 'i he'ena ako ke fakamu'omu'a 'a e taha kehé. Ne ako 'a Palesiteni Sipenisā W. Kimipolo 'o kau ki he nofomalí 'o pehē, "oku hoko leva hoto malí . . . ko e me'a mahu'inga taha ia 'i he mo'ui 'a e husepānití pe uai'í, pea. . . [ikai] ha toe fa'ahinga me'a [pe] ko ha fa'ahinga taha te ne toe fakauoua'i 'a hoto malí. . . .

"Oku tomu'a fie ma'u 'a e mateaki'i kakató mo e anganofa kakató ki he nofo malí."¹

'I he ngaahi ta'u lahi kuohilí, ne hoha'a lahi ha taha 'o 'ema fānau. Ne u hū atu ki hono lokí peá ne fakamatala'i mai ne 'alu ki he 'api 'o hano kaungā-me'a pea ne faka'ohovale ha'ane sio 'i he televisoné ki ha ngaahi 'ata mo ha tō'onga 'a ha tangata mo ha fefine 'oku 'ikai ke 'i ai hona vala. Na'á ne

tangi pea fakamatala ki he me'a na'á ne ongo'í ki he me'a ne sio a'í pea mo 'ene faka'amu te ne lava ke fakangalo'i iá. Ne u hounga'ia 'i he lava ke ne falala kiate aú, 'o 'omi ai ha faingamālie ke u fakafiemālie'i 'a hono loto ta'e halaia mo mamahí pea ke tokoni'i ia ke ne 'ilo e founga ke ne ma'u ai e fakafiemālie 'i he Fakalelei 'a hotau Fakamo'uí. 'Oku ou manatu'i 'a e ongo toputapu ne u ma'u 'i he'ema tu'ulutui fakataha ko e fa'ē mo e 'ofefine pea kolea e tokoni 'a 'etau Tamai Hēvaní.

'Oku tokolahi ha fānau, to'u tupu mo e kakai lalahi kuo fakahaa'i ta'e halaia kiate kinautolu 'a e ponokalafí, ka 'oku tokolahi ange ha kakai fefine mo tangata 'oku nau fili ke mamata ai pea 'oku toutou tohoaki'i kinautolu ki ai kae'oua kuo hoko ko ha ma'unimá. Mahalo 'oku faka'amu e ni'ihi ko 'ení ke mavahe mei he tauhelé ni, ka ko e taimi lahi 'oku 'ikai ke nau malava 'o ikuna'i 'iate kinautolu pē. 'Oku tau hounga'ia he taimi 'oku fili ai e ni'ihi 'ofeina ko 'ení ke falala kiate kitautolu ko e mātu'á pe ko ha taki faka-Siasí. 'E fakapotopoto ke 'oua na'a tali ia 'aki ha'atau 'ohovale, 'ita, pe faka-fisinga'i, 'o lava ke tupu ai ha'anau toe fakalongolongo.

'I he'etau hoko ko e mātu'a pe kau takí, 'oku fie ma'u ke tau fealēlea'aki ma'u pē mo 'etau fānau mo e to'u tupú, pea fakafanongo 'i he 'ofa mo e mahino. 'Oku fie ma'u ke nau 'ilo 'a e fakatu'utāmaki 'o e ponokalafí mo e lava ko ia ke ne pule'i e mo'uí, 'o hoko ai ha mole 'a e Laumālié, hoko ha ngaahi ongo ta'e totonu, takihala'i, maumau'i e vā fetu'utakí, mole 'a e mapule'i kitá, pea fakamoleki ai ha taimi lahi, fakakaukaú mo e mālohí.

'Oku fulukivanu, kovi, pea toe fakalilifu ange 'a e ponokalafí 'i ha toe taimi. 'I he'etau fealēlea'aki fakataha mo 'etau fānau, te tau lava ke fa'u ha palani fakafāmilí 'oku 'i ai

Leimoni, 'Alapeta, Kānata

ha tu'unga taau mo e fakangatangata, 'o lavame'a 'i hono malu'i hotau 'apí 'aki ha fakangatangata 'i he ngaahi me'a faka'ilekitulōniká. Mātu'a, 'oku tau 'ilo nai e ngaahi me'a ngāue to'o-to'o 'oku lava 'o hū ki he 'Initanetí ko ia 'oku kovi lahi tahá kae 'ikai ko e komipiutá.²

Kakai lalahi, kapau kuo ma'u koe 'e he tauhele 'a Sētane ko e pono-kalafi, manatu'i 'a e 'alo'ofa 'a hotau Fakamo'uí. 'Okú ke 'ilo 'a e 'ofa lahi mo hono mata'ikoloa 'aki koe 'e he 'Eikí, 'o a'u pē ki he taimí ni? 'Oku ma'u 'e hotau Fakamo'uí 'a e mālohi ke fakama'a mo fakamo'ui koe. 'E lava ke Ne to'o 'a e mamahi mo e loto mamahi 'okú ke ongo'í pea 'ai ke ke toe ma'a 'o fakafou 'i He'ene Fakaleleí.

'I he'ema hoko ko e kau takí 'oku mau fu'u hoha'a foki ki he mali mo e fānili 'o kinautolu 'oku fefa'uhi mo hono ma'unimā 'e he ponokalafi. Kuo kole mai 'e 'Eletā Lisiate G. Sikoti: "Kapau 'oku mou 'atā mei he angahala mamafá ni, 'oua te mou fuesia 'a e nunu'a 'o e angahala 'a ha taha kehe . . . Te mou lava 'o 'ofa. . . [Ka 'oku 'ikai totonu ke mou pehē ko homou fatongia ia.]"³ 'Oku 'ikai te ke tuenoa. 'Oku 'i ai ha tokoni. 'Oku 'i ai ha ngaahi fakataha ki he fakaakeake mei he ma'unimā ma'á e hoá, kau ai e fakataha fakahoko 'i he telefoní, 'a ia 'okú ne faka'atā 'a e hoá ke tā 'o kau ki ha fakataha mei honau 'apí pē.

Kāinga, te tau malu'i fēfē 'etau fānaú mo e to'u tupú? Ko ha me'angāue 'aonga 'a e me'a sivi 'o e 'initanetí, ka ko e me'a sivi lelei taha he māmaní, pea ko e me'a pē ia 'e taha 'e ngāué, ko e me'a sivi fakatāutaha 'oku ma'u mei ha fakamo'oni loloto mo tu'uloa ki he 'ofa 'a 'etau Tamai Hēvaní mo e feilaulau huhu'i 'a hotau Fakamo'uí ma'atatutulú.

Te tau tataki fēfē 'etau fānaú ki he ului lahi angé pea mo e Fakalelei 'a e Fakamo'uí? 'Oku ou sai'ia he fakamatala 'a e palōfita ko Nifái ki he me'a ne fai 'e hono kakai ke fakamālohia e to'u tupu 'o hono 'ahó: "Oku mau lea 'ia Kalaisi, 'oku mau fiefia 'ia Kalaisi, 'oku mau malanga 'aki 'a Kalaisi, [pea] 'oku mau kikite 'ia Kalaisi . . . ke 'ilo

'e he'ema fānaú ki he tupu'anga 'a ia te nau lava ke sio ki ai ke ma'u ai ha fakamolemole 'o 'enaugaahi angahalá."⁴

Te tau fakahoko fēfē 'eni 'i hotau 'apí? Kuo fanongo ha'amou ni'ihiki ha'aku talanoa 'o kau ki he'eku ongo'i lōmekina mo hoku husepāniti ko Melí, 'i he'ema hoko ko ha mātu'a ki ha fānau kei iiki 'e toko fā. 'I he'ema fehangahangai mo e ngaahi pole 'o e hoko ko e mātu'á pea feinga ke feau e ngaahi fie ma'u 'o e mo'uí, na'á ma fie ma'u ha tokoni. Na'á ma lotu mo kole ke 'ilo e me'a ke faí. Ne mahino e tali ne 'omí: "Oku sai pē ka moveuveu e falé pea kei tui vala mohe pē e fānaú pea 'ikai fai ha ni'ihiki 'o e ngaahi fatongia. Ko e ngaahi me'a pē 'oku fie ma'u ke fakahoko 'i 'apí ko e lau folofola faka'ahó mo e lotú, mo e efiafi fakafānili 'i 'apí fakauiké."

Na'á ma feinga ke fai e ngaahi me'á ni, ka ne 'ikai ke fakamu'omu'a ma'u pē kinautolu pea ne fa'a li'aki 'i he lahi e ngaahi me'a ne hokó. Ne lilii e me'a ne tuku ki ai 'ema tokangá pea feinga ke 'oua 'e hoha'a ki he ngaahi me'a ne 'ikai fu'u mahu'ingá. Ne mau tokanga ke talanoa, fiefia, malanga 'aki, mo fakamo'oni kia Kalaisi 'aki 'ema feinga ke lotu mo ako faka'aho e folofolá pea fai mo e efiafi fakafānili fakauike 'i 'apí.

Ne toki fakatokanga mai 'e haku kaungāme'a, "I he taimi 'okú ke kole ai ki he kau fafiné ke lau e folofolá mo lotu lahi angé, 'oku nau puputu'u. 'Oku nau ongo'í 'o hangē 'oku fu'u lahi e me'a ke nau faí."

Kāinga, koe'uhí ko 'eku 'ilo 'i he me'a kuó u a'usia mo hoku husepāniti, kuo pau ke u fakamo'oni ki he ngaahi tāpuaki 'o e ako faka'aho e folofolá, lotú mo e efiafi fakafānili fakauike 'i 'apí. Ko e ngaahi me'a mahu'inga 'eni 'oku tokoni ke to'o 'a e hoha'á, tataki 'etau mo'uí pea malu'i

lahi ange hotau 'apí. Pea kapau 'e hoko mai e ponokalafí pe ha 'ahi'ahi kehe ki hotau fāmilí, te tau lava 'o kole e tokoni 'a e 'Eikí pea 'amanaki atu ki ha tataki mei he Laumālié 'i he'etau 'ilo kuo tau fai e finangalo 'o 'etau Tamai.

Kāinga, kapau 'oku 'ikai fai 'eni 'i hotau 'apí, te tau lava 'o kamata kotoa he taimí ni. Kapau 'oku lalahi 'etau fānaú pea 'ikai fie kau mai, te tau lava 'o fakahoko pē ia 'e kitautolu. 'I he'etau fai iá, 'e fakafonu 'e he ivi takiekina 'o e Laumālié hotau 'apí mo 'etau mo'uí, pea 'e talangofua leva 'etau fānaú.

Manatu 'i kuo tala'ofa mai 'e he kau 'Aposetolo mo'uí 'i he'etau fekumi ki he'etau ngaahi kuí pea teuteu e ngaahi hingoa 'o hotau fāmilí ki he tempalé, 'e malu 'i kitautolu he taimí ni pea 'i he kotoa 'o 'etau mo'uí 'i he'etau tauhi ke tau taau ke ma'u ha lekomeni tempalé.⁵ Ko e toki ngaahi tala'ofa fungani!

Ki he to'u tupú, mou fatongia 'aki ho'omou lelei fakalaumālié. Tamate 'i e telefoní 'o ka fie ma'u, hiva 'i ha hiva Palaimeli, lotua ha tokoni, fakakaukau ki ha potufolofola, hū ki tu'a mei ha faiva, sioloto ki he Fakamo'uí, ma'u 'i he mo'ui taau e sākalamēnití, ako 'a e *Ki Hono Fakamālohia e To'u Tupú*, hoko ko ha sīpinga ki ho'o kaungāme'á, falala ki ho'o mātu'á, 'alu ki he pīsope, pea kole tokoni pea feinga ke ma'u ha fale 'i fakapalofesinale 'o ka fie ma'u.

Ko e hā 'oku ou fie ma'u ke 'ilo 'e hoku makapuná? Ke nau 'ilo mo kimoutolu foki 'oku ou 'ilo 'oku mo'ui mo 'ofa 'i kitautolu 'e he Fakamo'uí. Kuó Ne totongi 'etau angahalá ka kuo pau ke tau lotu ki he'etau Tamai 'i Hēvaní 'i he loto fakatōkilalo mo'oni, vete 'etau angahalá pea kole kiate Ia ha fakamolemole. Kuo pau ke tau fie liliu hotau lotó mo e holí pea lotofakatōkilalo fe'unga ke kole e tokoni mo

e fakamolemole 'a kinautolu kuo tau fakamamahi 'i pe si'akí.

'Oku ou 'ilo 'i ne mamata 'a Siosefa Sāmita ki he 'Otuá ko 'etau Tamai Hēvaní, pea mo hotau Falamo'ui ko Sisū Kalaisí. 'Oku ou fakamo'oni 'oku 'i ai ha'atau palōfita mo'ui ko Palesiteni Tōmasi S. Monisoni. 'Oku ou toe fakamo'oni he 'ikai ke takihala 'i kitautolu kapau te ke fakafanongo ki he fale 'i e palōfia 'a e 'Otuá. 'Oku ou fakamo'oni ki he mālohi 'o 'etau ngaahi fuakavá mo e ngaahi tāpuaki 'o e tempalé.

'Oku ou 'ilo 'oku mo'oni 'a e Tohi 'a Molomoná! He 'ikai ke u lava 'o fakamatala 'i e mālohi 'oku 'i he tohi ma'ongo'ongá ni. 'Oku ou 'ilo 'i he lotu 'oku 'i he Tohi 'a Molomoná 'a e mālohi ke malu 'i 'a e fāmilí 'i hono fakataha 'i mo e lotú, fakamālohia 'i e vā

fetu'utakí, pea ke ma'u ha loto falala fakatāutaha ki he 'Eikí. 'Oku ou fakamo'oni ki he ngaahi me'á ni 'i he huafa mā'oni'oni 'o Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. *Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasí: Sīpenisā W. Kimipolo* (2006), 246–247.
2. Vakai, Clay Olsen, "What Teens Wish Parents Knew" (Iea ne fakahoko 'i he Konifeleni 'a e Utah Coalition Against Pornography, Mar. 22, 2014); utahcoalition.org.
3. Richard G. Scott, "To Be Free of Heavy Burdens," *Liahona*, Nov. 2002, 88.
4. 2 Nifai 25:26.
5. Vakai, David A. Bednar, "E Liliu 'a e Loto 'o e Fānaú," *Liahona*, Nōvema 2011, 24–27; Richard G. Scott, "Ko e Fiefia 'i Hono Huhu 'i 'o e Kau Pekia," *Liahona*, Nōvema 2012, 93–95; Neil L. Andersen, "Find Our Cousins!" (Iea ne fakahoko 'i he RootsTech 2014 Family History Conference, Feb. 8, 2014); lds.org/prophets-and-apostles/unto-all-the-world/find-our-cousins.

Fai 'e 'Eletā Neil L. Andersen

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

Ngaahi Faingata'a Fakalaumālié

'Oua na'á ke tuku ke fusi hifo koe 'e he angahalá. Ko homou taimí 'eni—tu'u mālohi ko e ākongá 'o e 'Eiki ko Sīsū Kalaisí.

Oku ou talitali lelei kimoutolu he pongipongí ni—tautau tefito ki he to'u kei talavaou 'oku mou fakatou 'i heni 'i he Senitā Konifelensí pea mo e funga 'o e māmaní. 'Oku mou kau 'i ha to'u tangata kuo fili mo ha iku'anga pau, pea 'oku fakatautaufefito 'eku leá kiate kimoutolu.

Lolotonga ha'amau 'a'ahi 'i he ta'u lahi kuo hilí ki homau fāmili 'i Folōlitá, kuo tō ha 'ahiohio 'o 'ikai fu'u mama'o meiate kimautolu. Na'e 'alu ai ha fefine, na'e nofo 'i ha kalavana, ki hono fale kaukaú ke hao. Na'e kamata ke ngalulu e kalavaná. Ne 'osi ha taimi sí'i. Pea na'á ne fanongo ki he le'o 'o hono kaungā'apí: "Ko au 'eni 'i he

loki 'i mu'á." Na'á ne 'ohovale lahi 'i he'ene hū mai mei he fale-kaukaú, 'o 'ilo ta na'e hiki 'e he 'ahiohió 'a 'ene kalavaná 'o tuku hifo fakalelei pē 'i he funga kalavana 'a hono kaungā'apí.

Sí'oku kaungāme'a kei talavou, he 'ikai a'u fiemālie atu 'a e māmaní ki he Hā'ele 'Anga Ua Mai 'a e Fakamo'uí. 'Oku fakahā 'e he folofolá "e moveuveu 'a e ngaahi me'a kotoa pē."¹ Na'e pehē 'e Pilikihami 'Iongi, "Na'e fakahā kiate au 'i he kamata'anga 'o e Siasí ni, 'e mafola, tupulekina, tupu mo fakalahi 'a e Siasí, pea fakatatau mo e mafola 'a e Siasí 'i he ngaahi pule'anga he māmaní, 'e pehē pē 'alu hake 'a e mālohi 'o Sētané."²

Ko e me'a 'oku toe fakahoha'a lahi ange 'i he ngaahi mofuike mo e ngaahi tau³ kuo kikitē ko e ngaahi matangi fakalaumālie 'oku mālohi fe'unga ke 'ave koe mei ho fakava'e fakalaumālié mo lava ke 'ave ho laumālié ki ha ngaahi feitu'u na'e 'ikai ke ke teitei fakakaukau ki ai, pea 'i he taimi 'e ni'ihí 'oku 'ikai ke ke fa'a fakatokanga 'i hono 'ave koé.

Ko e ngaahi faingata'a kovi tahá

Mālohi ange e 'ulu'akau 'oku tupu 'i he 'ātakai 'oku matangi mālohi.

ko e ngaahi 'ahi'ahi 'a e filí. Kuo hoko ma'u pē faiangahalá ko e kongá 'o e māmaní, ka kuo te'eki ai ha taimi 'e ma'ungofua, faingaata'a ke fakatōlia'i, pea faingofua pehē ai hono talí. 'Oku 'i ai foki ha ivi mālohi kuo fakamo'oni'i te ne ikuna 'i 'a e ngaahi faingata'a 'o e angahalá. 'Oku ui ia koe fakatomalá.

'Oku 'ikai ke ke fakatupu e 'ahiohio kotoa pē 'i he mo'uí. 'Oku hoko 'a e ni'ihí koe'uhí ko e fili hala 'a e ni'ihí kehē pea hoko 'a e ni'ihí he ko e mo'ui mo'ui fakamatelié 'eni.

Na'e puke 'a Palesiteni Poiti K. Peeka 'i he'ene kei sí'i 'i he mahaki ko e polioó. Ko e taimi na'e ta'u fitu ai 'a 'Eletā Tāleni H. 'Oakesí, ne mālōlō fakafokifā 'ene tangata'eikí. Ko e taimi na'e ta'u hongofulu tupu ai 'a Sisitā Kalo F. Makongikí 'o e kau palesitenisí lahi 'o e Kau Finemuí, ne vete 'ene ongomātu'á. 'E hoko mai 'a e ngaahi faingata'á kiate koe, ka 'i ho'o falala ki he 'Otuá, te nau lava 'o fakamālohia ho'o tuí.

'I natulá, ko e 'ulu'akau 'oku fakau'au 'o mālohi ange 'oku tupu hake 'i he ngaahi feitu'u havilí. Ko e taimi 'oku havilingia aí ha ki'i fu'u 'akau, 'oku fai 'e he mālohi 'i lotó ha me'a 'e ua. 'Uluakí, 'oku nau faka'ai'ai 'a e ngaahi aká ke nau tupu vave ange mo

mafola mama’o atu. Uá, ‘oku kamata fakatupu leva ‘e he ngaahi mālohi ‘i he loto fu’u ‘akaú ha ngaahi selo ‘o nau ngaohi ‘a e sinó mo e ngaahi va’á ke matolu mo fefeka ki he mālohi ‘o e matangí. ‘Oku malu’i ‘e he ngaahi aka mo e va’a mālohi ko ‘ení e fu’u ‘akaú mei he matangi ‘e ha’u ‘i he kaha’ú.⁴

‘Okú ke matu’aki mahu’inga ange ki he ‘Otuá ‘i ha fu’u ‘akau. Ko Hono foha pe ‘ofefine koe. Na’á Ne ngaohi ke mālohi ho laumālié pea malava ke matu’uaki e ngaahi ‘ahiohio ‘o e mo’uí. ‘E lava ke fakatupulaki ho’o mālohi fakalaumālié ke mateuteu ki he ngaahi ta’u ka hokó ‘e he ‘ahiohio ‘i ho’o ‘i he to’u tupú ‘o hangē ko ha matangi ki ha fu’u ‘akaú.

Te ke teuteu fēfē ki he ngaahi ‘ahiohio? “Manatu . . . makatu’unga ‘i he maka ‘o hotau Huhu’i, ‘a ia ko Kalaisi, ko e ‘Alo ‘o e ‘Otuá, kuo pau ke mo langa ai ho mo makatu’ungá; koe’uhí ka tuku atu ‘e he tēvoló ‘a ‘ene ngaahi matangi mālohí, . . . ‘io, ‘a ‘ene ngaahi ngahaú ‘i he ‘ahiohio, ‘io, ka fa’aki kiate kimoua ‘a e kotoa ‘o ‘ene ngaahi ‘uha maká mo e fu’u afā lahí, ‘e ‘ikai ma’u ‘e ia ‘a e mālohi . . . ke fusi hifo ‘a kimoua . . . koe’uhí ko e maka kuo langa ai ‘a kimouá.”⁵ Ko ho’o malu’anga ‘ení ‘i he ‘ahiohio.

Na’e pehē ‘e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni: “Kuo ‘osi atu e taimi ia na’e meimei fenāpasi lelei ai e tu’unga mo’ui ‘a e Siasí pea mo e sosaieti, ka kuó na faikehekehe lahi ‘eni kinaua pea ‘oku faka’au pē ke toe lahi ange.”⁶ ‘Oku langaki ‘e he vanu ko ‘ení ‘i ha ni’ihi ‘o ha ngaahi faingata’a fakalaumālie. Tuku ke u vahevahe atu ha sīpinga.

Na’e pulusi ‘e he Kau Palesitenisi ‘Uluakí mo e Kōlomu ‘o e Toko Hongofulu Mā Uá ‘i he māhina kuo ‘osi ha tohi ki he kau taki ‘o e Siasí he funga ‘o e māmaní. Ko hano kongana’e pehē: “He ‘ikai hanga pea he ‘ikai lava ‘e he ngaahi liliu ‘i he lao fakapule’angá ke

ne liliu e fono kuo fokotu’u ‘e he ‘Otuá ki he angama’á. ‘Oku finangalo ‘a e ‘Otuá ke tau poupu’i mo tauhi ‘Ene ngaahi fekaú neongo e kehekehe ‘a e fakakaukaú pe ngaahi tō’onga mo’ui ‘a e sōsaieti. ‘Oku mahino ‘ene fono ‘o e angama’á: ‘oku toki taau pē ‘a e feohi fakasekisuálé ‘i ha vaha’a ‘o e tangata mo ha fefine kuó na mali ‘i he founa totonu mo fakalaó ko ha husepāniti mo ha uaifi. ‘Oku mau na’ina’i atu ke mou toe fakamanatu mo ako’i ki he kāingalotu ‘o e Siasí e tokāteline ‘oku hā ‘i he “Ko e Fāmilí: Ko Ha Fanongonongo ki Māmani.”⁷

‘I he mavahe ‘a e māmaní mei he fono ‘a e ‘Eikí ki he angama’á, ‘oku ‘ikai ke tau pehē. Na’e pehē ‘e Palesiteni Monisoni: “Na’e fakamatala ‘i ‘e he Fakamo’ui ‘o e fa’ahinga ‘o e tangatá ‘a ‘Ene ‘i he māmaní ka na’e ‘ikai ‘o e māmaní Ia. ‘E lava foki ke tau ‘i he māmaní kae ‘ikai ‘o māmaní ‘a kitautolu, ‘i he’etau fakasitu’a ‘i ‘a e ngaahi fakakaukau mo e akonaki halá ka tau tauhi totonu ki he fekau ‘a e ‘Otuá.”⁸

Lolotonga hono toe faka’uhinga ‘i ‘e he ngaahi pule’anga lahi mo e fakafaituituí e nofomalí, ‘oku te’eki fai pehē ‘a e ‘Eikí. Ne fokotu’u ‘e he ‘Otuá ‘i he kamata’angá ‘a e malí ‘i he vaha’a ‘o e tangatá mo e fefine—‘Ātama mo ‘Ivi. Na’á Ne fakataumu’a e nofomalí ke mahulu atu ‘i he fakafiemālie ‘i fakatāutahá mo e fiemālie ‘a e kakai lalahí ke mahu’inga ange, pea ‘i ha tu’unga ma’olunga e feitu’u totonu ke fā’ele’i, tanumaki mo ohi ai e fānaú. Ko e fāmilí e koloa ‘o e langí.⁹

Ko e hā ‘oku hokohoko atu ai ‘etau talanoa ki he me’á ni? Hangē ko e lea ‘a Paulá, “Kae ‘ikai ‘i he’emau siofia ‘a e ngaahi me’a ‘oku hā mái, ka ko e ngaahi me’a ‘oku ‘ikai hā mái.”¹⁰ ‘I he’emau hoko ko e kau ‘Aposetolo ‘a e ‘Eiki ko Sīsū Kalaisí, ko homau fatongiá ke ako’i e palani ‘a hotau Tupu’angá ma’a ‘Ene fānaú pea mo fakatokanga ki he ngaahi nunu’a ‘o e ta’e-tokanga ki He’ene ngaahi fekaú.

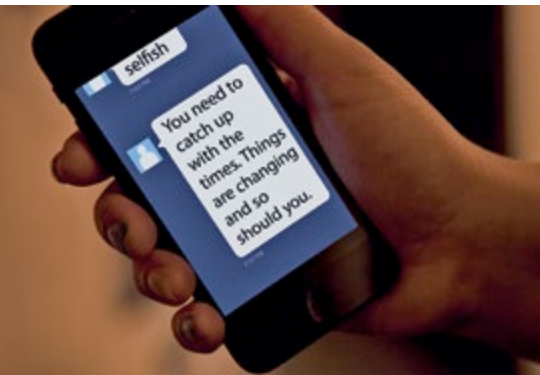
Ne u toki talanoa kimuí ni mo ha Loumaile mei he ‘Iunaiteti Siteití. Te u to’o hangatonu mei he’ene ‘imeilí.

“‘I he ta’u kuohilí ne kamata tohi ‘e ha ni’ihi hoku kaungāme’á ‘enau fakakaukau ki he nofomalí ‘i he Facebook. Na’e poupu’i ‘e ha tokolahi ‘a e mali pē ‘a e tangata mo e tangatá pe fefine mo e fefiné, pea fakahaa’i ‘e ha to’u tupu Siasí ‘e ni’ihi ‘a ‘enau “sai’ia” ‘i he ngaahi fakamatalá. Na’e ‘ikai ke u lea.

“Na’á ku fakakaukau ke u fakahaa’i ‘eku tui ki he nofomali totonú ‘i ha founa fakakaukau lelei.

“Na’á ku tānaki fakataha hoku taá, mo e fakalea, “Oku ou tui ki he mali ‘i he vā ‘o ha tangata mo ha fefine.’ Na’e ‘ikai hano toe taimi kuó u kamata ma’u ha ngaahi tohi. “Okú ke siokita.’ “Okú ke fakamaau.’ Na’e fakafehoanaki au ‘e ha ni’ihi ki ha taha ‘oku ‘i ai ha’ane taha pōpula. Pea ne u ma’u e tohi ko ‘ení mei ha kaungāme’a lelei ko ha mēmipa mālohi ‘o e Siasí, “Oku fie ma’u ke ke nga’unu mo e taimí. ‘Oku liliu e ngaahi me’á pea ‘oku totonu ke pehē mo koe.’

Na’á ne pehē, “Ne ‘ikai ke u

Hili hono talaki 'e ha Loumaile 'ene tui ki he tukufakaholo 'o e nofomali, na'á ne ma'u ha ngaahi pōpoaki kovi mei hono kaungāme'á.

fakafetau ka na'e 'ikai ke u to'o 'eku fakamatalá.

Na'á ne faka'osi 'o pehē: “Hangē ko e lea 'a Palesiteni Monisoní, “Ko e taimi 'e ni'ihī, kuo pau ke ke tu'u tokotaha ai. Fakatauange pē, te tau tu'u fakataha ko e to'u tupu 'i he mateaki'i 'o e 'Otuá pea mo e ngaahi akonaki 'a 'Ene kau palōfita mo'uí.”¹¹

'Oku mau tokanga makehe kiate kinautolu 'oku fefa'uhi mo e fetokanga'aki e tangata mo e tangata pe fefine mo e fefiné. Ko ha matangi mālohi lahi. 'Oku ou fie fakahaa'i 'eku 'ofa mo tangane'ia 'iate kinautolu kuo nau lototo'a 'i hono fakafepaki'i e sivi'i ko 'eni 'o e tuí pea tu'u ma'u 'i he ngaahi fekau 'a e 'Otuá!¹² 'Oku 'i ai e totonu 'a e tokotaha kotoa pē ke ma'u 'etau anga'ofá mo e tokangá 'o tatau ai pē ko e hā 'enua filí mo e tuí.¹³

Na'e ako'i kitautolu 'e he Fakamo'uí ke tau anga 'ofa 'o 'ikai ki hotau kaungāme'á pē ka kiate kinautolu 'oku 'ikai ke tau tui tataú 'o a'u pē kiate kinautolu 'oku fakafisinga'i kimoutolú. Na'á Ne pehē, “He kapau 'oku mou 'ofa kiate kinautolu 'oku 'ofa kiate kimoutolú, ko e hā 'a e totongi te mou ma'ú? . . . Pea kapau 'oku mou fe'ofofani mo homou

kāingá pē, 'oku lelei lahi hake ia?”¹⁴

Kuo fakatonga mai 'a e Palōfita ko Siosefa Sāmitá ke tau “tokanga telia 'a e fie mā'oni'oni” pea tau 'ofa ki he tangata mo e fefine kotoa kae 'oua kuo tau ongo'i “etau loto ke puke mai 'a kinautolu ki hotau umá.”¹⁵ 'Oku 'ikai ha feitu'u 'i he ongoongolelei 'o Sisū Kalaisí ki he lau'ikovi'i, fakamālohí pe filifilimānakó.

Kapau 'oku 'i ai ha'o fehu'i ki he fale'i mei he kau taki 'o e Siasí, kātaki 'o talanoa totonu ki ho'o hoha'á mo ho'o mātu'á mo e kau takí. 'Okú ke fie ma'u 'a e mālohi 'oku ma'u mei he falala ki he kau palōfita 'a e 'Eikí. Na'e pehē 'e Palesiteni Hāloti B. Lī: “Ko e malu'i pē 'oku tau ma'u ko e kāingalotu 'o e siasí ni ko 'etau . . . tokanga ki he ngaahi folofola pea mo e ngaahi fekau 'e tuku mai 'e he 'Eikí 'o fakafou mai 'i He'ene palōfitá. . . . 'E 'i ai 'a e ngaahi me'a 'e ni'ihī 'e fie ma'u ki ai 'a e kātaki mo e tuí. Mahalo he 'ikai te ke sai'ia koe 'i he me'a 'oku 'omai mei he ma'u mafai 'o e Siasí. Mahalo 'e fepaki ia mo ho'omou ngaahi fakakaukau [fakapolitikalé]. Mahalo 'e fepaki ia mo ho'omou ngaahi fakakaukau fakasōsialé. Mahalo 'e 'ikai ke lelei ia ki ha ni'ihī 'o e ngaahi me'a 'i ho'omou mo'ui fakasōsialé. Ka 'o kapau te mou fakafanongo ki he ngaahi me'a ko 'ení, 'i he fa'a kātaki mo e tui 'o hangē pē ko ha lea ia mei he fofonga 'o e 'Eikí, 'oku 'i ai 'a e tala'ofa 'e 'ikai ikuna 'a kimoutolu 'e he ngaahi matapā 'o helí; . . . pea 'e fakamovete-vetea atu 'e he 'Eikí ko e 'Otuá 'a e ngaahi mālohi 'o e fakapo'ulí ki mu'a 'iate kimoutolu . . .’ (T&F 21:6).¹⁶

Ko e malu'i mālohi 'e taha mei he ngaahi faingata'a 'o e mo'uí ko e Tohi 'a Molomoná.

Ko e taimi na'e ta'u hongofulu tupu ai 'a Palesiteni Heneli B. 'Aealingí, na'e hiki hono fāmilí ki ha kolo kehe. Na'e 'uluaki

ta'e-fakafiemālie ki ai 'a e hikí ni pea si'i hono kaungāme'á. Ne ongo'i hangē 'oku 'ikai ke feohi lelei mo e fānau ako 'i he ako'anga mā'olungá. Na'e kamata ke faingata'a'ia. Ko e hā na'á ne faí? Na'á ne tuku hono iví ki he Tohi 'a Molomoná, 'o toutou lau ia.¹⁷ Ne 'osi ha ngaahi ta'u lahi mei ai, ne fakamo'oni 'a Palesiteni 'Aealingi 'o pehē: “Oku ou [sai'ia ke] toe foki ki he Tohi 'a Molomoná ke toutou keinanga fakalaumālie mei ai.”¹⁸ “Ko e fakamo'oni mālohi taha ia 'oku tau ma'u kuo tohi ko Sisū 'a e Kalaisí.”¹⁹

Kuo 'osi 'oatu 'e he 'Eikí kiate koe ha founa 'e taha ke tu'u ma'u ai, ko ha me'a'ofa fakalaumālie 'oku mālohi ange 'i he matangi 'a e filí! Na'á ne folofola, “Tu'u . . . 'i he ngaahi potu topupapú, pea 'oua 'e hiki mei ai.”²⁰

Ko e taimi na'á ku kei ta'u hongofulu tupu aí, ko ha tempale pē 'e 13 'i he Siasí. 'Oku 142 he taimí ni. Ko e peseti 'e valungofulu mā nima 'o e kāingalotú 'oku nau nofo 'i loto he maile 'e 200 (kilomita 'e 320) mei ha tempale. Kuo foaki 'e he 'Eikí ki homou to'u tangatá ke faingofua ange ho'omou a'u ki He'ene tempale mā'oni'oni 'o laka ange 'i ha toe to'u tangata 'i he hisitōlia 'o e māmaní.

Kuó ke tu'u nai 'i ha loto tempale, teunga hina, 'o tatali ke fakahoko e papitaisó? Ko e hā na'á ke ongo'i? 'Oku 'i ai ha ongo'i mahino 'o e mā'oni'oni 'i he loto tempalé. 'Oku lolomi 'e he melino 'a e Fakamo'uí 'a e ngaahi langalanga- matangi fakatu'u-tāmaki 'o e māmaní.

'Oku hoko 'a e me'a 'okú ke ongo'i 'i he tempalé ko e sīpinga 'o e me'a 'okú ke fie ma'u ke ongo'i 'i ho'o mo'uí.²¹

Kumi ho'omou ngaahi kui tangatá mo e ngaahi kui fefiné pea mo e ni'ihī 'oku mou tokoua 'aki kuo nau mu'omu'a atu.²² 'I ho'o 'ilo ki ho'o ngaahi kuí, te ke fakatokanga 'i ai ha ngaahi

sīpinga 'o e mo'ui, 'o e nofomalī, 'o e fānaū, ngaahi sīpinga 'o e mā'oni'oni, pea mo ha ngaahi sīpinga 'e ni'ihī te mou loto ke faka'ehi'ehi mei ai.²³

Te mou ako lahi ange 'a mui 'i he temipalé kau ki he Fakatupu 'o e māmanī, ki he ngaahi sīpinga 'i he mo'ui 'a 'Ātama mo 'Ivī, pea mahu'inga tahā ki hotau Fakamo'ui ko Sīsū Kalaisī.

Si'oku kāinga kei talavou, 'oku mau 'ofa, tangane'ia mo lotua kimoutolu. 'Oua na'ā ke tuku ke fusi hifo koe 'e he angahalā. Ko homou taimī 'eni—ke tu'u mālohi ko e ākongā 'o e 'Eiki ko Sīsū Kalaisī.²⁴

Langa ke mālohi ange ho'o fakava'e 'i he maka 'o hotau Huhu'ī.

Mata'ikoloa kakato ange 'aki 'Ene mo'ui mo e ngaahi akonaki ta'e hano tataú.

Muimui faivelenga ange 'i He'ene sīpingā mo 'Ene ngaahi fekau.

Pukenimā 'Ene 'ofā, anga'ofā mo e 'alo'ofā, pea mo e me'a'ofa mālohi 'o 'Ene Fakalelelī.

'I ho'o fai iā, 'oku ou palōmesi atu te ke vakai ki he tu'unga totonu 'o e ngaahi faingata'a—ko e ngaahi sivi, 'ahi'ahi, takiaki'ī mo e ngaahi faingata'a ke tokoni'ī koe ke tupulaki. Pea 'i ho'o mo'ui angatonu 'i he ta'u takitaha, 'oku ou fakapapau'ī atu 'e toutou

fakamahino kiate koe 'e ho'o a'usiā ko Sīsū 'a e Kalaisī. 'E fefeka mo tu'u ma'ua ange 'a e maka fakalaumālie 'okú ke tu'u ai. Te ke fiefia kuo 'omai koe 'e he 'Eiki ko e kongā 'o e teuteu faka'osi ki he liuaki nāunau'ia 'a Kalaisī.

Na'e folofola 'a e Fakamo'ui, "E 'ikai te u tuku ke tuenoa 'a kimoutolu: te u ha'u kiate kimoutolu."²⁵ Ko 'Ene tala'ofa 'eni kiate kimoutolú. 'Okú ou 'ilo 'oku mo'oni 'a e tala'ofā ni. 'Okú ou 'ilo 'okú Ne mo'ui, 'i he huafa 'o Sīsū Kalaisī, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALĀ

1. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 88:91.
2. *Discourses of Brigham Young*, filifili 'e John A. Widtsoe (1954), 72.
3. Vakai, Dallin H. Oaks, "Preparation for the Second Coming," *Liahona*, May 2004, 7–10.
4. Vakai, A. Stokes, A. H. Fitter, mo M. P. Coutts, "Responses of Young Trees to Wind and Shading: Effects on Root Architecture," *Journal of Experimental Botany*, vol. 46, no. 290 (Sept. 1995), 1139–46.
5. Hilamani 5:12.
6. Thomas S. Monson, "Mālohi 'o e Lakanga Fakataula'eiki," *Liahona*, Mē 2011, 66.
7. Tohi 'a e Kau Palesitenisī 'Uluakī, 6 Mā'asi 2014; vakai foki David A. Bednar, "Okú Mau Tui ki he Angama'ā," *Liahona*, Mē 2013, 41–44; Dallin H. Oaks, "Ikai mo ha Toe 'Otua Kehe," *Liahona*, Nōvema 2013, 72–75; *Ki Hono Fakanālohia 'o e To'u Tupú* (ki'ī tohi, 2014), 35–37.
8. Thomas S. Monson, *Liahona*, Mē 2011, 67.
9. Na'e pehē 'e 'Eletā Lāsolo M. Nalesoni: "Ko e nofomalī ko e fakava'e ia 'o e nofo mau fakasōsialē. . . . 'Okú 'ikai ko e

fakataha'ī pē ia 'o ha husepāniti mo ha uaifi; ko e fakakau mai ia 'o ha fengāue-'aki mo e 'Otuā" ("Nurturing Marriage," *Liahona*, May 2006, 36); vakai foki, Mātiu 19:5–6.

10. 2 Kolinitō 4:18.

11. Fetohi'aki mo e fepōtalanoa'aki fakatautaha, Mar. 17, 2014; vakai foki, Thomas S. Monson, "Pole ke Tu'u Toko Taha," *Liahona*, Nōvema 2011, 60–67.

12. Vakai, Jeffrey R. Holland, "Tokoni'ī 'o Kinautolu 'Okú fefa'uhi mo e Femanako'aki pē 'a Tangata mo Tangata pe Fefine mo Fefinē," *Liahona*, Oct. 2007, 40–43.

13. Na'a mo e taimi na'e feinga ai 'a e fili 'o Kalaisi ko Koliholā ke faka'auha e tui 'a e kakaí, na'e malu'ī 'e he ngaahi fono 'a e 'Otuā ia mei he sāuni: "Ko 'eni na'e 'ikai foki ke 'i ai ha lao 'a ia 'oku ta'ofi ai ha tui 'a ha tangata; he na'e ta'ehoa 'aupito mo e ngaahi fekau 'a e 'Otuā ke 'i ai ha fono 'e fokotu'u ai 'a e tangatā 'i ha ngaahi tu'unga 'oku ta'etatau. . . . Kapau na'e loto ha tangata ke tauhi 'a e 'Otuā, ko hono faingamālie ia 'o'ona; . . . kā 'o kapau 'oku 'ikai te ne tui kiate ia na'e 'ikai ke 'i ai ha lao ke tautea 'i ai ia" ('Alamā 30:7, 9). 'Okú pehē 'e he ngaahi teftito 'o e tui hono hongofulu mā tahā, "Okú mau 'ekea 'a e faingamālie ke hū ki he 'Otua Māfimafi 'o fakatatau ki he tu'utu'uni 'a homau konisēnisi 'omautolú pē, pea tuku ki he kakai kotoa pē 'a e faingamālie tatau, 'o tukuange ke nau lotu, pe 'e founa fēfē, pe 'e fai 'i fē, pe ko e hā te nau loto ki ai."

14. Mātiu 5:46–47.

15. *Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasī: Siosefa Sāmīta* (2007) 495, 497.

16. *Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasī: Hāloti B. Li* (2000), 100; vakai foki, Robert D. Hales, "Konifelenisi Lahī: Fakamālohia e Tui mo e Fakamo'oni," *Liahona*, Nōvema 2013, 6–8.

17. Vakai, Robert I. Eaton and Henry J. Eyring, *I Will Lead You Along: The Life of Henry B. Eyring* (2013), 40.

18. Henry B. Eyring, *Choose Higher Ground* (2013), 38.

19. Henry B. Eyring, *To Draw Closer to God* (1997), 118.

20. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 87:8; vakai foki, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 45:32.

21. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 52:14.

22. Vakai, Neil L. Andersen, "Find Our Cousins!" (lea ne fai 'i he RootsTech 2014 Family History Conference, Feb. 8, 2014); lds.org/prophets-and-apostles/unto-all-the-world/find-our-cousins.

23. Vakai, David A. Bednar, "E Liliu 'a e Loto 'o e Fānaū," *Liahona*, Nōvema 2011, 24–27.

24. Vakai, Hilamani 7:9.

25. Sione 14:18.

Fai 'e Palesiteni Henry B. Eyring
Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Palesitenisi 'Uluaki

Ko ha Tukufakaholo Mahu'inga 'o e 'Amanaki Lelei

Ko e taimi 'okú ke fili ai ke fakahoko pe tauhi ha fuakava mo e 'Otuá, 'okú ke fili ai pe te ke tuku ha tukufakaholo 'o e 'amanaki lelei kiate kinautolu te nau fie muimui 'i ho'o sippingá.

Ehoku kāinga 'ofeina, na'e fakaafe'i hamou ni'ihi ki he fakataha'angá ni 'e he kau faifekau 'o e Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní. Mahalo ne 'osi fakaafe'i kimoutolu 'e he kau faifekau ko iá ke mou fili ke fuakava mo e 'Otuá 'aki ha'o papitaiso.

'Oku 'i ai hamou ni'ihi 'oku fanongo koe'uhí he na'á ke tali ha fakaafe 'a ha mātu'a, uaifi, pe mahalo 'a ha ki'i tamasi'i, ne fai atu 'i he 'amanaki te ke fili ke toe hoko 'a e ngaahi fuakava ne ke 'osi fakahoko mo e 'Otuá ko e uho ho'o mo'uí. Ko ha ni'ihi 'o kimoutolu 'oku fanongo maí kuo mou 'osi fai e fili ke foki 'o muimui ki he Fakamo'uí pea 'oku mou ongo'i he 'ahó ni 'a e fiefia 'o 'Ene talitali lelei koé.

Ko e fē pe ho tu'ungá mo e feitu'u 'okú ke 'i aí, 'okú ke puke 'i ho nimá 'a e fiefia 'a ha kakai tokolahi ange 'i he me'a 'okú ke makupusí. Te ke lava ke fili 'i he 'aho pea mo e houa kotoa pē ke fakahoko pea tauhi ha fuakava mo e 'Otuá.

Ko e fē pē feitu'u 'okú ke 'i ai 'i he hala ke ma'u 'a e me'a'ofa 'o e mo'ui ta'engatá, 'okú ke ma'u 'a e faingamālie ke fakahinohino ki ha kakai tokolahi 'a e hala ki ha fiefia lahi ange. Ko e taimi 'okú ke fili ai ke fakahoko pe tauhi ha fuakava mo e 'Otuá, 'okú ke fili ai pe te ke tuku ha tukufakaholo 'o e 'amanaki lelei kiate kinautolu te nau fie muimui 'i ho'o sippingá.

Kuo tāpuekina 'aki koe mo au ha tala'ofa 'o ha tukufakaholo pehē. 'Oku ou tuku 'a e kongá lahi 'o 'eku fiefia 'i he mo'uí ki ha tangata na'e 'ikai ke u teitei fe'iloaki mo ia 'i he mo'ui fakamatelié. Ko ha taha lí'ekina na'e hoko ko e taha 'eku kui uá. Na'á ne tuku mai kiate au ha tukufakaholo mahu'inga 'o e 'amanaki lelei. Tuku ke u fakamatala atu ha ni'ihi 'o e ngaahi kongá na'á ne fakahoko 'i he fakatupu 'o e tukufakaholo ko ia ma'akú.

Ko hono hingoá ko Heniliki 'Aealingi. Na'e fā'ele'i ia ki he tu'u mālié lahi. Na'e 'i ai ha kekeleke lahi 'o 'ene tamai ko 'Etuaté 'i Koupeki, 'a ia

'oku 'iloa he taimí ni ko Siamané. Ko 'ene fa'eé ko 'Eiki Sāloté Voni Pulumupeeki. Ko e 'ene tamaí ko e tauhi fonua ia 'a e tu'i 'o Palāsía.

Ko Henelií ko e 'uluaki foha ia 'o Sāloté mo 'Etuaté. Na'e mālōlō 'a Sāloté 'i hono ta'u 31, hili hono fā'ele'i 'ene tama fika tolú. Na'e 'ikai fuoloa kuo mālōlō mo 'Etuaté, kuo mole kotoa hono kekeleke mo 'ene koloá 'i ha pisinisi ne 'ikai ola lelei. Na'á ne ta'u 40 pē. Na'á ne tuku ai ha ki'i fānau paea 'e toko tolu.

Ne mole mei he'eku kui ua ko Henelií, 'a 'ene ongomātu'á fakatou'osi mo ha koloa tukufakaholo fakaemāmani. Ne 'ikai ha'ane pa'anga. Na'á ne hiki 'i he'ene hisitōliá na'á ne ongo'i ko 'ene 'amanaki lelei tahá ke 'alu ki 'Amelika. Neongo na'e 'ikai hano fāmili pe kaungāme'a ai, ka na'á ne ma'u ha ongo'i 'amanaki lelei fekau'aki mo e 'alu ki 'Ameliká. Na'e fuofua 'alu ki he Kolo ko Niu 'Ioké. Pea hiki ki mui ki Seni Luisi 'i Mīsulí.

Ko e taha 'o hono kaungā ngāue 'i Seni Luisí ko ha mēmipa 'o e Siasi. Na'á ne ma'u mei ai ha ki'i tohi tufana'e fa'u 'e 'Eletā Pa'ale P. Palati. Na'á ne alu mo ia pea ako ha fo'i lea pē na'e lava ke ne ma'u fekau'aki mo e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní. Na'á ne lotu ke ne 'ilo pe na'e 'i ai mo'oni ha kau 'āngelo ne hā ki he tangatá, pe na'e 'i ai mo'oni ha palōfita mo'ui, pea kuó ne ma'u koā 'a e tui fakalotu mo'oni kuo fakahā maí.

Hili e mähina 'e ua 'o 'ene ako fakalelei mo lotú, kuo ma'u 'e Heneli ha misi na'e fakahā ange ai 'e papitaiso. Na'e 'amanaki ke fakahoko 'e ha tangata 'oku 'i he'eku manatu toputapú ko hono hingoá 'Eletā Uiliami Palauni mo e lakanga fakataula'eikí, 'a e ouaú. Na'e papitaiso 'a Heneli 'i ha toka'anga vai 'uha 'i he 'aho 11 'o Mā'asi 1855, 'i he 7:30 pongipongí.

‘Oku ou tui na’e ‘ilo ‘e Henelī ‘Ae-alingi he taimi ko iá ko e me’a ‘oku ou ako’i atu he ‘aho ní ‘oku mo’oni. Na’á ne ‘ilo ko e fiefia ‘o e mo’ui ta’engatá ‘oku ma’u ia ‘i he ngaahi fehokotaki fakafāmilī ‘a ia ‘oku hoko atu ‘o ta’engatá. Na’a mo e taimi na’á ne toki ‘ilo kimui ai e palani ‘o e fiefia ‘a e ‘Eikí, na’á ne ‘ilo’i ‘oku fakafalala ‘a e ‘amanaki ko ‘eni ki he fiefia ta’engatá ‘i he fili tau’atāina ‘a ha ni’ihi ke muimui he’ene sīpingá. Na’e fakafalala ‘ene ‘amanaki ki he mo’ui ta’engatá ‘i he kakai ‘oku te’eki fanau’i.

Na’á ne tuku ha lekooti ki hono ngaahi hakó, ko ha konga ‘o homau tukufakaholo fakafāmilī ‘o e ‘amanaki lelei.

‘I he hisitōlia ko iá ‘oku ou lava ‘o ongo’i ai ‘a ‘ene ‘ofa kiate kinautolu ‘o kinautolu ‘e fie muimui ai. ‘Oku ou ongo’i ‘i he’ene ngaahi leá ‘a ‘ene ‘amanaki ke fili ‘e hono hakó ke muimui ‘iate ia ‘i he hala foki ki hotau ‘api fakalangí. Na’á ne ‘ilo’i he ‘ikai ko ha fo’i fili lahi pē ‘e taha ke faí ka ko ha fanga ki’i fili iiki. Te u lau atu mei hono hisitōlia:

“Talu mei he fuofua taimi na’á ku fanongo ai ki he lea ‘a ‘Eletā ‘Anitalasí . . . mo ‘eku ‘alu ma’u pē ki he lotu ‘a e Kau Mā’oni’oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní pea na’e tātāitaha ha’aku li’aki lotu, taimi tatau pē ko hoku fatongia ia ke fai.

“Na’á ku fakahū ‘eni ki hoku hisitōliá ke lava ‘apē ‘eku fānaú ‘o fa’ifa’itaki, pea ‘oua na’a teitei ngalo e fatongia mahu’ingá ni ke tānaki fakataha mo e Kāingalotú.”¹

Na’e ‘ilo ‘e Henelī te tau lava ‘o fakafou ‘i he houalotu sākalamēnití ‘etau palōmesi ke manatu ma’u pē ki he Fakamo’uí pea mo ‘ai ke ‘iate kinautolu Hono Laumālié.

Ko e Laumālié na’á ne pouaki ia ‘i he ngāue fakafaifekau na’e ui ki ai hili pē ha ngaahi māhina si’i mei he’ene

tali e fuakava ‘o e papitaisó. Na’á ne tuku ko hano tukufakaholo ‘a ‘ene sīpinga ‘o e faivelenga ki he’ene ngāue fakafaifekau ‘i he ta’u ‘e ono ki he feitu’u na’e ‘iloa ko e Ngaahi Potu-fonau ‘a e Kau ‘Initiá. Na’e lue lalo pea kau ki ha fononga saliate mei ‘Okaalahoma ki Sōleki Siti ke ma’u hono tukuange mei he ngāue fakafaifekau, ko ha mama’o ‘oku meimei maile ‘e 1,100 (kilomita ‘e 1,770).

Na’e ‘ikai fuoloa mei ai kuo ui ia ‘e he palōfita ‘a e ‘Otuá ke hiki ki he fakatonga ‘o ‘Tutaá. Na’á ne tali ai ha ui ke ngāue fakafaifekau ‘i hono fonua tupu’a ko Siamané. Hili ia peá ne tali ‘a e fakaafe ‘a ha ‘Aposetolo ‘a e ‘Eiki ko Sīsū Kalaisí ke tokoni ‘i hono langa ‘o e ngaahi nofo’anga ‘o e Kau Mā’oni’oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní ‘i he fakatoke-lau ‘o Mekisikou. Mei ai, na’e toe ui ia ki Mekisikou Siti ko ha faifekau taimi kakato. Na’á ne fakahoko e ngaahi ui ko iá. ‘Oku tanu ia ‘i ha ki’i fa’itoka ‘i Kolonia Uālesi, Siuāuā, ‘i Mekisikou.

‘Oku ‘ikai ko ‘eku fakamatala ‘a e ngaahi mo’oni ko ‘ení ke pehē ‘oku ma’ongo’onga pea ko e me’a na’á ne faí na’e fai pe ma’a hono hakó. ‘Oku ou fakamatala ‘i e ngaahi mo’oni’i me’a ko iá ke fakalāngilangi’i ia ‘i he sīpinga ‘o e tui mo e ‘amanaki lelei na’e ‘i hono lotó.

Na’á ne tali e ngaahi ui kotoa ko iá koe’uhí ko ‘ene tui na’e hā ‘a e Kalaisi

kuo toetu’ú mo ‘etau Tamaí kia Siosefa Sāmīta ‘i he vao ‘akaú ‘i he siteiti ko Niu ‘Toké. Na’á ne tali kinautolu koe’uhí he na’e tui ko e ngaahi ki ‘o e la-kanga fakataula’eiki ‘i he Siasi ‘o e ‘Eikí kuo ‘osi fakafoki mai mo e mālohi ke sila’i ‘a e ngaahi fāmilí ke ta’engata, kapau pē ā na’a nau ma’u ha tui fe’unga ke tauhi ‘enau ngaahi fuakavá.

Mahalo ko e ‘uluaki koe ‘i homou fāmilí, ‘o hangē ko ‘eku kui ko Henelí, ke taki ‘a e hala ki he mo’ui ta’engatá ‘i he ngaahi fuakava ta’engata kuo fakahoko mo tauhi faivelenga ‘i he tuí. ‘Oku hoko mai ‘a e fuakava kotoa pē mo hono ngaahi fatongia mo e ngaahi tala’ofa. Ko e ngaahi fatongia ko iá ‘oku faingofua he taimi ‘e ni’ihi kiate kinautolu kātōa, pea hangē kia Henelí, ‘oku fa’a faingata’a. Kae manatu, kuo pau ke faingata’a ‘a e ngaahi fatongiá he taimi ‘e ni’ihi koe’uhí he ko honau taumu’á ke ‘oatu kinautolu ‘i he halá ke tau mo’ui ‘o lauikuonga fakataha mo e Tamai Hēvaní mo Hono Alo ‘Ofa’anga ko Sīsū Kalaisí ko ha fāmilí.

‘Oku mou manatu ki he ngaahi lea mei he tohi ‘a ‘Epalahamé:

“Pea na’e tu’u ‘a e toko taha ‘i honau ha’oha’ongá ‘a ia na’e tatau mo e ‘Otuá, pea na’á ne folofola ange kiate kinautolu na’e ‘iate iá: Te tau ‘alu hifo, he ‘oku ‘i hena ha vaha’a ‘ataatā, pea te tau to’o mei he ngaahi me’á ni, pea te tau ngaohi ha māmani ‘a ia ‘e lava ke nofo ai ‘a kinautolú ni;

“Pea te tau sivi’i ‘a kinautolu ‘i he me’á ni, ke vakai pe te nau fai ‘a e me’a kotoa pē ‘e fekau ‘e he ‘Eiki ko honau ‘Otuá kiate kinautolú;

“Pea ko kinautolu ‘e tauhi ki honau ‘uluaki tu’ungá, ‘e fakalahi kiate kinautolu; pea ‘e ‘ikai ke ma’u ‘e kinautolu ‘e ta’e tauhi ki honau ‘uluaki tu’ungá ‘a e nāunau ‘i he pule’anga tatau mo kinautolu ‘e tauhi ki honau ‘uluaki tu’ungá; pea ko kinautolu ‘e tauhi ki honau tu’unga hono uá, ‘e tānaki atu

'a e nāunau ki honau 'ulú 'o ta'engata pea ta'engata."²

'Oku makatu'unga 'etau tauhi hotau tu'unga hono uá 'i he'etau fakahoko e ngaahi fuakava mo e 'Otuá mo fakahoko faivelenga hotau ngaahi fatongia 'oku nau fie ma'u meiate kitautolú. 'Oku fie ma'u ha tui kia Sisū Kalaisi ko hotau Fakamo'uí ke tauhi 'a e ngaahi fuakava toputapú 'i he mo'uí kotoa.

Koe'uhí ko e hinga 'a 'Ātama mo 'Ivī, 'oku hoko ai 'a e 'ahi'ahí, ngaahi faingata'á, mo e mate ko hotau tukufakaholo fakalūkufua. Neongo ia, na'e foaki mai he'etau Tamai Hēvani 'ofá kiate kitautolu 'a e me'a'ofa 'o Hono 'Alo 'Ofa'anga ko Sisū Kalaisí, ko hotau Fakamo'uí. 'Oku 'omai 'e he me'a'ofa ma'ongo'onga ko iá mo e tāpuaki 'o e Fakalelei 'a Sisū Kalaisí ha tukufakaholo fakalūkufua: ko e tala'ofa 'o e Toetu'ú mo e malava ke ma'u 'a e mo'uí ta'engatá 'e kinautolu kotoa kuo fā'ele'í.

Te tau toki ma'u pē 'a e ma'ongo'onga taha 'o e ngaahi tāpuaki 'a e 'Otuá, 'a ia ko e mo'uí ta'engatá, ka tau ka fakahoko 'a e ngaahi fuakava 'i he Siasi mo'oni 'o Sisū Kalaisí 'i he 'Ene kau tamaio'eiki kuo 'osi fakamafai'í. 'Oku tau fie ma'u kotoa 'a e mālohi fakama'a 'o e papitaisó mo e hilifaki 'o e nima ke ma'u 'a e me'afuaki 'o e Lau-mālie Mā'oni'oní koe'uhí ko e Hingá. Kuo pau ke fakahoko 'a e ongo ouau ko 'ení 'e kinautolu 'oku nau ma'u 'a e mafai totonu 'o e lakanga fakataula'eiki. Pea 'i he tokoni 'a e Maama 'o Kalaisí mo e Laumālie Mā'oni'oní, te tau lava leva ke tauhi kotoa 'a e ngaahi fuakava 'oku tau fai mo e 'Otuá, tautautefito ki he ngaahi fuakava 'oku fakahoko 'i Hono temipalé. 'E toki lava pē 'i he founa ko iá, pea mo e tokoni ko iá, ke lava ha taha 'o 'ekea hono tukufakaholo totonu ko e fānau 'a e 'Otuá 'i ha fāмили 'o ta'engata.

'E hangē pē ia ha 'amanaki tō noá

ki ha ni'ihi 'oku fanongo mai kiate au.

Kuo mou 'osi mamata ki he mamahi 'a ha mātu'a faivelenga koe'uhí ko e fakasitu'a'i 'e he 'enau fānau pe kuo nau fili ke maumau'i 'enau ngaahi fuakava mo e 'Otuá. Ka 'oku totonu ke ma'u 'e he mātu'a ko iá ha fiemālie mo ha 'amanaki lelei mei he ngaahi a'usia kehe 'o e tu'unga fakamātu'a.

Na'e fakatomala 'a e foha 'o 'Alamaá- mo e ngaahi foha 'o e Tu'i ko Mōsaiá mei he'enu fakafepaki'i fefeka 'a e ngaahi fuakava mo e ngaahi fekau 'a e 'Otuá. Na'e mamata 'a 'Alamā ko e Si'í ki he liliu hono foha ko Kolianitoní mei he angahala mamafá ki he ngāue faivelengá. 'Oku toe lekooti foki 'e he Tohi 'a Molomoná 'a e mana 'o e si'aki 'e he kau Leimaná e ngaahi talatupu'a 'o e fehi'a ki he mā'oni'oní kae fuakava ke mate'i hono pukepuke 'a e melinó.

Na'e fekau'i mai ha 'āngelo kia 'Alamā ko e Si'í mo e ngaahi foha 'o Mōsaiá. Na'e ha'u 'a e 'āngeló koe'uhí ko e tui mo e ngaahi lotu 'a 'enau ngaahi tamaí pea mo e kakai 'o e 'Otuá. Te mou lava ke ma'u ha lotu lahi mo ha fakafiemālie mei he ngaahi sīpinga 'o e mālohi 'o e Fakalelei 'i he'ene ngāue 'i he lotu 'o e tangatá.

Kuo 'osi foaki mai 'e he 'Eikí kiate kitautolu 'a e ma'u'anga 'o e 'amanaki lelei 'i he'etau fāifeinga ke tokoni'i kinautolu 'oku tau 'ofa aí ke nau tali honau tukufakaholo ta'engatá. Kuó ne 'osi fai mai ha ngaahi tala'ofa, ka tau ka feinga ke tānaki mai e kakai kiate Ia, pea na'a mo kinautolu 'oku nau teke'i 'Ene fakaafe ke fai peheé. 'Oku fakamamahi kiate Ia 'enau ta'e-tali iá, ka 'oku 'ikai tuka Ai, pea 'oku totonu ke pehē mo kitautolu. 'Okú ne tā 'a e sīpinga haohaoa kiate kitautolu 'aki 'Ene 'ofa ta'etukuá: "Pea 'oku ou toe folofola, hono 'ikai ke tu'o lahi 'a 'eku tānaki fakataha 'a kimoutolu 'o hangē ko e tānaki fakataha 'e he motu'a moá 'a 'ene fanau 'i hono lalo kapakaú,

'Io, 'a kimoutolu 'a e kakai 'o e fale 'o 'Isilelí, 'a kimoutolu 'oku nofo 'i Selusalemá, 'o hangē foki ko kimoutolu kuo toó; 'io, hono 'ikai ke tu'olahi 'a 'eku fie tānaki fakataha 'a kimoutolu 'o hangē ko e tānaki fakataha 'e he motu'a moá 'a 'ene fanau, ka na'e 'ikai te mou lotu ki ai."³

Te tau lava 'o falala ki he holi ta'etuku 'a e Fakamo'uí ke fakafoki kotoa mai e fānau 'a e Tamai Hēvaní ki honau 'api pea mo Iá. 'Oku tatau 'a e mātu'a, kui, mo e kui ua kotoa 'i he holi ko iá. 'Oku hoko 'a e Tamai Hēvaní mo e Fakamo'uí ko hotau fa'ifa'itaki'anga haohaoa 'i he ngaahi me'a te tau lava mo pau ke fakahokó. 'Oku 'ikai ke na fakamālohi'i 'a e mā'oni'oní he ko e mā'oni'oní kuo pau ke fili. 'Okú na 'ai 'a e mā'oni'oní ke tau 'ilo'i ngofua, pea 'okú Na tuku ke tau 'ilo ko hono ngaahi fuá 'oku ifo.

'Oku ma'u 'e he tokotaha kotoa kuo fā'ele'i ki he māmani ko 'ení 'a e Maama 'a Kalaisí, 'a ē 'okú ne tokoni'i kitautolu ke tau sio mo ongo'i 'a e me'a 'oku totonú mo ia 'oku halá. Kuo fekau'i mai 'e he 'Otuá ha kau tamaio'eiki fakamatelie 'a ia te nau lava, 'i he Laumālie Mā'oni'oní, ke tokoni ke tau fakatokanga'i 'a e me'a 'oku finangalo ke tau fai mo ia 'okú Ne ta'ofi. 'Oku 'ai 'e he 'Otuá ke matamatalelei e fili 'o e totonú 'aki 'ene tuku ke tau ongo'i 'a e ngaahi ola 'o 'etau ngaahi filí. Kapau te tau fili tonu, te tau ma'u e fiefiá—he mo'uí ni. Kapau te tau fili 'a e koví, 'oku hoko mai leva 'a e mamahí mo e faka'ise'isá—'i he mo'uí ni. Ko e ngaahi ola ko iá 'oku pau. Ka 'oku fa'a toloi kinautolu koe'uhí ko ha taumu'a. Kapau na'e hoko mai e ngaahi taimí he taimi pē ko iá, he 'ikai fakatupulaki 'e he fili 'o e totonú 'a e tuí. Pea koe'uhí 'oku fa'a fakatoloi ma'u pē 'a e lotu mamahí he taimi 'e ni'ihi, 'e fie ma'u ha tui ke ongo'i 'a e fiema'u ke kole fakamolemole kei taimi koe'uhí

ko e angahalá kae 'ikai toki fai 'i he hili 'etau toki ongo'i 'a e mamahí mo hono ngaahi nunu'a fakamamahí.

Na'e tēngihia 'e he Tamai ko Lihái 'a e ngaahi fili na'e fai 'e ha ni'ihí hono ngaahi fohá mo honau fāmilí. Ko ha tangata ma'ongo'onga mo lelei ia—ko ha palōfita 'a e 'Otuá. Na'á Ne fa'a fakamo'oni'i hotau Fakamo'ui ko Sisū Kalaisí, kiate kinautolu. Na'e hoko ia ko e fa'ifa'itaki'anga 'o e talangofuá mo e ngāué 'i he taimi na'e ui ai ia 'e he 'Eikí ke sí'aki 'a e me'a kotoa na'á ne ma'ú kae fakahaofi hono fāmilí mei he faka'auhá. 'I he ngata'anga 'o 'ene mo'uí, na'e kei fakamo'oni pē ki he'ene fānau. Na'e kei fakamafao atu pē 'e Lihai 'a hono ongo nimá ke tohoaki'i mai hono fāmilí ki he fakamo'uí, 'o hangē ko e Fakamo'uí—neongo hono mālohi ke 'ilo honau ngaahi lotó pea mo mamata ki he kaha'ú 'i he me'a fakamamahí mo e faka'ofa'ofá fakatou'osí.

'Oku fakatonuhia 'i 'e ha lauimiliona 'o e hako e Tamai ko Lihái he 'ahó ni 'a 'ene 'amanaki kiate kinautolú.

Ko e hā te tau lava 'o fai ke ako mei he fa'ifa'itaki'anga 'a Lihai? Te tau lava 'o ako mei he'ene sipingá 'i hono ako 'i he fa'alotu 'a e folofolá pea mo siofi.

'Oku ou fokotu'u atu ke ke fakatou ngāue 'aki 'a e tu'unga lōloá mo e nounou 'i ho'o feinga ke foaki ha tukufakaholo 'o e 'amanaki lelei ki ho fāmilí. Ko e tu'unga fakanounou, 'e 'i ai ha ngaahi palopalema pea 'e ngungulu 'a Sētane. Pea 'oku 'i ai e ngaahi me'a ke tatali ki ai 'i he fa'a kātaki, 'i he tui, mo 'ilo'i 'oku ngāue 'a e 'Eikí 'i Hono taimi pē 'O'ona pea 'i He'ene founa pē 'A'ana.

'Oku 'i ai ha ngaahi me'a te ke lava 'o mu'aki fakahoko, 'i he taimi 'oku kei iiki ai kinautolu 'okú ke 'ofa aí. Manatu 'i, 'oku faingofua mo lelei ange 'a e lotu fakafāmilí, ako folofola fakafāmilí, mo e fai 'o 'etau fakamo'oni 'i

he houalotu sākalamēnití 'i he kei iiki 'a e fānau. 'Oku fa'a ongo'i ngofua ange 'e he fānau ikí 'a e Laumālié 'i he me'a 'oku tau 'iló.

Ko e taimi 'oku nau lalahi ange aí, te nau manatu 'i 'a e ngaahi himi ne nau hiva 'i mo koé. Te nau manatu 'i 'a e ngaahi lea 'o e folofolá mo e fakamo'oni 'o laka ange 'i he'enu manatu 'i e fasí. 'E lava ke fakamanatu 'e he Laumālie Mā'oni'oni 'a e me'a kotoa pē kiate kinautolu, ka ko e ngaahi lea 'o e folofolá mo e ngaahi himí 'e tolonga tahá. 'E hanga 'e he ngaahi manatu ko iá 'o fakatupu ke nau foki mai hili ha'anau hē fano 'i ha taimi, mahalo 'o lauita'u, mei he hala foki ki he mo'ui ta'engatá.

'E fie ma'u ke tau sio lōloa 'i he taimi 'oku ongo'i ai 'e kinautolu 'oku tau 'ofa aí 'a e tohoaki 'a e māmaní pea hangē kuo kápui 'enua tuí 'e he kakapu 'o e veiveiuá. 'Oku tau ma'u e tuí, 'amanaki lelei, mo e manava'ofá ke tataki mo fakamālohia kitautolu.

Kuó u mamata ai 'i he'eku hoko ko e tokoni ki ha ongo palōfita mo'ui 'e toko ua 'a e 'Otuá. Ko ha ongo tangata māvahevahe 'oku makehe hona 'ulungāangá. Ka 'oku hangē 'oku na tatau 'i he fakatu'amelie ma'u peé. Ko e taimi 'oku 'ohake ai 'e ha taha ha hoha'a fekau'aki mo e Siasí, 'oku meimei ko 'ena tali 'oku fa'a faí "S'i'i, 'e sai pē me'a kotoa." 'Oku meimei ke na 'ilo lahi ange ki he palopalemá 'i he kakai 'oku nau fakaongo mai iá.

'Okú na toe 'ilo foki e founa 'a e 'Eikí, ko ia, 'okú na fakatu'amelie

ma'u pē fekau'aki mo Hono pule-angá. 'Okú na 'ilo ko Ia 'oku takí. 'Oku aoniu pea 'oku tokanga. Kapau te ke tuku ke hoko ko e taki 'i homou fāmilí, 'e lelei 'a e me'a kotoa.

'Oku 'i ai ha ni'ihí 'o e ngaahi hako 'o Henelí 'Aealingí kuo nau heé. Ka 'oku ō ha tokolahi 'o hono makapuna tolú ki he tempale 'o e 'Otuá he 6 pongipongi ke fakahoko e ngaahi ouau ma'á e ngaahi kui kuo te'eki ai ke nau fe'iloakí. 'Oku nau ō tu'unga 'i he tukufakaholo 'o e 'amanaki na'á ne tuku maí. Na'á ne tuku ha tukufakaholo kuo fie ma'u 'e ha tokolahi 'o hono hakó.

Ka hili 'etau fai e me'a kotoa 'oku tau lavá 'i he tui, 'e fakatonuhia 'i leva 'e he 'Eikí 'a 'etau faka'amu ki ha ngaahi tāpuaki ma'ongo'onga ange ma'a hotau ngaahi fāmilí 'o laka ange 'i ha me'a 'oku tau mafakakaukau. 'Okú ne fie ma'u 'a e lelei tahá ma'a kinautolu mo kitautolu, ko 'Ene fānau.

Ko e fānau kotoa kitautolu 'a ha 'Otuá mo'ui. Ko Sisū 'o Nāsaletí 'a Hono 'Alo 'Ofa'anga mo hotau Fakamo'ui kuo toetu'ú. Ko Hono Siasí 'eni. 'Oku 'i ai 'a e ngaahi ki 'o e lakanga fakataula'eikí, pea 'oku lava leva ke ta'engata 'a e fāmilí. Ko hotau tukufakaholo mahu'inga 'eni 'o e 'amanaki lelei. 'Oku ou fakamo'oni 'oku mo'oni ia, 'i he huafa 'o e 'Eiki ko Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, Henry Eyring reminiscences, 1896, typescript, Church History Library, 16–21.
2. 'Ēpalahame 3:24–26.
3. 3 Nifai 10:5.

Fai 'e Palesiteni Dieter F. Uchtdorf
Tokoni Ua 'i he Kau Palesitenisī 'Uluakī.

Ko Hono Hikinima'i e Kau 'Ōfisa 'o e Siasī

'Oku fokotu'u atu ke tau pou-pou'i 'a Thomas Spencer Monson ko e palōfita, tangata kikite mo e tangata ma'u fakahā pea mo e Palesiteni 'o e Siasī 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Nī; Henry Bennion Eyring ko e Tokoni 'Uluakī 'i he Kau Palesitenisī 'Uluakī; pea mo Dieter Friedrich Uchtdorf ko e Tokoni Ua 'i he Kau Palesitenisī 'Uluakī.

Ko kimoutolu 'oku loto ki aī, fakahā mai.

Ka 'oku 'i ai ha ta'eloto pea fakahā mai.

'Oku fokotu'u atu ke tau pou-pou'i 'a Boyd Kenneth Packer ko e Palesiteni 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, pea ko e kau mēmipa 'eni 'o e kōlomu ko iá: Boyd K. Packer, L. Tom Perry, Russell M. Nelson, Dallin H. Oaks, M. Russell Ballard, Richard G. Scott, Robert D. Hales, Jeffrey R. Holland, David A. Bednar, Quentin L. Cook, D. Todd Christofferson, mo Neil L. Andersen.

Ko kimoutolu 'oku loto ki aī, kātaki 'o fakahā mai.

Ka 'oku 'i ai ha ta'eloto pea fakahā mai.

'Oku fokotu'u atu ke tau pou-pou'i e ongo tokoni 'i he Kau Palesitenisī 'Uluakī mo e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá ko e kau palōfita, kau tangata kikite mo e kau tangata ma'u fakahā.

Ko kimoutolu 'oku loto ki aī, kātaki 'o fakahā mai.

Ka 'oku 'i ai ha ta'eloto pea fakahā mai he founa tatau.

'Oku mau tukuange he taimí ni 'i he loto hounga'ia mo'oni 'a 'Eletā Tad R. Callister ko ha Taki Mā'olunga mo e mēmipa 'o e Kau Palesitenisī 'o e Kōlomu 'o e Kau Fitungofulú.

Ko kimoutolu 'oku fie kau fakataha mai 'i he hikinima ke fakahā 'i 'etau hounga'ia, kātaki 'o fakahā mai.

'Oku fokotu'u atu ke tau pou-pou'i 'a 'Eletā Lynn G. Robbins ke hoko ko ha mēmipa 'o e Kau Palesitenisī 'o e Kōlomu 'o e Kau Fitungofulú.

Ko kimoutolu 'oku loto ki aī, kātaki 'o fakahā mai.

Ka 'oku 'i ai ha ta'eloto pea fakahā mai.

'Oku fokotu'u atu ke tukuange 'a e ni'ihī ko 'eni mei he'enu hoko ko e Kau Fitungofulu Faka'ēliá, 'o kamata 'i he 'aho 1 Mē 2014: Pedro E. Abularach, Julio A. Angulo, Victor A. Asconavieta, Duck Soo Bae, Juan C. Barros, Colin H. Bricknell, Dennis C. Brimhall, Thomas M. Cherrington, Kim B. Clark, Wynn R. Dewsnup, Rodolfo C. Franco, G. Guillermo Garcia, Julio C. González, Mauro Junot De Maria, Larry S. Kacher, David E. LeSueur, Paulo C. Loureiro, Steven J. Lund, Abraham Martinez, Hugo E. Martinez, Sergey N. Mikulin, Christopher B. Munday, Hirofumi Nakatsuka, Chikao Oishi, Alejandro S. Patanía, Renato M. Petla, Anatoly K. Reshetnikov, Jonathan C.

Uāsingatoni, 'Iutā, USA

Roberts, J. Craig Rowe, Robert B. Smith, Warren G. Tate, Hesbon O. Osi, Taniela B. Wakolo, Randy W. Wilkinson, mo Chi Hong (Sam) Wong.

Ko kinautolu 'oku fie kau mai ke tau fakahaa'i 'etau hounga'ia 'i he'enua faifatongia mateakí, kātaki 'o fakahā mai.

'Oku fokotu'u atu ke tukuange 'i he hounga'ia mo'oni 'a Brothers Russell T. Osguthorpe, David M. McConkie, mo Matthew O. Richardson ko e kau palesitenisī lahi 'o e Lautohi Faka-Sāpaté.

'Oku mau tukuange foki mo e kau mēmipa kotoa 'o e poate lahi 'a e Lautohi Faka-Sāpaté.

Ko kimoutolu 'oku fie kau fakataha mo kinautolu 'i he fakamālō ki he ngaahi tokoua mo e tuofāfine ko 'ení ko 'enau ngāue lelei mo mateakí, kātaki 'o fakahā mai.

'Oku fokotu'u atu ke tau poupou'i e ni'ihí ko 'ení ko e kau mēmipa 'o e Kōlomu 'Uluaki 'o e Kau Fitungofulú, ko Chi Hong (Sam) Wong mo Jörg Klebingat, pea ko e kau mēmipa fo'ou 'o e Kōlomu hono Ua 'o e Kau Fitungofulú, Larry S. Kacher mo Hugo E. Martinez.

Ko kimoutolu 'oku loto ki aí, kātaki 'o fakahā mai.

Ka 'oku 'i ai ha ta'eloto pea fakahā mai 'i he founda tatau.

'Oku fokotu'u atu ke tau hikinima'i 'a e ni'ihí ko 'ení ko e Kau Fitungofulu Faka'ēlia Fo'ou: Julio Cesar Acosta, Blake R. Alder, Alain C. Allard, Taiichi Aoba, Carlos F. Arredondo, Vladimir N. Astashov, Jorge T. Becerra, Michael H. Bourne, Romulo V. Cabrera, Jose Claudio F. Campos, Nicolas Castañeda, Walter Chatora, Fook Chuen Zeno Chow, J. Kevin Ence, K. Mark Frost, Mauricio G. Gonzaga, Leonard D. Greer, Jose Isaguirre, Michael R. Jensen, Adolf Johan Johansson, Tae Gul Jung, Wisit Khanakham, Serhii A. Kovalov, Sergio Krasnoselsky, Milan F. Kunz, Bryan R. Larsen, Geraldo Lima, W. Jean-Pierre Lono, Tasara Makasi, Khumbulani Mdletshe, Dale H. Munk, Eduardo A. Norambuena, Yutaka Onda, Raimundo Pacheco De Pinho, Marco Antonio Rais, Steven K. Randall, R. Scott Runia, Alexey V. Samaykin, Edwin A. Sexton, Raul H. Spitale, Carlos Walter Treviño, mo Juan A. Urra.

Ko kimoutolu 'oku loto ki aí, fakahā mai.

Ka 'oku 'i ai ha ta'eloto pea fakahā mai.

'Oku fokotu'u atu ke tau hikinima'i 'a Tad R. Callister ko e palesiteni lahi 'o e Lautohi Faka-Sāpaté mo

John S. Tanner ko e tokoni 'uluakí mo Devin G. Durrant ko e tokoni ua.

Ko kimoutolu 'oku loto ki aí, kātaki 'o fakahā mai.

Ka 'oku 'i ai ha ta'eloto pea fakahā mai.

'Oku mau lave'i ko Brother Tanner mo Durrant 'okú na lolotonga hoko ko ha palesiteni fakamisiona pea 'ikai ke na kau mai ki he Senitā Konifelenisí.

Te na kamata 'ena ngāue ko e kau palesitenisī lahi 'o e Lautohi Faka-Sāpaté hili hono tukuange kinua mei he'ena hoko ko ha palesiteni fakamisioná 'i Siulai 2014.

'Oku fokotu'u atu ke tau poupou'i e toenga 'o e Kau Taki Mā'olungá, Kau Fitungofulu Faka'ēliá mo e kau palesitenisī lahi 'o e ngaahi houalotú, 'o hangē ko 'enau tu'u he lolotonga ní.

Ko kimoutolu 'oku loto ki aí, kātaki 'o fakahā mai.

Ka 'oku 'i ai ha ta'eloto pea fakahā mai.

'E kāinga, 'oku mau fakamālō atu 'i ho'omou hikinima 'o fakahaa'i ho'omou poupou, kae pehē ki ho'omou tuí, mateakí mo ho'omou ngaahi lotú.

'Oku mau fakaafe'i atu e Kau Taki Mā'olunga ne toki ui fo'ou ke nau me'a mai ki mu'á ni ki honau nofo'angá. ■

Lipooti 'a e Potungāue 'Aotita 'a e Siasí, 2013

Fai 'e Kevin R. Jergensen

Talēkita Pule, Potungāue 'Aotita 'a e Siasí

Ki he Kau Palesitenisī 'Uluaki 'o e Siasí 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Nī

Si'i Kau Taki: Hangē ko ia 'oku fakamatala 'i 'i he fakahā he vahe 120 'o e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá, 'oku fakamafai 'i 'e he Fakataha Alelea ki Hono Faka'aonga 'i 'o e Vahehongofulú—'a ia 'oku kau ki ai e Kau Palesitenisī 'Uluakí, Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá mo e Kau Pisopeliki Pulé—'a e fakamole kotoa pē 'oku fai mei he pa'anga 'a e Siasí. 'Oku vahevahe 'e he ngaahi potungāue 'a e Siasí e pa'angá 'o fakatatau mo e ngaahi patiseti, tu'u-tu'uni mo e ngaahi founa ngāue kuo fakangofuá.

Ko e Potungāue 'Aotita 'a e Siasí 'oku 'i ai ha kau taukei tauhitohi kuo fakamo'oni'i pea tau'atāina mei he ngaahi potungāue kotoa 'a e Siasí, pea ko honau fatongiá ke fai e ngaahi 'aotitá 'o fakataumu'a ke fakapapau 'i e

ngaahi tokoni 'oku ma'ú, fakamole ne fakahokó pea malu'i e koloa 'a e Siasí.

Fakatatau mo e ngaahi 'aotita kuo fakahokó, 'oku pehē ai 'e he Potungāue 'Aotita 'a e Siasí, ko e ngaahi nāunau kotoa pē, ngaahi tokoni ne ma'ú maí, fakamole kuo fakahokó pea mo e koloa 'a e Siasí ki he ta'u 2013, kuo lekooti pea fakahoko fakatatau mo e patiseti 'a e Siasí kuo fakangofuá, tu'utu'uní mo e ngaahi founa fakatauhitohí. 'Oku muimui 'a e Siasí 'i he ngaahi founa 'oku ako'i ki hono kau mēmipá ke nofo 'i loto he patiseti, faka'ehi'ehi mei he fakamo'uá, pea fakahū ha pa'anga ki he taimi 'o e faingata'á.

Fakahū atu 'i he loto faka'apa'apa mo'oni,

Potungāue 'Aotita 'a e Siasí
Kevin R. Jergensen
Talēkita Pulé ■

Lipooti Faka-sitetisitiká, 2013

Fakahoko 'e Brook P. Hales

Sēkelitali ki he Kau Palesitenisī 'Uluakí

Ke mea 'i 'e he kāingalotu 'o e Siasí, kuo tuku mai 'e he Kau Palesitenisī 'Uluakí 'a e lipooti fakasitetisitika ko 'ení 'o fekau'aki mo e tupulaki pea mo e tu'unga 'oku 'i ai e Siasí 'i he'ene a'u mai ki he 'aho 31 'o Tisema 2013.

Ngaahi 'Iuniti 'o e Siasí

Siteikí.....	3,050.
Misioná.....	405.
Vahefonuá.....	571
Uōíi mo e Koló.....	29,253

Memipasipi 'o e Siasí

Memipasipí Fakakātoa.....	15,082,028
Fānau Fo'ou 'o e Lekōíi.....	115,486
Papi Uluí.....	282,945

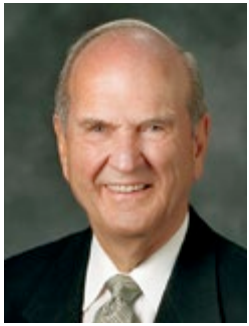
Kau Faifekau

Kau Faifekau Taimi Kakató.....	83,035
Kau Faifekau Ngāue Tokoní.....	24,032

Ngaahi Temipalé

Ngaahi temipale ne Fakatapui lolotonga e 2013 (Temipale Tekuisikalapa Honitulasi).....	1
Ngaahi Temipale Lolotonga Ngāue 'i he Faka'osinga 'o e Ta'ú.....	141

Fai 'e 'Eletā Russell M. Nelson

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

Tuku Ke Hā Ho'omou Tuí

Fakatupulaki ho'omou tuí 'i he 'aho kotoa pē, 'i homou hala ki homou iku'anga ta'engatá. Tataki ho'omou tuí! Tuku ke hā ho'omou tuí!

S i'i kāinga 'ofeina, 'oku fakahoko atu 'emau ongo'i 'ofa mo e hounga'ia lahi fau kiate kimoutolu. 'Oku mau fakamālō 'i he'emau ngāue atu kiate kimoutolú.

'I ha'aku folau kimuí ni mai, ne fakaongo mai 'e he pailaté te mau fetaulaki mo ha 'alotāmaki he lolotonga 'emau fakatōtō hifó pea kuo pau ke fakama'u 'e he kau pāsese kotoa honau letá. 'Io, na'e hoko mai 'a e 'alotāmaki. Na'e 'ikai toe mapukepuke ha fefine 'i he ngaahi 'otu si'i kimui 'iate aú, 'ene ilifía. Ko e ngatū mo e ngalulu fakailifia kotoa pē 'a e vaká, na'e kaikaila ia. Na'e feinga hono husepānití ke fakafiemālie 'i ka na'e 'ikai lava. Na'e hoko atu 'ene kailá kae 'oua kuo mau mavahe mei he feitu'u 'o e 'alotāmaki 'o tō lelei. Na'á ku faka'ofa'ia ai, 'i he lolotonga 'o 'ene hoha'á. Pea koe'uhi ko e tuí 'a e faito'o 'o e ilifía, na'á ku faka'amu fakalongolongo pē pehē ange mai ne u lava 'o fakamālohia 'ene tuí.

Na'e fakalea mai e husepāniti 'o e fefiné kimui ange, 'i he mavahe 'a e kau pāsese mei he vakapuná. Na'á ne pehē mai, "Oku ou kole

fakamolemole atu 'i he manavahē pehē hoku uaiifí. Ko e me'a pē na'á ku lava 'o fakafiemālie 'i ai iá ko 'eku talaange "Oku tau folau heni mo 'Eletā Nalesoni, ko ia 'oku 'ikai fie ma'u ke ke hoha'a."

'Oku 'ikai ke u fakapapau 'i pe 'oku totonu ke hoko 'eku kau he folau ko

ha fakafiemālie, ka 'oku ou pehē pē ko e taha 'o e ngaahi mo'oni'i me'a 'o e mo'ui fakamatelié ko e pau ko ia ke sivi'i mo pole'i 'etau tuí. 'Oku hoko mai e ngaahi sivi ko iá he taimi 'e ní'hi 'i he'etau fehingahangai mo ha faingata'a 'e iku ki he mo'ui pē pe ko e mate. Ka ki he fefine ilifia ko 'ení, na'e hoko e ngatupe 'a e vakapuná ko ha taha 'o e ngaahi taimi 'oku tau fehingahangai ai mo e mālohi 'o 'etau tuí.

'I he'etau talanoa ki he tuí—'a e tui ko ē te ne lava ke hiki 'a e ngaahi mo'ungá—'oku 'ikai ko ha'atau talanoa fakalūkufua pē ki he tuí ka ko e tui ki he 'Eiki ko Sisū Kalaisí. 'E lava ke fakamālohia 'a e tui ki he 'Eiki ko Sisū Kalaisí 'i he'etau ako kau kiate Ia mo mo'ui 'aki 'etau tui fakalotú. Na'e fokotu'utu'u 'e he 'Eiki 'a e tokāte-line 'o Sisū Kalaisí ke tokoni 'i hono fakatupulaki 'etau tuí. Neongo ia, ko e fakalea hotau 'aho ní, 'e lava ke faka'uhinga 'i 'a e fo'i lea tui fakalotú ki ha ngaahi me'a kehekehe 'i ha kakai kehekehe.

'Oku 'uhinga mo'oni 'a e fo'i lea tui fakalotú "ke to e fakama'u" pe "ke toe ha'i" ki he 'Otuá.¹ Mahalo te tau fehu'i loto pē pe 'oku ha'i ma'u nai kitautolu ki he 'Otuá kae lava 'o hā 'etau tuí, pe 'oku fakama'u kitautolu ia ki ha me'a kehe? Hangē ko 'ení, kuó u fa'a onгона ha ngaahi pōtalanoa 'i he ngaahi pongipongi Mōnité 'o fekau'aki mo e ngaahi va'inga 'atelita fakapalofesinale na'e fai 'i he Sāpaté. Ko e ní'hi 'o e kau mata-va'inga māteaki ko 'ení, na'á ku fifili pe 'e hanga he'enau "tui fakalotú" 'o toki "ha'i pē" kinautolu ki ha fo'i pulu 'oku tātaa'i.

Te tau ala fehu'i loto pē pe 'oku 'i fē 'etau tuí? 'Oku 'i he timi? 'Oku 'i he fa'ahinga 'o e me'a va'ingá? 'Oku 'i he taha va'inga 'iloá? Na'a mo e timi lelei tahá 'e lava pē 'o fo'i. 'E lava ke mōlia atu 'a e kau manakoá. Ko e Toko Taha pē 'e lava ke malu ma'u pē ai ho'o tuí,

'a ia ko e 'Eiki ko Sisū Kalaisí. Pea 'oku fie ma'u ke ke tuku ke hā ho'o tuí!

Na'e fakahā 'e he 'Otuá 'i he 'uluaki 'o 'Ene Ngaahi Fekau 'e Hongofulú, "Oua na'á ke ma'u mo au ha 'otua kehe 'i hoku 'aó."² Na'á Ne toe folofola foki, "Sio pē kiate au 'i he fakakaukau kotoa pē; 'oua 'e tāla'a, 'oua 'e manavahē."³ Ka 'oku tokolahi fau ha kakai 'oku nau sio pē ki he lahi 'enau pa'anga 'i he pangikee ke ma'u ha fiamalie pe ki honau kaungā tangatá ke ma'u ha sippinga ke muimui ki ai.

'Oku fa'a sivi'i e tui 'a e kau ngāue fakafaito'ó, kau mataotao fakaakó, mo e kau politikálé. 'E hā nai 'enau tui fakalotú pe 'e fufuu'i ia 'i he 'enau tulia 'enau ngaahi taumu'á? 'Oku fakama'u kinautolu ki he 'Otuá pe ki he tangatá?

Na'e sivi'i pehē au 'i he ngaahi ta'u lahi kuo hili, ne hanga ai 'e hoku kaungā faiako he me'a fakafaito'ó 'o valoki'i au 'i he 'ikai ke u fakamavahevahe'i 'eku 'ilo fakapalofesinalé mei he'eku ngaahi tui fakalotú. Na'á ne fakamamafa'i he 'ikai pea ke 'oua te u fakataha'i 'a e ongo me'á ni. Te u lava fēfē 'o fai ia? Ko e mo'óni ko e mo'óni! 'Oku 'ikai lava ia ke vahevahe'i, pea he 'ikai lava ke tuku ki he tafa'aki hano kongá.

Tatau ai pē pe 'oku ma'u 'a e mo'óni mei ha fale ako fakasaieni si pe 'i ha fakahā, 'oku ha'u 'a e mo'óni kotoa pē mei he 'Otuá. Ko e mo'óni kotoa pē ko e kongá ia 'o e ongo-ongolelei 'o Sisū Kalaisí. ⁴ Ka, na'e kole mai ke u fufuu'i 'eku tuí. Na'e 'ikai ke u fai e kole hoku kaungā ngāué. Na'á ku tuku pē ke hā 'a 'eku tuí!

'I he ngaahi ngāue fakapalofesinale kotoa pē, 'oku fie ma'u ai 'a e ngaahi tu'unga totonu 'o e mo'óni. 'Oku fakamahu'inga'i 'e he kau potó 'a 'enau tau'atāina ke leá. Ka he'ikai lava ke a'usia 'a e tau'atāina kakató ia kapau 'oku 'i ai ha kongá 'o e 'ilo 'a ha taha kuo tāla ia 'e he poto 'o e tangatá 'oku "tō ki tu'a."

He 'ikai lava 'o tukunoa'i 'a e mo'óni fakalaumālié—tautautefito ki he ngaahi fekau fakalangí. 'Oku 'omi e tāpuakí 'e he tauhi 'o e ngaahi fekau fakalangí 'i he taimi kotoa! 'Oku mole 'a e ngaahi tāpuakí he taimi kotoa pē 'oku maumau'i ai e ngaahi fono fakalangí!⁵

'Oku lahi fau 'a e ngaahi palopalema he māmaní he 'oku nofo'i ia 'e ha kakai 'oku 'ikai haohaoa. 'Oku takiekina 'enau ngaahi kaveinga ngāué mo 'enau ngaahi hólí 'e he 'enau tuí pe ta'e-tuí. 'Oku fakamu'omu'a 'e ha tokolahi ha ngaahi me'a kehe kae 'ikai ko e 'Otuá. 'Oku fehu'ia 'e he ni'ihi 'ene kei 'aonga 'o e tui fakalotú 'i he mo'ui fakaonopōní. 'Oku 'i ai ha ni'ihi he 'ahó ni 'oku nau manuki'i pe fakanga'i 'a e ngāue tau'atāina 'aki 'o e tui fakalotú. 'Oku 'i ai mo ha ni'ihi kuo nau tukuaki'i 'a e tui fakalotú koe'uhí ko ha palopalema 'a e māmaní, 'o tatau mo e kuonga kotoa pē. Ko e mo'óni, kuo 'i ai ha ngaahi taimi ne fakahoko ai ha ngaahi tō'onga fita'a 'o ngāue 'aki e tui fakalotú. Ka ko hono mo'ui 'aki e tui fakalotu haohaoa 'a e 'Eikí, 'a ia 'oku 'uhingá ke feinga ke hoko ko ha ākongá mo'óni 'a Sisū Kalaisí, ko ha tō'onga mo'ui mo ha tukupā faka'aho ia te ne 'omi e fakahinohino fakalangí.

'I ho'o mo'ui 'aki ho'o tui fakalotú, 'okú ke faka'aonga'i ai ho'o tuí. 'Okú ke tuku ai ho'o tuí ke hā.

Na'e 'afio'i 'e he 'Eikí 'e fie ma'u He'ene fānaú ke kumi Ia. Na'á Ne folofola ai, "He 'oku fāsi'i 'a e matapaá pea lausi'i 'a e hala 'a ia 'oku fakatau ki he . . . hākeaki'í . . . , pea tokosi'i pē te nau 'ilo'i iá."⁶

'Oku 'omai 'e he folofolá 'a e taha 'o e ngaahi founga lelei taha ke 'ilo ai hotau halá pea nofo ma'u aí. 'Oku toe 'omi foki 'e he 'ilo fakafolofolá ha malu'i mahu'inga. Hangē ko 'ení, na'e to'o 'e he mahaki hangē ko e "mofi he fā'elē" ha mo'ui 'a ha ngaahi fā'ē mo e ngaahi pēpē tokolahi 'i he hisitōliá. Ka 'oku 'i he Fuakava Motu'á 'a e ngaahi tefito'i mo'oni totonu ki he tauhi 'o e kau mahaki peheé, ne hiki 'i he ta'u 'e 3,000 tupu kuo hili!⁷ Na'e mate ha kakai tokolahi koe'uhí he na'e 'ikai talangofua 'a e tangatá ki he folofola 'a e 'Eikí!

Sí'oku kāinga 'ofeina, ko e hā 'oku mole mei he'etau mo'ui kapau 'oku tau "ako ma'u pē ka 'oku 'ikai si'i te nau lava'i 'a e 'ilo 'o e mo'óni?"⁸ Te tau lava 'o ma'u ha 'ilo lahi mei he folofolá mo ma'u ha tatakí fakalaumālie 'i he ngaahi lotu 'o e tuí.

'E tokoni 'etau fakahoko iá ki he'etau fai 'a e ngaahi fili faka'ahó. Kuo pau ke hoko ma'u ai pē fono 'a e 'Otuá ko 'etau tu'unga mo'ui, tautautefito 'i he taimi 'oku fa'u mo fakahoko ai 'a e ngaahi lao 'a e tangatá. 'I he'etau ngāue ki he ngaahi palopalema faingata'á, 'oku totonu ke tau tomu'a fekumi ki he fakahinohino 'a e 'Otuá.

'Oku totonu ke tau "fakatatau 'a e folofolá kiate kitautolu . . . ke 'aonga kiate [kitautolu] pea [tau] potó ai."⁹ 'Oku tu'unuku 'a e faingata'á 'i he taimi 'oku tau feinga ai ke fakamavahevahe'i kitautolu 'aki e fa'ahinga lea hangē ko e "ko 'eku mo'ui fakafo'ituitui" pea mo e "ko hoku 'ulungaanga lelei tahá." Ka 'i ai ha taha 'e feinga

ke vahevahe 'ene mo'uí ki ha ngaahi kongokonga pehē, he 'ikai teitei a'usia 'e he taha ko iá 'a e tu'unga kakato 'o e angatonu fakafo'ituituí—'o 'ikai teitei 'ausia kakato hono tu'unga mo'oni te ne lava 'o a'usíá.

'E lava 'e he fakatauele ke manakoá 'o fakamu'omu'a e fakakaukau 'a e kakaí 'i he folofola 'a e 'Otuá. 'Oku ngāue lahi 'aki 'e he fe'auhi fakapoliti-kalé mo e ngaahi founa fakamāketí 'a hono savea 'i e fakakaukau 'a e kakaí ke fakatonutonu 'aki 'enau ngaahi palaní. 'Oku 'aonga e ngaahi fakatotolo ko 'ení. *Ka* 'oku hāhāmolofia ke faka'aonga 'i kinautolu ko ha 'uhinga ke fakatonuhia 'i ai 'e talangata 'a ki he ngaahi fekau 'a e 'Otuá! Tatau ai pē kapau "oku fai ia 'e he taha kotoa," 'oku 'ikai teitei tonu ai 'a e halá ia. He 'ikai teitei hoko 'a e koví, fehálakí mo e fakapo'ulí ko ha mo'oni, tatau ai pē kapau 'oku manakoá. 'Oku pehē 'e ha fakatokanga fakafolofola: "E mala 'ia 'a kinautolu 'oku ui 'a e koví ko e leleí, mo e leleí ko e koví; 'oku ui 'a e po'ulí ko e maama, mo e māmá ko e po'uli."¹⁰

Ne kamata ke manakoá 'i he hili 'o e 'Uluaki Tau Lahi 'a Māmaní, ha fo'i hiva ta'efe'unga. 'I he'ene tu'uaki 'a e anga'ulí, na'á ne fakapapau 'i he 'ikai ke lava 'o hala 'a e kakaí 'e toko 50 milioná. Ka ko hono mo'óní, 'e lava ke hala 'a e kakaí 'e toko 50 milioná—'o hala faka'aufuli. 'Oku kei anga'ulí pē anga'ulí 'i he vakai 'a e 'Otuá, 'a ē te Ne fakamāu 'i 'i ha 'aho 'etau ngaahi ngāue mo e ngaahi holi kotoá.¹¹

Fakafehoanaki 'a e manavasi'i mo e faivelenga 'oku mafola 'i hotau kuongá he tui mo e lototo'a hoku 'ofefine 'ofeina ko 'Emilí, 'a ia 'oku nofo he taimí ni 'i he tafa'aki 'e taha 'o e veilí. Ko e taimi na'e mavahe ai 'a e mo'ui fakamatelié mei hono sino kuo ma'u 'e he kanisaá, na'e 'ikai fa'a malava ke lea. Ka na'á ne pehē mai

kiate au 'i ha fofonga malimali, "Tangata'eiki, 'oua te ke tokanga mai kia au. 'Oku ou 'ilo'i te u sai pē!" Na'e hā e tui 'a 'Emilí—'o hā mahino—'i he mōmēniti ongo ko iá, 'i he taimi na'a mau fie ma'u taha ai iá.

Na'e tui kakato e fa'ē kei si'i ko 'eni 'a e ki'i fānau 'e toko nimá ki he'ene Tamai Hēvaní, ki He'ene palaní, pea ki he tu'unga ta'engata 'o hono fāmilí. Na'e fakafehokotaki ia ki he 'Otuá. Na'e faivelenga kakato ki he ngaahi fuakava na'e fai mo e 'Eikí pea mo hono husepāniti. Na'e 'ofa he'ene ki'i fānau ka na'e nonga, neongo 'ene teu māvae mo kinautolú. Na'e falala ki hono kaha'ú, mo honau kaha'ú foki, koe'uhí he na'e tui ki he'etau Tamai Hēvaní mo Hono 'Aló.

Na'e pehē 'e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni 'i he 1986: "Kuo pau pē ke tau fehangahangai mo e manavasi'i, foua e manukí, pea fetaulaki mo e fakatangá. 'Ai ke tau ma'u ha loto to'a ke teke'i e me'a 'oku tui e tokolahi ki aí, 'a e loto to'a ke taukave'i e

tefito 'i mo'óní. Ko e lototo'á kae 'ikai ko e fakavaivai koví, 'okú ne 'omi e fakahōifua 'a e 'Otuá. . . . Manatu 'i ko e kakai kotoa pē 'oku nau manavasi'i, ka ko kinautolu 'oku fehangahangai mo 'enau manavasi'i 'i he tui, 'oku nau ma'u foki e lototo'á."¹²

'Oku ta'e hano tatau e fale 'i 'a Palesiteni Monisoni! Ko ia 'oku ou kole ai kiate kimoutolu, si'oku kāinga 'ofeina: Fakatupulaki ho'omou tui 'i he 'aho kotoa pē, 'i homou hala ki homou iku'anga ta'engatá. Fakahaa 'i ho'omou tui! Tuku ke hā ho'omou tui!¹³

'Oku ou fakatauange te ke no'o fakama'u koe ki he 'Otuá, pea ke toka 'Ene ngaahi mo'oni ta'engatá 'i ho lotó 'o ta'engata. Pea 'oku ou fakatauange, te ke tuku ho'o tui ke hā, 'i ho'o mo'uí kotoa! 'I he huafa 'o Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Ko e taimi 'oku fā'ele 'i ai ha pēpē, 'oku nono'o 'i ha feitu'u 'e ua 'a e kau 'o e pitó pea tu'usi leva 'i he vaha'a 'o e ongo nono'o ko iá. Ko e nono'ó ko ha ha'i—ko

Fai 'e 'Elettā Richard G. Scott

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uā

“Kuó u Tuku Kiate Kimoutolu 'a e Fakatātā”

Ko e sīpinga ma'ongo'onga taha kuó Ne fononga'ia e māmaní ko hotau Fakamo'ui ko Sīsū Kalaisí . . . 'Okú ne fakaafe'i kitautolu ke tau muimui 'i He'ene sīpinga haohaoá.

Ihe'eku fakalaululoto ko ia ki hoku fatongia ke vahevahe 'a e ongo-ongolelé, ne u fakakaukau ai ki ha ngaahi 'ofa'anga ne tokoni 'enua taki-ekina ongongofuá ke u 'ilo 'a e hala ne fokotu'u fakalangi 'o ne tokoni 'i'eku fakalalakaka fakalaumālié. 'I he ngaahi taimi mahu'inga 'i he'eku mo'uí, ne tāpuekina au 'e he Tamai Hēvaní 'aki ha taha na'á ne tokanga 'i fe'unga au 'o tokoni 'i hono tataki 'eku ngaahi filí 'i ha hala ne taau. Na'a nau muimui 'i he ngaahi folofola ko 'eni 'a e Fakamo'uí: “He kuó u tuku kiate kimoutolu 'a e fakatātā, koe'uhí ke mou fai 'o tatau mo ia kuó u fai kiate kimoutolú.”¹

Ko e taimi na'á ku kei si'i aí, na'e 'ikai kau 'eku tangata'eikí ki he Siasí pea māmālohi pē 'eku fine'eikí. Na'a mau nofo 'i Uasingatoni, D.C., pea na'e nofo e ongomātu 'a 'a 'eku fa'ee' 'i ha maile 'e 2,500 (km 4,000) 'i he siteiti Uasingatóní. Hili ha ngaahi māhina mei he hoko hoku ta'u valú, ne kolosi mai 'eku Kui Fefine ko Uitoló ke 'eva mai kiate kimautolu. Na'e hoha 'a 'eku

Kui Fefiné he na'e te'eki papitaiso au mo hoku ta'oketé. 'Oku 'ikai ke u 'ilo e me'a na'á ne talaange ki he'eku ongomātu 'á fekau'aki mo e hoha 'a ko 'ení, ka 'oku ou 'ilo 'i na'e 'i ai ha pongipongi 'e taha, na'á ne 'ave ai au mo hoku tokouá ki he pa'aké pea vahevahe mo kimaua 'ene ngaahi ongo kau ki he mahu'inga 'o e papitaiso mo 'alu ma'u pē ki he ngaahi houalotu 'a e Siasí. 'Oku 'ikai ke u manatu 'i e fakaikiiki 'o e me'a na'á ne lea 'akí, ka na'e ue'i 'e he'ene ngaahi leá ha me'a 'i hoku lotó pea 'ikai fuoloa kuó u papi-taiso mo hoku tokouá.

Na'e hoko atu hono pou pou 'i kimaua 'e he'ema Kui Fefiné. 'Oku ou manatu 'i ko e taimi pē ne vahe ai ki hoku tokouá pe ko au ke malanga 'i he lotú, ne ma telefoni ki ai ke ma'u ha ngaahi fokotu'u. Na'e lau 'aho pē kuo a'u mai he meilí ha malanga kuo 'osi hiki tohinima. Hili ha ngaahi taimi kuo liliu 'ene ngaahi fokotu'ú 'o faka-kongokonga lalahi pē pea fie ma'u ai ha ngāue lahi ange ke ma fakahoko.

ha ha'i ma'u. Ko e fo'i lea tui fakalotú 'oku ma'u ia mei he fo'i lea faka-Latina ko e ngaahi aka, 'oku 'uhinga 'a e re “ke toe 'ai” pe “fakafoki ki he” pea hangē ko e ligare, 'oku 'uhinga ia “ke nono'o” pe “ke ha'i.” 'Oku mahino ai kiate kitautolu ko e tui fakalotú 'okú ne “ha'i 'a e kau tui ki he 'Otuá.”

2. 'Ekesōtosi 20:3. 'Ikai ngata ai, na'e folofola 'a e 'Eikí, “Fakatomala, pea tafoki mei ho'omou ngaahi tamapuá; pea tafoki . . . mei ho'omou ngaahi fakalieliá” ('Isikeli 14:6).
3. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 6:36.
4. Vakai, Spencer W. Kimball, *The Teachings of Spencer W. Kimball*, ed. Edward L. Kimball (1982), 391.
5. Vakai, Mōsaia 2:41; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 58:30–33; 82:10. 'Oku mo'oni e tefito'i mo'oni ko 'eni ki he taha kotoa, he “'Oku 'ikai filifilimānako 'a e 'Otuá ki he kakai” (Ngāue 10:34; vakai foki, Molonai 8:12).
6. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 132:22.
7. Vakai, Levitiko 15:13.
8. 2 Timote 3:7.
9. 1 Nifai 19:23.
10. 'Īsaia 5:20.
11. 'Oku ako'i mai 'e he folofolá: “Ha'u ki he 'Eiki, ko e Toko Taha Mā'oni'oni. Manatu ko hono ngaahi halá 'oku mā'oni'oni. Vakai, 'oku lausi 'i 'a e hala ki he tangatá, ka 'oku tu'u hangatonu atu ia ki mu'a 'iate ia, pea ko e tauhi 'o e matapaá 'a e Toko Taha Mā'oni'oni 'o 'Isilelí; pea 'oku 'ikai te ne nō ha taha kehe ke ne tauhi ia; he 'oku 'ikai ha hala kehe ka 'i he matapaá pē; he 'oku 'ikai lava ke kākaa 'i ia, he ko e 'Eiki ko e 'Otuá 'a hono huafá” (2 Nifai 9:41).
12. Thomas S. Monson, “Courage Counts,” *Ensign*, Nov. 1986, 41. Na'e fai 'e Palesitēni Monisoni 'a e na'ina'i fakalaumālie ko 'eni: “Koe'uhí ke tau mo'ui ma'ongo'onga, kuo pau ke tau fakatupulaki 'a e malava ke fehengahangai mo e palopalemá 'i he loto to'a loto mamahí 'aki 'a e loto fiefia, mo e ikuná 'aki 'a e loto fakatōkilalo . . . Ko e ngaahi foha mo e ngaahi 'ofefine kitautolu 'o ha 'Otuá mo'ui, 'a ia ko hono tatau ne ngaohi ai kitautolú . . . He 'ikai ke tau lava mo'oni 'o pukepuke 'a e fakamo'oni ko 'eni 'o ta'e-a'usia ha ongo' 'o ha ivi mo ha mālohi fo'ou, 'a ia ko e ivi ke mo'ui 'aki e ngaahi fekau 'a e 'Otuá, 'a e mālohi ke teke 'i 'a e ngaahi 'ahi'ahi 'a Sētané” (“Yellow Canaries with Gray on Their Wings,” *Ensign*, July 1973, 43).
13. “Fakafisi 'a kimoutolu mei he anga ta'e-mā'oni'oni kotoa pē” (Molonai 10:32). 'Oua 'e ilifia ki he tangatá 'o lahi ange 'i he 'Otuá (vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 3:7; 59:5).

Na'e faka'aonga'i 'e he Kui Fefiné ha lototo'a mo ha faka'apa'apa-unga ke tokoni'i 'ema tangata'eikí ke ne fakatokanga'i hono mahu'inga ke ne 'ave me'alele kimaua ki he lotú ki he'emauga ngaahi houalotú. Na'á ne tokoni'i kimaua 'i he founa taau kotoa pē ke ma ongo'i 'oku mau fie ma'u 'o e ongoongoleléi 'i he'emauga mo'uí.

Ko e mahu'inga tahá, na'á ma 'ilo na'e 'ofa 'ema Kui Fefiné 'iate kimaua pea na'e 'ofa 'i he ongoongoleléi. Na'á ne hoko ko ha sippinga lelei! 'Oku ou fakafeta'i lahi 'i he fakamo'oni na'á ne vahevahe mo au 'i he taimi na'á ku fu'u kei si'i aí. Na'e liliu 'e hono ivi tákíekiná 'a e hu'unga 'o 'eku mo'uí ki he lelei ta'engata.

'I he 'amanaki kimui ange ke u 'osi mei he 'univésití, na'á ku manako 'i ha ta'ahine hoihoifua ko Seini Uatekini. Na'á ku fakakaukau na'e kamata ke ne ma'u ha ongo'i 'ofa mo'oni kiate au foki. Lolotonga ha'ama talanoa 'i ha pō 'e taha fekau'aki mo e kaha'ú, na'á ne fakahūhū lelei mai ki he'ema talanoá ha kupu'i lea na'á ne liliu 'eku mo'uí 'o ta'engata. Na'á ne pehē mai, "Ko e taimi te u mali aí, 'e fakahoko ia mo ha taha 'osi ngāue fakafaifekau angatonu, 'i he temipalé."

Na'e te'eki ke u fu'u fakakaukau fēfē kimu'a ai ki he ngāue fakafaifekau. Na'e liliu lahi he pō ko iá e 'uhinga ke u ngāue fakafaifekau. Na'á ku foki ki 'api 'o 'ikai ke u lava 'o fakakaukau ki ha me'a kehe. Na'á ku 'ā pē he pō ko iá 'o 'aho. Na'e mavahe kakato 'eku fakakaukau mei he'eku akó 'i he 'aho hono hokó. Hili ha ngaahi lotu lahi, ne u pehē leva ke u talanoa mo 'eku pīsope 'o kamata fakafonu 'eku foomu ngāue fakafaifekau.

Na'e 'ikai teitei kole mai 'a Seini ia ke u ngāue fakafaifekau koe'uhí *ko ia*. Ka na'e fe'unga 'ene 'ofa 'iate aú ke ne vahevahe mai 'ene ngaahi fakamo'oni

mo ne tuku mai haku faingamālie ke u ngāue'i e hu'unga 'o 'eku mo'uí. Ne ma fakatou ngāue fakafaifekau peá ma sila ki mui ange 'i he temipalé. Kuo hanga 'e he loto to'a mo e loto 'aki 'e Seini 'ene tuí 'o fakaleléi 'a e me'a kotoa 'i he'ema mo'uí fakatou'osi. 'Oku ou 'ilo pau na'e 'ikai ke ma mei ma'u 'a e fiefia 'okú ma ma'ú ka ne ta'e'oua 'ene tui mālohi ki he tefito'i mo'oni 'o e 'uluaki tauhi ki he 'Eikí. 'Oku hoko ia ko ha sippinga lelei mo angatonu!

Ne fe'unga e 'ofa 'iate au 'a e Kui fefine ko Uitoló mo Seini ke na vahevahe 'ena fakamo'oni, 'e faitāpuekina 'e he ngaahi ouau 'o e ongoongoleléi mo e ngāue ma'á e Tamai Hēvaní 'eku mo'uí. Na'e 'ikai ha taha 'iate kinaua na'á ne fakakouna 'i au pe 'ai ke u ongo'i halaia 'i hoku tu'ungá. Na'á na 'ofa 'i pē au mo 'ofa 'i he Tamai Hēvaní. Na'á na fakatou 'ilo'i te Ne lava 'o fai ha me'a lelei ange mo 'eku mo'uí 'i ha'aku fakahoko pē 'e au. Na'á na taki taha tokoni'i au 'i ha ngaahi founa 'ofa ke u 'ilo 'a e hala 'o e fiefia lahi tahá.

Te u tau hoko fēfē ko ha taki-ekina makehe pehē? Kuo pau ke tau fakapapau'i ke tau 'ofa mo'oni 'iate kinautolu 'oku tau fie ma'u ke tokoni'i 'i he mā'oni'oni ke nau lava 'o

fakatupulaki ha falala ki he 'ofa 'a e 'Otuá. He ko e tokolahi 'i he māmaní, ko e 'uluaki palopalema 'i he tali 'o e ongoongoleléi ko e fakatupulaki ha tui ki he Tamai Hēvaní, 'a ia 'oku 'ofa haoahoa kiate kinautolú. 'Oku faingofua ange ke fakatupulaki 'a e tui ko iá 'i he taimi 'oku 'i ai ai hanau ngaahi kaungāme'a pe kau mēmipa 'o e fāmilí 'oku nau 'ofa 'i kinautolu 'i he founa tatau.

'E lava 'o tokoni 'a ho'o tuku ke nau ma'u ha loto falala ki ho'o 'ofa ke nau fakatupulaki 'enau tui ki he 'ofa 'a e 'Otuá. 'E faitāpuekinau 'enau mo'uí 'i ho'o 'ofa, fetalanoa'aki leléi, 'i ho'o vahevahe e me'a 'okú ke akó, a'usiá, mo e ngaahi tefito'i mo'oni kuó ke muimui'i ke ma'u e solova'anga ki ho'o ngaahi faingata'a'ia. Fakahaa 'i ho'o mahu'inga'ia mo'oni 'i honau tu'unga leléi; peá ke toki vahevahe ho'o fakamo'oni ki he ongoongoleléi 'o Sīsū Kalaisí.

Te ke lava 'o tokoni 'i ha ngaahi founa 'oku fakava'e 'i he tefito'i mo'oni mo e tokāteliné. Poupou 'i kinautolu 'okú ke 'ofa aí ke nau feinga ke mahino 'a e me'a 'oku finangalo 'a e 'Eikí ke nau faí. Ko e founa 'e taha ke fakahoko ai 'eni ko e fai ange ha ngaahi fehu'i te ne 'ai ke nau

fakakaukau pea tukuange mo hanau taimi fe'unga—tatau ai pē pe ko ha lauhoua, lau 'aho, lau māhina, pe lahi ange ai—ke nau fakalaulauloto mo feinga ke ngāue'i 'a e ngaahi talí 'iate kinautolu pē. Mahalo na'a fie ma'u ke ke tokoni'i kinautolu ke nau 'ilo e founa ke lotú mo e founa ke 'ilo ai e tali 'o 'enau ngaahi lotú. Tokoni'i ke nau 'ilo ko e folofolá ko e kongā mahu'inga ia 'o e ma'u mo e fakatokanga'i 'o e ngaahi talí. Te ke tokoni'i ai kinautolu ke teuteu ki he ngaahi faingamālie mo e faingata'a 'i he kaha'ú.

Ko e taumu'a 'a e 'Otuá ke "faka-hoko 'a e mo'ui ta'e-fa'a-mate mo e mo'ui ta'engata 'a e tangatá."² 'Oku mahu'inga ia ki he me'a kotoa 'oku tau faí. 'Oku tau femo'uekina he taimi 'e ni'ihí 'i he ngaahi me'a 'oku tau lau 'oku mālie pe 'oku tau lōmekina 'i he ngaahi fatongia anga-mahení 'o 'ikai ke tau fakatokanga'i ai 'a e kaveinga ngāue 'a e 'Otuá. Ko e taimi 'okú ke tuku taha ai ho'o mo'uí ki he ngaahi tefito'i mo'oni mahu'inga tahá, te ke ma'u leva 'a e mahino ki he me'a 'okú ke faí, pea te ke fakatupu ha fua lahi ange ma'á e 'Eikí peá ke toe fiefia ange.

Ko e taimi 'okú ke tuku taha ai ho'o mo'uí ki he ngaahi tefito'i mo'oni mahu'inga 'o e palani 'o e fakamo'uí, te ke lava 'o tokanga taha ange ai ki he vahevahe 'o e me'a 'okú ke 'iló koe'uhí he 'oku mahino kiate koe 'a e mahu'inga ta'engata 'o e ngaahi ouau 'o e ongoongolelé. Te ke vahevahe 'a e me'a 'okú ke 'iló 'i ha founa te ne poupou'i ho kaungāme'á ke nau loto ke fakamālohia fakalaumālie kinautolu. Te ke tokoni'i kinautolu 'okú ke 'ofa aí ke nau fie tukupā ke talangofua ki he

kotoa 'o 'Ene ngaahi fekaú mo 'ai kiate kinautolu 'a e huafa 'o Sisū Kalaisí.

Manatu'i ko e ului 'a e fakafo'ituitui ko e kongā pē ia 'o e ngāue. Feinga ma'u pē ke fakamālohia 'a e ngaahi fāmilí. Faiako 'aki e vīsonē 'o e mahu'inga ke sila'i 'a e ngaahi fāmilí 'i he temipalé. Ko ha ngaahi fāmilí 'e ni'ihí mahalo na'a lau ta'u. Ko e me'a 'eni na'e hoko ki hoku fāmilí. 'I ha ta'u lahi hili 'eku papitaisó, ne papi mo 'eku tangata'eikí, pea na'e toki sila'i leva homau ki'i fāmilí 'i he temipalé. Na'e hoko 'eku tangata'eikí ko ha tokotaha faisila 'i he temipalé, pea na'e ngāue tokoni ai mo 'eku fine'eikí. 'I ho'o ma'u 'a e vīsonē ki he ngaahi ouau sila 'i he temipalé, te ke lava leva 'o tokoni ki hono langa hake 'a e pule'anga 'o e 'Otuá 'i he māmaní.

Manatu'i 'oku hoko 'a ho'o 'ofa 'iate kinautolú ko e fakava'e mālohi 'o hono takiekina e ni'ihí 'okú ke fie ma'u ke tokoni'i. Na'e mei ikunoa pē ivi tākiekina 'a e Kui Fefine ko Uitoló mo

Senē, 'Aositelēlia

hoku uaifi ko Seiní, ka ne ta'e-'oua 'eku tomu'a 'ilo'i na'á na 'ofa mo fie ma'u ke u ma'u e tu'unga mo'ui lelei tahá.

Makehe mei ho'o 'ofa 'iate kinautolú, falala foki kiate kinautolu. 'E ngali faingata'a 'i ha ngaahi me'a 'e ni'ihí ke falala ki ai, ka ke kumi ha fa'ahinga founa ke ke falala ai kiate kinautolu. 'E lava ke fai 'e he fānau 'a e Tamai Hēvaní ha ngaahi me'a faka-fofo 'i he taimi 'oku nau ongo'i 'oku nau falala'angá. Na'e fili e fānau kotoa pē 'a e 'Otuá 'i he matelié ki he palani 'a e Fakamo'uí. Tui kapau 'e 'oange ha faingamālie te nau toe fai pē ia.

Vahevahe e ngaahi tefito'i mo'oni 'e tokoni kiate kinautolu 'okú ke 'ofa aí ke nau hokohoko atu 'i he hala ki he mo'ui ta'engatá. Manatu'i 'oku tau tupulaki 'i he 'otu lea ki he 'otu lea. Kuó ke muimui 'i he sīpinga tatau 'i ho'o mahino ki he ongoongolelé. Vahevahe 'a e ongoongolelé ke mahino.

Ko ho'o fakamo'oni fakafo'ituitui ki he Fakalelei 'a Sisū Kalaisí ko ha me'angāue mālohi fau ia. 'Oku kau he ngaahi ma'u'anga tokoni kehé 'a e lotú, Tohi 'a Molomoná mo e ngaahi folofolá, pea mo ho'o loto'aki e ngaahi ouau 'o e lakanga fakataula'eikí. 'E tokoni kotoa 'a e ngaahi me'a ko 'ení ke ke ma'u e fakahinohino 'a e Lau-mālié, 'a ia 'oku mātu'aki mahu'inga ke ke falala ki ai.

Koe'uhí ke ke hoko ko ha sīpinga lelei mo fakahoko 'a e me'a kuo fai 'e Kalaisí,³ tokanga ki he tefito'i mo'oni ko 'eni 'o e ongoongolelé: *'oku 'ai 'e he Fakalelei 'a Sisū Kalaisí ke tau lava 'o tatau ange mo 'etau Tamai Hēvaní, koe'uhí ke tau lava 'o nofo fakataha 'o ta'engata 'i hotau ngaahi 'iuniti fakafāmilí.*

'Oku 'ikai ha tokāteline 'e toe mahu'inga ange ki he 'etau ngāue ka ko e Fakalelei 'a Sisū Kalaisí. Faka-mo'oni 'i he faingamālie tau kotoa pē ki he Fakamo'uí pea mo e mālohi 'o

‘Ene feilaulau Fakalelei. Faka’aonga i e ngaahi folofola ‘oku ako i ai Iá mo e ‘uhinga ‘oku hoko ai ko e sipinga hao-haoa ki he taha kotoa pē he mo’uí.⁴ ‘E fie ma’u ke ke ako faivelenga. ‘Oua te ke fu’u femo’uekina i he ngaahi me’a ikí pea ikai ke ke ako ai ‘a e tokātelinē mo e ngaahi akonaki ‘a e ‘Eikí. ‘I hono ma’u ha fakava’e fakatokāteline mālohi fakatāutahá, te ke hoko ai ko ha ma’u’anga tokoni mālohi ki he vahevahe e ngaahi mo’oni mahu’inga mo e ni’ihi kehe ‘oku nau matu’aki fie ma’u kinautolú.

Te tau tokoni lelei taha ki he ‘etau Tamai Hēvaní ‘aki ha’atau tākiekina mā’oni’oni e ni’ihi kehé.⁵ Ko e sipinga ma’ongo’onga taha kuó ne fononga’ia e māmaní ko hotau Fakamo’ui ko Sīsū Kalaisí. Na’e fakafonu ‘Ene ngāue i he matelié ‘aki e faiakó, tokoní, mo e ‘ofa ki he ni’ihi kehé. Na’á Ne nofo hifo mo e fakafo’ituituí na’e lau ne nau ta’e taau ke feohi mo Iá. Na’e ‘ofa iate kinautolu. Na’á Ne ‘afio i ‘enau ngaahi fie ma’ú peá Ne ako i ange ‘Ene ongoongolelé. ‘Okú Ne fakaafe i kitautolu ke tau muimui i he sipinga haohaoa ko ‘ení.

‘Oku ou ‘ilo ko ‘Ene ongoongolelé ko e hala ia ki he nonga mo e fiefia i he mo’ui ko ‘ení. ‘Ofa te tau manatu i ke fai ‘o hangē ko ia kuó Ne fakahokó i hono vahevahe ‘etau ‘ofá, falalá, pea mo e ‘ilo ‘o e mo’oní, mo e ni’ihi kehe ‘oku te’eki ai ke nau tali e maama ngingila ‘o e ongoongolelé. ‘I he huafa ‘o Sīsū Kalaisí, ‘ēmeni. ■

MA’U’ANGA FAKAMATALÁ

1. Sione 13:15.
2. Mōsese 1:39.
3. Vakai, Sione 13:15.
4. Vakai, hangē ko ‘ení, Luke 22:39–46; Sione 8:3–11; Filipai 4:13; Sēmisi 5:15–16; 1 Sione 1:7; 2 Nifai 1:15; 2; 25:17–30; 31; Sēkope 4; ‘Alamá 7; 42; 3Nifai 11–30; Molonai 10:32–33; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 18:10–16; 19:13–19; 29:3; 88:1–13; 138:2–4; Mōsese 5:6–12.
5. Vakai, Mātiu 22:35–40; Mōsaia 2:17.

Fai ‘e ‘Eletā Robert D. Hales

‘O e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá

“Kapau ‘Oku Mou ‘Ofa ‘Iate Au, Fai ‘Eku Ngaahi Fekau’”

‘Oku ‘uhinga e faka’aonga i ‘etau tau ‘atāinā ke fili ke ke ‘faitotonu [pea tuku] e olá ke muimui mai.”

Kāinga, i he ngaahi lēsoni kotoa ‘oku tau ako mei he mo’ui ‘a e Fakamo’uí, ‘oku ikai ha me’a ‘e toe mahino mo mālohi ange i he lēsoni ‘o e talangofuá.

Ko e Sipinga ‘a e Fakamo’ui

Na’e angatu’u ‘a Lusifá ki he palani ‘a e Tamai Hēvaní i he Fakataha Lahi i langi he maama fakalaumālié. Na’e ngata e fakalakalaka ta’engata ‘a kinautolu na’e muimui ‘ia Lusifaá—tokanga telia ‘a e toko taha ‘okú ke muimui aí!

Pea na’e fakahā leva ‘e Sīsū ‘a ‘Ene tukupā ke talangofuá, “aki ‘Ene folofola, “E Tamai, ke fai pē ‘a ho fingangaló, pea ke ‘o’ou ‘a e lāngilangi ‘o ta’engata.”¹ ‘I He’ene ngāue kotoa, “na’á ne faingata ‘a ia i he ngaahi ‘ahi-‘ahí, ka na’e ikai te ne fakavaivai ki ai.”² ‘Io, “na’á ne [ako] ia ke talangofua [i] he ngaahi me’a na’á ne kātaki’i.”³

Tu’unga i he talangofua hotau Fakamo’uí, na’á Ne fai e fakalelei ma’a ‘etau ngaahi angahalá, ‘o tau lava ai ke toetu’u mo teuteu ‘a e hala

ke tau toe foki ai ki he ‘etau Tamai Hēvaní, ‘a ia na’á Ne ‘afio i te tau fai ha ngaahi fehalaaki i he ‘etau ako ke talangofua i he matelié. Ko e taimi ‘oku tau talangofua aí, ‘oku tau tali ‘Ene feilaulá, he “‘oku [tau] tui ‘e lava ‘o fakamolemole i ‘a e fa’ahinga ‘o e tangatá kotoa pē i he Fakalelei ‘a Kalaisí, tu’unga i he talangofua ki he ngaahi fono, ouau mo e ngaahi fekau ‘o e ongoongolelé.”⁴

Na’e ako i kitautolu ‘e Sīsū i ha lea mahinongofua ke tau talangofua: “Kapau ‘oku mou ‘ofa kiate au, fai ‘eku ngaahi fekaú.”⁵ pea “Ha’u muimui iate au.”⁶

‘I he ‘etau papitaisó, ‘oku tau “‘to’o kiate [kitautolu] ‘a e huafa ‘o Kalaisí” pea kau “i he fuakava mo e ‘Otuá [te tau] talangofua ‘o a’u ki he ngata’anga ‘o [‘etau] mo’uí.”⁷ ‘Oku tau fakafo’ou he Sāpate kotoa pē ‘a e fuakava papitaiso ko iá ‘aki hono ma’u ‘o e sākalamēnití mo fakamo’oni ‘oku tau loto fiamālie ke tauhi ‘a e ngaahi fekaú. ‘Oku tau kole fakamolemole koe’uhí ko ha ngaahi fakakaukau, ngaahi

ongō, pe ngaahi tō'onga 'oku 'ikai fenāpasi mo e finangalo 'o 'etau Tamai Hēvaní. Pea 'i he 'etau fakatomala 'o tafoki mei he talangata'á kae kamata ke toe talangofuá, 'oku tau fakahaa'i ai 'etau 'ofa kiate Iá.

Fa'ahinga 'o e Talangofuá

'I he 'etau mo'ui 'aki 'a e ongo-ongolelé, 'oku tau fakalalakala ai 'i he mahino kiate kitautolu 'a e talangofuá. 'E 'ahi'ahi'i kitautolu he taimi 'e ni'ihi ke tau fakahoko e me'a 'oku ou ui ko e "talangofua 'a e tangata fakakakanó," 'a ia 'oku tau talangata'a 'o si'aki ai 'a e fono 'a e 'Otuá kae fai hotau potó pe ko 'etau holí pea na'a mo e ongoongoá. Koe'uhí 'oku fai 'eni 'e ha tokolahi, 'oku holoki leva 'e he

talangofua fakakongokonga ko 'eni 'a e ngaahi tu'unga 'a e 'Otuá 'i hotau anga fakafonuá mo 'etau laó.

Mahalo 'e kau 'i he taimi 'e ni'ihi e káingalotú 'i he "talangofua filifilí," 'o taku 'oku tau 'ofa mo faka'apa'apa'i 'a e 'Otuá ka 'oku tau to'o mo fili pe ko e fē 'i He'ene ngaahi fekaú mo e ngaahi akonakí—pea mo e ngaahi akonaki mo e fale'i 'a 'Ene kau palōfitá—te nau muimui kakato ki aí.

'Oku talangofua filifili 'a e ni'ihi koe'uhí he 'oku 'ikai ke nau lava 'o 'ilo'i 'a e ngaahi 'uhinga kotoa 'o e fekaú, 'o hangē ko e 'ikai ke lava 'o mahino ma'u pē ki he fānau 'a e 'uhinga ki he ngaahi fale'i mo e tu'utu'uni 'enau mātu'á. Ka 'oku tau 'ilo'i ma'u ai pē 'a e 'uhinga 'oku tau muimui ai

'i he kau palōfitá, he ko e Siasi 'eni 'o Sisū Kalaisí, pea ko e Fakamo'uí 'okú Ne tataki 'Ene kau palōfitá 'i he kuonga kotoa pē.

'I he lahi ange 'o 'etau talangofuá, 'oku tau 'ilo leva 'a e fatongia totonu 'o e tau'atāina ke filí. Ko e taimi na'e 'i he Ngoue ai ko Ketisemaní 'a Sisuú, na'á Ne lotu tu'o tolu ki He'ene Tamai Hēvaní, 'o pehē, "A 'eku Tamai, kapau 'e fa'a fai, pea 'ave 'a e ipú ni 'iate au: kae 'oua na'a fa'iteliha pē au, ka ko koe pē."⁸ He 'ikai fakamālohi'i 'e he 'Otuá 'a e tau'atāina ke fili 'a e Fakamo'uí, ka na'á Ne fekau'i mai 'i he 'alo'ofa ha 'āngelo ke fakamālohia Hono 'Alo 'Ofa'angá.

Na'e toe fetaulaki 'a e Fakamo'uí mo ha sivi 'e taha 'i Kolokota, pea na'á Ne mei lava ke ui hifo ha kau 'āngelo ta'efa'alaua ke tuku hifo Ia mei he kolosí, ka na'á Ne fili pē ke kātaki 'o talangofua ki he ngata'angá mo fakakakato 'Ene feilaulau fakalelé, neongo na'e iku faingata'a ia lahi ai pea a'u pē 'o Ne pekia.

Ko e talangofua kakato fakalaumālié ko e "talangofua ia 'a e Fakamo'uí." 'Oku fakatupu ia 'e he 'ofa mo'oni ki he Tamai Hēvaní mo Hono 'Aló. Ko e taimi 'oku tau talangofua loto fiemālie ai, hangē ko ia ne fai 'e hotau Fakamo'uí, 'oku tau fakamahu'inga'i ai 'a e folofola 'a 'etau Tamai Hēvaní: "Ko hoku 'Alo 'ofa'angá 'eni, 'a ia 'oku ou fiemālie lahi aí."⁹ Pea 'oku tau nofo'amanaki atu ke fanongo, 'i ha'atau hū atu ki he 'ao 'o 'etau Tamai Hēvaní, "Mālō, ko e tamaio'eiki lelei mo angatonu: . . . hū . . . koe ki he fiefia'anga 'o ho'o 'eiki."¹⁰

'Oku 'uhinga e faka'aonga'i 'etau tau'atāina ke tau fili ke "faitotonu [pea tuku e olá ke muimui mai]."¹¹ 'Okú ne fie ma'u e mapule'i kitá mo 'omi e loto lahí, fiefia ta'engatá, mo e ongo'i lavame'á kiate kitautolu mo tā-sīpinga kiate kinautolu 'oku tau feohí; pea

‘oku kau ma’u pē ai ha tukupā fakafo’ituitui mo’oni ke pou pou i e kau taki lakanga fakataula’eiki pea muimui he’enua ngaahi akonaki mo e fale’i.

Ngaahi Nunu’á

I he fili ko ia pe te tau talangofuá, ‘oku ‘aonga ma’u pē ke manatu’i e ngaahi nunu’a ‘o ‘etau filí. Na’e mahino nai kia Lusifá mo hono kau muimui ‘a e ngaahi nunu’a ‘o e fili ke si’aki e palani ‘a e Tamai Hēvaní? Kapau ko ia, ko e hā ne nau fai ai ha fili kovi peheé? Te tau ala fai kiate kitautolu ha fehu’i tatau: ko e hā ‘e fili ai ha taha ‘o kitautolu ke talangata’a hili ia ‘oku tau ‘ilo’i ‘a e ngaahi nunu’a ta’engata ‘o e faiangahalá? ‘Oku ‘omi ‘e he folofolá ha tali: na’e fili ‘a Keini mo ha ni’ihi ‘o e fānau ‘a ‘Ātama mo Tví ke talangata’á koe’uhí he “na’a nau ‘ofa kia Sētane ‘o lahi ange ‘i he ‘Otuá.”¹²

Ko e kī ki he talangofua faka-Kalaisí ko ‘etau ‘ofa ki he Fakamo’uí. I he ‘etau feinga ke talangofua ‘i he māmani ‘o e ‘aho ní, ‘oku tau fakahaa ‘i ai ‘etau ‘ofa mo e faka’apa’apa ki he fānau kotoa ‘a e Tamai Hēvaní. Ka ‘oku ta’e-malava ke liliu ‘e he ‘ofa ko ‘eni ki he ni’ihi kehé ‘a e ngaahi fekau ‘a e ‘Otuá, ‘a ē na’e foaki ke lelei kiate kitautolú! Hangē ko ‘ení, ko e fekau “oua na’á ke . . . fakapoó, pe fai ha me’a tatau mo iá”¹³ ‘oku makatu’unga ia ‘i ha fono fakalaumālie ‘okú ne malu’i e kotoa ‘o e fānau ‘a e ‘Otuá, ‘o a’u kiate kinautolu ‘oku te’eki fanau’i. ‘Oku fokotu’u mai ‘e he taukei fuoloá ko e taimi ‘oku tau fakali’eli’aki ai e fono ko ‘ení, ‘oku hoko leva ha mamahi lahi fau. Ka ‘oku tui ha tokolahi ‘oku sai pē ia ke to’o ha mo’ui ‘a ha fānau te’eki fanau’i ‘i he ‘uhinga ko e loto pe fiemālie ki ai.

‘Oku ‘ikai liliu ‘a e fono fakalaumālie ‘e he faka’uhinga’i ‘o e talangata’á pe ko hono ngaahi nunu’á ka ‘oku

fakaiku ia ki he puputu’ú, ta’e-paú, ‘auhē ‘i ha ngaahi hala faikehe, heé pea mo e mamahí. I he ‘etau hoko ko e kau ākonga ‘a Kalaisí, ‘oku ‘i ai hatau tufakanga toputapu ke tauhi ‘Ene ngaahi fonó mo e ngaahi fekaú pea mo e ngaahi fuakava ‘oku tau fai.

Na’e ui ha ni’ihi ‘o e kau taki ‘i Tisema 1831, ke tokoni ‘i hono fakalelei’i ha ngaahi loto tāufehi’a na’e tupu ki he Siasí. Na’e tatakiki kinautolu ‘e he ‘Eikí, ‘i he Palōfita ko Siosefa Sāmitá, ‘i ha founa kehe, mo faka’ohovale:

“Veuveuki homou ngaahi filí; ui kiate kinautolu ke mou fetaulaki ‘i he ‘ao ‘o e kakaí, pea ‘iate kimoutolu pē foki. . . .

“Ko ia, tuku ke nau fakahā mai ‘a ‘enua ngaahi ‘uhinga mālohi ‘oku nau fakafepaki ai ki he ‘Eikí.

“. . . ‘Oku ‘ikai ha mahafu kuo ngaohi ke tau’i ‘aki ‘a [kimoutolu] ‘e monū’ia;

“Pea kapau ‘e hiki hake ‘e ha tangata ‘a hono le’ó ke fakafepaki kiate [kimoutolu] ‘e veuveuki ia ‘i hoku taimi totonu pē ‘o’oku.

“Ko ia, tauhi ‘eku ngaahi fekaú; ‘oku mo’oni ia mo totonu.”¹⁴

Ngaahi Lēsoni ‘i he Folofolá

‘Oku fonu e folofolá ‘i he sippinga ‘o e kau palōfita kuo nau ako ‘a e ngaahi lēsoni ‘o e talangofuá ‘i he me’a kuo nau a’uiá.

Na’e ako’i ‘a Siosefa Sāmita ‘i he ngaahi nunu’a ‘o e fakavaivai ki he vili ta’e’unua ha taha ne tokoni ange, ko hono kaungāme’a mo e tangata tohi ko Māteni Hālisí. I he tali ki he kole ‘a Māteni, na’e kole ai ‘e Siosefa ki he ‘Eikí ha ngofua ke ‘oange ‘a e ngaahi ‘uluaki peesi ‘e 116 kuo tohinima ‘o e Tohi ‘a Molomoná ke faka’ali’ali ‘e Māteni ki hono fāmilí, ka na’e fakahā ‘e he ‘Eikí kia Siosefa ke ne talaange ‘ikai. Na’e toe kole ‘a Māteni kia Siosefa ke kole ki he ‘Eikí. Hili e kole tu’o tolu ‘a Siosefá na’e fakangofua leva ‘e he ‘Eikí ke vakai’i ‘e ha kakai pau ‘e toko nima ‘a e me’a kuo tohi. “Na’e ha ‘isia ‘a Māteni ‘i he fuakava mamalu ki he felotoi ko ‘ení. Ko e taimi na’e a’u ai ki ‘apí, pea taulōfu’u e fie ma’ú, na’e ngalo leva ‘ene fakapapau mamalú ‘o ne fakangofua ha ni’ihi kehe ke nau mamata ‘i he fakamatala kuo hiki nimá, pea ko e iku’angá ne mole mei ai ‘a e tohi,”¹⁵ pea na’e mole ia. Ko hono olá, na’e valoki’i ‘a Siosefa ‘e he ‘Eikí

pea 'ikai ke ne toe ma'u ha ngofua ke hoko atu hono liliu 'a e Tohi 'a Molo-moná. Na'e mamahi 'a Siosefa pea fakatomala'i 'ene maumau fono 'i he fakavaivai ki he teke 'a e ni'hi kehé. Na'e fakangofua 'a Siosefa 'i he 'osi ha vaha'a taimi, ke toe hoko atu 'ene liliú. Na'e ako 'e Siosefa ha lēsoni mahu'inga 'o e talangofuá na'e tokoni kiate ia 'i he toenga 'o 'ene mo'uí!

'Oku 'omi 'e he palōfita ko Mōsesé ha sīpinga 'e taha. Ko e taimi na'e talangofua ai 'a Mōsesé 'o ma'u ha uaifi 'Itiopeá, na'e tukuaki'i ia 'e Meliame mo 'Ēlone. Ka na'e valoki'i kinaua 'e he 'Eikí 'o pehē, "Te ma lea fakataha mo [Mōsesé] mo ngutu taha."¹⁶ Na'e faka'aonga'i 'e he 'Eikí 'a e me'a ko 'ení ke ako'i 'a e kāingalotu 'o e Siasí 'i hotau kuongá. Na'e tala 'e Hailame Peisi 'i he 1830 kuó ne ma'u e fakahā ki he Siasí. Na'e fakatonutonu ia 'e he 'Eikí mo ako'i 'a e Kāingalotú, "Kuo

pau ke ke talangofua ki he ngaahi me'a te u 'oatu [kia Siosefá], 'o hangē foki ko 'Ēloné,"¹⁷ "he 'okú ne ma'u ia 'o hangē ko Mōsesé."¹⁸

'Oku 'omai 'e he talangofuá 'a e ngaahi tāpuaki, "pea 'o ka tau ka ma'u ha tāpuaki mei he 'Otuá, 'oku tupunga ia 'i he talangofua ki he fono 'a ia 'oku makatu'unga ia ki aí."¹⁹

'Oku ako'i 'a e talangofuá 'i he sīpinga. 'Oku tau ako'i 'etau fānaú 'i ha'atau to'onga mo'uí: "Ako 'a e potó 'i ho'o kei sí'i; 'io, ako 'i ho'o kei sí'i ke tauhi 'a e ngaahi fekau 'a e 'Otuá."²⁰

'Oku 'ai 'e he talangofuá ke tau mālohi ange, malava ke kātēkina faivelenga 'a e ngaahi sivi mo e ngaahi faingata'a lalahi ange 'i he kaha'ú. Na'e teuteu'i 'a e Fakamo'uí 'e He'ene talangofua 'i Ketisemaní ke talangofua mo kātaki ki he ngata'anga 'i Kolokotá.

Sí'oku kāinga 'ofeina, 'oku fakahaai 'e he ngaahi lea 'a 'Alamaá 'a e ngaahi ongo 'o hoku lotó:

"Pea ko 'eni 'e hoku kāinga 'ofeina, kuó u lea 'aki 'a e ngaahi me'á ni kiate kimoutolu koe'uhí ke u lava 'o fakaake 'iate kimoutolu ha'amou ongo'i homou fatongia ki he 'Otuá, koe'uhí ke mou 'a'eva ta'e-halaia 'i hono 'aó. . . .

"Pea ko 'eni, ko hoku lotó ke mou loto-fakatōkilalo, mo anganofu mo angavaivai; . . . pea faivelenga ma'u ai pē 'i he tauhi 'o e ngaahi fekau 'a e 'Otuá."²¹

'Oku ou fakamo'oni makehe 'oku mo'ui hotau Fakamo'uí. Koe'uhí na'á Ne talangofua, "e peluki 'a e tui kotoa pē, pea fakahā 'e he 'elelo kotoa pē . . . ko [hotau Fakamo'uí] ia."²² 'Ofa ke tau 'ofa mo'oni pea tui kiate Ia mo falala kakato kiate Ia ke talangofua, tauhi 'Ene ngaahi fekaú, pea foki ke toe nofo mo Ia 'o ta'engata 'i he pule'anga 'o hotau 'Otuá, ko 'eku lotú ia 'i he huafa 'o Sīsū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Mōsesé 4:2.
2. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 20:22.
3. Hepelū 5:8.
4. Vakai, Ngaahi Tefito 'o e Tui 1:3.
5. Sione 14:15.
6. Luke 18:22.
7. Mōsaia 5:8.
8. Mātiu 26:39; vakai foki veesi 42, 44.
9. Mātiu 3:17; vakai foki 3 Nifai 11:7.
10. Mātiu 25:21.
11. "Faitotonu Neongo 'a e Lumá," *Ngaahi Himí*, fika 145.
12. Mōsesé 5:13.
13. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 59:6.
14. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 71:7–11.
15. Joseph Fielding Smith, *Essentials in Church History*, (1922) 65; vakai foki, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 3.
16. Nōmipa 12:8.
17. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 28:3.
18. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 28:2.
19. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 130:21; vakai foki veesi 20.
20. 'Alamá 37:35.
21. 'Alamá 7:22–23.
22. Mōsaia 27:31.

Fai 'e 'Eletā Claudio D. Zivic
'O e Kau Fitungofulú

'Oua Na'a Tau 'Alu 'i ha Hala Kehe

'Oku ou fakatauange he 'ikai ke tau hē mei he halā ka tau lava 'o fetu'utaki ma'u pē mo e langi.

Na'e mamata atu ha tangata tu'u-aki koloa 'i ha matapā sio'ata, ki ha ki'i tamasi'i 'oku ako tā piano, peá ne fehu'i ange, "Oku 'i 'api ho'o fa'eé?"

Na'e tali ange 'e he ki'i tamasi'i, "He . . . ko e hā ho'o fakakaukau?"

Koe'uhí ko e fakalotolahi 'a hoku uaifí, 'oku tā piano kotoa ai 'a 'ema fānau 'e toko nimá! 'I he taimi 'oku a'u mai ai 'a e faiakó ki homau 'apí, 'oku hola ma'u pē 'a homa foha ko 'Etilianí 'o toitoi ke 'oua na'a kau he lēsoní. Ka 'i ha 'aho 'e taha, na'e hoko ai ha me'a fakaofa! Na'e kamata ke ne manako ange 'i he mūsiká 'o hokohoko atu 'ene ako tā piano 'iate ia pē.

Kapau te tau lava 'o a'u ki he tu'unga ko 'ení 'i he 'etau uluí, 'e hoko ia ko ha me'a fakaofa. Ko ha me'a faka'ofa'ofa ke tau ma'u 'a e fa'ahinga holi lahi ko 'eni 'i hotau lotó, ke tauhi 'a e ngaahi fekaú ta'e 'i ai ha taha ke ne toutou fakamanatu mai kiate kitautolu pea mo ha tui pau, kapau te tau muimui 'i he hala totonú, te tau ma'u 'a e ngaahi tāpuaki kuo tala'ofa mai 'i he folofolá.

'I he ngaahi ta'u kuo hilí na'á ku 'alu ai mo hoku uaifí, homa 'ōfefine ko 'Eveliní, pea mo ha kaungāme'a 'o

e fāmílí ki he Pa'ake 'Aleso Fakafonuá. Ko e taha 'o e ngaahi 'aleso 'iloa aí 'oku ui ko e 'Aleso Pelepelengesi. Na'a mau fakakaukau ke lue lalo 'i ha maile 'e taha mo e kongá (kilomita 'e 2), 'o kaka 'i he mo'ungá ke a'u ki he 'alesó.

Ne kamata 'emau fonongá 'i he fiefia, ka 'i ha taimi nounou mei ai, na'a nau fie mālōlō. Koe'uhí ko 'eku loto ke fai mo a'u ki aí, na'á ku fakakaukau ke u hoko atu tokotaha pē. Ne u

muimui 'i ha tangata, 'a ia ne hangē 'okú ne 'ilo'i 'a e feitu'u 'okú ne 'alu ki aí, kae 'ikai ke u fakatokanga'i 'a e hala 'oku totonu ke u fou aí. Na'e faka'au ke faingata'a ange 'a e halá, pea na'e pau ke u puna mei he fu'u maka ki he fu'u maka. Koe'uhí ko 'ene faingata'á, ne u 'ilo'i pau 'e 'ikai ke malava 'e he kakai fefine 'i he'eku kulupú 'o fai 'a e me'a tatau. Fakafokifā pē kuó u mamata ki he 'Aleso Pelepelengesi, ka ne u 'ohovale, 'i he'eku vakai atu 'oku 'i ha feitu'u he 'ikai ke u lava 'o a'u ki ai.

'I he siva e 'amanakí, na'á ku fakakaukau ai ke u foki. Na'e 'ikai ke u fa'a tatali ke mau toe fe'iloaki. Ko 'eku 'uluaki fehu'í, "Ne mou a'u ki he 'Aleso Pelepelengesi?" Na'a nau fakamatala fiefia mai ne nau a'u ki ai. Ne nau fakamatala 'i 'enau muimui 'i he ngaahi fakahinohino halá, pea 'i he 'enau tokanga mo feingá, na'a nau a'u ai ki he ngata'anga 'o e fonongá.

Me'apango, he na'á ku 'alu au 'i he hala kehe. Ko ha lēsoni mahu'inga mo'oni na'á ku ako 'i he 'aho ko íá!

'Oku tu'o fiha nai 'etau fakahoko

ha fehalaaki, 'i he 'etau muimui ki he ngaahi ākenga 'o māmaní? Kuo pau ke tau fehu'i loto ma'u pē pe 'oku tau fai ki he folofola 'a Sīsū Kalaisí.

'Oku ma'u ha akonaki faka'ofa 'i he tohi 'a Sioné:

"Nofo 'iate au, mo au 'iate kimoutolu. Hangē 'oku 'ikai fa'a fua 'a e va'ā 'iate ia peé, 'o kapau 'e 'ikai nofo 'i he vainé; pea 'e pehē foki 'a kimoutolu, 'o kapau 'e 'ikai te mou nofo 'iate au.

"Ko au ko e vainé, ko e ngaahi va'ā 'a kimoutolu: ko ia 'oku nofo 'iate aú, mo au 'iate iá, ko ia ia 'e fua lahí: ka māvae mo au, 'e 'ikai te mou fa'a fai ha me'a" (Sione 15:4–5).

'I hono ngāue 'aki 'o e talanoa fakatātā ko 'ení, 'oku tau lava 'o mamata ai ki he fetu'utaki vāofi mo mā'ongo'onga 'i he vaha'a 'o Sīsū Kalaisí mo kitautolú pea mo 'Ene fakamahu'inga 'i kitautolu taki tahá. Ko Ia 'a e aka mo e sino'i 'akau 'okú ne fakatafe mai 'a e vai 'o e mo'uí kiate kitautolú, 'a e toi'i 'akau te ne fafanga kitautolu ke tau lava 'o fakatupu ha fua 'oku lahí. Na'e ako'i kitautolu 'e Sīsū Kalaisí 'i ha fa'ahinga founa ko

'etau hoko ko e ngaahi va'ā—pe ko e kakai 'oku fakafalala kiate Iá—he 'ikai ke tau teitei ma'u hala 'a e mahu'inga 'o 'Ene ngaahi akonakí.

'Oku 'i ai ha ngaahi fehalaaki mamafa, pea kapau 'e 'ikai ke tau fa'a fakatonutonu kinautolu, 'e lava ke takihala 'i kitautolu mei he hala 'oku totonú. Kapau te tau fakatomala mo tali 'a e fakatonutonú, 'e faka'atā 'e he ngaahi a'usia ko 'ení ke tau loto fakatōkilalo, liliu hotau 'ulungāngā, pea toe 'unu'unu ofi ange ki he 'etau Tamai Hēvaní.

'Oku ou fie 'oatu ha fakatātā 'o e fakakaukau ko 'ení 'aki 'eku fakamatala ki he taha 'o e ngaahi momeniti fakahisitōlia ne a'usia 'e he Palōfita ko Siosefa Sāmitá. 'I he me'a ko 'eni na'e hokó, kuo 'omai ai 'e he Fakamo'uí ha ngaahi akonaki mahu'inga fekau'aki mo ha ngaahi tefito'i mo'oni 'oku totonu ke tau manatua 'i he toenga 'o 'etau mo'uí. Na'e hoko ia 'i he taimi na'e fakamoleki ai 'e Māteni Hālisi 'a e ngaahi peesi 'e 116 'o e kongā 'uluaki 'o e Tohi 'a Molomoná 'a ia na'e liliú.

Hili 'ene fakatomala mei he 'ikai ke ne muimui ki he fakahinohino 'a e 'Otuá, na'e ma'u leva 'e he Palōfitá 'a e fakahā 'oku 'i he vahe 3 'o e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá (vakai *Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasí: Siosefa Sāmita* [2007], 81–83). Mei he me'a 'oku hiki 'i he veesi 1 ki he 10, 'oku ou fie fakamamafa 'i ha ngaahi tefito'i mo'oni 'e tolu 'a ia 'oku totonu ke tau manatu 'i ma'u pē:

1. He 'ikai lava ke ta'ofi 'a e ngaahi ngāue mo e ngaahi taumu'a 'a e 'Otuá.
2. Kuo pau ke 'oua na'a tau ilifia ki he tangatā 'o lahi ange 'i he 'Otuá.
3. 'Oku fie ma'u ke tau fakatomala leva.

'I he veesi 13, 'oku ako'i kitautolu 'e he 'Eikí ha ngaahi ngāue 'e fā 'oku 'ikai totonu ke tau fai:

1. Si'aki 'o e ngaahi akonaki 'a e 'Otuá.
2. Maumau 'i e ngaahi palomesi topu-tapu taha 'a ia na'e fai 'i he 'ao 'o e 'Otuá.
3. Falala ki he 'etau fakakaukau pē 'atautolú.
4. Pōlepole 'i hotau poto pē 'otautolú.

'Oku ou fakatauange he 'ikai ke tau hē mei he halá koe'uhí ka tau lava 'o fetu'utaki ma'u pē mo e ngaahi langí, ke 'oua na'a lava 'e he mata'au 'o e māmaní 'o tafi 'i atu kitautolu.

Ka 'i ai ha taha 'iate kimoutolu 'e a'u ki he tu'unga ko e si'aki e hala 'o e 'Eikí—'i ha feitu'u pē 'i he halá—te ke ongo'i fakame'apango'ia mo loto mamahi lahi 'i ho'o li'aki 'a e ngaahi akonaki 'a e 'Otuá, maumau 'i 'a e ngaahi palōmesi topu-tapu taha 'a ia na'e fai 'i he 'ao 'o e 'Otuá, falala ki ho'o fakakaukau pē 'a aú, pe pōlepole 'i ho poto pē 'o'ou.

'I he me'á ni, 'oku ou na'ina 'i atu

ke mou fakatomala pea foki mai ki he hala 'oku totonú.

Na'e 'i ai ha mokopuna na'á ne tā atu ki he'ene kui tangatá ke talamonū atu ki hono 'aho fā'ele'í. Na'á ne fehu'i ange pe ko hono ta'u fiha 'eni. Na'e tali mai kuó ne a'u ki he ta'u 70. Ne ki'i fakakaukau hono mokopuna tangatá peá ne toe fehu'i, "E Tangata-eiki, na'á ke kamata mai mei he 1?"

Lolotonga e kei si'í mo e talavou, 'oku fakakaukau 'a e kakaí he 'ikai ke nau toe holo 'o motu'a; 'oku 'ikai pē ke 'i ai ha fakakaukau ia ki he maté—ko e me'a ia ma'á e kakaí kuo nau motu'a mo vaivai 'aupitó—pea ko e a'u ki he tu'unga ko iá 'oku kei tāumama'o. 'I he fakalau 'a e taimí, maliu atu 'a e ngaahi māhiná mo e fa'ahita'ú, kuo kamata ke mingimingi e kilí, holo e iví, toe hoko-hoko ange 'a e fie ma'u ke 'a'ahi ki he toketaá, mo e alá me'a peheé.

'E hokosia mai e 'aho te tau toe fe'iloaki ai mo hotau Huhu'i mo e Fakamo'ui, ko Sīsū Kalaisí. 'Oku ou tautapa atu ka a'u ki he taimi toputapu mo molumalu ko iá, ke tau lava 'o 'ilo'i Ia tupu mei he 'ilo 'oku tau ma'u kiate Iá pea mo tau muimui ki He'ene ngaahi akonakí. Te Ne fakahā mai 'a e ngaahi mata kafo 'i Hono to'ukupú mo e to'ukupu kekelelé, pea te tau fā'ofua fakataha, mo tangi fiefia koe'uhí ko 'etau muimui 'i Hono halá.

'Oku ou fakamo'oni ki he tapa 'e fā 'o māmaní 'oku mo'ui 'a Sīsū Kalaisi. 'Okú Ne na'ina'i mai kiate kitautolu, "Tokanga mai, 'a kimoutolu 'a e ngaahi pule'anga 'o e māmaní, pea fā-nongo ki he ngaahi folofola 'a e 'Otua 'a ia na'á ne fakatupu 'a kimoutolú" (T&F 43:23). Fakatauange te tau malava ke puke ma'u, tokanga, mahino, pea faka'uhinga'i totonu 'a e pōpoaki 'a e "Otua 'a ia na'á ne fakatupu 'a [kitautolú]" ke 'oua na'a tau hē mei Hono halá, ko 'eku lotú ia 'i he huafa 'o Sīsū Kalaisi, 'ēmeni. ■

Fai 'e 'Eletā W. Craig Zwick
'O e Kau Fitungofulú

Ko e Hā Ho'ó Fakakaukau?

'Oku ou kolea ke mou 'ahi'ahi fai 'a e fehu'i ko 'ení, pea mou toka'i e a'usia 'a e ni'ihī kehē: "Ko e hā ho'ó fakakaukau?"

I he ta'u 'e 41 kuo hilí ne u heka ai 'i ha loli ve'e 18 fakataha mo hoku uaiifi hoihoifua ko Sení, pea mo homa foha kei valevale ko Sikotí. Ko 'emau 'ave 'eni ha uta nāunau langa ki ha ngaahi siteiti kehekehe.

'I he ngaahi 'aho ko iá na'e 'ikai ha lao ia ki he leta 'o e seá pe sea ki he fānau valevalé. Ne fua pē 'e hoku uaiifi 'a homa fohá. Na'e totonu ke u ongo'i 'ene loto hoha'á 'i he'ene pehē mai, "Oku tau fu'u mavahe mei he kekelelé."

'I he'emau hifo atu he hala fakahisitōlia ko e Hala Vaha'a Mo'unga ko Taná (Donner Pass), 'a ia ko ha kongahala 'oku tahifo māsila, ne fakafokifā pē 'a e kohu tu'u e loki faka'ulí, ne fāngata'a ai ke u toe sio ki ha me'a pea 'ikai ke mau mei lava 'o mānava.

'I he fu'u loli mamafā, 'oku 'ikai fe'unga 'ata'ata pē 'a e ta'ofi ia ke holoki 'aki 'ene omá. Na'á ku feinga mālohi ke tu'u e me'alelé, 'o ngāue 'aki 'a e ta'ofi mo holo kia.

'I he'eku māmālie hifo 'o afe ki he ve'e halá, pea kimu'a pea mau tu'u 'aupitó, na'e fakaava 'e hoku uaiifi 'a e matapaá 'o ne puna ki tu'a mo 'ema pēpē. Na'á ku sio pē ki he'ena tō ki he kekelelé.

Ko e tuai pē 'a e tu'u 'a e fu'u lolí, kuó u lele mei he loli kohu tu'ú. 'I he lēlea hoku lotó na'á ku lele atu he makamaká mo e vaó 'o fā'ofua kiate kināua. Ne lavelavea e nima mo e tui'i nima 'o Sení mo toto, kae fakamālō pē na'á ne kei mo'ui pe mo homa fohá. Na'á ku kuku pē kināua 'i he ve'ehalá, 'i he holo hifo 'a e efú.

'I he foki hifo e tā hoku mafú pea tau mo 'eku mānavá, ne u 'eke ange, "Oku fēfē ho'ó fakakaukau? 'Okú ke 'ilo'i e fakatu'utāmaki ho'o me'a na'e fai? Na'á ke mei mate ai!"

Na'á ne sio mai kiate au, pea lele-noa pē hono lo'imatá 'i hono kou'ahē kuo 'uli he kohú, peá ne fakahā mai ha me'a 'oku kei mahuhuhuhu mo malave loto 'iate au, "Na'á ku feinga pē ke fakahaofi hota fohá."

Na'á ku 'ilo'i 'i he momeniti ko iá na'á ne fakakaukau ne vela e mīsiní, pea fakakaukau 'e pahū e lolí, pea te mau mate. Ka na'á ku 'ilo'i ko e maumau faka'uhila—'oku fakatu'utāmaki ka 'oku 'ikai fai ai ha mate. Na'á ku vakai ki si'oku uaiifi pelepelengesi, 'i he'ene amoamohi e 'ulu homa foha valevalé, peá u fifili pe ko hai ha fa'ahinga fefine 'e lototo'a pehē.

Na'e mei lava ke hoko heni ha fakatamaki fakaeloto 'o tatau mo e maumau 'a e mīsinī. 'Oku ou fakamālō pē ne faifai peá ma fevahevahe-'aki 'a e ngaahi ongo na'á ma ma'ú 'i he'ema aleá, hili ia 'ema tau'aki fakalongolongo 'i ha ki'i taimi, he na'á ma taki taha fetūkuaki. Ne hanga 'e he'ema fevahevahe-'aki 'i he 'ofa mo e lotu tokangá 'o ta'ofi 'a e me'á ni mei ha'ane uesia 'ema nofo mali mahu'ingá.

Na'e fakatokanga 'a Paula, "Ke 'oua na'a ha'u ha talanoa 'uli mei homou ngutú, ka ko ia [pē] 'oku lelei [mo] 'aonga ke langa 'aki haké, koe'uhí ke tupu ai 'a e tokoni ki he kau fanongó" ('Efesō 4:29). 'Oku ongo ma'a mo'oni 'ene ngaahi leá.

Ko e hā 'ene 'uhinga kiate koe 'a e kupu 'i lea, "[ikai ha] talanoa 'uli?" 'Oku tau fa'a a'usia kotoa pē 'a e ngaahi ongo 'i itá—"a kitautolu mo e ni'ihī kehé. Kuo tau vakai ki ha ngaahi lotu puna he 'itá 'i he ngaahi feitu'u fakapule'angá. Kuo tau a'usia ia 'o hangē ha fa'ahinga "maumau faka-'uhila" ki he lotó 'i he ngaahi fe'auhi sipotí, me'a fakapolitikalé, 'o a'u pē ki hotau ngaahi 'apí.

'Oku fa'a lea fefeka 'a e fānau he taimi 'e ni'ihī ki he'enu mātu'á

'o hangē ha hele māsilá. 'Oku mole mei he ngaahi mali kuo nau a'usia e ngaahi lelei mo e faka'ofa'ofa e mo'ui ní, 'a e vīsoné mo e fekātaki'aki pea nau hiki hake honau le'ó. Neongo ko e fānau fuakava kotoa 'a kitautolu 'a ha Tamai Hēvani 'ofa, kuo tau fakame'apango'ia he'etau vave ke lotu fakamāu pea lea 'aki ha ngaahi lea fefeka 'oku te'eki ai ke tau 'ilo 'a e tafa'aki 'e tahá. Kuo ta'u 'osi ma'u kotoa pē 'a e faingamālie ke 'ilo e fakatu'utāmaki 'e lava 'e he lea holoki mo'ui 'o fai ke liliu ai ha tūkunga mei he fakatu'utāmaki ke fakamate.

'Oku fakamahino mai 'e ha tohi kimui ni mei he Kau Palesitenisī 'Uluakí, "Oku ako 'i kitautolu 'i he ongoongolelei 'o Sisū Kalaisí ke tau 'ofa mo ngaohi e kakai kotoa pē 'aki e anga'ofa mo e faka'apa'apa—'o a'u pē ki he taimi 'oku 'ikai ke tau felotoi ai" (tohi 'a e Kau Palesitenisī 'Uluakí, 9 Sānuali 2014). Ko ha fakamanatu lelei ia ke tau kau atu pea 'oku totonu ke tau kau 'i ha tālanga lelei, tautau-tefito ki he taimi 'oku kehe ai 'etau fakakaukau.

'Oku akonaki mai 'a Lea Fakatātā, "Oku teke 'i atu 'a e houhaú 'e he tali fakavaivaí: ka 'oku fakatupu 'a e 'itá 'i he lea fakamamahí" (Lea Fakatātā

15:1). 'Oku kau 'i he "lea fakavaivaí" 'a e tali 'oku fakapotopotó—ko ha ngaahi lea 'oku mapule 'i mei ha lotu 'oku fakatōkilalo. 'Oku 'ikai 'uhinga 'eni ke 'oua na'a tau lea hangatonu pe tuku ai e mo'oni fakatokāteliné. 'E lava pē ke fai e ngaahi lea fakahangatonú 'i he laumālie angavaivai.

'Oku ma'u 'i he Tohi 'a Molomoná ha fakatātā 'o e fa'ahinga lea 'oku hoko 'i ha feta'emahino'aki faka-mali. Ne fakafoki e ngaahi foha 'o Selaia mo Lihái ki Selusalema ke 'omai e 'ū lau 'i peleti palasá pea ne te'eki ai ke nau foki mai. Ne tui 'a Selaia kuo faingata'a'ia hono ngaahi fohá pea na'á ne 'ita mo fie ma'u ha taha ke tukuaki 'i.

Fanongo ki he talanoá 'i he fakakaukau 'ene tama ko Nifái: "He . . . ne mahalo ['e he'eku fa'eé] kuo mau mate 'i he feitu'u maomaonganoá; pea na'á ne lāunga foki ki he'eku tamaí, 'o tala ange kiate ia ko e tangata fie mamata me'a-hā-mai ia; 'o ne pehē: Vakai, kuó ke taki mai 'a kimautolu mei he fonua 'o hotau tofi'á, pea kuo tāmata 'i mo hoku ngaahi fohá, pea te tau mate 'i he feitu'u maomaonganoá" (1 Nifai 5:2).

Tau ki'i vakai angé ki he me'a na'e fakakaukau ki ai 'a Selaia. Na'á ne fonu 'i he lotu hoha'a ki he'ene fānau tangata fa'a keé 'i he'enu foki ki he feitu'u ne fakamanamana 'i ai e mo'ui 'a hono husepānití. Kuó ne fakafetongi hono 'api faka'ofa'ofá mo e ngaahi kaungāme'á 'aki ha fale fehikitaki 'i he feitu'u maomaonganoá lolotonga 'ene kei lava ke ma'u ha fānau. 'I he 'ikai k o ia ke ne kei mapukepuke 'ene manavasi'í, ne hangē ne puna 'a Selaia mei he loli mā'olungá ko e feinga ke malu 'i hono fāmilí. Na'á ne fakahā 'ene lotu hoha'á ki hono husepānití 'i he lea 'ita mo e lotu veiveiua mo e tukuaki 'i—ko ha tō'onga lea 'oku poto lelei 'aupito ai e fa'ahinga 'o e tangatá.

Na'e fakafanongo 'a e palōfita ko Lihái ki he ilifia ne tupu ai e 'itengia

ia 'e hono uaifí. Peá ne fai leva ha tali fakapotopoto 'i he lea 'ofa mo'oni. 'Uluakí, na'á ne tali lelei e ngaahi me'a ne fakahoko mai 'e hono uaifí: "Pea . . . na'e lea kiate ia 'a 'eku tamaí, 'o pehē: 'Oku ou 'ilo ko e tangata fie mamata me'a-hā-mai au; . . . ka [ne u] nofo pē 'i Selusalema, [pehē kuo tau] mate fakataha mo hoku kāingá" (1 Nephi 5:4).

Pea toki fakafiemālie'i 'e hono husepānití 'a 'ene hoha'a ki he mo'ui 'a hona ngaahi fohá, 'a ia ne fakamo'oni ki ai 'e he Laumālie Mā'oni'oni:

"Kae vakai, kuó u ma'u ha fonua 'o e tala'ofá, 'a ia ko e ngaahi me'a ia 'oku ou fiefia aí; 'io, pea 'oku ou 'ilo 'e fakahaofi 'e he 'Eikí 'a hoku ngaahi fohá mei he nima 'o Lēpaní. . . .

"Pea na'e pehē 'a e anga 'o e lea na'e fai 'e he'eku tamaí . . . 'i hono fakafiemālie'i 'eku fa'eé . . . koe'uhí ko kimautolu" (1 Nifai 5:5–6).

'Oku 'i ai ha fie ma'u lahi 'i he 'ahó ni ke tanumaki 'e he kakai tangata mo fafiné, 'a e fefaka'apa'apa'akí neongo e faikehekehe lahi 'enau tuí mo e 'ulungāngá pea kehekehe fau mo 'enau taumu'á. 'Oku 'ikai malava ke 'ilo'i kotoa e ngaahi me'a 'okú ne fakafonu hotau 'atamaí mo e lotó pe ke 'ilo'i kānokato e ngaahi 'ahi'ahi mo e fili

'oku tau taki taha fehangahangai mo iá.

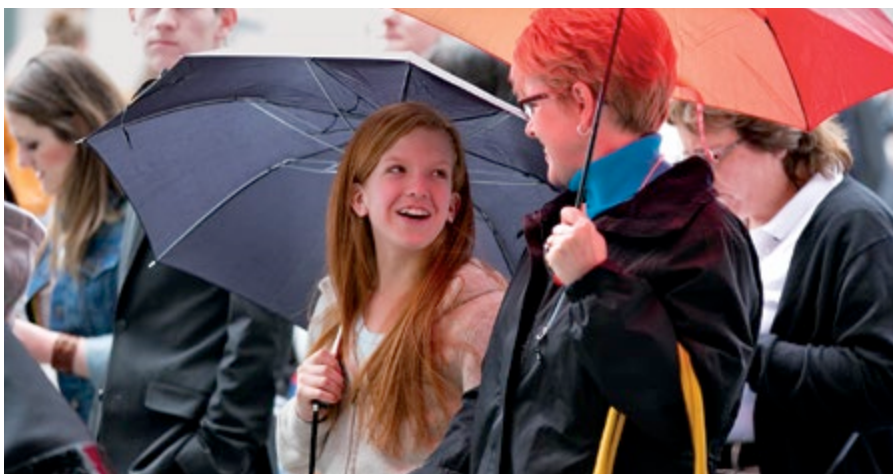
Neongo ia, ko e hā nai e me'a 'e hoko ki he "talanoa 'uli" ne lau ki ai 'a Paulá kapau te tau fakamu'omu'a 'a e fie tokoni ki ha taha kehé? 'I he'eku 'ilo'i 'a e ngaahi ngata'anga 'o 'eku ngaahi fehalākí mo 'eku ta'efe'ungá, 'oku ou kolea ke mou 'ahi'ahi fai 'a e fehu'i ko 'ení, pea mou toka'i e a'usia 'a e ni'ihi kehé: "Ko e hā ho'o fakakaukáu?"

Manatu 'i e taimi ne faka'ohovale'i ai 'e he 'Eikí 'a Samuela mo Saula 'i hono fili ha ki'i tamasi'i tauhi sipi ko Tēvita 'o Pētelihemá ke hoko ko e tu'i 'o 'Isilel? Ne folofola 'a e 'Eikí ki He'ene palófitá 'o pehē, "He 'oku 'ikai mamata 'a [e 'Eikí] 'o hangē ko e mamata 'a e tangatá; he 'oku sio 'a e tangatá ki he anga 'oku hā 'i tu'á, ka 'oku 'afio'i 'e [he 'Eikí] 'a e lotó" (1 Samuela 16:7).

Ko e taimi ne kohu tu'u ai 'ema lolí, ne fai 'e hoku uaifí ha me'a lototo'a mo'oni ke fakahaofi homa fohá. Na'á ku hoko foki ko ha tokotaha malu'i 'i he taimi na'á ku fakafehu'i ai 'ene filí. Ne faka'ohovale 'a e 'ikai toe mahu'inga pe ko hai ne tonu ange 'iate kimauá. Ko e me'a na'e mahu'ingá ko 'ema fefakafanongo'akí mo feinga ke mahino e fakakaukau 'a e toko taha ko eé.

'E hanga 'e he loto ke vakai ki he palopalemá mei he fakakaukau 'a e tokotaha ko 'eé 'o liliu 'a e "talanoa 'uli" ki he "fakahoko ha 'alo'ofa." Na'e mahino ki he 'Aposetolo ko Paulá 'a e me'á ni, pea te tau malava foki mo kitautolu 'o a'usia 'a e me'a tatau. Mahalo he 'ikai ke ne liliu pe veteki 'a e palopalemá, ka ko e me'a mahu'inga angé ko e malava ke liliu kitautolu 'e hono fakahoko ha 'alo'ofá.

'Oku ou fai ha fakamo'oni loto fakatōkilalo 'e malava ke tau "fakahoko 'a e 'alo'ofá" 'i he lea manava'ofa 'i he taimi 'oku hanga ai 'e he me'afaoaki 'o e Laumālie Mā'oni'oni 'o 'omi ha ongo'i 'ofa ke tau tokanga ki he ngaahi ongo mo e fie ma'u 'a e ni'ihi kehé. 'Okú ne 'ai ke tau tau lava 'o liliu e ngaahi tūkunga fakatu'u-tāmakí ke hoko ko ha ngaahi potu mā'oni'oni. 'Oku ou fakamo'oni ki ha Fakamo'ui 'ofa, 'a ia 'okú Ne "'afio'i [hotau] lotó" mo 'afio'i 'a e me'a 'oku tau fakakaukau ki aí. 'I he huafa 'o Sisū Kalaisi, 'ēmeni. ■

Fai 'e 'Eletā Quentin L. Cook

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

Ngaahi Aká mo e Va'á

'Oku mahu'inga e fakavavevave'i 'o e hisitōlia fakafāmilí mo e ngāue fakatemipale 'i hotau kuongá ki hono fakamo'ui mo hākeaki'i 'o e ngaahi fāmilí.

Na'e fakahā 'e he taha fa'u tohi 'iloa ko Viliami Saloení ki he kau faiongoongó ki mu'a pea ne mālōlō he kanisaá 'i he 1981, "Kuo pau ke mate 'a e taha kotoa, ka na'á ku tui ma'u pē he 'ikai hoko kiate au. Ko e hā leva e me'a 'oku hokó?"¹

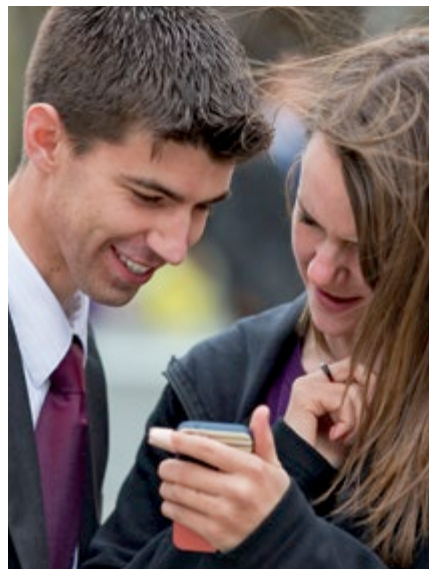
Ko e kupu'i lea "ko e hā leva 'oku hoko" 'i he fehengahangai mo e maté 'i he mo'ui ko 'ení pea mo e "ko e hā 'oku hoko" 'i he fakakaukau ki he mo'ui hili 'a e maté, ko e kakano ia 'o e ngaahi fehu'i 'o e lotó 'oku tali lelei 'e he ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisí 'i he palani 'o e fiefia 'a e Tamaí.

'Oku tau kakata, tangi, ngāue, va'inga, mo'ui, pea tau mate 'i he mo'ui ko 'ení. 'Oku fai ai 'e Siope 'a e fehu'i mahino ko 'ení, "Kapau 'e mate 'a e tangatá, 'e toe mo'ui ia?"² Ko e talí mahinó ko e "io" tu'unga he feilaulau fakalelei 'a e Fakamo'uí. 'Oku mālīe e talateu ki he fakamatala 'a Siope ki he fehu'i: "Ko e tangata kuo fanau'i 'e he fefiné 'oku si'i pē hono ngaahi 'ahó. . . . 'Oku tupu hake ia 'o hangē ko e fisi'i 'akau, pea tu'usi hifo. . . . He 'oku 'amanaki ki he 'akau 'o kapau 'e tā hifo, ki [ha'ane] toe tupu hake, pea 'e

'ikai 'osi hono huli 'o iá . . . 'o tupu ai 'a e ngaahi va'a 'o hangē ha 'akau."³

Ko e palani 'a 'etau Tamaí 'oku fekau'aki ia mo e ngaahi fāmilí. 'Oku ngāue 'aki 'e he'etau ngaahi potu folofola ongo tahá 'a e fakakaukau 'o e fu'u 'akau mo hono ngaahi aká ko ha fakataipe.

'I he vahe faka'osi 'o e Fuakava Motu'á, 'oku faka'aonga'i mahino ai 'e

Malakai e fakataipe ko 'ení 'i he'ene fakamatala'i 'a e Hā'ele 'Angaua Mai 'a e Fakamo'uí. Na'á ne lea kau ki he kau hikisiá mo e kau angahalá, 'e tutu 'a ki-nautolu 'o hangē ko e vevé "pea 'e 'ikai toe ai hanau aka pe ha va'a."⁴ 'Oku faka'osi 'e Malakai 'a e vahe ko 'ení 'aki e tala'ofa fakafiemālie 'a e 'Eikí:

"Vakai, te u fekau 'a 'Ilaisiá ko e palōfitá kiate kimoutolu, 'i he'eki ai ke hoko 'a e 'aho lahi mo fakamanavahē 'o [e 'Eikí]:

"Pea te ne liliu 'a e lotu 'o e mātu'á ki he fānaú, pea ko e lotu 'o e fānaú ki he'enau mātu'á, telia na'á ku ha'u ke taa'i 'aki 'a māmani 'a e mala'ia."⁵

Pea 'i he mafao mai e ata 'o e Fakafoki Mai 'o e Ongoongolelé, na'e toe fakamamafa'i ai 'e Molonai e pōpoaki ko 'ení 'i he'ene 'uluaki fakahinohino ki he talavou ko Siosefa Sāmitá 'i he 1823.⁶

'Oku tali 'e he kau Kalisitiane mo e kau Siu 'i he funga 'o e māmani 'a e fakamatala he Fuakava Motu'á 'a 'Ilaisiá.⁷ Ko e palōfita fakamuimui taha ia na'á ne ma'u 'a e mālohi fai-sila 'o e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētekí ki mu'a pea hoko e kuonga 'o Sīsū Kalaisí.⁸

Fakafoki Mai 'e 'Ilaisiá 'a e Ngaahi Kii

Na'e foki mai 'a 'Ilaisiá 'i he Temipale Ketilaní 'i he 'aho 3 'o 'Epeleli 1836. Na'á ne pehē ko 'ene fakahoko 'eni 'a e tala'ofa 'a Malakaí. Na'á ne foaki 'a e ngaahi kii 'o e lakanga fakataula'eiki ki hono sila 'i 'o e ngaahi fāmilí 'i he kuonga fakakosipeli ko 'ení.⁹ 'Oku faitokonia e misiona 'o 'Ilaisiá 'aki e laumālie 'o 'Ilaisiá, hangē ko hono ako 'i 'e 'Eletā Lāsolo M. Nalesoní, ko ha "hāsino 'a e Laumālie Mā'oní'oní 'o fakamo'oni ki he natula fakalangi 'o e fāmilí."¹⁰

Na'e fakapapau'i 'e he Fakamo'uí 'a e fie ma'u 'o e papitaisó. Na'á Ne ako'i, "Kapau 'e 'ikai fanau'i 'a e

tangatá 'i he vaí pea mo e Laumālié, 'e 'ikai 'aupito fa'a hū ia ki he pule- 'anga 'o e 'Otuá."¹¹ Na'e papitaiso tonu 'a e Fakamo'uí ke tā 'a e sīpingá. Kae fēfē 'a e kau pekia kuo te'eki ai papitaisó?

Tokāteline 'o e Ngāue Fakatemipalé mo e Hisitōlia Fakafāmilí

Na'e fai 'e Vilate Kimipolo 'i Nāvū 'i he 'aho 11 'o 'Okatopa 1840, ha tohi ki hono husepāniti ko 'Eletā Hiipa C. Kimipoló, na'e lolotonga ngāue fakafaifekau mo ha kau mēmipa kehe 'o e Toko Hongofulu Mā Uá 'i Pilitānia Lahi. Ne fai e Konifelenisi Lahi 'o 'Okatopá 'i ha ngaahi 'aho si'i ki mu'a.

Te u to'o mei ha ngaahi kongā 'o e tohi 'a Vilaté: "Ne mau fai e konifele- nisi tokolahi taha mo mahu'inga taha talu mei he fokotu'u 'o e Siasí. . . Ne lea 'a Palesiteni [Siosefa] Sāmita kau ki ha kaveinga fo'ou mo nāunau'ia. . . 'A ia ko e papitaiso ma'á e pekiá. 'Oku lau ki ai 'a Paula 'i he tohi 'Uluaki Ko- linitoó, vahe 15 veesi 29. Ne 'osi ma'u 'e Siosefa ha fakamatala kakato ki ai 'i he fakahā. Na'á ne pehē ko ha fainga- mālie 'o e [kāingalotu] he Siasi ko 'ení ke papitaiso ma'a honau kāinga kotoa kuo pekia ki mu'a pea toki 'omi 'a e ongoongolelei ko 'ení. . . 'I he'etau fai iá, 'oku tau hoko ai ko e kau faka- fofonga 'o kinautolu, pea tau 'oange ai kiate kinautolu 'a e faingamālie ke tu'u mai 'i he 'Uluaki Toetu'ú. Na'á ne pehē 'e malanga 'i kiate kinautolu 'a e ongoongolelei 'i pilisone."

Na'e hoko atu 'a Vilate: "Oku ou fie papitaiso ma'a 'eku fa'eé. . . 'Ikai ko ha tokāteline nāunau'ia 'eni?"¹²

Na'e hoko mai 'a e tokāteline 'o e fakataha 'i 'o e ngaahi fāmilí 'i he 'otu lea ki he 'otu lea mo e akonaki ki he akonaki. Ko e ngaahi ouau fakafofongá ko e kakano ia 'o e fakataha 'i 'o e ngaahi fāmilí ta'engatá, mo fakafehoko- taki e ngaahi aká ki he ngaahi va'á.

'Oku mahino 'a e tokāteline 'o e fāmilí 'i he'ene fekau'aki mo e hisitōlia fakafāmilí mo e ngāue fakatemipalé. Na'e folofola 'a e 'Eiki 'i he ngaahi 'uluaki fakahinohino 'o e fakahaá 'o kau ki he "papitaiso ma'a homou kau pekia."¹³ Ko hotau tufakanga fakatokā- telinē ki he'etau ngaahi kuí. 'Oku tupu 'eni he ko e fa'unga fakasilesitale 'o e langí 'oku makatu'unga ia 'i he ngaahi fāmilí.¹⁴ Kuo 'osi poupou'i 'e he Kau Palesitenisi 'Uluakí 'a e kāingalotú, 'o tautautefito ki he to'u tupú mo e kakai lalahi kei talavouí, ke fakamamafa 'i 'a

e ngāue 'o e hisitōlia fakafāmilí pea mo e ngaahi ouau ma'a 'enau ngaahi hingoa fakafāmilí pe ngaahi hingoa 'o e ngaahi kui 'a e kāingalotu 'i honau uōtí mo e siteikí.¹⁵ 'Oku fie ma'u ke tau fehokotaki mo hotau ngaahi aká mo e ngaahi va'á fakatou'osi. 'Oku nāunau'ia mo'oni 'a e fo'i fakakaukau 'o e feohi 'i he maama ta'engatá.

Ngaahi Tempalé

Na'e pehē 'e Uilifooti Utalafi na'e mo'ui 'a e Palōfita ko Siosefa Sāmitá 'o lōloa fe'unga ke 'ai 'a e fakava'e ki he

ngāue fakatemipalé: “I he taimi fakamuimui taha na’e faifaiangé pea fe’iloaki ai ‘a Siosefa Sāmita mo e Kōlomu ‘o e Toko Hongofulu Mā Uá, na’á ne foaki ange ai honau ‘enitaumení.”¹⁶

Hili e fakapoongi ‘o e Palōfitá, ne faka’osi ‘e he Kāingalotú ‘a e Temipale Nāvuú, pea na’e faka’aonga ‘i ‘a e mālohi ‘o e faisilá ke tāpuekina ha lauiafe ‘o e kāingalotu faivelengá ki mu’a ‘i he hikifononga ki he ‘Otu Mo’unga ‘o e Hihifó. Hili ha ta’u ‘e tolungofulu mei ai, pea ‘i he ‘osi ‘a e Temipale Seni Siasí, ne fakamatala ‘i ‘e Palesiteni Pilikihami ‘Iongi ‘a e mahu’inga ta’engata ‘o e ngaahi ouau fakamo’uí kuo faifaiangé pea ‘atā ki he kakai mo’uí mo e kau pekiá fakatou’osi.¹⁷

Ko e fakahaa ‘i mahino ‘eni ‘e Palesiteni Uilifooti Utalafi: “Oku tātātaha ha tefito ‘i mo’oni kuo fakahā ‘e he ‘Eikí te u fiefia lahi ange ai ka ko hono huhu ‘i ‘o ‘etau kau pekiá; te tau ma’u hotau uaiifí mo ‘etau fānaú ‘i he fa’unga ‘o e fāmilí, ‘i he pongipongi ‘o e ‘uluaki toetu’ú pea ‘i he Pule’anga Fakasilesitiale. Ko ha ngaahi tefito ‘i mo’oni ma’ongo’onga ‘eni. Ko honau mahu’ingá ‘oku tuha pē ia mo e feilaulau kotoa pē ‘oku tau fakahoko.”¹⁸

Ko ha kuonga ma’ongo’onga ‘eni ke tau mo’uí ai. Ko e kuonga fakakosipeli fakamuimui tahá ‘eni, pea ‘oku tau lava ‘o ongo’i hono fakavave ‘i ‘o e ngāue ‘o e fakamo’uí ‘i he tapa kotoa ‘oku kau ai e ouau fakahaofi.¹⁹ [Kuo tau ma’u ‘eni ha ngaahi tempale ‘i he kongá lahi ‘o e māmaní ke ‘omai ‘a e ngaahi ouau fakahaofi ko ‘eni. ‘Oku hoko foki ‘a e ō ki he tempalé ke fakafā’ou fakalaumālie, ma’u ha nonga, malu, mo ha fakahinohino ‘i he ‘etau mo’uí ko ha tāpuaki lahi.]²⁰

Ne te’eki lava ha ta’u hono ui ‘o Palesiteni Tōmasi S. Monisoni ko e ‘Aposetoló, kuó ne fakatapu ‘a e Laipeli Tohi Hohoko ‘o e Temipale Losi ‘Eniselesí. Na’e me’a fekau’aki

mo e ngaahi kui kuo pekiá ‘oku “nau tatali ki he ‘aho te ta hanga ai ‘o fakahoko ‘a e fakatotolo ‘oku fie ma’u ke faka’atā ‘a e halá, . . . [mo] hū ai ki he fale ‘o e ‘Otuá ‘o fakahoko ‘a e ngāue ko ia . . . ‘oku ‘ikai ke nau lava ‘o fakahokó.”²¹

Ko e taimi na’e fakahoko ai ‘e ‘Eletā Monisoni (‘i he taimi ko iá) ‘a e lea fakatapu he ‘aho 20 ‘o Sune 1964, na’e ‘i ai ha tempale pē ‘e 12 ne lolotonga ngāue. Lolotonga e vaha’a taimi ‘o e ngāue ‘a Palesiteni Monisoni ‘i he ngaahi fakataha alēlea pule ‘o e Siasí, kuo fuofua fakatapu ai ha tempale ‘e 130 ‘i hotau ngaahi tempale ‘e 142 ‘oku ngāue. Ko ha mana ke mamata ki hono fakavave ‘i e ngāue ‘o e fakamo’uí ‘i hotau kuongá. Kuo ‘osi fanongonongo ha tempale ‘e uoufulu mā valu pea ‘oku nau ‘i ha ngaahi tu’unga kehekehe ke ‘osi. ‘Oku nofo ha pēseti ‘e valungofulu mā nima ‘o e kāingalotu ‘o e Siasí he taimí ni ‘i loto ‘i he maile ‘e 200 (kilomita ‘e 320) mei ha tempale.

Tekinolosia ‘o e Hisitōlia Fakafāmilí

Kuo fakalalakala lahi foki mo e tekinolosia ‘o e hisitōlia fakafāmilí. Na’e pehē ‘e Palesiteni Hauati W.

Hanitā ‘i Nōvema 1994: “Kuo tau ngāue’aki e tekinolosia ‘o e fakamatalá ke fakavave ‘i e ngāue toputapu ‘o e fakahoko e ngaahi ouau ma’á e kau pekiá. Ko e ngāue ‘a e tekinolosia . . . kuo fakavave ‘i ia ‘e he ‘Eikí tonu pē. . . . Neongo ia, ‘oku tau tu’u pē ‘i he kamata’anga ‘o e me’a te tau lava ‘o fai ‘aki e ngaahi me’angāue ko ‘eni.”²²

I he ta’u ‘e 19 talu e fakamatala fakapalōfita ko ‘eni, ‘oku ‘ikai fa’a malava ke fai ha tui ki he vave ange ‘o e tekinolosia. Na’e talamai kiate au ‘e ha fa’ē ta’u 36 ‘a ha ki’i fānaú, “Ki’i fakakaukau—kuo tau hiki mei he mīsini lau maikolofilimi ‘i he ngaahi senitā hisitōlia femo’uekiná, ‘o tangutu pē ‘i he tēpile ‘i hoku peitó mo ‘eku komipiutá ‘o ngāue ‘i he hisitōlia fakafāmilí ‘i he fāifai pea mohe ‘eku fānaú.” Kāinga, ko e ngaahi senitā hisitōlia fakafāmilí he taimi ní ‘oku ‘i hotau ngaahi ‘apí.

‘Oku ‘ikai fekau’aki ‘ata’atā pē ‘a e ngāue fakatemipalé mo e hisitōlia fakafāmilí mo kitautolu. Fakakaukau kiate kinautolu ‘oku tatali ‘i he tafa’aki ‘o e veilí ki he ngaahi ouau fakahaofi te ne fakatau’atāina ‘i kinautolu mei he pōpula ‘o e pilisone fakalaumālie. ‘Oku fakafā’uhinga ‘i ‘a e *Pilisoné* ko ha “tu’unga ta’ota’ofi pe tuku pōpula.”²³ Mahalo ‘e fai ‘e kinautolu ‘i he nofo pōpulá kia Uiliami Saloienu ‘a e fehu’i: “Ko e hā leva e me’a ‘oku hokó?”

Na’e fakamatala ‘e ha fefine tui faivelenga ‘e taha ha a’usia fakalaumālie makehe ‘i he Temipale Sōlekí. Lolotonga ‘ene kei ‘i he loki hilifaki nimá, hili hono fai e ouau fakafofonga ‘o e hilifaki nimá, naá ne onгона, “Kuo pau ke tau’atāina ‘a e kau pōpulá!” Na’á ne ma’u ha ongo’i mālohi kiate kinautolu na’e tatali ke nau papitaiso mo hilifakinimá. I he’ene foki ki ‘apí, na’á ne fakatotolo ‘i he folofolá ke ma’u e kupu’i lea na’á ne ongoná. Na’á ne ma’u e fakamatala ‘a Siosefa

Sāmita 'i he vahe 128 'o e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá: “Tuku ke fiefia 'a homou lotó pea nēkeneka 'o lahi 'aupito. Tuku ke pā mai 'a e fonuá 'i he hiva. Tuku ke lea atu 'a e kau pekiá 'aki 'a e ngaahi hiva 'o e fakafeta'i ta'engata ki he Tu'i ko 'Imanuelá, 'a ia na'á ne tu'utu'uni 'i he te'eki 'i ai 'a e māmaní, 'a e me'a te tau lava ai 'o huhu'i 'a kinautolu mei honau fale fakapōpulá; he kuo pau ke tau'atāina 'a e kau pōpulá.”²⁴

Ko e fehu'í, ko e hā e me'a 'oku fie ma'u ke tau fa'i? Ko e fale'i 'a e Palōfita ko Siosefá ke 'ave ki he temipalé 'a e “ngaahi lekooti 'o hotau kau pekiá, 'a ia 'oku fe'unga ke tali 'i he me'a kotoa pē.”²⁵

Kuo fakahoko 'e he kau taki 'o e Saisí ha ui mahino ki he to'u tangata kei tupu haké ke nau taki 'i he faka'aonga 'i 'o e tekinolosiá ke a'usia 'a e laumālie 'o 'Ilaisiá, ke nau fekumi ki he'enua ngaahi kuí, mo fakahoko 'a e ngaahi ouau fakatemipalé ma'anautolu.²⁶ Ko e kongá lahi 'o e ngāue faingata'a 'i he fakavave'i e ngāue 'o e fakamo'uí 'i he kakai mo'uí mo e pekiá fakatou'osi, 'e fakahoko ia 'e kimoutolu kakai kei talavouí.²⁷

Kapau he 'ikai ngata pē 'i he ō 'a e to'u tupu 'i he ngaahi uōtí taki taha ki he temipalé 'o fakahoko e ngaahi papi-taiso ma'a honau kau pekiá ka ke nau toe ngāue foki mo honau ngaahi fāmilí mo e kau mēmipa kehe 'o e uōtí ke 'omi ha ngaahi hingo fakafāmilí ki he ngaahi ngāue ouau 'oku nau fakahokó, 'e tāpuekina lahi kinautolu mo e Siasí fakatou'osi. 'Oua na'a mou ta'e-toka 'i 'a e ivi tākiekina 'o e kau pekiá 'i he'enua tokoni'i ho'omou ngāue pea mo 'enua fiefia 'i he faifaiangé pea fetaulaki mo kinautolu 'oku mou tokoni'i. 'Oku 'ikai fa'a lava ke fakamatala'i e tāpuaki mahu'inga ta'engata 'o e fakataha'i hotau ngaahi fāmilí.²⁸

'I he fakakātoa 'o e kāingalotu 'o e

Siasí he māmaní, ko e peseti 'e nima-ngofulu mā taha 'o e kakai lalahí 'oku lolotonga 'ikai 'asi 'enua ongomātu'á 'i he kongá 'o e mape fakafāmilí he uepisaiti 'Initaneti 'o e FamilySearch 'a e Siasí. Ko e pēseti 'e onongofulu mā nima 'o e kakai lalahí 'oku 'ikai 'asi kotoa 'enua ngaahi kui 'e toko faá.²⁹ Manatu'i, he 'ikai lava 'o fakahaofi kitautolu 'oku 'ikai hatau aka mo e va'á. 'Oku fie ma'u e kāingalotu 'o e Siasí ke nau ma'u mo fakahū 'a e fakamatala mahu'ingá ni.

Kuo fāifai 'o tau ma'u 'a e tokā-teliné, 'a e ngaahi temipalé, pea mo e tekinolosiá ke fakakakato ai 'e he ngaahi fāmilí 'a e ngāue nāunau-ia ko 'eni 'o e fakamo'uí. 'Oku ou fokotu'u atu ha founga 'e taha 'e lava ke fakahoko ai 'eni. 'E lava ke fakahoko 'e he ngaahi fāmilí ha ngaahi “Fakataha 'Akau Fakafāmilí.” 'Oku totonu ke hoko 'eni ko ha 'ekitiviti ke toutou fai. 'E 'omi 'e he taha kotoa e ngaahi hisitōlia fakafāmilí lolotongá, ngaahi talanoá, mo ha ngaahi tā, kau ai mo e ngaahi koloa mahu'inga 'a e ngaahi kuí mo e ngaahi mātu'á. 'Oku vēveveke hotau kakai kei talavouí ke

'ilo ki he mo'ui 'a e kau mēmipa 'o e fāmilí—'a e feitu'u ne nau omi mei aí mo e anga 'enua mo'uí. Ko e tokolahi kuo 'osi liliu honau lotó ki he'enua ngaahi tamaí. 'Oku nau sai'ia 'i he ngaahi talanoá mo e ngaahi taá, pea kuo nau ma'u 'a e taukei fakatekinolosiá ke faitaa'i mo lekooti 'a e ngaahi talanoa mo e ngaahi tā ko 'ení 'i he 'Akau Fakafāmilí mo fakafehokotaki 'a e ngaahi ma'u'anga fakamatalá mo 'enua ngaahi kuí ke malu'i he taimi kotoa pē. 'Oku mo'oni, ko e tefito'i taumu'á ke 'ilo'i pe ko e hā 'a e ngaahi ouau 'oku kei fie ma'u ke fakahokó pea mo fokotu'utu'u 'a e ngaahi ngāue ki he ngāue fakatemipale 'oku fie ma'u. 'E lava 'e he Ki'i Tohi *Ko Hoku Fāmilí* 'o faka'aonga'i e tokoni 'oku tu'u 'i he fakamatala, ngaahi talanoa, mo e ngaahi tā fakafāmilí, 'a ia 'e lava ke fakahū ki he 'Akau Fakafāmilí.

'Oku totonu ke mu'omu'a 'a e ngaahi tukupā mo e ngaahi fie ma'u fakafāmilí 'i he'etau ngaahi me'a mahu'ingá ke malu'i hotau iku'anga ta'engatá. Ko kinautolu 'oku nau feinga ke ngāue 'aonga 'aki ange 'a e 'aho Sāpaté ki he fāmilí fakakātoa, 'oku hoko 'a e fakavave'i 'o e ngāue ko 'ení ko ha kelekele lelei. Ne fakamatala fiefia 'e ha fa'ē kei talavou 'a e tangutu 'ene tamasi'i ta'u 17 'i he komipiutá, hili e lotú 'i he Sāpaté, ke fai 'e ngāue hisitōlia fakafāmilí pea mo e manako 'ene ki'i tamasi'i ta'u 10 ke fanongo ki he ngaahi talanoá mo mamata he ngaahi tā 'o 'ene ngaahi kuí. Kuo tāpuekina 'e he me'á ni honau fāmilí kotoa ke nau a'usia e laumālie 'o 'Ilaisiá. Kuo pau ke fafanga'i hotau ngaahi aka mo e ngaahi va'a mahu'ingá.

Na'e foaki 'e Sisū Kalaisi 'Ene mo'uí ko e fakalelei fakafofonga. Na'á ne tali 'a e fehu'i taumama'ona'e fai 'e Siopé. Na'á Ne ikuna 'i 'a e maté ma'á e fa'ahinga kotoa 'o e tangatá, 'a ia na'e

'ikai ke tau mei malava 'o fai ma'atautolu. Neongo ia, te tau lava 'o fakahoko 'a e ngaahi ouau fakafongá mo hoko mo'oni ko e kau fai-fakamo'ui 'i he Mo'unga 'o Saione³⁰ ma'a hotau ngaahi fāmilí kae lava 'o hākeaki'i mo fakahaofi kitautolu mo kinautolu.

'Oku ou fakamo'oni ki he feilaulau fakalelei 'a e Fakamo'ui pea mo e pau 'o e palani 'a e Tamaí ma'atautolu mo hotau ngaahi fāmilí. 'I he huafa 'o Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKMATALÁ

1. William Saroyan, 'i he Henry Allen, "Raging against Aging," *Wall Street Journal*, Dec. 31, 2011–Jan. 1, 2012, C9.
2. Siopo 14:14.
3. Siopo 14:1, 2, 7, 9.
4. Malakai 4:1. Ne lipooti kimuí ni 'e ha ngaahi fakamatala e fakautuutu tokolahi ange 'o ha kakai 'oku fili ke 'oua na'a 'i ai ha'anau fānau kae lava ke hiki hake honau tu'unga 'i he mo'ui (vakai, Abby Ellin, "The Childless Plan for Their Fading Days," *New York Times*, Fēpueli 'aho 15, 2014, B4). 'Oku lahi e ngaahi fonua 'oku holo honau tokolahi tu'unga 'i he ngaahi fili fakafō'ituitui ko 'ení. 'Oku fa'a ui 'eni he taimi 'e ni'ihí ko e "demographic winter" (vakai, *The New Economic Reality: Demographic Winter* [documentary], byutv.org/shows).
5. Malakai 4:5–6.
6. Vakai, *History of the Church*, 1:12; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 2.
7. Kuo ta'u 'e 3,300 e tatali 'a e kakai Siú ki he foki mai 'a 'Ilaisiá. 'I he'enau ma'u me'atokoni efiāi fakata'ú, 'oku nau tuku ha nofo'anga mo'ona pea ō ki he matapaá ke talaki e hā'ele mai 'a e Misaiá, 'i he faka'amu kuó ne a'u mai, 'o a'u ki he 'ahó ni.
8. Vakai, Fakahinohino ki he Folofolá, "Ilaisiá."

9. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 110:14–16; vakai foki, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 2:2.
10. Russell M. Nelson, "A New Harvest Time," *Ensign*, May 1998, 34.
11. Sione 3:5.
12. Vilate M. Kimball kia Heber C. Kimball, Oct. 11, 1840, ngaahi tohi 'a Vilate M. Kimball, Laipeli Hisitōlia 'o e Siasí; toki tākaki atu e sipelá mo e mata'itohi lahi.
13. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 127:5; ko e tākaki atu 'a e fakamamafa'í.
14. Vakai, *Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasí: Siosefa Filitingi Sāmíta* (2013), 68.
15. Vakai, Tohi 'a e Kau Palesitenisi 'Uluaki, 'aho 8 'Okatopa, 2012.
16. Vakai, *The Discourses of Wilford Woodruff*, sel. G. Homer Durham (1946), 147.
17. Na'e pehē 'e Pilikihami 'Iongi, ["Ko e me'a pē 'oku ou fie ma'ú ke mamata ki he kakai ni 'oku nau li'oa 'enau koloá mo e me'a 'oku nau mahu'inga'ia a'í ki hono langa hake 'o e] pule'anga 'o e 'Otuá, 'o langa e ngaahi temipalé, pea ngāue 'i ai ma'á e kakai mo'ui mo e kau pekiá . . . koe'uhí ke lava 'o fakakalauni kinautolu ko e ngaahi foha mo e ngaahi 'ofefine 'o e Fungani Māfima'í] (*Deseret News*, Sept. 6, 1876, 498). Na'e kamata 'a e papitaiso ma'á e pekiá 'i Sānuali 'aho 9, 1877, pea na'e fakahoko 'a e ma'u 'enitaumeni ma'á e kau pekiá 'i he 'osi ha 'aho 'e ua me'ái ni. Na'e fakamatala 'i 'a e fiefia 'o e me'ái ni 'e Lucy B. Young 'a ia na'á ne pehē "na'e fonu fiefia hono lotó 'i he 'amanaki ke tali fiefia ia 'e [hono kāinga pekiá], he 'e fai pehē 'a kinautolu kotoa na'e 'ikai ke nau lava 'o fai 'a e ngāue ma'anautolú" ('i he Richard E. Bennett, "Which Is the Wisest Course?" *The Transformation in Mormon Temple Consciousness, 1870–1898*, *BYU Studies Quarterly*, vol. 52, no. 2 [2013], 22).
18. *Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasí: Uilifooti Utalafi* (2004), 216–17.
19. Na'e pehē 'e Palesiteni Uilifooti Utalafi,

- 'oku 'iloa ko e faifekau ma'ongo'onga taha 'o e kuonga kotoa pē ki he kakai mo'ui, 'i he'ene lea kau ki he kau pekiá: "Oku ou lau 'a e konga ke 'eni 'o 'etau ngāue ko ha ngāue fakafaipekia 'oku mahu'inga tatau pē mo hono malanga 'i 'o e kakai mo'ui; he 'e fanongo 'a e kakai pekiá ki he le'o 'o e kau tamaio'eiki 'a e 'otuá 'i he maama 'o e ngaahi laumālié, pea he 'ikai ke nau lava 'o tu'u mai 'i he pongipongi 'o e 'uluaki toetu'ú kae 'oua kuo fakahoko ha ngaahi ouau pau 'e ni'ihí 'i he ngaahi temipale ne langa ki ha ngaahi ouau pau 'e ni'ihí". . . . Na'á ne toe pehē, "He 'oku tatau pē hono ngāue 'i ke fakamo'ui ha taha pekia . . . mo ha tangata mo'ui" (*Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasí: Uilifooti Utalafi*, 211).
20. Fakaafe 'i 'e Palesiteni Howard W. Hunter e kāingalotu 'o e Siasí ke toutou 'alu ma'u pē ki he temipalé ["ke ma'u e tāpuaki fakatātaha 'o e moihū 'i he temipalé, ma'u e fakama'a mo e malu 'oku hoko 'i loto he fale ma'a mo fakatapu. . . . Ko e mā'oni'oni ki he 'Eikí. 'Oku totou ke mā'oni'oni ma'atautolu."] ("The Great Symbol of Our Membership," *Tambuli*, Nov. 1994, 6).
  21. "Messages of Inspiration from President Thomas S. Monson," *Church News*, Dec. 29, 2013, 2.
  22. Howard W. Hunter, "We Have a Work to Do," *Ensign*, Mar. 1995, 65.
  23. *Merriam-Webster's Collegiate Dictionary*, 11th ed. (2003), "prison."
  24. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 128:22; vakai foki, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 138:42. ["Kimu'a pea 'i ai 'a e māmaní, ne fai 'e 'Eikí e me'a na'á Ne faka'atā ke fakamo'ui 'a e ngaahi laumālie 'i pilisoné"] (index to the triple combination, "Prison").
  25. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 128:24.
  26. Vakai, Tohi mei he Kau Palesitenisi 'Uluaki, 8 'Okatopa, 2012; vakai foki, David A. Bednar, "E Liliu 'a e Loto 'o e Fānau," *Liahona*, Nōvema 2011, 24–27; vakai foki R. Scott Lloyd, "Find Our Cousins": Apostle [Neil L. Andersen] Counsels LDS Youth at RootsTech Conference," *Church News*, Feb. 16, 2014, 8–9.
  27. Na'e fakahaa 'i 'e ha fakatotolo 'e taha kimuí ni ko e me'a lahi ke fakamamafa 'i ki he to'u tangata ko 'eni ke mo'ui 'aonga ke nau lava ai 'o "foaki ki he kakai kehé mo fakatauke'i kinautolu ki ha taumu'a lahi ange" (Emily Esfahani Smith and Jennifer L. Aaker, "Millennial Searchers," *New York Times Sunday Review*, Dec. 1, 2013, 6).
  28. Vakai Howard W. Hunter, "A Temple-Motivated People," *Liahona*, May 1995, 2–7.
  29. Sitetisitika 'i hono 'omai 'e he Potungāue Hisitōlia Fakafāmilí
  30. Vakai, 'Opataia 1:21 .

Fai 'e 'Eletā Dallin H. Oaks

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

Ko e Ngaahi Kī mo e Mafai 'o e Lakanga Fakataula'eikí

'Oku tataki 'e he ngaahi kī 'o e lakanga fakataula'eikí 'a e hou'eiki fafiné mo e hou'eiki tangatá foki, pea 'oku kaungatonu e ngaahi ouau mo e mafai 'o e lakanga fakataula'eikí ki he hou'eiki tangatá foki.

I.

Kuo tau mamata 'i he konifelenisí ni ki he tukuange 'o ha kau tangata faivelenga, pea kuo tau poupou 'i e fokotu'u 'o ha ni'ihi kehe. 'I he fetongi ko 'ení—'a ia 'oku angamaheni ki ai e Siasí—'oku 'ikai ke tau "mā'ulalo ange" he taimi 'oku tukuange ai kitautolú, pea 'oku 'ikai ke tau "mā'olunga ange" he taimi 'oku ui ai kitautolú. 'Oku 'ikai ha "mā'olunga pe mā'ulalo" ia 'i he ngāue 'a e 'Eikí. Ko e "laka pē ki mu'a pe ki mui," pea 'oku tu'unga 'a e faikehekehe ko iá 'i he anga 'o 'etau tali mo ngāue 'i hotau tukuangé mo hotau uiui'í. Na'á ku fakatokanga 'i 'i ha taimi 'e taha hono tukuange 'o ha palesiteni fakasiteiki kei talavou na'á ne ngāue lelei 'i ha ta'u 'e hiva pea kuo fiefia 'eni 'i hono tukuangé pea mo e uiui'í fo'ou na'á ne toki ma'u mo hono uaifí. Na'e ui kinaua ko e ongo taki nesilí 'i hona uōfí. Ko e Siasí ni pē

taha 'e lau ai 'okú na fakatou tu'unga faka'e'i'eiki tatau!

II.

Lolotonga ha lea 'a Linitā K. Pētoni 'i ha konifelenisi 'a e hou'eiki fafiné, na'á ne pehē, "Oku tau faka'amu ke fakatōkakano 'iate kitautolu taki taha ha holi lahi ange ke mahino lelei ange 'a e lakanga fakataula'eikí."¹ 'Oku kaunga 'a e fie ma'u ko iá kiate kitautolu kotoa, pea te u tulia ia 'aki ha'aku lea 'o kau ki he ngaahi kī mo e mafai 'o e lakanga fakataula'eikí. Koe'uhí 'oku mahu'inga tatau pē 'a e ongo kaveingá ni ki he hou'eiki tangatá mo e fafiné, 'oku ou fiefia 'i hono fakamafola mo pulusi e fakataha'angá ni ma'á e kā-ingalotu kotoa 'o e Siasí. 'Oku tāpu-aki 'i 'a kitautolu kotoa 'e he mālohi 'o e lakanga fakataula'eikí. 'Oku tataki 'e ngaahi kī 'o e lakanga fakataula'eikí 'a e hou'eiki fafiné mo e hou'eiki tangatá

foki, pea 'oku kaungatonu e ngaahi ouau mo e mafai 'o e lakanga fakataula'eikí ki he hou'eiki fafiné mo e hou'eiki tangatá foki.

III.

Na'e fakamatala 'i 'e Palesiteni Siosefa F. Sāmīta 'a e lakanga fakataula'eikí ko e "mālohi 'o e 'Otuá kuo foaki ki he tangatá 'a ia 'e lava ai 'a e tangatá ke ngāue 'i māmani ki hono fakamo'ui 'o e fa'ahinga 'o e tangatá."² Kuo ako 'i kitautolu 'e ha kau taki kehe ko e lakanga fakataula'eikí "ko e ivi mālohi taha 'i he māmaní. Ko e ivi ne fa'u 'aki e māmaní."³ 'Oku ako 'i 'e he folofolá "Ko e Lakanga Fakataula'eiki pē ko iá, 'a ia na'e 'i he kamata'angá, 'e 'i he ngata'anga ia 'o e māmaní foki" (Mōsese 6:7). Ko ia, ko e lakanga fakataula'eikí ko e mālohi ia te tau toetu'u aí pea hoko atu mo ia ki he mo'ui ta'engatá.

Ko e mahino 'oku tau fekumi ki aí 'oku kamata ia 'aki e mahino 'o e ngaahi kī 'o e lakanga fakataula'eikí. "Ko e ngaahi kī 'o e lakanga fakataula'eikí ko e mafai ia kuo foaki

‘e he ‘Otuá ki he kau taki lakanga fakataula‘eikí ke nau tataki, tokanga‘i, pea mo pule‘i hono faka‘aonga‘i Hono lakanga fakataula‘eikí he māmaní.”⁴

Ko e ngāue pē ouau kotoa kuo fakahoko ‘i he Siasí ‘oku fakahoko ia ‘i he malumalu ‘o hono fakamafai‘i fakahangatonu pe ‘ikai fakahangatonu ‘o e taha e ngaahi kī ko iá. Hangē ko hono fakamatala‘i ‘e ‘Eletā M. Lāsolo Pālātí ‘o pehē, “Ko kinautolu ‘oku ‘i ai ‘a e ngaahi kī ‘o e lakanga fakataula‘eikí . . . ko kinautolu ia ‘oku nau fakafaingamālie‘i kotoa ‘a kinautolu ‘oku nau tokoni pe ngāue faivelenga ‘o fakatatau mo ‘enau fakahinohinó, ke ngāue ‘aki ‘a e mafai ‘o e lakanga fakataula‘eikí mo ma‘u e mālohi ‘o e lakanga fakataula‘eikí.”⁵

‘I hono pule‘i hono faka‘aonga‘i e mafai ‘o e lakanga fakataula‘eikí, ‘oku fakatou fakalahi pe fakangatangata e ngāue ‘o e ngaahi kī ‘o e lakanga fakataula‘eikí. ‘Oku fakalahi ‘aki e malava ‘e he mafai mo e ngaahi tāpuaki ‘o e lakanga fakataula‘eikí ke faka‘atā ki he fānau kotoa ‘a e ‘Otuá. ‘Oku fakangatangata ‘aki ‘ene tu‘utu‘uni pe ko hai ‘e foaki ki ai ‘a e mafai ‘o e lakanga fakataula‘eikí, ko hai te ne ma‘u hono ngaahi tu‘ungá, pea ‘e anga fēfē hono foaki hono ngaahi totonú mo e mālohi. Hangē ko ‘ení, ‘oku ‘ikai lava

‘e ha taha ‘okú ne ma‘u ‘a e lakanga fakataula‘eikí ‘o foaki hono tu‘ungá pe mafai ki ha taha, kae ‘oua kuo fakamafai‘i ‘e ha taha ‘okú ne ma‘u ‘a e ngaahi kī. Ka ‘ikai e fakamafai‘i ko iá, he ‘ikai ‘aonga ‘a e fakanofó. ‘Oku fakamatala‘i ‘e he me‘á ni e ‘uhinga he ‘ikai lava ai ‘e ha taha ma‘u lakanga fakataula‘eiki—‘o tatau ai pē pe ko e hā hono tu‘ungá—‘o fakanofa ha mēmipa ‘o hono fāmilí pe tāpuaki‘i ‘a e sākalamēnití ‘i hono ‘apí ta‘e fakamafai‘i ‘e he taha ‘okú ne ma‘u ‘a e ngaahi kī totonú.

Makehe mei he ngāue toputapu ‘oku fakahoko ‘e he hou‘eiki fafiné ‘i he temipalé ‘aki e ngaahi kī ‘oku ma‘u ‘e he palesiteni temipalé, ‘a ia te u toki fakamatala‘i atu ‘amui angé, ko e toko taha pē ‘okú ne ma‘u ha tu‘unga lakanga fakataula‘eiki ‘e lava ke ne ngāue ‘i he ouau lakanga fakataula‘eikí. Pea ‘oku lekooti e ngaahi ouau lakanga fakataula‘eiki kotoa pē kuo fakamafai‘i ‘i he ngaahi lekooti ‘o e Siasí.

Ko e me‘atēpuú, ko e ngaahi kī kotoa ‘o e lakanga fakataula‘eikí ‘oku ma‘u ia ‘e he ‘Eiki ko Sīsū Kalaisí, ‘a ia ‘oku ‘O‘ona ‘a e lakanga fakataula‘eikí. Ko Ia ‘a e tokotaha ‘okú Ne fakafuofua‘i pe ko e hā ‘a e ngaahi kī ‘oku foaki ki he kakai fakamatelié mo e founa hono ngāue ‘aki ‘a e ngaahi

ki ko iá. ‘Oku tau anga maheni ‘aki e fakakaukau ko ia na‘e foaki ‘a e ngaahi kī kotoa ‘o e lakanga fakataula‘eikí kia Siosefa Sāmita ‘i he Temipale Ketilaní, ka ‘oku pehē ‘e he folofolá ko e me‘a pē na‘e foaki ko e “ngaahi kī ‘o e kuonga ko ‘ení” (T&F 110:16). Na‘e fakamanatu mai ‘e Palesiteni Sipenisā W. Kimipolo kiate kitautolu ‘i he konifelenisi lahi ‘i he ngaahi ta‘u lahi kuohilí, ‘oku ‘i ai mo e ngaahi kī kehe ‘o e lakanga fakataula‘eikí kuo te‘eki ai foaki ki he tangatá he māmaní, kau ai ‘a e ngaahi kī ‘o e fakatupu mo e toetu‘ú.⁶

‘Oku hanga ‘e he natula fakalangi ‘o e fakangatangata ki hono faka‘aonga‘i ‘o e ngaahi kī ‘o e lakanga fakataula‘eikí, ‘o fakamatala‘i mai ha faikehekehe ‘i he ngaahi tu‘utu‘uni he ngaahi me‘a fakapule ‘o e Siasí kae pehē ki he ngaahi tu‘utu‘uni ‘okú ne uesia ‘a e lakanga fakataula‘eikí. ‘Oku fakamālohia ‘a e Kau Palesitenisí ‘Uluakí mo e Fakataha Alēlea ‘o e Kau Palesitenisí ‘Uluakí mo e Kōlomu ‘o e Toko Hongofulu Mā Uá ‘oku nau pule‘i ‘a e Siasí, ke nau fai ha ngaahi tu‘utu‘uni lahi fekau‘aki mo e ngaahi tu‘utu‘uni mo e ngaahi founa ngāue ‘a e Siasí—‘a e ngaahi me‘a hangē ko e tu‘u‘anga ‘o e ngaahi falelotu ‘o e Siasí mo e ta‘u ki he ngāue fakafaifekaú. Ka neongo ‘oku ma‘u mo faka‘aonga‘i ‘e he kau ma‘u mafai pule ko ‘ení ‘a e kotoa ‘o e ngaahi kī ‘oku foaki ki he tangatá ‘i he kuonga fakakōsipelí ko ‘ení, ka ‘oku ‘ikai ke nau tau‘atāina ke liliu ‘a e sīpinga kuo tu‘utu‘uni fakalangi mai ko e hou‘eiki tangatá pē te nau mau ‘a e ngaahi tu‘unga ‘i he lakanga fakataula‘eikí.

IV.

‘Oku ou a‘u mai ‘eni ki he kaveinga ‘o e mafai ‘o e lakanga fakataula‘eikí. Te u kamata ‘aki e ngaahi tefito‘i mo‘oni ‘e tolu ne toki fakamatala‘i:

(1) ko e lakanga fakataula'eikí ko e mālohi ia 'o e 'Otuá kuo foaki ki he tangatá ke ngāue ai ki hono fakamo'ui e fa'ahinga 'o e tangatá, (2) ko e mafai 'o e lakanga fakataula'eikí 'oku pule'i ia 'e he kau ma'u lakanga fakataula'eiki 'oku nau ma'u 'a e ngaahi kií, pea (3) koe'uhí 'oku pehē 'e he folofolá "ko e ngaahi mafai [mo e] ngaahi lakanga kehe kotoa pē 'i he siasí ko e ngaahi konga pē ia 'o e lakanga taula'eiki [Faka-Melekisēteki] ko 'ení" (T&F 107:5), ko ia 'oku fakahoko ai e me'a kotoa 'oku fai 'i he malumalu 'o e tataki 'a e ngaahi kī 'o e lakanga fakataula'eiki ko iá, 'oku fai 'aki ia e mafai 'o e lakanga fakataula'eikí.

Ko e hā hono kaunga ki he hou'eiki fafiné? Na'e pehē 'e Palesiteni Siosefa Filitingi Sāmita 'i he'ene kei hoko ko e Palesiteni 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá 'i ha'ane lea ki he Fine'ofá: "Lolo-tonga 'oku te'eki 'oange ki he hou'eiki fafiné 'a e Lakanga Fakataula'eikí, kuo te'eki foaki ia kiate kinautolu, ka 'oku 'ikai 'uhinga ia kuo te'eki 'oange 'e he 'Eikí kiate kinautolu ha mafai. . . . 'E lava ke ma'u 'e ha taha 'a e mafai 'i hono foaki kiate ia, pe 'e ha fefine kuo foaki ki ai, ke ne fakahoko ha ngaahi me'a tukupau 'i he Siasí 'oku fie ma'u mo mātu'aki mahu'inga ki hotau fakamo'ui, hangē ko e ngāue 'oku fai 'e hotau kakai fefiné 'i he fale 'o e 'Eikí. 'Oku nau ma'u 'a e mafai kuo foaki kiate kinautolu ke nau fakahoko ha ngaahi me'a ma'ongo'onga mo faka'ofa'ofa 'oku toputapu ki he 'Eikí, pea fakama'u kakato ia 'o hangē ko e ngaahi tāpuaki 'oku foaki 'e he kau tangata ma'u Lakanga Fakataula'eikí."⁷

'I he malanga 'iloa ko iá, na'e toutou pehē ai 'e Palesiteni Sāmita kuo 'oange ki he hou'eiki fafiné 'a e mafai. Na'á ne pehē ki he hou'eiki fafiné, "Te mou lava 'o lea 'aki e mafai, koe'uhí he kuo tuku kiate kimoutolu

'e he 'Eikí 'a e mafai." Na'á ne toe pehē foki kuo foaki ki he Fine'ofá "'a e mālohi mo e mafai ke fai ha ngaahi me'a ma'ongo'onga lahi. Ko e ngāue 'oku nau fakahokó 'oku fai ia 'aki e mafai fakalangi." Pea 'ikai ko ia pē, ka ko e ngāue faka-Siasi 'oku fakahoko 'e he hou'eiki tangata pe fafiné, tatau ai pē pe 'oku 'i he loto temipalé pe 'i he uōtí pe ngaahi koló, 'oku fai ia 'o fakatatau mo e tu'utu'uni 'a kinautolu 'oku nau ma'u 'a e ngaahi kī 'o e lakanga fakataula'eikí. Ko ia, na'e fakamatala'i 'e Palesiteni Sāmita 'i he'ene lea kau ki he Fine'ofá, "Kuo foaki 'e he ['Eikí] kiate kinautolu 'a e fa'unga ma'ongo'onga ko 'ení 'a ia 'oku nau ma'u ai 'a e mafai ke ngāue 'i he malumalu 'o e tu'utu'uni 'a e kau pīsope 'o e ngaahi uōtí . . . , ke tokanga'i e me'a 'oku mahu'inga fakalaumālie mo fakatu'a-sino fakatou'osi ki hotau kakai."⁸

Ko ia, 'oku mo'oni 'a e pehē ko e Fine'ofá 'oku 'ikai ko ha kalasi pē ma'á e hou'eiki fafiné ka ko ha me'a 'oku nau kau ki ai—ko ha konga kuo tānaki fakalangi mai ki he lakanga fakataula'eikí.⁹

'Oku 'ikai ke tau anga 'i he lea ki he hou'eiki fafiné 'oku nau ma'u e mafai 'o e lakanga fakataula'eikí 'i honau ngaahi uiui'i faka-Siasí, ka ko e toe mafai fē ia? Ko e taimi 'oku vahe'i ai ha fefine—kei talavou pe toulekeleka—ke ne malanga 'aki 'a e ongo-ongolele'i ko ha faifekau taimi kakató, 'oku foaki kiate ia 'a e mafai 'o e lakanga fakataula'eikí ke ne fakahoko ha fatongia 'o e lakanga fakataula'eikí. 'Oku tatau pē mo ha fefine 'oku vahe'i ke ngāue ko ha 'ōfisa pe faiako 'i ha houalotu 'a e Siasí 'i he malumalu 'o e tataki 'a ha taha 'okú ne ma'u 'a e ngaahi kī 'o e lakanga fakataula'eikí. Ko hai pē 'oku ngāue 'i ha tu'unga pe uiui'i ne ma'u mei ha taha 'okú ne ma'u 'a e ngaahi kií, 'okú ne ngāue 'aki 'e ia e mafai 'o e lakanga

fakataula'eikí 'i hono fakahoko hono ngaahi fatongia kuo vahe angé.

Ko hai pē 'okú ne ngāue 'aki 'a e mafai 'o e lakanga fakataula'eikí 'oku totonu ke nau fakangaloki 'enau totonú kae tokanga taha ki honau fatongiá. Ko ha tefito'i mo'oni ia 'oku fie ma'u 'i he sōsaieti fakakātoa. 'Oku taku tokua na'e pehē 'e he taha fa'u tohi Lūsia 'iloa ko 'Ālekisānita Solosenisíní, "Kuo taimi . . . ke 'oua na'a lahi hono taukave'i e ngaahi totonu 'a e tangatá 'o hangē ko e tufakanga fakaetangatá."¹⁰ 'Oku 'ilo'i mo'oni 'e he Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní ko e taau ke ma'u 'a e hakeaki'i 'oku 'ikai fekau'aki ia mo hono fakamamafa'i 'o e totonú ka ko hono fua 'o e fatongiá.

V.

Kuo 'osi tu'utu'uni 'e he 'Eikí ko e hou'eiki tangatá pē 'e fakanofa ki he ngaahi tu'unga 'o e lakanga fakataula'eikí. Kae hangē ko ia kuo fakamamafa'i 'e ha kau taki 'o e Siasí, 'oku 'ikai ko e hou'eiki tangatá e "lakanga fakataula'eikí."¹¹ 'Oku ma'u 'e he hou'eiki tangatá 'a e lakanga fakataula'eikí, mo ha tufakanga toputapu ke ngāue'aki ia ki hono faitāpuekina e fānau kotoa 'a e 'Otuá.

He 'ikai lava ke faka'aonga'i e mālohi ma'ongo'onga taha kuo foaki 'e he 'Otuá ki Hono ngaahi fohá ta'e kau ai e takaua 'o e taha Hono ngaahi 'ofefiné, koe'uhí he ko Hono ngaahi 'ofefiné pē 'oku nau ma'u 'a e mālohi kuo foaki 'e he 'Otuá "ke hoko ko e tupu'anga 'o e ngaahi sinó . . . kae lava 'o fakahoko 'a e fokotu'utu'u mo e Palani Ma'ongo'onga 'a e 'Otuá."¹² Ko e ngaahi lea ia 'a Palesiteni J. Lūpeni Kalake.

Na'á ne hoko atu: "Ko e tufakanga 'eni 'o hotau uai'fi mo 'etau fa'éé 'i he Palani Ta'engatá. 'Oku 'ikai ke nau ma'u e Lakanga Fakataula'eikí;

‘oku ‘ikai fakatukupaa’i kinautolu ke fakahoko e ngaahi tufakanga mo e ngaahi ngāue ‘o e Lakanga Fakataula-‘eikí; pe fakakavenga’i kinautolu ‘aki hono ngaahi fatongia; ko e kau langa mo e kau fa’u palani pē kinautolu ‘i he malumalu ‘o hono mālohí, pea ‘oku nau ‘inasi ‘i hono ngaahi tāpuaki, ‘oku nau ma’u e pou pou ‘o e mālohi ‘o e Lakanga Fakataula-‘eikí mo fua ha fatongia hangē ko ia kuo ui fakalangi kinautolu ki aí, ‘oku ta’engata tatau pē honau mahu’ingá ‘i hono tu’ungá ‘o hangē pē ko e Lakanga Fakataula-‘eikí.”¹³

Na’e fai e Palesiteni Kalake e ngaahi lea fakalaumālie ko iá ki he fāmīlī. Hangē ko ‘ene hā ‘i he fanonongonongo ki māmani ‘o e fāmīlī, ko e tamaí ‘okú ne tokanga’i ‘a e fāmīlī, ‘oku kehekehe pē hono fatongia mo e fa’ee, ka ‘okú na “ha’isia ke fetokoni’aki ko ha kaungāngāue tu’unga tatau.”¹⁴ Na’e fai ‘e Palesiteni Sipenisā W. Kimipolo ‘a e fakamatala fakalaumālie ko ‘enī ‘i ha ngaahi ta’u ki mu’a pea toki ma’u ‘e fanonongonongo ‘o e fāmīlī: “Ko e taimi ‘oku tau lau ai ki he nofomalí ko e hoangāue, ‘oku tau lau ‘a e nofomalí ko e hoangāue kakato. ‘Oku ‘ikai ke tau fie ma’u hotau kakai fefine ‘i he Siasí ke nau hoko ko e hoa-ngāue fakalongolongo pe hoa-ngāue fakangatangata ‘i he ngāue ta’engata ko iá! Kātaki ‘o hoko ko ha hoa-ngāue ‘oku tokoni mo kakato.”¹⁵

‘Oku tatau pē ‘a e hou’eiki fafiné mo e hou’eiki tangatá ‘i he ‘afio mai ‘a e ‘Otuá, ‘i he Siasí pe ‘i he fāmīlī, ka ‘oku kehekehe pē hona fatongia.

Te u faka’osi ‘aki ha ngaahi mo’oni fekau’aki mo e ngaahi tāpuaki ‘o e lakanga fakataula-‘eikí. ‘Oku ‘atā tatau pē e ngaahi tāpuaki ‘o e lakanga fakataula-‘eikí ki he hou’eiki fafiné mo e hou’eiki tangatá fakatou’osi, ka ‘oku ‘ikai pehē ‘a e ngaahi kī mo e ngaahi

ouau ‘o e lakanga fakataula-‘eikí. ‘Oku hoko e me’afuaki ‘o e Laumālie Mā’oni’oni mo e ngaahi tāpuaki ‘o e temipalé ko ha fakatātā mahino ‘o e fo’i mo’oni ko ‘enī.

Na’e fai ‘e ‘Eletā M. Lāsolo Pālata ‘i he’ene lea ma’ongo’onga ‘i he Uike Ako ‘a BYU he fa’ahita’u māfana kuo ‘osí, ‘a e lea ko ‘enī:

“‘Oku fokotu’u ‘e he tokāteline hotau Siasí ‘a e hou’eiki fafiné ke tatau mo e hou’eiki tangatá kae kei kehekehe pē. ‘Oku ‘ikai lau ‘e he ‘Otuá ia ‘oku lelei pe mahu’inga ange ha taha ‘iate kinaua. . . .

“‘I he taimi ‘oku ‘alu ‘a e kakai tangatá mo fafiné ki he temipalé, ‘oku fakatou fakakoloa’i kinaua ‘aki ‘a e mālohi tatau pē, ‘a ia ko e mālohi ‘o e lakanga fakataula-‘eikí. . . . ‘Oku ‘atā ke ma’u e mālohi mo e ngaahi tāpuaki ‘o e lakanga fakataula-‘eikí ‘e he fānau kotoa pē ‘a e ‘Otuá.”¹⁶

‘Oku ou fakamo’oni ‘e lava ke ma’u ‘a e mālohi mo e ngaahi tāpuaki ‘o e lakanga fakataula-‘eiki ‘o e ‘Otuá ‘e Hono ngaahi fohá mo e ‘ofefiné fakatou’osi. ‘Oku ou fakamo’oni ki he mafai ‘o e lakanga fakataula-‘eikí, ‘a ia ‘oku faka’aonga’i ‘i he ngaahi lakanga mo e ngaahi ngāue kotoa pē ‘a e Siasí ‘o Sisū Kalaisi ‘o e Kau Mā’oni’oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní. ‘Oku ou fakamo’oni ki he fatongia tatakī fakalangi ‘o e ngaahi kī ‘o e lakanga fakataula-‘eikí, kuo ma’u mo faka’aonga’i kakato ‘e hotau palōfita/palesiteni ko Tōmasi S. Monisoní. Kae faka’osi mo mahu’inga tahá, ‘oku ou fakamo’oni ki hotau ‘Eiki mo e Fakamo’ui ko Sisū Kalaisí, ‘a ia ko Hono lakanga fakataula-‘eikí ‘enī pea ko ‘ene kau tamaio’eiki ‘a kitautolu, ‘i he huafa ‘o Sisū Kalaisí, ‘ēmeni. ■

MA’U’ANGA FAKAMATALÁ

1. Linda K. Burton, “Priesthood: A Sacred Trust to Be Used for the Benefit of Men, Women, and Children” (Brigham Young

University Women’s Conference address, May 3, 2013), 1; ce.byu.edu/cw/womens-conference/transcripts.php.

2. Joseph F. Smith, *Gospel Doctrine*, 5th ed. (1939), 139;
3. Boyd K. Packer, “Priesthood Power in the Home (worldwide leadership training meeting, Feb, 2012 lds.org/broadcasts; vakai foki, James E. Faust, “Power of the Priesthood,” *Ensign*, May 1997, 41–43.
4. *Tohi Tu’utu’uni Fika 2: Ko Hono Pule’i ‘o e Siasí* (2010), 2.1.1.
5. M. Russell Ballard, “Kakai Tangata mo Fafine ‘i he Ngāue ‘a e ‘Eikí,” *Liahona*, ‘Epeleli 2014, 48; vakai foki, *Ngaahi ‘Ofefine ‘i Hoku Pule’angá: Ko e Hisitōlia mo e Ngāue ‘a e Fine’ofá* (2011), 138.
6. Vakai, Spencer W. Kimball, “Our Great Potential,” *Ensign*, May 1977, 49.
7. Joseph Fielding Smith, “Relief Society— an Aid to the Priesthood,” *Relief Society Magazine*, Jan. 1959, 4.
8. Joseph Fielding Smith, “Relief Society an Aid to the Priesthood,” 4,5; vakai foki, *Ngaahi Akonaki ‘a e Kau Palesiteni ‘o e Siasí: Siosefa Filitingi Sāmīta* (2013), 341.
9. Vakai, Boyd K. Packer, “The Relief Society,” *Ensign*, May 1998, 72; vakai foki, *Ngaahi ‘Ofefine ‘i Hoku Pule’angá*, 138.
10. Aleksandr Solzhenitsyn, “A World Split Apart,” (lea ‘i he faka’osi ako ‘i he ‘Univesiti Havatí, June 8, 1978; vakai foki, Patricia T. Holland, “A Woman’s Perspective on the Priesthood,” *Ensign*, July 1980, 25; *Tambuli*, June 1982, 23; Dallin H. Oaks, Rights and Responsibilities, *Mercer Law Review*, vol.36, no 2 (winter 1985), 427–42.
11. Vakai, James E. Faust, “You Are All Heaven Sent,” *Liahona*, Nov. 2002, 18; M. Russell Ballard, “Ko ‘Eku Ngāue ‘Eni mo Hoku Nāunaú,” *Liahona*, Mē 2013, 19; Dallin H. Oaks, “Priesthood Authority in the Family and the Church,” *Liahona*, Nov. 2005, 26. ‘Oku tau fa’a pehē ko e Fine’ofá ko ha “hoa-ngāue ‘o e lakanga fakataula-‘eikí.” ‘E tonu ange ke tau pehē ‘oku hoko ‘a e Fine’ofá mo e hou’eiki fafiné ‘o e Siasí ‘i he ngāue ‘a e ‘Eikí ko e “hoa-ngāue mo e kau ma’u lakanga fakataula-‘eikí.”
12. J. Reuben Clark Jr, “Our Wives and Our Mothers in the Eternal Plan,” *Relief Society Magazine*, Dec. 1946, 800.
13. J. Reuben Clark Jr, “Our Wives and Our Mothers,” 801.
14. “Ko e Fāmīlī: Ko ha Fanonongonongo ki Māmani,” *Liahona*, Nōvema 2010, 129.
15. Spencer W. Kimball, “Privileges and Responsibilities of Sisters,” *Ensign*, Nov. 1978, 106.
16. M. Russell Ballard, *Liahona*, ‘Epeleli 2014, 48; vakai foki, Sheri L. Dew, *Women and the Priesthood* (2013), tautautefito ki he vahe 6, ke ma’u ha fakamatala mahu’inga ki he ngaahi tokāteline ‘oku hā hení.

Fai 'e 'Eletā Donald L. Hallstrom
'O e Kau Palesiteni 'o e Kau Fitungofulú

Ko e Hā 'a e Anga 'Oku Tāú?

Ko e hā 'a e ngaahi liliu 'oku fie ma'u ke tau fai ke hoko 'o tatau mo e anga 'oku taau mo kitautolú?

Ihe'etau fakakaukau atu ki he fakataha fakaemāmani lahi ko 'ení, 'oku fakamanatu mai 'oku 'ikai ha me'a te ne fakatataua e fakatahá ni—i ha feitu'u pē. Ko e taumu'a 'o e fakataha lakanga fakataula'eiki 'o e konifelenisi lahi ke ako'i e kau ma'u lakanga fakataula'eiki pe ko e hā 'a e anga 'oku taau mo kitautolú (vakai, 3 Nifai 27:27) pea ue'i fakalaumālie kitautolu ke a'usia e lelei taha ko ia.

'I he ngaahi ta'u 'o 'eku hoko ko e Lakanga Taula'eiki Faka-'Ēlone 'i Hau-ai'i he vaeua'i senituli kuohilí pea ko ha faifekau 'i 'Ingilaní, ne mau fakataha ki ha 'apisiasi ('i he feinga lahi) 'o fakafanongo ki he fakataha lakanga fakataula'eiki 'i ha fakafehokotaki telefoni. 'I he ngaahi ta'u kimui maí, na'e malava 'e he ngaahi tisi satelaite lalahí 'o 'omai 'a e ngaahi fakamafolá ki ha ngaahi feitu'u pau 'o e Siasí ke

tau lava 'o fanongo mo mamata 'i he ngaahi fakatahá. Ne tau ofo 'i he tekinolosia ko íá! Mahalo na'e tokosi'i ha ní'ihí ne nau lava 'o fakakaukau-loto ki he māmaní 'o e 'aho ní, 'oku lava ai ha taha pē 'oku 'i ai ha'ane smartphone, tablet, pe komipiuta 'o ma'u he 'Initanetí e ngaahi pōpoaki 'o e fakatahá ni.

Neongo e tupulaki lahi 'a e malava ke ma'u e ngaahi pōpoaki 'a e kau tamaio'eiki 'a e 'Eiki 'o hangē pe ko e folofola tonu 'a e 'Eiki (vakai, T&F 1:38), 'oku 'ikai 'aonga ia kae 'oua 'oku tau loto ke ma'u e folofolá (vakai, T&F 11:21) pea muimui ki aí. 'Oku toki fakakakato pē e taumu'a 'o e konifelenisi lahi mo e fakataha lakanga fakataula'eiki ko 'ení kapau te tau loto fiemālie ke ngāue—kapau te tau loto fiemālie ke liliu.

'I he ngaahi ta'u lahi kuohilí ne u hoko ai ko ha pīsope. Ne u fa'a talanoa 'i ha vaha'ataimi lōloa mo ha tangata 'i homau uōtí ne matu'otu'a ange 'iate au. Ne palopalema e vā 'o e tangatá mo hono uai'í pea vā mama'o mei he'ena fānaú. Ne faingata'a ke ma'u ha'ane ngāue, hala ha kaungā-me'a, pea faingata'a ke feohi mo e kau mēmipa 'o e uōtí 'o 'ikai ke toe loto ke ngāue 'i he Siasí. Lolotonga ha fealea'aki lahi 'e taha 'o kau ki he ngaahi faingata'a 'i he'ene mo'uí, na'á ne 'unu mai—ko hono faka'osi 'ema ngaahi talanoa lahi—pea pehē mai, "Pīsope, 'oku ou 'ita vave, pea 'oku ou pehē pe au ia!"

Ne u 'ohovale 'i he pō ko íá 'i he fakamatalá peá u toutou fakakaukau ma'u pē ki ai. 'I he fakapapau'i pē 'e he tangatá ni—ko 'etau fai pē ha aofangatuku—"Oku ou pehē pe au ia," 'oku tau tukuange ai 'etau malava ke liliú. 'Oku tau tuku atu 'etau me'ataú, pea tukulolo—pea mole kotoa ha faingamālie ke ikuna. Neongo 'oku pehē 'e hotau ní'ihí 'oku 'ikai ke ne

fakamatala i ia kitautolú, mahalo 'oku fakahaa i 'e he tokotaha kotoa pē 'o kitautolu ha tō'onga kovi 'e taha pe ua 'o e "Oku ou pehē pe au ia."

'Oku tau fakataha i he fakataha lakanga fakataula'eiki ni koe'uhí ko e tu'unga 'oku tau i ai 'oku 'ikai ko e tu'unga ia te tau malava 'o a'usiá. 'Oku tau fakataha he pooni i he huafa 'o Sīsū Kalaisí. 'Oku tau fakataha i he loto falala 'oku 'omai 'e He'ene Fakaleleí kiate kitautolu kotoa—tatau ai pē pe ko e hā hotau vaivaí, tōnounou mo e ma'unimá—'a e malava 'o liliú. 'Oku tau fakataha mo e 'amanaki 'e lelei ange hotau kaha'ú, neongo pe ko e hā hotau hisitōliá.

I he'etau kau mai ki he fakatahá mo e "loto fakamātoato" ke liliú (vakai, Molonai 10:4), 'oku lava i ai e Laumālié ke hū ki hotau lotó mo e 'atamaí. Hangē ko e fakahā 'a e 'Eiki ki he Palōfita ko Siosefa Sāmitá: "Pea 'e hoko 'o pehē, 'e fakatatau ki

he'enu . . . tui kiate aú"—manatu i ko e tuí ko ha tefito i mo'oni 'o e mālohi mo e ngāue—"te u hua i hifo 'a hoku Laumālié kiate kinautolu i he 'aho te nau fakataha ai" (T&F 44:2). 'Oku 'uhinga ia ki he pooni!

Kapau 'okú ke fakakaukau 'oku fu'ú tōtu'a ho ngaahi faingata'á, tuku ke u fakamatala ki ha tangata ne u fetaulaki mo ia i he 2006 i ha ki'i kolo mavahe mei Haitelapeta, 'Initia. Na'e fakahaa i 'e he tangata ko 'ení ha loto fiemālie ke liliu. Ne fá'ele i 'a 'Apa Lao Nulu i he tuku'uta 'o 'Initiá. Ne puke he polioó i hono ta'u tolú pea faingata'ia fakaesino ai. Ne ako i ia hono sosaieti 'oku fakangatangata e me'a te ne malavá. Neongo iá, i he'ene lahi haké, ne fetaulaki mo 'etau kau faifekau. Ne nau ako i ia ki ha me'a lahi ange te ne malava, i he mo'uí ni pea i he ta'engatá. Ne papitaiso ia pea hilifakinima ko ha mēmipa 'o e Siasí. I he'ene ma'u ha fakakaukau mā'olunga

angé, na'á ne fokotu'u ha taumu'a ke ma'u e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētekí pea ngāue fakafaifekau taimi kakato. I he 1986 ne fakanofu ia ko ha kaumātu'a pea ui ke ngāue i 'Initia. Ne 'ikai faingofua e lué; na'á ne fai hono lelei tahá, 'o ngāue 'aki ha tokotoko 'e ua pea na'á ne fa'a tō; ka na'e 'ikai teitei fo'i. Na'á ne fai ha tukupā ke ngāue faifekau faivelenga mo mateaki, pea na'á ne fai ia.

I he'etau fetaulaki mo Misa Nulú, hili ha ta'u 'e 20 nai mei he'ene ngāue fakafaifekau, na'á ne talitali fiefia kimautilu i he feitu'u ne ngata ai e halá pea taki kimautilu i ha hala makamaka ki ha 'api loki ua ne nofo ai mo hono uaifi mo ha fānau 'e toko tolu. Ko ha 'aho ne fu'ú vela mo 'ea kovi. Na'e kei faingata'ia pē ke lue ka na'e 'ikai hanu. I he'ene faivelenga fakatāutahá, kuó ne hoko ai ko ha faiaiko pea 'omi e akó ki he fānau 'o e koló. I he'etau hū ki hono falé, na'á ne taki atu au ki ha tuliki peá ne to'o hake ha puha 'oku i ai 'e ne ngaahi koloa mahu'inga tahá. Na'á ne fie ma'u ke u sio ki ha la'ipepa. Na'e pehē, "Talamonū mo e tāpuaki ma'a 'Eletā Nulu, ko ha faifekau lototo'a mo fiefia; [aho] 25 Sune 1987; [fakamo'oni hingoá] Poiti K. Peeka." I he taimi ko iá, ne 'a'ahi atu ai 'a 'Eletā Peeka ki 'Initia 'o lea ki ha kau faifekau, na'á ne fakapapau i kia 'Eletā Nulu e me'a te ne malavá. Ko hono mo'oní, ko e me'a ne talamai 'e Misa Nulu kiate au he 'aho ko iá i he ta'u 2006, ne hanga 'e he ongoongoleleí 'o liliu ia—'o tu'uloa!

I he 'a'ahi ko 'eni ki he 'api 'o e fāmilí 'o 'Eletā Nulú, na'a mau 'alu mo e palesiteni fakamisioná. Na'á ne i ai ke 'initaviu 'a Misa Nulu, hono uaifi mo e fānau—ke ma'u 'e he ongomātu'á hona 'enitaumení pea sila i foki mo 'ena fānau ki he'enu mātú'á. Ne mau 'oange foki ki he fāmilí 'a e fokotu'utu'u ke nau folau

ki he Temipale Hongo Kongo Siainá ke ma'u e ngaahi ouau ko 'ení. Ne nau tangi 'i he fiefia he 'amanaki ke fakahoko e me'a ne fuoloa 'enau faka'ānaua ki aí.

Ko e hā e me'a 'oku fie ma'u mei ha tokotaha ma'u lakanga fakataula'eiki 'o e 'Otuá? Ko e hā 'a e ngaahi liliu 'oku fie ma'u ke tau fai ke hoko 'o tatau mo e anga 'oku taau mo kitautolú? 'Oku ou fai ha fokotu'u 'e tolu:

1. 'Oku fie ma'u ke tau hoko ko e kau tangata taau mo e lakanga fakataula'eiki! Tatau ai pē pe ko e kau talavou ma'u Lakanga Taula'eiki Faka-Ēlone pe hou'eiki tangata taau ma'u Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisēteki, 'oku fie ma'u ke tau hoko ko e kau tangata lakanga fakataula'eiki, 'o fakahaa'i e matu'otu'a fakalaumālie koe'uhí kuo tau fai ha ngaahi fuakava. Hangē ko e lea 'a Paulá, "I he'eku kei sí'i, ne u lea fakatamasi'i, peá u 'ilo fakatamasi'i, peá u mahalo fakatamasi'i: ka 'i he'eku hoko ko e tangatá, ne u tukuange 'a e ngaahi me'a fakatamasi'i" (1 Kolinitō 13:11). 'Oku totonu ke tau makehe he 'oku tau ma'u e lakanga fakataula'eiki—'o 'ikai angakovi pe hikisia pe ta'e toka'i—kae loto fakatōkilalo mo ako'ingofua mo angamalū. 'Oku totonu ke 'i ai ha 'uhinga 'o 'etau ma'u e lakanga fakataula'eiki mo hono ngaahi lakangá. 'Oku 'ikai ko ha me'a angamaheni pē ke fai 'o hoko 'i ha ta'u pau ka ko ha fuakava toputapu 'oku fakahoko fakamātoato. 'Oku totonu ke tau ongo'i ko ha faingamālie ia pea hounga'ia ai pea fakahaa'i ia 'i he'etau ngāue kotoa pē. Kapau 'oku 'ikai ke tau fá'a fakakaukau ki he lakanga fakataula'eiki, 'oku fie ma'u ke tau liliu.
2. 'Oku fie ma'u ke tau ngāue tokoni! Ko hono mahu'inga hono ma'u 'o e

lakanga fakataula'eiki ke fakaongo-ongolelei'i hotau lakangá (vakai, T&F 84:33) 'aki hono tokoni'i e ni'ihí kehé. 'Oku 'ikai totonu ke tau faka'ehi'ehi mei hotau fatongia mahu'inga taha ke tokoni ki hotau uai'í mo e fānaú, 'ikai tali pe kehe pē ke fai hotau uiui'i 'i he Siasí, pe 'ikai tokoni ki he ni'ihí kehé kae 'oua kuo faingamālie. Na'e folofola 'a e Fakamo'uí, "Keke 'ofa ki [he 'Eiki] ko ho 'Otuá 'aki ho'o laumālié kotoa, mo ho'o mo'uí kotoa, mo ho lotó kotoa" (Mātiu 22:37) pea pēhē kimui ange, "Kapau 'oku mou 'ofa kiate au, te mou tauhi kiate au (T&F 42:29). Ko e fehanga'angai 'o e siokitá 'a e fatongia 'o e lakanga fakataula'eiki, pea kapau ko ha kongá hotau 'ulungāngá, 'oku fie ma'u ke tau liliu.

3. 'Oku fie ma'u ke tau taau! Mahalo he 'ikai ke u lava e me'a 'oku malava 'e 'Eletā Sefelī R. Hōlani, 'i he'ene lea 'i ha fakataha lakanga fakataula'eiki 'i he ngaahi ta'u sí'i kuohilí "te u 'unu'unu atu 'o lea mahino ke ke ongo'i e vivili 'o e fie ma'ú" ("Oku Tau Kau Kotoa he Tokoní," *Liahona*, Nōvema 2011, 45); sí'i ngaahi tokoua, 'oku fie ma'u ke tau 'ilo 'a e hanga 'e he ngaahi tō'onga angamaheni 'a e māmaní 'o fakafe'atungia'i hotau mālohi 'i he lakanga fakataula'eiki. Kapau te tau fakakaukau 'e lava

ke tau va'inga 'aki e ponokālafí pe maumau'i e angama'á pe ta'e angatonú 'i ha fa'ahinga founga pea pēhē he 'ikai ke ne uesia kitautolu mo hotau fāmilí, kuo fakakuihi kitautolu. Na'e pēhē 'e Molonai, "Mou tokanga ke fai 'a e me'a kotoa pē 'i he anga 'oku fe'ungá" (Molomona 9:29). Na'e fakahinohino mālohi mai e 'Eiki, "Pea ko 'eni 'oku ou fai kiate kimoutolu ha fekau ke mou vakai telia 'a kimoutolu, ke mou tokanga faivelenga ki he ngaahi folofola 'o e mo'ui ta'engatá" (T&F 84:43). Kapau 'oku 'i ai ha ngaahi angahala pe ta'e taau 'oku te'eki fakalelei'i, 'oku fie ma'u ke tau liliu.

Ko e tali kakato pē ki he fehu'i ne fai 'e Sīsū Kalaisi, "Ko e hā 'a e anga 'oku taau mo kimoutolú?" 'a ia na'e mahinongofua mo loloto 'Ene 'omaí: "Ke mou hangē pē ko aú" (3 Nifai 27:27). Ko e fakaafe ke "ha'u kia Kalaisi, pea hoko 'o haohaoa 'iate íá" (Molonai 10:32) 'oku fakatou fie ma'u mo 'amanaki te tau liliu. 'I He'ene 'alo'ofá kuo te'eki ke Ne lí'aki kitautolu. "Pea kapau 'e ha'u kiate au 'a e tangatá te u fakahā kiate kinautolu 'a honau vaivaí. . . . Te u liliu 'a e ngaahi me'a vaivaí ko e mālohi" ('Eta 12:27). 'I he'etau fakafalala ki he Fakalelei 'a e Fakamo'uí, te tau lava 'o liliu. 'Oku ou 'ilo pau 'a e me'á ni. 'I he huafa 'o Sīsū Kalaisí, 'ēmeni. ■

Fai 'e Randall L. Ridd

Tokoni Ua 'i he Kau Palesiteni Lahi 'o e Kau Talavou

Ko e To'u Tangata Filí

Kuo fili kimoutolu ke mou kau ki He'ene ngāue he kuongá ni he 'okú Ne falala atu ke mou fai 'a e ngaahi fili 'oku totonú.

Kau talavou, mahalo kuo mou 'osi fanongo kimu'a ko kimoutolu 'a e "to'u tangata filí," he na'e fili mo teuteu'i kimoutolu 'e he 'Otuá ke mou omi ki māmani 'i he kougá ni koe'uhí ko ha taumu'a ma'ongo'onga. 'Oku ou 'ilo'i 'oku mo'oni 'eni. Ka 'oku ou fie ui kimoutolu he efiafi ni ko e "to'u tangata filí" koe'uhí he kuo te'eki ke 'i ai ha ni'ihí fakafo'ituitui he hisitōliá kuo faitāpuekina 'aki ha ngaahi fili lahi fau pehē. Ko e lahi ange e ngaahi fili ke mou faí, ko e lahi ange ia e ngaahi faingamālié, pea ko e lahi ange e ngaahi faingamālié, ko e lahi ange ia ho'omou malava ke fai ha lelei, kae me'apangó, he 'oku ha'u fakataha ia mo e koví. 'Oku ou tui kuo fekau'i mai kimoutolu 'e he 'Otuá ki heni he kuongá ni he 'okú Ne falala te mou lava lelei 'o 'ilo'i e ngaahi fili kehekehe 'oku 'atā ke mou faí.

Na'e pehē 'e Palesiteni Sipenisā W. Kimipolo 'i he 1974, "Oku ou tui 'oku fiefia 'a e 'Eikí ke tuku ki homou nimá ha ngaahi 'ilo fakatekinolosia fo'ou 'oku 'ikai ha misi ki ai 'a kimaoutolu 'oku 'ikai mataotaó" ("When the World Will Be Converted," *Ensign*, Oct. 1974, 10).

Pea kuó Ne fai ia! 'Oku mou tutupu hake mo e taha 'o e ngaahi me'a-ngāue lelei taha ki he lelei 'i he hisitōliá 'o e tangatá: 'a e 'Initanetí.

'Oku ha'u fakataha mo ia ha ngaahi fili kehekehe. Neongo ia, 'oku 'alu fakataha mo e ngaahi fili lahi ko 'ení ha fatongia lahi tatau 'o e 'ekea meiate kita e me'a 'okú te fai pe ta'e faí. 'Okú ne faka'atā ke ke lava 'o ma'u 'a e lelei tahá pea mo e kovi tahá fakatou'osi 'oku ma'u 'e he māmani ke 'oatú. Te ke lava 'o fakahoko ha ngaahi me'a lelei 'aki ia 'i ha ki'i taimi nounou, pe tohoaki'i koe 'e he ngaahi me'a muna te ne maumu'i ho taimí mo holoki ho ivi ke failelei. Te ke lava 'i hano kamosi pē ha me'a, ke hū vave mo lelei ki ha me'a pē 'oku faka'amu ki ai ho lotó. Ko e me'a mahu'ingá ia—ko e hā 'okú ke faka'amu ki ai? Ko e hā 'okú ke holi ki ai? 'E taki koe 'e ho'o ngaahi faka'amú ki fē?

Manatu 'i 'oku "foaki ['e he 'Otuá] ki he tangatá 'o fakatatau mo 'enau holi" ('Alamā 29:4) te Ne "fakamāu 'i 'a e tangata kotoa pē 'o fakatatau mo 'enau ngaahi ngāue, pea fakatatau ki he ngaahi holi 'o honau lotó" (T&F 137:9; vakai foki, 'Alamā 41:3).

Na'e pehē 'e 'Eletā Pulusi R. Makongiki: "Ko e *tohi* 'o e *mo'ui* neongo 'oku mo'oni ka ko e fakatātā pē, ko e lekooti ia 'o e ngaahi ngāue 'a e tangatá 'o hangē kuo tohitongi e fa'ahinga lekooti pehe'e 'i honau sinó. . . . 'A ia, ko e fakakaukau, lea, mo e ngāue kotoa pē 'oku 'i ai 'ene [kaunga]

ki he sino 'o e tangatá; 'oku tuku 'e he ngaahi me'a ni kotoa ha faka'ilonga, ko ha ngaahi faka'ilonga 'e lava ke faingofua hono laú 'e Ia 'oku Ta'engatá 'o hangē ko e laungofua 'o ha ngaahi lea 'i ha tohí" (*Mormon Doctrine*, 2nd ed. [1966], 97).

'Oku toe lekooti foki 'e he 'Initanetí ho'o ngaahi holi, kuo fakahaa'i 'i ho'o ngaahi kumí mo e lomí. 'Oku lahi fau e ngaahi me'a 'oku tatali ke ne feau e ngaahi holi ko iá. 'I ho'o vakili e 'Initanetí, 'okú ke tuku ai ha 'ū faka'ilonga—'o e me'a 'okú ke fetu'utaki ki aí, feitu'u na'á ke 'i aí, lōloa ho'o 'i aí, pea mo e fa'ahinga me'a 'okú ke mahu'inga'ia aí. 'Oku hanga 'e he 'Initanetí 'i he fougá ni 'o fo'u hao 'īmisi faka-'Initaneti—ko hono mo'oni, ko hao "tohi 'o e mo'ui he 'Initanetí." 'E 'oatu 'e he 'Initanetí kiate koe 'o lahi pea toe lahi ange 'a e ngaahi me'a 'okú ke fekumi ki aí. Kapau 'oku ma'a ho'o ngaahi holi, 'e lava ke fakamo'oni 'i ia 'e he 'Initanetí, 'o fakafaingofua 'i ange ai ke ke fai ha ngaahi fekumi 'oku tāu. Ka 'oku toe 'i ai pē mo hono fehangahangaí.

'Oku fakamatala 'i peheni ia 'e 'Eletā Niila A. Mekisuele:

"Ko ia 'oku tau holi kikihi ki ai 'i ha vaha'a taimí, ko e me'a ia te tau iku hokosia pea mo tau ma'u 'i 'itānití. . . .

. . . Ko hono toki ako 'i pē mo fakahinohino 'i 'etau ngaahi holi, 'e lava ai ke nau kauhala taha mo kitautolu, kae 'ikai hoko ko hatau ngaahi filí!" ("According to the Desire of [Our] Hearts," *Ensign*, Nov. 1996, 21, 22).

Kau talavou, kapau 'oku 'ikai ke ke feinga mo'oni ke mapule 'i ho'o ngaahi holi, 'e fai ia 'e māmani ma'au. 'Oku feinga 'a māmani he 'aho kotoa pē ke tākiekina ho'o ngaahi holi, 'o fakalotoa koe ke fakatau ha fa'ahinga me'a, lomí 'i 'i ha me'a, va'inga, lau pe sio 'i ha fa'ahinga me'a. Ko e aofanga-tukú, ko e filí 'oku 'a'au ke fai. 'Okú

ke tau'atāina ke fili. 'Oku 'ikai ngata pē 'i he'ene hoko ko e mālohi ke fakahoko ho'o ngaahi holí ka 'okú ne toe fakalelei'i, fakama'a, mo 'ai ke lelei ange ho'o ngaahi faka'amú. Ko e tau'atāina ke filí ho mālohi ia ke lava'í. Ko e fo'i fili kotoa pē 'okú ne 'oatu ke ke ofi pe mama'o ange mei he tu'unga na'e fakataumu'a koe ki aí; 'oku 'i ai e 'uhinga 'o e fo'i lomi kotoa. Fehu'i ma'u pē kiate koe, "E fakaiku ki fē 'a e fili ko 'ení?" Fakatupulaki ho'o malava ke ke sio 'o fakalaka atu he lolotonga.

'Oku loto 'a Sētane ke ne pule'i ho'o tau'atāina ke filí koe'uhí ke ne lava 'o pule'i e tu'unga te ke a'usíá. 'Okú ne 'ilo ko e taha 'o e ngaahi founa lelei taha ke fai ai 'ení ko hono tauhele'i koe 'aki e ngaahi 'ulungaanga 'oku ma'u-nimaá. 'Oku pule'i 'e ho'o ngaahi filí pe 'e fakamālohia pe fakapōpula'i koe 'e he me'a fakatekinolosíá.

Tuku mu'a ke u 'oatu ha tefito'i mo'oni 'e fā ke tokoni atu kiate kimoutolu ko e to'u tangata filí, mapule'i ho'omou holí mo ne pule'i ho'omou faka'aonga'i e tekinolosíá.

'Uluaki: 'Oku hanga 'e he 'ilo'i pe Ko Hai Mo'oni Kimoutolú 'o fakafaingofua'i Ange 'a e Ngaahi Filí

'Oku 'i ai haku kaungāme'a na'á ne 'ilo e fo'i mo'oni ko 'ení 'i ha founa mātu'aki fakafo'ituitui. Na'e ohi hake hono fohá 'i he ongoongolelei, ka ne hangē ne hē fakalaumālié. Na'á ne toutou fakafisinga 'i e faingamālie ke ngāue 'aki hono lakanga fakataula'eikí. Na'e loto mamahi 'ene ongomātu'á 'i he taimi na'á ne talaange ai kuo fili ke 'oua 'e ngāue fakafaifekaú. Na'e lotua fakamātoato 'e hoku kaungāme'á 'a hono fohá mo 'amanaki 'e liliu hono lotó. Na'e mole kotoa e ngaahi faka'anaua ko iá 'i he taimi na'á ne talaange ai kuó ne 'osi fakama'u ke

malí. Ne kole fakamātoato 'a e tamaí ni ki hono fohá ke 'alu 'o ma'u hono tāpuaki fakapēteliaké. Fāifai pea loto ki ai 'a e fohá ka na'e vili ta'e-unua ke ne 'alu tokotaha pē ki he pēteliaké.

'I he'ene foki maí, na'á ne lo'i-mata'ia. Na'á ne 'ave hono kaume'a fefiné ki tu'a ke na talanoa toko ua pē. Ne fakasiosio atu 'a e tangata'eikí he matapā sio'atá 'o 'ilo 'okú na fehoholo'i 'aki hona lo'imatá.

Na'e vahevahe 'e he fohá kimui ange ki he'ene tamaí 'a e me'a ne hokó. Na'á ne fakamatala pē mo e tangí, ne lolotonga 'a e tāpuakí, na'á ne mātā loto pē ki hono tu'unga 'i he maama fakalaumālié. Na'á ne vakai ki he'ene lototo'a mo ivi lahi 'i hono fakalotoa e ni'ihí kehé ke muimui 'ia Kalaisí. 'I he'ene 'ilo'i ko 'eni ko hai mo'oni iá, 'e anga fēfē ha 'ikai ke ne 'alu 'o ngāue fakafaifekau?

Kau talavou, manatu'i pe ko hai mo'oni koe. Manatu'i 'okú ke ma'u 'a e lakanga fakatula'eiki mā'oni'oní. 'E ue'i fakalaumālie koe 'e he me'á ni ke fakatonutonu ho'o ngaahi filí 'i ho'o ngāue 'aki 'a e 'Initanetí pea 'i he toenga ho'o mo'ui.

Uá: Piki ki he Ma'u'anga Mālohi

'Oku 'i ho 'aofinimá 'a e poto 'o e ngaahi kuonga kotoa pē—kae mahu'inga angé, ko e ngaahi lea 'a e kau

palōfita, mei he ngaahi kuonga 'o e Fuakava Motu'á 'o a'u mai kia Palesiteni Tōmasi S. Monisoni. Ka 'o kapau 'oku 'ikai ke ke fakafonu ma'u pē ho'o telefoni to'oto'ó, 'oku 'ikai hano 'aonga, pea te ke ongo'i hē mo 'ikai ha toe fetu'utaki. He 'ikai ke ke fakakaukau ke ta'e fakafonu ho'o maká.

Neongo 'oku mahu'inga ke mavahe mei 'api he 'aho kotoa kuo 'osi fakafonu kakato ho'o telefoni to'oto'ó, ka 'oku toe mahu'inga lahi ange ke fakaivia fakalaumālie kakato koe. Ko e taimi kotoa pē 'okú ke fakafonu ai ho'o telefoní, faka'aonga'i ia ko ha fakamanatu ke ke fehu'i kiate koe pe kuó ke 'osi fehokotaki mo e ma'u'anga mālohi fakalaumālie mahu'inga tahá—'a e lotú mo e ako folofolá, 'a ia 'okú na teuteu'i koe ki ha tataki fakalaumālie 'i he Laumālie Mā'oni'oní (vakai, T&F 11:12–14). 'E tokoni ia ke ke 'ilo ai 'a e fakakaukau mo e finangalo 'o e 'Eikí ke fai 'a e fanga kí'i fili iiki kae mahu'inga faka'ahó, 'okú ne pule'i ho hu'ungá. 'Oku ta'ofi 'e hatau tokolahi ha me'a pē 'oku tau fai ke lau ha pōpoaki he telefoní—'oku 'ikai 'apē totonu ke tau fakamahu'inga'i lahi ange 'a e ngaahi pōpoaki mei he 'Eikí? 'Oku 'ikai 'aupito totonu ke tau ta'etokanga ke fehokotaki mo e mālohi ko 'ení (vakai, 2 Nifai 32:3).

Tolú: 'Oku 'Ikai Hoko Ho'o Ma'u ha Telefoní (Smartphone) ke ke Poto Ange, ka 'Okú ke Pehē 'i Hono Faka'aonga'i Fakapotopoto Lá

Kau talavou, 'oua te mou fai ha ngaahi me'a fakavalevale 'aki ho'omou telefoní. 'Oku mahino pē kiate kimoutolu 'eku 'uhingá (vakai, Mōsaia 4:29). 'Oku ta'e-fa'alaua e ngaahi founa 'e lava ai 'e he tekinolosíá 'o tohoakí'i kimoutolu mei he me'a 'oku mahu'inga tahá. Muimui 'i he fale'i angamaheni "Ke ke 'i he feitu'u 'okú ke 'i aí 'i he taimi 'okú ke 'i ai aí." Ko e

taimi 'okú ke faka'uli aí, faka'uli. Ko e taimi 'okú ke 'i he kalasí ai, tokanga ki he lēsoní. 'I ho' o feohi mo ho ngaahi kaungāme'á, 'oange 'a e me'a'ofa ko ho' o tokangá. He 'ikai ke lava ho 'atamaí 'o fakatou tokanga ki ha me'a 'e ua he taimi pē taha. 'Oku hanga 'e ho' o fai e ngaahi me'a kehekehe he taimi pē tahá 'o fulihi ho' o tokangá mei he tahá ki he taha. 'Oku pehē 'e ha palōveape motu'a, "Kapau te ke tuli ha lāpisi 'e ua, he 'ikai ke ke ma'u 'e koe ha taha 'o kinaua."

Faá: 'Oku 'Omi 'e he 'Eikí 'a e Tekinolosía ke Fakahoko 'aki 'Ene Ngaahi Taumu'á

Ko e taumu'a fakalangi 'o e tekinolosía ke fakavave'i 'aki e ngāue 'o e fakamo'uí. 'I ho'omou hoko ko e kau mēmipa 'o e to'u tangata filí, 'oku mahino kiate kimoutolu 'a e tekinolosía. Faka'aonga'i ia ke fakavave'i 'aki ho' o fakalalakaka ki he tu'unga haohaoá. Koe'uhí kuo foaki lahi kiate koe, kuo pau leva ke lahi ho' o foakí (vakai, "Kuo Lahi Hoku Tāpuakí," *Ngaahi Himi*, fika 126). 'Oku 'amanaki 'a e 'Eikí ke ke faka'aonga'i 'a e ngaahi me'angāue lelei ko 'eni ke hiki 'aki 'Ene ngāué ki he tu'unga hono hokó, ke vahevahe 'a e ongoongolelé 'i he ngaahi founa 'oku 'ikai mafakakaukaua 'e hoku to'u tangatá. Ne hanga 'e he to'u tangata 'o e kuohilí 'o takiekina honau kaungā'apí mo honau koló, 'oku ma'u 'e kimoutolu 'a e mālohi 'o fakafou 'i he 'initaneti mo e mītia fakasōsialé ke fakalaka atu 'i he ngaahi fakangatangatá ka mou tākiekina e māmaní kotoa.

'Oku ou fakamo'oni ko e Siasi 'eni 'o e 'Eikí. Kuo fili kimoutolu ke mou kau 'i He'ene ngāué he kuongá ni he 'okú Ne falala atu ke mou fai 'a e ngaahi fili 'oku totonú. Ko kimoutolu 'a e to'u tangata kuo filí. 'I he huafa 'o Sīsū Kalaisí, 'ēmeni. ■

Fai 'e Palesiteni Dieter F. Uchtdorf
Tokoni Ua 'i he Kau Palesitenisí 'Uluakí

'Okú Ke Mohe Nai Lolotonga Hono Fakafoki Mai 'o e Ongoongolelé?

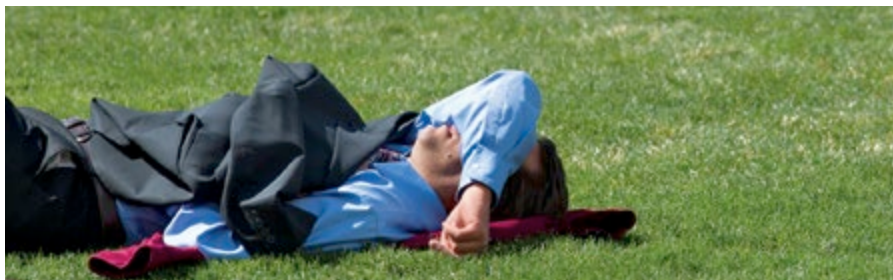
'Oku lahi 'aupito 'a e me'a 'e mole fakafō 'ituitui meiate kītautolu, hotau fāmīlī, pe ko e Siasi 'o Kalaisí 'o kapau he 'ikai foaki kakato hotau lotó ki he ngāue toputapú ni.

Ihe meimei ta'u 'e 200 kuo hilí, ne hoko e talanoa nounou 'Amelika ko e "Rip Van Winkle" ko ha talanoa fungani. Ko e tangata ne fai ki ai e talanoá ko Lipe (Rip), ko ha tangata fakapikopiko na'e poto 'aupito he mamio mei ha me'a 'e ua: ngāué mo hono uaiifí.

Lolotonga ha'ane 'eve'eva he mo'ungá 'i ha 'aho 'e taha mo 'ene kulií, na'á ne 'ilo ha kau tangata teunga faikehe 'oku nau konā mo va'inga. Hili ha'ane tali ha kongá 'o 'enau kava

mālohí, kuo faka'au ke fiemohea 'a Lipe pea ki'i kuikui taimi si'i. Ko e taimi na'e toe 'ā'ā hake ai hono matá, na'á ne 'ohovale ke 'ilo kuo pulia 'ene kulií, 'ume'umea mo 'ene me'afaná, pea loloa mo hono kavá.

'I he foki mai 'a Lipe ki hono ki'i koló 'o toki 'ilo ai kuo liliu 'a e me'a kotoa pē. Kuo 'osi mālōlō hono uaiifí, pulia hono kaungāme'á, pea kuo 'osi fetongi 'a e tā 'o e Tu'i ko Siaso III he fale kavá 'aki ha tā 'o ha taha 'okú 'ikai ke ne 'ilo—ko Seniale Siaso Uāsingatoni.

Na'e mohe 'a Lipe Veni Uingikolo 'i ha ta'u 'e 20! 'I he'ene pehe'e, ne 'ikai kau ia 'i he taha 'o e ngaahi taimi fakafiefia taha 'i he hisitolia 'o hono fonua—ne mohe ia he lolotonga 'o e Tau Fakalotofonua 'a 'Ameliká.

Na'e faka'aonga'i 'e Toketā Mātini Lūtelo Kingi ko e Si'í, 'a e talanoá ni 'i Mē 'o e 1966, ko e fakatātā 'i he'ene lea "Oua 'e Mohe he Lolotonga 'o e Tau Fakalotofonua."¹

'Oku ou fie ngāue 'aki e kaveinga tatau he 'ahó ni mo fokotu'u atu ha fahu 'i kiate kitautolu kotoa 'oku ma'u e lakanga fakataula'eiki 'o e 'Otuá: 'okú ke mohe lolotonga hono Fakafoki mai 'o e Ongongoleleí?

'Oku Tau Mo'ui 'i he Kuonga 'o hono Toe Fakafoki mai 'o e Ongongoleleí

'Oku tau fakakaukau he taimi 'e ni'ihiki ko hono toe Fakafoki mai 'o e ongoongoleleí ko ha me'a 'oku kakato, kuo 'osi hoko—na'e 'osi liliu 'e Siosefa Sāmita 'a e Tohi 'a Molo-moná, na'á ne ma'u 'a e ngaahi kī 'o e lakanga fakataula'eiki, pea kuo 'osi fokotu'u mo e Siasí. Ko hono mo'oní, ko hono toe Fakafoki mai 'o e ongoongoleleí ko ha ngāue ia 'oku kei hokohoko atu pē; 'oku tau mo'ui ai he taimí ni. 'Oku kau ai 'a e "ngaahi me'a kotoa pē kuo fakahā mai 'e he 'Otuá, mo e ngaahi me'a kotoa pē 'okú Ne fakahā mai 'i he taimi ní," pea mo e "ngaahi me'a lalahi mo mahu'inga" 'a ia "te Ne kei fakahā mai 'amuí."² Kā-inga, ko e ngaahi fakalalaka fakafiefia 'o e 'aho ní ko e kongā ne kikite'i fuoloa ki he vaha'ataimi 'o e teuteu ko hono tumutumú ko e Hā'ele 'Anga Ua nāunau'ia mai hotau Fakamo'ui ko Sīsū Kalaisí.

Ko e taha 'eni 'o e ngaahi vaha'a-taimi fakafo taha he hisitolia 'o māmaní! Na'e faka'amua 'e he kau palófitā 'o e kounga mu'á ke nau mamata ki hotau kuongá.

'I he kakato ko ia hotau taimi 'i he mo'ui fakamatelié, ko e hā leva ha ngaahi taukei te tau lava 'o vahevahe ke fakamatala'i 'etau tokoni ki he vaha'ataimi mahu'inga ko 'eni 'o 'etau mo'uí pea mo hono paotoloaki e ngāue 'a e 'Eiki? Te tau lava 'apē ke pehē ne pelu e nima hotau soté pea tau ngāue 'aki hotau lotó, iví, 'atamaí, mo e iví kotoa? Pe te tau tala ko 'etau ngāue na'e meimei ko e fo'i mamata va'inga 'ata'atā pē?

'Oku ou tui 'oku lahi ha ngaahi 'uhinga 'oku faingofua ai ke ki'i tulemohe 'i hono langa 'o e pule'anga 'o e 'Otuá. Tuku ke u lea ki ha me'a lalahi 'e tolu. 'I he'eku fai iá, 'oku ou fakaafe'i kimoutolu ke mou fifili pe 'oku kaunga ha taha kiate koe. Kapau 'oku fie ma'u ke fai ha fakalalaka, 'oku ou kole atu ke ke fakakaukau'i e me'a te ke lava 'o fai ke ke liliu ai 'o lelei ange.

Siokitá

'Uluakí, ko e siokitá.

'Oku kumi 'e he siokitá 'a e me'a pē 'okú ne tokanga ki ai mo fakafiefia kiate iá, 'o mahulu hake ia ha toe me'a. Ko e tefito'i fehu'i leva 'a e tokotaha siokitá "Ko e hā 'eku me'a 'e ma'u ai?"

Ngaahi tokoua, 'oku ou tui pau 'oku mou lava ke fakatokanga'i ko e fakakaukau ko 'ení 'oku mahino 'ene fepaki mo e laumālie 'oku fie ma'u ki hono langa e pule'anga 'o e 'Otuá.

Ko e taimi 'oku tau tokanga pē kiate kitautolu kae 'ikai ke tau tokoni ta'e-siokitá, 'oku tukutaha leva pē 'iate

kitautolu mo 'etau fiefiá e me'a 'oku tau mahu'inga'ia aí.

Ne fekuki 'a e ngaahi to'u tangata 'o e kuo hilí mo e fakafōtunga kehekehe 'o e siokitá pe fakahihiki'i pē kitá, ka 'i he 'aho ní 'oku tau fe'au'auhi mo'oni mo kinautolu. Ne tupukoso noa pē nai hono ui 'e he Oxford Dictionary e fo'i lea ko e "selfie (tā pē 'o kita na'á te 'ai)" ko e fo'i lea mana-koa taha ia 'o e ta'ú?³

'Oku fakanatula pē 'etau fie ma'u ke fakatokanga'i kitá, pea 'oku 'ikai ha me'a ia 'e fehalaaki 'i he mālōlō 'o ma'u ha fiefiá. Ka ko e taimi 'oku hoko ai e fekumi ke "ma'u ha totongi mo e fakamālo 'a e māmaní,"⁴ ko e 'elito 'o 'etau taumu'á, 'e mole leva meiate kitautolu e a'usia fakafiefia ko ia 'oku ma'u 'i he taimi 'oku tau foaki lahi ai 'etau mo'uí ki he ngāue 'a e 'Eiki.

Ko e hā 'a e faito'ó?

Ko e talí, 'oku ma'u ia 'i he ngaahi folofola 'a Kalaisí:

"Ko ia ia 'oku loto ke muimui 'iate aú, ke ne si'aki 'e ia ia, kae to'o 'ene kavengá, 'o muimui 'iate au.

"He ko ia ia 'oku loto ke kalofaki 'ene mo'uí, 'e mole ia; ka ko ia ia 'e mole 'ene mo'uí koe'uhí ko au mo e ongoongoleleí, 'e ma'u 'e ia ia."⁵

'Oku 'ilo 'e kinautolu 'oku nau foaki kakato 'enau mo'uí ki hotau Fakamo'uí pea tauhi ki he 'Otuá mo hotau kāingá, ha mo'ui 'oku lelei mo kakato he 'ikai teitei a'usia ia 'e he siokitá pe fakamafutofutá. 'Oku foaki 'a e ta'e-siokitá mei he'ene mo'uí. 'E malava pē ko ha me'a'ofa 'eni 'o e 'ofá 'a ia 'oku 'i ai hano 'aonga lahi ki he leleí:

ko ha ki'i malimali, lulululu, fā'ofua, fakafanongo, pea mo ha lea vaivai 'o e fakalotolahí pe ko hano fakahaa'i 'o e loto-tokanga. 'E lava 'e he ngaahi tō'onga kotoa ko 'eni 'o e anga'ofá 'o liliu 'a e lotó mo e mo'uí. Ko e taimi 'oku tau ngāue-'aonga 'aki ai 'a e ngaahi faingamālie ta'e-fakangatangata ke 'ofa mo tokoni'i hotau kāingá, kau ai hotau malí mo e fāmilí, 'e tupulaki lahi fau 'etau malava ke 'ofa 'i he 'Otuá mo tokoni'i 'a e ni'ihí kehé.

'Oku 'ikai mohe 'a e loto fietokoní ia lolotonga hono Fakafoki mai 'o e Ongoongoleléi.

Ma'unimaá

Ko e ma'unimaá ko ha me'a ia 'e taha te ne ala fakatupu e 'ai'ainoa-'iá 'i he taimi mahu'inga ko 'eni 'o e māmani.

'Oku fa'a kamata si'isi'i pē e ma'u-nima'á. Ko e ma'unimaá ko e ngaahi afo tu'ovalevale 'o hono toutou fai ha tō'onga 'oku filohi fakataha ia 'o hoko ko ha 'ulungaanga mālohi. 'Oku malava ke hoko 'a e ngaahi tō'onga koví ko ha ma'unimā mālohi.

'E lava ke fōtunga kehekehe 'a e ngaahi seini ko 'eni 'o e ma'unimaá, hangē ko e ponokalafí, 'olokaholó, fe-'auakí, faito'o kona tapú, tapaká, pele pa'angá, me'akaí, ngāué, 'Initanetí, pe mo'oni 'oku fakakehe'í. 'Oku ma'u 'e Sētane, ko hotau filí, ha ngaahi me'angāue pau 'okú ne faka'aonga'i ke to'o 'aki hotau ivi fakalangi ke

fakahoko hotau misiona 'i he pule-'anga 'o e 'Eikí.

'Oku fakamamahi ki he'etau Tamai Hēvaní ke 'afio ki he loto fiemālie ha ni'ihí 'o Hono ngaahi foha faka'e'i'eikí ke ala atu 'o tali e ngaahi ha'i 'o e ma'unimā fakamamahí.

Ngaahi tokoua, 'oku tau ma'u e lakanga fakataula'eiki ta'engata 'o e 'Otuá Fungani Māfima'í. Ko e ngaahi foha mo'oni kitautolu 'o e Fungani Mā'olungá pea kuo 'osi fakakoloa'i kitautolu 'aki ha tu'unga malava 'oku 'ikai lava ke fakamatala'i. 'Oku fokotu'utu'u kitautolu ke tau puna fakatuputupulangi 'i he ngaahi langí. 'Oku 'ikai fakataumu'a ke ha'i kitautolu ki māmani, mo pule'i 'e he ngaahi me'a kuo tau fa'ú.

Ko e hā 'a e faito'ó?

Ko e 'uluaki me'a ke mahino kiate kitautolú 'oku faingofua ange ke ta'ofi 'a e ma'unimaá 'i hono faito'ó. 'I he folofola 'a e Fakamo'uí, "Oua na'a mou tuku ke hū ha me'a 'e taha 'o e ngaahi fakakaukaú ni ki homou lotó."⁶

'I he ngaahi ta'u si'i kuo hilí, na'e 'omai ai kiate au mo Palesiteni Tōmasi S. Monisoni ha faingamālie ke ma 'a'ahi takai 'i he loto vakapuna Air Force One—'a e vakapuna faka'ofa'ofa 'okú ne fe'aveaki e palesiteni 'o e 'Iunaiteti Siteití. Na'e fai ha ngaahi sivi malu'i faka'auliliki 'e he Tafa'aki Malu'í (Secret Service), pea na'á ku malimali 'i he sivi 'e he kau ngāué 'a e palōfitá ki mu'a pea mau toki heká.

Na'e fakaafe'i leva au 'e he pailate pulé ke u heka he sea 'o e 'eiki vaká. Ko ha a'usia faka'ofa'ofa mo'oni ke toe tangutu 'i he fohe 'o ha vakapuna faka'ofa'ofa 'o hangē ko ia na'á ku fa'a puna ai 'i ha ngaahi ta'u lahi. Na'e fakafonu hoku lotó mo e 'atamaí 'e he ngaahi manatu 'o e fepuna'aki 'i he ngaahi 'ōsení mo e ngaahi konitinēnití. Na'á ku sioloto ki he ngaahi fepuna-'aki 'o tō 'i he ngaahi mala'e vakapuna he funga 'o e māmani.

Ne 'ikai ke u toe fakakaukau, na'á ku hili atu hoku nimá ki he kia 'e fā 'o e 747. Fe'unga pē mo e ongo mai ha le'o 'ofa mo ta'e-toe-veiveiua mei hoku tu'á—ko e le'o 'o Tōmasi S. Monisoní.

Na'á ne pehē mai, "Tieta, 'oua te ke teitei fakakaukau ki ai."

'Oku 'ikai ke u vete au ha me'a, ka 'oku ou tui na'e 'ilo pē 'e Palesiteni Monisoni 'eku fakakaukaú.

Ko e taimi 'oku fakatauele'i ai ke tau fai ha me'a 'oku 'ikai totonu ke tau fai, tau fakafanongo mu'a ki he fakatokanga 'ofa 'a e fāmilí mo e kaungā-me'á, mo hotau palōfita 'ofeiná, pea mo hotau Fakamo'uí.

Ko e malu'i lelei taha ki he ma'u-nimaá ke 'oua na'a teitei kamata.

Kae fēfē 'a kinautolu kuo nau tofanga 'i he ma'unimaá?

'Uluakí, mou mea'i mu'a 'oku 'i ai ha 'amanaki lelei. Kumi ha tokoni mei he ngaahi 'ofa'angá, kau taki 'o e Siasí, mo e kau fai-fale'i kuo 'osi ako'í. 'Oku fakahoko 'e he Siasí ha polokalama fakaakeake mei he ma'unimaá 'o fou 'i he kau taki fakalotofonua 'o e Siasí, 'Initanetí⁷ pea mo e Tokoni 'a e Siasí ki he Fāmilí 'i ha ngaahi 'ēlia 'e ni'ihí.

Manatu'i ma'u pē, te ke lava 'o hao mei he ma'unimaá 'i he tokoni 'a e 'Eikí. Mahalo na'a hoko ko ha fononga lōloa mo faingata'a, ka he 'ikai lí'aki koe 'e he 'Eikí. 'Okú Ne 'ofa 'iate koe. Na'e kātekina 'e Sisū Kalaisi 'a e Fakaleléi ke tokoni ke ke liliu, mo

fakatau'atāina'i koe mei he pōpula 'o e angahalá.

Ko e me'a mahu'inga tahá ke ke feinga—ko e taimi 'e ni'ihí 'e tu'o lahi 'a e toutou feingá pea toki lava'i 'e he kakaí. Ko ia, 'oua na'á ke loto fo'i. 'Oua na'a mole ho'o tuí. Tuku ke ofi ho lotó ki he 'Eikí, pea te Ne 'oatu 'a e mālohi 'o e veteangé. Te ne fakatau'atāina'i koe.

Si'oku ngaahi tokoua, fakamama'ó mei he tō'onga mo'ui 'e fakaiku ki he ma'unima'á. Ko kinautolu 'oku nau fai iá, te nau lava 'o foaki honau lotó, iví, 'atamaí, mo e mālohí ki he ngāue 'a e 'Otuá.

He 'ikai ke nau mohe lolotonga hono Fakafoki mai 'o e ongoongolelé.

Fe'au'auhi e Ngaahi Me'a Mahu'ingá

Ko e me'a hono tolu 'okú ne ta'ofi kitautolu mei he kau kakato ki he ngāue ko 'ení ko e fe'au'auhi e ngaahi me'a mahu'inga 'oku tau fehanga-hangai mo iá. 'Oku 'i ai hatau ni'ihí 'oku fu'u femo'uekina 'o tau ongo'i ai 'o hangē ha salioté 'oku toho 'e ha fanga pulu 'e toko hongofulu mā uá—'o takitaha fusi pē ki he'ene tafa'aki. 'Oku fakamoleki ha ivi lahi ai, ka 'oku 'ikai nga'unu 'a e salioté ia.

'Oku tau fa'a tuku hotau lelei tahá ki he fekumi ki ha me'a 'oku tau sai'ia ai, ha sipoti, me'a fakangāue, mo e ngaahi me'a fakakoló pe fakapolitikalé. 'E ala lelei pē mo faka'e'i'eiki 'a e ngaahi me'á ni kotoa, ka 'oku nau 'omai nai ha taimi mo ha ivi kiate kitautolu ki he ngaahi me'a 'oku totonu ke mahu'inga taha kiate kitautolú?

Ko e hā 'a e faito'ó?

'Oku toe ma'u pē mo ia mei he ngaahi folofola 'a e Fakamo'uí:

“Ke ke 'ofa ki [he 'Eiki] ko ho 'Otuá 'aki ho laumālié kotoa, mo ho'o mo'uí kotoa, mo ho lotó kotoa.

“Ko e 'uluaki pea ko e lahi ia 'o e fekaú.

“Pea ko hono ua 'oku tatau mo iá, Ke ke 'ofa ki ho kaungá'apí 'o hangē pē ko koé.”⁸

Ko e toenga 'o e ngaahi me'a kotoa pē 'i he mo'uí 'oku totonu ke fika ua ia ki he ongo me'a mahu'ingá ni.

Na'a mo e ngāue 'i he Siasí, 'oku faingofua ke fakamoleki ha taimi lahi 'i hono fai e ngāué kae 'ikai kau ai 'a e mo'oni pe kakano 'o e tu'unga fakaākongá.

Ngaahi tokoua, kuo tukupa 'a kitautolu ma'u lakanga fakataula'eiki ke tau hoko ko ha kakai 'oku 'ofa 'i he 'Otuá mo hotau kaungá'apí pea loto fiamālie ke fakafōtunga'i 'a e 'ofa ko iá 'i he lea mo e ngāue. Ko e uho ia 'o hotau tu'unga ko e kau ākongá 'a Sīsū Kalaisí.

He 'ikai mohe 'a kinautolu 'oku mo'ui fakatatau mo e ngaahi tefito'i mo'oni ko 'ení lolotonga e Fakafoki mai 'o e Ongoongolelé.

Ko ha Ui ke 'Ā Hake

Na'e tohi 'e he 'Aposetolo ko Paulá, “'Ā 'a koe 'oku mohé, pea tu'u hake mei he maté, pea 'e foaki 'e Kalaisi 'a e maama kiate koe.”⁹

Si'i kaungāme'a 'ofeina, 'ilo'i ko e ngaahi foha kimoutolu 'o e māmá.

'Oua 'e faka'atā ke hoko e siokitá! 'Oua 'e faka'atā ke hoko e ngaahi 'ulu-ngaanga 'e fakaiku ki he ma'unimaá! 'Oua 'e tuku ke fe'au'auhi e ngaahi me'a 'oku mahu'ingá ke ne taki koe ke ke talatalakehe pe mavahe mei he tu'unga fakaākongá monū'ia mo faka'e'i'eiki 'o e lakanga fakataula'eiki!

'Oku lahi 'aupito 'a e me'a 'e mole fakafo'ituitui meiate kitautolu, hotau fāmilí, pe ko e Siasi 'o Kalaisí 'o kapau he 'ikai foaki kakato hotau lotó ki he ngāue toputapú ni.

Ko 'ete hoko ko ha ākongá 'a Kalaisí 'oku 'ikai ko ha ngāue pē ia 'i ha uike 'e taha pe 'aho 'e taha. Ko ha me'a ia 'oku totonu ke tau fai ma'u ai pē.

'Oku meimei taukakapa ke mahino e tala'ofa 'a e 'Eiki ki He'ene kau ma'u lakanga fakataula'eiki angatonú.

Ko kinautolu 'oku faivelenga 'o a'u ki hono ma'u 'a e Lakanga Taula'eiki Faka-'Ēloné mo e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētekí pea fakahoko totonu honau uiui'í, “'oku fakamā'oni'oni'i kinautolu 'e he Laumālié

ki hono fakafa'ou 'o honau sinó." Ko ia, ko e me'a kotoa pē 'oku ma'u 'e he'etau Tamaí, 'e foaki ia kiate kinautolu.¹⁰

'Oku ou fakamo'oni 'e lava 'e he mālohi fakama'a 'o e Fakalelei 'a Sīsū Kalaisí mo e mālohi liliu 'o e Laumālie Mā'oni'oni ke fakamo'ui mo fakahaofi 'a e fa'ahinga 'o e tangatá. Ko hotau faingamālie, fatongia toputapu, mo hotau fiefia'anga ke tokanga ki he ui 'a e Fakamo'ui ke muimui 'iate Ia 'i he loto hangamālie mo kakato. Tuku ke tau "tupe'i atu 'a e ngaahi seini, 'a ia kuo ha'i 'aki 'a [kimoutolú], pea ha'u ki tu'a mei he kakapú, pea tu'u hake mei he efú."¹¹

Tau 'ā'ā pea 'oua na'a fiu 'i he failelei, he 'oku tau "ai 'a e tu'unga 'o e ngāue lahi,"¹² 'a ia ko e teuteu ki he foki mai 'a e Fakamo'ui. Ngaahi tokoua, 'i he taimi 'oku tau tākaki atu ai 'a e maama 'o 'etau tā-sīpingá ko ha fakamo'oni ki he faka'ofa'ofa mo e mālohi 'o e mo'oni kuo 'osi fakafoki maí, he 'ikai leva ke tau mohe lolotonga hono Fakafoki mai 'o e Ongo-ongolelei. Ko 'eku fakamo'oni 'eni 'oku 'oatu ia mo 'eku tāpuaki, 'i he huafa toputapu 'o hotau 'Eikí, 'a ia ko Sīsū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, Martin Luther King Jr., "Don't Sleep Through the Revolution" (1966 Ware Lecture, Unitarian Universalist Association General Assembly, Hollywood, Florida, May 18, 1966).
2. Ngaahi Tefito 'o e Tuí 1:9.
3. Vakai, blog.oxforddictionaries.com/press-releases/oxford-dictionaries-word-of-the-year-2013.
4. 2 Nifai 26:29.
5. Ma'ake 8:34–35.
6. 3 Nifai 12:29.
7. Vakai, ki ha ngaahi sīpinga, lds.org/topics/addiction.
8. Mātiu 22:37–39.
9. 'Efesō 5:14.
10. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 84:33, 38.
11. 2 Nifai 1:23.
12. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 64:33.

Fai 'e Palesiteni Henry B. Eyring

Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Palesitenisī 'Uluakí

Ko e Tangata Lakanga Fakataula'eikí

Te ke lava 'o hoko ko ha taha fa'ifa'itaki'anga lelei, sai pē, pe kovi. Mahalo te ke pehē 'oku 'ikai hano mahu'inga kiate koe, ka 'oku mahu'inga ia ki he 'Eikí.

'Oku tau ma'u kotoa ha kau mo'unga'i tangata, tautau-tefito ki he taimi 'oku tau kei iiki aí. Na'e fanau 'i au peá u tupu hake 'i Pilinisitoni, 'i Niu Sēsí, 'i he 'Iunaiteti Siteití. Na'e hetikuota e timi sipoti lelei tahá 'i Niu 'Ioke Siti. Ne 'i ai ha ngaahi timi peisipolo fakapalofesinale 'e tolu: ko e Brooklyn Dodgers, New York Giants, mo e New York Yankees. Na'e ofi ange 'e Filatelifia ki homau 'apí pea ko e 'apitanga ia 'o e timi peisipolo Athletics mo e Phillies. Na'e lahi ha ni'ihí 'i he ngaahi timi ko 'ení ne nau mei hoko ko 'eku kau mo'unga'i tangata.

Na'e hoko 'a Siō Timāsio (Joe DiMaggio), na'e va'inga 'i he New York

Yankees, ko 'eku mo'unga'i tangata he peisipoló. Ko e taimi ne va'inga peisipolo ai hoku ngaahi tokouá mo hoku kaungāme'á 'i he 'apiako ofi ki homau 'apí, na'á ku feinga ke taai e paté 'o hangē ko e founa na'á ku pehē na'e ngāue 'aki 'e Siō Timāsio. Ko e taimi 'eni ia kimu'a he ngaahi 'aho 'o e televīsoné (ko e ngaahi kuonga 'eni kimu'á) ko ia, ko e me'a pē na'á ku ma'ú ko ha ngaahi tā mei he nusipepá ke fa'ifa'itaki 'ene taá.

Ko e taimi na'á ku lahi hake aí, na'e 'ave au he'eku tamaí ki he Yankee Stadium. Ko e taimi pē ia 'e taha ne u mamata ai ki he va'inga 'a Siō Timāsio. 'Oku ou lava 'o sio loto ki he'ene

tāa i e paté pea sio ki he hangatonu atu 'a e fo'i pulu hinehiná ki he loto mala'é, 'o hangē pē 'oku ou kei 'i aí.

Ne 'ikai teitei ofi 'eku poto he peisipoló kiate kinautolu ko 'eku kau mo'unga'i tangata he kei si'í. Ka ko e taimi na'á ku taa'i lelei ai e pulu peisipoló, na'á ku fa'ifa'itaki e tu'unga mālohi 'ene tāá 'i he ofi taha ne u lavá.

Ko e taimi 'oku tau fili ai ha'a-tau kau mo'unga'i tangatá, 'oku tau kamata ke fa'ifa'itaki, pe 'oku tau fakatokanga'i pe 'ikai, e me'a 'oku tau sai'ia taha ai 'iate kinautolú.

Na'e fokotu'u fiefia he'eku ongo-mātu'á ha kau mo'unga'i tangata mo'oni 'i hoku halá 'i he'eku kei si'í. Na'e tu'o taha pē hono 'ave au he'eku tangata'eikí ki he Yankee Stadium ke u mamata he va'inga 'a 'eku mo'unga'i tangatá, ka na'á ne 'ai ke u sio he Sā-pate kotoa ki ha tangata lakanga fakataula'eiki na'e hoko ko 'eku mo'unga'i tangatá. Na'e liliu 'e he mo'unga'i tangata ko iá 'eku mo'uí. Ko 'eku tamaí 'a e palesiteni fakakoló, 'a ia na'e lotu pē 'i homau 'apí. Fakatokanga'i ange, kapau te ke hifo ki lalo 'i he pongi-pongi Sāpaté, 'okú ke 'osi 'i he lotu leva. Na'e 'ikai toe laka hake he toko 30 'a e ma'u lotu homau koló.

Na'e 'i ai ha talavou na'á ne faka'uli 'o 'omi 'ene fa'eé ki homau 'apí ki he lotú, ka na'e 'ikai teitei hū mai ia ki loto. Na'e 'ikai ke siasi. Ka na'e lava 'e he'eku tangata'eikí 'o fakaafe'i ia 'aki 'ene 'alu ki he me'alelé 'o fakaafe'i mai ki homau 'apí. Na'e papitaiso pea hoko ko hoku fuofua taki mo e taki pē taha 'i he Lakanga Taula'eiki Faka-Éloné. Na'e hoko ia ko 'eku mo'unga'i tangata he lakanga fakataula'eikí. 'Oku ou kei manatu'i pē 'a e tamapua 'akau na'á ne foaki mai ko ha pale he 'osi 'ema ngāue ke fahi ha fefie ma'a ha uitou. Kuó u feinga ke tatau mo ia 'i he taimi kotoa pē 'oku ou fai ai ha fakahihiki totonu ki ha tamaio'eiki 'a e 'Otuá.

Na'á ku toe fili mo ha mo'unga'i tangata 'e taha 'i he ki'i koló. Ko ha Sōtia Malini ia 'o e 'Iunaiteti Siteití na'e ha'u 'i hono teunga sōtia tau tahi lanumatá ki he'emaugaahi houalotú. Ko e taimi ia 'o e taú, pea na'á ne hoko ko 'eku mo'unga'i tangata. Na'e 'omi ia 'e he va'a maliní ki he 'Univēsiti Pilinisitoní ke hoko atu 'ene akó. Kae makehe mei hono teunga fakakautá, na'á ku mamata 'i he'ene va'inga 'i he Palmer Stadium ko e kapiteni ia 'o e timi 'akapulu 'a e 'Univēsiti Pilinisitoní. Na'á ku sio 'i he'ene va'inga he timi pasiketipolo 'a e 'univēsiti mo toe sio foki he'ene va'inga ko e taha hapo lelei taha 'i he'enua timi peisipoló.

Kae toe mahulu angé, na'e 'alu ange ki hoku 'apí 'i he lolotonga 'o e uiké ke fakahinohino 'i au he founga fakahū ha fo'i pulu pasiketipolo 'aki hoku nima mata'ú moe nima hemá fakatou'osi. Na'á ne talamai te u fie ma'u 'a e poto ko iá he te u va'inga pasiketipolo 'i ha 'aho 'i ha ngaahi timi lelei. Na'e 'ikai ke u fakatokanga'i he taimi ko iá, ka na'e hoko ia 'i ha ngaahi ta'u lahi ko ha sipinga 'o ha tangata lakanga fakataula'eiki kiate au.

Te mou takitaha hoko ko ha sipinga 'o ha tangata lakanga fakataula'eiki, 'o tatau ai pē pe 'okú ke loto ki ai pe 'ikai. Na'á ke hoko ko ha maama kuo tutu 'i he taimi na'á ke tali ai 'a e lakanga fakataula'eikí. Kuo fokotu'u koe 'e he 'Eikí ki he tu'u'anga māmá ke ke huluhulu 'a e halá ki he taha kotoa 'oku mou feohí. 'Oku mo'oni 'aupito ia 'iate kinautolu 'oku 'i ho'omou kōlomu lakanga fakataula'eikí. Te ke lava 'o hoko ko ha taha

fa'ifa'itaki'anga lelei, sai pē, pe kovi. Mahalo te ke pehē 'oku 'ikai hano mahu'inga kiate koe, ka 'oku mahu'inga ia ki he 'Eikí. Na'á Ne fakamatala'i peheni ia:

"Ko e maama 'o māmani 'a kimoutolu. Ko e kolo 'oku tu'u 'i ha mo'unga, 'oku 'ikai fa'a fakapuli ia.

"Pea 'oku 'ikai tutu ha maama mo tuku ia 'i he lalo puha fuá, ka ki he tu'unga māmá; pea 'oku ulu ia kiate kinautolu kotoa pē 'i he falé.

"Tuku ke ulu pehē ho'omou māmá 'i he 'ao 'o e kakaí, koe'uhí ke nau mamata ki ho'omou ngaahi ngāue lelei, pea fakamālō'ia 'a ho'omou Tamai 'a ia 'oku 'i he langí."¹

Kuo tāpuekina 'aki au e ngaahi sipinga 'a e kau ma'u lakanga fakataula'eiki lelei 'i he ngaahi kōlomu na'á ku monū'ia ke ngāue aí. Te ke lava 'o fai e me'a kuo nau fai ma'akú 'aki ha'o hoko ko ha sipinga ke muimui ai ha ni'ihī.

Kuó u fakatokanga'i ha tefito'i 'ulu-ngaanga 'e tolu 'o e kau ma'u lakanga fakataula'eiki 'oku hoko ko 'eku kau mo'unga'i tangatá. Ko e taha ko e sipinga 'o e lotú, ko e uá ko e anga 'aki e ngāue tokoní, pea ko e tolu ko e fili pau ke faitotonú.

'Oku tau lotu kotoa, ka ko e ma'u lakanga fakataula'eiki 'okú ke fie hoko ki aí 'oku lotu ma'u pē 'i he loto fakamātoato. Te ke tū'ulutui 'i he efiāfi 'o fakafeta'i ki he 'Otuá 'i he ngaahi tāpuaki 'o e 'ahó. Te ke fakamālō kiate Ia 'i he ongomātu'á, kau faiakó, pea mo e ngaahi sipinga lelei ke muimui aí. Te ke fakamatala'i mahino 'i ho'o ngaahi lotú ha taha kuó ne tāpuekina

ho'o mo'u'i pea mo e fougá, 'i he lolotonga e 'ahó. 'E lōloa ange ia 'i ha lau miniti pē pea mahulu hake 'i ha ki'i fo'i fakakaukau pē. Te ne fakahohovale'i mo liliu koe.

'I ho'o lotua ha fakamolemole, te ke fakatokanga'i 'okú ke fakamolemole'i 'a e ni'ihi kehé. 'I ho'o fakafeta'i ki he 'Otuá 'i He'ene anga'ofa, te ke fakakaukau ki ha ni'ihi, ki honau hingoá, 'oku nau fie ma'u ha anga'ofa. Ka, 'e fakahohovale'i koe 'e he a'usia ko iá he 'aho kotoa pē, pea 'e faifai pē pea ne liliu koe.

Ko e fougá 'e taha 'e liliu ai koe 'e he lotu tāuma'ú, 'oku ou palōmesi atu kiate koe, ko ho'o ongo'i ko e fānau mo'oni koe 'a e 'Otuá. Ko e taimi te ke 'ilo ai ko e fānau koe 'a e 'Otuá, te ke toe 'ilo 'okú Ne fie ma'u ha me'a lahi meiate koe. Koe'uhí ko 'Ene fānau koe, te Ne fie ma'u koe ke ke muimui ki He'ene akonaki mo e akonaki Hono 'Alo 'Ofa'anga ko Sīsū Kalaisí. Te Ne fie ma'u ke ke foaki lahi mo anga'ofa ki he kakai kehé. 'E lotu mamahi kapau 'okú ke hikisia mo siokita. Te Ne tāpuaki'i koe ke ke ma'u 'a e holi ke fakamu'omu'a e ni'ihi kehé 'iate koe.

Kuo hoko hamou ni'ihi ko ha fa'ifa'itaki'anga 'o e ngāue ta'e-siokita 'o e lakanga fakataula'eikí. 'I he ngaahi tempale he funga 'o e māmani, 'oku

a'u atu ki ai 'a e kau ma'u lakanga fakataula'eikí 'oku te'eki hopo e la'aá. Pea 'oku ngāue lōloa atu ha ni'ihi kuo fuoloa e tō 'a e la'aá. 'Okú 'ikai ha pale pe fakalāngilangi 'i māmani ki he feilaulau'i ko ia 'o e taimí mo e ngāue. Kuó u 'osi 'alu mo e kakai kei talavou, 'i he'enu tokoni'i kinautolu 'i he maama tatali'anga 'o e ngaahi laumālié, 'a ia 'oku 'ikai ke nau lava 'o ma'u e ngaahi tāpuaki fakatemipalé ma'anautolú.

'I he'eku vakai ki he fiefia kae 'ikai ko e ongosia 'i he fofonga 'o kinautolu 'oku ngāue pongipongia mo po'ulia aí, 'oku ou 'ilo 'oku 'i ai ha ngaahi pale ma'ongo'onga 'i he mo'u'i ni ki he fa'ahinga ngāue ta'e-siokita pehē 'a e lakanga fakataula'eikí, ka ko e ki'i faka'ilonga pē ia 'o e fiefia te nau ma'u fakataha mo kinautolu ne nau tokoni'i 'i he maama tatali'anga 'o e ngaahi laumālié.

Kuó u 'osi fakatokanga'i e fiefia tatau 'i he ngaahi fofonga 'o kinautolu 'oku nau lea ki ha ni'ihi kehé fekau'aki mo e tāpuaki 'oku ma'u 'i he kau ki he pule'anga 'o e 'Otuá. 'Okú ou 'ilo'i ha palesiteni fakakolo 'okú ne 'omai he meimei 'aho kotoa pē ha kakai ke ako'i 'e he kau faifekau. 'I he ngaahi māhina si'i kuo hilí, na'e te'eki hoko ia ko ha mēmipa 'o e Siasí. Ka ko 'eni 'oku faiako 'a e kau faifekau

pea tupu tokolahi mo e koló mo mālohi koe'uhí ko ia. Kae mahulu hake, 'oku hoko ia ko e maama ki he kakai kehe te nau fakaava honau ngutú pea fakavave'i hono tākaki 'e he 'Eikí e fānau 'a e Tamai Hēvaní.

'I ho'o lotua mo tokoni'i 'a e ni'ihi kehé, 'e tupulaki ai ho'o 'ilo mo e ongo ki ai mo ho'o hoko ko e fānau koe 'a e 'Otuá. Te ke fakatokanga'i lahi ange 'okú ke lotu mamahi kapau 'okú ke ta'e-faitotonu 'i ha me'a. Te ke lotu lahi ange ke tauhi ho'o palōmesi ki he 'Otuá mo e ni'ihi kehé. Te ke toe tokanga ange 'i ha'o to'o ha me'a 'oku 'ikai 'a'au. Te ke toe faitotonu ange ki ho'o kau pule-ngāue. Te ke lotu fakapapau ange ke ke 'i ai taimi totonu pea fakakakato e ngāue kotoa kuo 'oatu 'e he 'Eikí mo ke tali ke faí.

He 'ikai ke nau toe fakakaukau pe 'e 'alu ange 'enu faiako faka'apí, ka 'e nofo 'amanaki fiefia mai e fānau 'i he ngaahi fānau 'oku ui koe ke ke ako'i ki ho'o 'a'ahi angé. Kuo ma'u 'e he'eku fānau 'a e tāpuaki ko iá. 'I he'enu tupu haké, na'e tokoni'i kinautolu he'enu kau mo'unga'i tangata he lakanga fakataula'eikí ke nau taki taha ngāue ke tokoni ki he 'Eikí. Kuo hoko atu e sīpinga monu'ia ko iá he taimi ni ki he to'u tangata hono tolú.

'Okú toe hoko pē 'eku pōpoaki ko ha fakamālō.

'Okú ou fakamālō atu 'i ho'omou ngaahi lotú. 'Okú ou fakamālō atu 'i ho'omou tū'ulutui ko e fakamo'oni 'oku 'ikai ke mou 'ilo 'a e ngaahi talí kotoa. 'Okú mou lotu ki he 'Otua 'o e langí ke fakahaa'i ho'omou hounga'ia pea mo kolea 'Ene ngaahi tāpuaki ki ho'omou mo'u'i mo homou fāmilí. 'Okú ou fakamālō atu ki ho'omou tokoni ki he ni'ihi kehé pea mo e taimi 'oku mou ongo'i ai 'oku 'ikai fie ma'u ke 'iloa ho'omou ngāue.

'Okú tau tali e fakatokanga 'a e 'Eikí kapau te tau kumi ongoongo he

māmaní 'i he'etau ngāué, 'e ala mole meiate kitautolu ha ngaahi tāpuaki lahi ange. Manatu 'i 'a e ngaahi lea ko 'ení:

“Vakai ke 'oua na'a mou fai ho'omou foakí 'i he 'ao 'o e kakaí, koe'uhí ke nau mamata ki ai: ka pehē 'e 'ikai ha'amou totongi mei ho'omou Tamai 'oku 'i he langí.

“Ko ia, 'o ka ke ka fai ha foaki, 'oua na'á ke ifi 'a e me'aleá 'i ho 'aó, 'o hangē ko ia 'oku fai 'e he mālualoí 'i he ngaahi falelotú mo e halá, koe'uhí ke nau ma'u 'a e fakamālō 'a e kakaí. Ko 'eku talamo'oni kiate kimoutolu, Kuo nau ma'u 'enau totongi.

“Ka 'o ka ke ka fai ha foaki, 'oua na'a 'ilo 'e ho nima to'ohemá 'a ia 'oku fai 'e ho nima to'omata'ú:

“Koe'uhí ke lilo ho'o foakí: pea ko ho'o Tamai 'a ia 'oku 'afio 'i he liló, 'e totongi fakahā 'e ia kiate koe.”²

Ko kinautolu kuo nau hoko ko e kau fa'ifa'itaki'anga 'o e kau ma'u lakanga fakataula'eiki lelei 'oku 'ikai fa'a fakatokanga 'i 'oku nau ma'u 'a e ngaahi 'ulungaanga tu'ukimu'a ko iá. Ko hono mo'oní, 'oku hangē 'oku faingata'a ke nau 'ilo 'i 'a e me'a ko ia 'oku ou tangane'ia lahi ai 'iate kinautolú. Na'á ku pehē ko 'eku tamaí ko ha palesteni faivelenga 'i ha ki'i kolo 'o e Siasí 'i Niu Sēsī. Na'e hoko kimui ange ko ha mēmipa 'o e poate lahi 'o e Lautohi Faka-Sāpaté 'o e Siasí. Ka 'oku ou tokanga he 'ahó ni ke fakamatala lelei ki he'ene ngāue he lakanga fakataula'eiki, koe'uhí he na'á ne fai pehē.

'Oku tatau pē mo e sōtia malini ne hoko ko 'eku mo'unga 'i tangata he'eku kei síí. Na'e 'ikai ke ne teitei fakamatala mai 'ene ngāue tokoni 'i hono lakanga fakataula'eiki pe ko 'ene ngaahi lavame'á. Na'á ne fai pē tokoní. Na'á ku toki 'ilo 'ene faivelengá mei ha kakai kehe. Kapau na'á ne fakatokanga 'i e ngaahi 'ulungaanga ko 'ení 'iate ia, na'e 'ikai ke u lava 'o tala.

Ko 'eku fale'i leva kiate kimoutolu 'oku loto ke tāpuekina e ni'ihí kehé 'aki homou lakanga fakataula'eiki 'oku fekau'aki ia mo ho'o mo'uí, 'a ia 'oku 'oku 'ikai toe 'ilo ki ai ha taha, ka ko e 'Otuá pē.

Lotu kiate Ia. Fakafeta 'i kiate Ia 'i he ngaahi lelei kotoa 'i ho'o mo'uí. Kole kiate Ia ke ke 'ilo 'a e ni'ihí kuó Ne tuku 'i ho halá ke ke tokoníí. Kole ke Ne tokoníí koe 'i he fakahoko 'o e tokoni ko iá. Lotu koe'uhí ke ke lava 'o fakamolemole 'i pea mo lava 'o fakamolemole 'i koe. Peá ke tokoníí kinautolu, 'ofa 'i kinautolu, mo fakamolemole 'i kinautolu.

Ko e mahu'inga tahá, manatu 'i ko e tokoni kotoa pē 'oku ke faí, 'oku 'ikai ha me'a 'e mā'olunga ange 'i hono tokoníí 'o e kakaí ke nau fili ke fakafe'unga 'i kinautolu ki he mo'ui ta'engatá. Kuo tuku mai 'e he 'Otuá 'a e tefito 'i fakahinohino ko iá kiate kitautolu ki he founa hono faka'aonga 'i 'o e lakanga fakataula'eiki. Ko Ia 'a e sīpinga haohao ki aí. Ko e sīpinga 'eni 'oku tau fakatokanga 'i 'i he lelei taha 'o 'Ene kau tamaio'eiki fakamatelié:

“Pea na'e folofola 'a e 'Eiki ko e 'Otuá kia Mōsese, 'o pehē: Ko e ngaahi langí 'oku lahi pea 'oku 'ikai lava ke fa'a lau ia 'e he tangatá; ka 'oku malaua ia kiate au, he 'oku 'a'aku ia.

“Pea 'i he mole atu 'a e māmani 'e tahá, pea mo hono ngaahi langí 'o

iá, 'e pehē pē 'ene hoko mai ha toe māmani 'e taha; pea 'oku 'ikai hano ngata'anga 'o 'eku ngaahi ngāué, pe ko 'eku ngaahi leá.

“He vakai, ko 'eku ngāué 'eni mo hoku nāunaú—ke fakahoko 'a e mo'ui ta'e-fa'a-mate mo e mo'ui ta'engata 'a e tangatá.”³

Kuo pau ke tau tokoni 'i he ngāue ko iá. Te tau taki taha lava 'o fai ha tokoni. Kuo 'osi teuteu 'i kitautolu ki hotau kuongá mo hotau tu'unga 'i he ngaahi 'aho faka'osi 'o e ngāue topu-tapu ko iá. Kuo 'osi tāpuekina kitautolu 'aki e fa'ifa'itaki'anga 'a kinautolu ne nau 'ai e ngāue ko iá ko e tefito 'i taumu'a 'o honau taimi 'i māmaní.

'Oku ou fakatauange te tau fetokoníí 'aki ke a'usia 'a e faingamālie ko iá.

'Oku mo'ui 'a e 'Otuá pea te Ne talia ho'omou lotu ke ma'u e tokoni 'oku mou fie ma'u ke tauhi kiate Iá. Ko Sīsū Kalaisi 'a e 'Eiki kuo toe tu'ú. Ko Hono Siasí 'eni. Ko e lakanga fakataula'eiki 'oku mou ma'ú ko e mālohi ia ke ngāue 'i Hono huafá 'i He'ene ngāue ke tokoníí e fānau 'a e 'Otuá. 'I ho'o foaki kakato ho lotó ki he ngāue ko 'ení, te Ne tokoníí koe. 'Oku ou palōmesi atu ia 'i he huafa 'o Sīsū Kalaisi, ko hotau Fakamo'uí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Mātiu 5:14–16.
2. Mātiu 6:1–4.
3. Mōsese 1:37–39.

Fai 'e Palesiteni Thomas S. Monson

Ke ke Mālohi Peá ke Lototo'a

*'Ai ke tau ma'u ha lototo'a ke fakafepaki'i e tui fakatokolahi,
'a e lototo'a ke taukave'i 'etau tefito'i mo'oni.*

S i'oku ngaahi tokoua 'ofeina, hono 'ikai faka'ofa'ofa ke toe fakataha mo kimoutolu. 'Oku ou lotua ha tokoni fakalangi 'i he'eku tali e faingamālie ke lea atu kiate kimoutolú.

Makehe mei he Senitā Konifele-nisí ni, 'oku 'i ai ha toko lauiafe kuo fakataha 'i ha ngaahi falelotu mo ha ngaahi feitu'u kehe 'i he konga lahi 'o e māmaní. 'Oku 'i ai ha me'a 'okú ne ha'i kitautolu, he kuo 'osi falala mai

ke tau fua 'a e lakanga fakataula'eiki 'o e 'Otuá.

'Oku tau 'i heni 'i māmani 'i ha vaha'ataimi faka'ofa'ofa 'o hono hisitōliá. 'Oku hangē 'oku 'ikai fakangata-ngata hotau faingamālié, pea 'oku tau toe fehangahangai mo ha ngaahi pole lahi fau, ko e ni'ihí 'oku makehe ki hotau kuongá.

'Oku tau mo'ui 'i ha māmani kuo tuku ai ki he tafa'akí 'a e ngaahi me'a

fakaangama'á, 'oku fai fakahāhā ai 'a e angahalá, mo 'ākilotoa kitautolu 'e he ngaahi 'ahi'ahi ke tau hē mei he hala fāsi'i mo lausi'í. 'Oku tau fehangahangai ma'u pē mo e filí mo e takiekina kovi 'okú na holoki e me'a 'oku lelei mo feinga ke fetongi 'aki e ngaahi fakakaukau fakapoto vaivaí moe ngaahi tō'onga 'o e sōsaieti fakamāmaní.

Koe'uhí ko e ngaahi polé ni mo ha ngaahi pole kehe, 'oku 'i ai ma'u pē ha ngaahi fili ke fai, te ne lava 'o fakapapau'i hotau iku'angá. 'Oku fie ma'u 'a e lototo'á ka tau lava 'o fai 'a e ngaahi fili 'oku totonú—'a e lototo'a ke pehē, "ikai" 'i he taimi 'oku totonu ke tau fai ai iá, 'a e loto to'a ke pehē "Io" he taimi 'oku taau aí, 'a e loto to'a ke fai e me'a 'oku totonú koe'uhí he 'oku totonu.

Koe'uhí ko e nga'unu vave 'a e ākenga 'o e sōsaieti mei he ngaahi me'a mahu'inga mo e ngaahi tefito'i mo'oni kuo foaki mai 'e he 'Eikí, 'oku meimei ke tau 'ilo pau 'e ui kitautolu ke tau malu'i e me'a 'oku tau tui ki aí. Te tau ma'u 'apē ha loto to'a ke fai ia?

Na'e pehē 'e Palesiteni J. Lūpeni Kalake ko e Si'í, 'a ia na'e hoko 'i ha ngaahi ta'u lahi ko ha mēmipa 'o e Kau Palesitenisí 'Uluakí: "Kuo 'i ai ha ngaahi me'a pehē kuo hoko, 'a ia ko ha kau tangata ne pehē 'oku nau ma'u 'a e tuí, pea 'i ai hanau ngaahi lakanga mahu'inga, ne nau fakakaukau kapau 'e fakamo'oni'i kakato 'enau tuí, 'e manukí'i kinautolu 'e honau kau-ngā ngāue ta'etuí, pea pau ai ke nau fulihi pe fakamala'i kehe 'enau tuí, pe matu'aki liliu ia ke kehe, pe fakangalingali 'oku 'ikai ke 'i ai ha'anau fakamo'oni. Ko e fa'ahinga pehe'e ko e kau mālualoi."¹ 'Oku 'ikai ha taha 'iate kitautolu 'e faka'amu ke ui pehe'i, ka 'oku tau 'āmio ke fakahaa'i 'etau tuí 'i ha ngaahi tūkunga 'e ni'ihí?

Te tau lava 'o tokoni'i kitautolu 'i

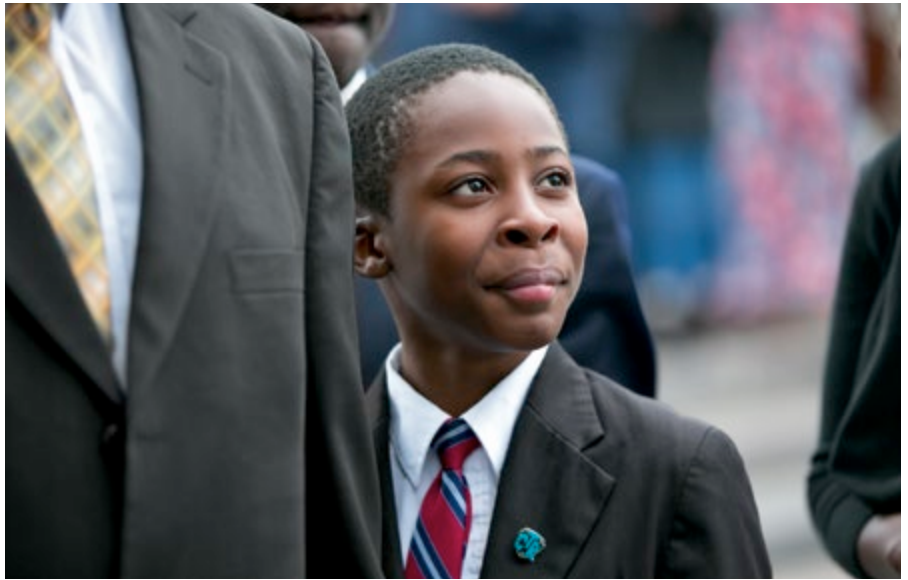

he'etau holi ke fai 'a e me'a 'oku totonú 'o kapau te tau fokotu'u kitautolu 'i he ngaahi feitu'ú mo kau 'i he ngaahi 'ekitivití 'oku tãkiekina ai 'etau fakakaukaú ki he lelei pea ki he feitu'u 'e fiemãlie ai 'a e Laumãlie 'o e 'Eikí.

'Oku ou manatu'i ha'aku lau fuoloa atu ha fale'i na'e fai 'e ha tamai ki hano foha 'i he'ene mavahe ki he akó: "Kapau 'e faifaiangé peá ke fakatokanga'i 'okú ke 'i ha feitu'u 'oku 'ikai totonu ke ke 'i ai, mavahe leva!" 'Oku ou fai 'a e fale'i tatau kiate kimoutolu kotoa: "Kapau 'e faifaiangé peá ke fakatokanga'i 'okú ke 'i ha feitu'u 'oku 'ikai totonu ke ke 'i ai, mavahe leva!"

'Oku hoko ma'u mai pē kiate kitautolu e ui ke lototo'á. 'Oku fie ma'u 'a e lototo'á 'i he 'aho kotoa pē 'o 'etau mo'uí—'o 'ikai ki he ngaahi me'a mahu'inga tahá pē, kae tu'o lahi ange 'i he taimi 'oku tau fai ai e ngaahi filí pe ngāue ki he ngaahi tūkunga 'okú ne 'ākilotoa kitautolú. Na'e pehē 'e he punake mo e fa'u talanoa Sikotilani ko Lōpeti Lui Sitivenisoní: "Oku si'i pē ha ni'ihí 'oku siotonu 'i he 'aho kotoa pē he lototo'á. Ka 'oku kei faka'e'i'eiki pē ho'o lototo'á neongo 'oku 'ikai 'ilo'i pe 'iloá."²

'Oku hoko mai e lototo'á 'i ha ngaahi fōtunga kehekehe. Na'e tohi 'e he taha fa'u tohi Kalisitiane ko Sãlesi Suinitoló 'o pehē: "Oku 'ikai fakangatangata pē e lototo'á ki he mala'e taú . . . pe ko hano puke lototo'a ha taha kaiha'a 'i homou falé. Ko e ngaahi sivi mo'oni 'o e lototo'á 'oku fakalongolongo ange. Ko ha ngaahi sivi kinautolu 'o e lotó, hangē ko e kei faitotonu 'i he taimi 'oku 'ikai sio mai ai ha tahá, . . . ko e tu'u tokotaha 'i he taimi 'oku 'ikai ke nau ma'u ai ha mahino kiate koé."³ Te u fie tãnaki atu 'oku toe kau 'i he lototo'a ko 'ení 'a e fai 'o e me'a totonú neongo te tau manavasi'i ke taukave'i 'etau tuí, neongo e manukí, pea mo hono pukepuke 'a

e tui ko iá neongo 'e mole ai ha kaungãme'a pe tu'unga he sōsaieti. Ko ia 'oku tu'u ma'u 'i he me'a 'oku totonú kuo pau ke ne kãtaki'i hano ta'e-tali pe fehi'anekiná he taimi 'e ni'ihí.

Na'á ku 'ilo ha ngaahi ngāue loto lahi, ngaahi tō'onga ta'e-ilifia, mo ha ngaahi sīpinga 'o e lototo'á lolotonga 'eku ngāue he Tautahi 'a e 'Iunaiteti Siteiti 'i he Tau Lahi 'a Mãmani Hono II. Ko e taha he 'ikai toe ngalo 'iate aú ko e lototo'a fakalongolongo 'a ha kauvaka kei ta'u 18—na'e 'ikai ke tau siasi—na'e 'ikai fu'u fiefia ke lotu. 'I he kau tangata 'e toko 250 'i he kongakau, ko ia tokotaha pē na'e tū'ulutui 'i hono ve'e mohengá he pō kotoa pē, ko e ngaahi taimi 'e ni'ihí na'e fai ia 'i he fakamatalili 'a e kau fakamamahí mo e kau ta'etuí. Na'e punou hono 'ulú 'o lotu ki he 'Otuá. Na'e 'ikai teitei tuka. Na'e 'ikai teitei momou. Na'e lototo'a.

Ne 'ikai fuoloa mei heni na'á ku fanongo ki ha sīpinga 'o ha taha na'e hangē na'e 'ikai ke ne ma'u 'a e lototo'a ko 'ení. Na'e fakamatala 'e haku kaungãme'a 'i ha houalotu sãkalamēniti, na'e 'alu ki ai mo hono husepānití, 'i honau uotí. Na'e ongo ki he loto 'o e fakataha'angá kotoa ha fakamatala 'a ha ki'i talavou na'á ne ma'u 'a e tu'unga taula'eikí 'i he Lakanganga Taula'eiki Faka-'Ēloné 'i he'ene lea kau ki he ngaahi tefito'i mo'oni 'o e ongoongolelei pea mo e fiefia 'o e tauhi e ngaahi fekau. Na'á ne fai ha fakamo'oni mālōhi mo ongo 'i he'ene

tu'u he tu'unga malangá, 'asi ma'a mo maa'u 'i hono sote hina mo e hēkesí.

Kimui ange 'i he 'aho tatau pē, 'i he faka'uli atu 'a e fefine ko 'ení mo hono husepānití mei honau tukui'apí, na'á na fakatokanga'i 'a e talavou ko 'eni na'á ne ue'i fakalaumãlie kinaua 'i he ngaahi houa si'i ki mu'á. Ka, 'i he taimi ko 'ení, na'á ne fakafōtunga ha 'imisi mātua'aki kehe 'aupito 'i he'ene lue atu he saiti uoká kuo vala ngakōkō—mo ifi ha fo'i sikaleti. Na'e 'ikai ngata pē ta'e-fiemãlie mo loto mamahi hoku kaungãme'a mo hono husepānití, ka na'á na toe puputu'u foki 'i he'ene lava ke hoko mo'oni ko ha taha kehe 'i he houalotu sãkalamēniti pea vave pehē 'ene hoko ko ha taha kehe 'aupitó.

Ngaahi tokoua, 'okú ke kei hoko koe taha tatau 'i ha potu pē 'okú ke 'i ai pea mo e me'a kotoa pē 'okú ke fai—ko e taha 'oku fingangalo 'etau Tamai Hēvaní ke ke hoko ki ai mo e taha 'okú ke 'ilo'i 'oku totonu ke ke hoko ki ai?

Na'e 'eke ange ki ha taha va'inga 'iloa he pasiketipolo NCAA 'a 'Ameiliká ko Sepeli Paaka, ko ha mēmipa 'o e Siasí 'i ha 'initaviu na'e pulusi 'i he makasini fakapule'angá, ke ne vahevahe 'a e fale'i lelei taha mei he'ene tamaí. Na'e pehē 'e Sēpeli, "Na'e pehē 'e [he'eku tamaí], Fai pē 'a ia te ke fai 'i he māmá 'i he fakapo'ulí."⁴ Ko ha fale'i mahu'inga ia kiate kitautolu kotoa.

'Oku fonu e folofolá 'i ha ngaahi sīpinga 'o e fa'ahinga lototo'a 'oku

fiē mā'u 'iate kitautolu taki taha he 'aho nī. Na'e fakahaa'i 'e he palōfita ko Tanielā ha lototo'a makehe 'aki 'ene mateaki'i e me'a na'á ne 'ilo na'e totonú 'i he'ene fakahaa'i ha loto-to'a ke lotu, neongo na'e fakamanamana'i 'aki 'a e maté 'o kapau te ne fai ia.⁵

Na'e fakafōtunga e lototo'á he mo'ui 'a 'Apinetá, 'o hāsino 'i he'ene loto fiemālie ke foaki 'ene mo'uí kae 'ikai faka'ikai'i 'a e mo'oní.⁶

'Ikai 'oku tataki fakalaumālie kitautolu 'e he mo'ui 'a e ngaahi foha lototo'a 'e 2,000 'o Hilamaní, 'a ē ne nau ako'i mo fakahaa'i 'a e fie mā'u 'o e lototo'á ke muimui 'i he ngaahi akonaki 'a e mātu'á, ke angama'a mo haohaoá?⁷

Mahalo 'oku fungani 'aki e ngaahi fakamatala fakafolofola ko 'enī e sī-pinga 'a Moloná, 'a ē na'á ne mā'u 'a e lototo'a ke tuiaki 'i he mā'oni'oni ki he ngata'angá.⁸

Na'e 'omai 'e he Palōfita ko Siosefa Sāmitá ha ngaahi sīpinga ta'e-fa'alaua 'o e lototo'á 'i he'ene mo'uí kotoa. Ko e 'ilonga tahá na'e hoko ia 'i hono ha'i seini fakataha ia mo ha kau taki kehe—fakakaukauloto ki hono ha'i seini fakataha kinautolú—'o tuku 'i ha fale te'eki 'osi, ofi ki he fale-hopo 'i Lisimoni, 'i Mīsuli. Na'e tohi 'e Pa'ale P. Pālata, 'a ia na'e kau 'i he kau tukupō-pulá, 'o fekau'aki mo ha pō 'e taha: "Ne mau 'osi tākoto 'o hangē kuo mau 'osi mohé 'o a'u ki he tu'uapoó, pea na'e fakamamahi ki homau telingá mo homau lotó, 'a e lauhoua 'emau fanongo ki he manuki fakalieliá, ngaahi fakamanamana fakalilifú, taukaé mo e lea ta'e-fe'unga homau kau le'ó."

Ne hoko atu 'a 'Eletā Pālata: "Na'á ku fanongo 'o a'u ki he'eku fakalili'a, fakatumutumu, mamahi, mo fonu 'i he loto 'ita mo'oni peá u meimei tu'u hake ke valoki'i 'a e kau le'ó; ka

na'e 'ikai ke u lea kia Siosefa, pe ko ha toe taha, neongo na'á ku tokoto ofi pē ki ai mo 'ilo'i na'e kei 'ā. Fakafokifā pē kuo tu'u, 'o lea 'i ha le'o hangē ha maná, pe hangē ha ngungulu 'a ha laioné, 'o lea 'aki 'a e ngaahi lea ko 'enī, fakatatau mo e me'a 'oku ou lava ke manatu'i:

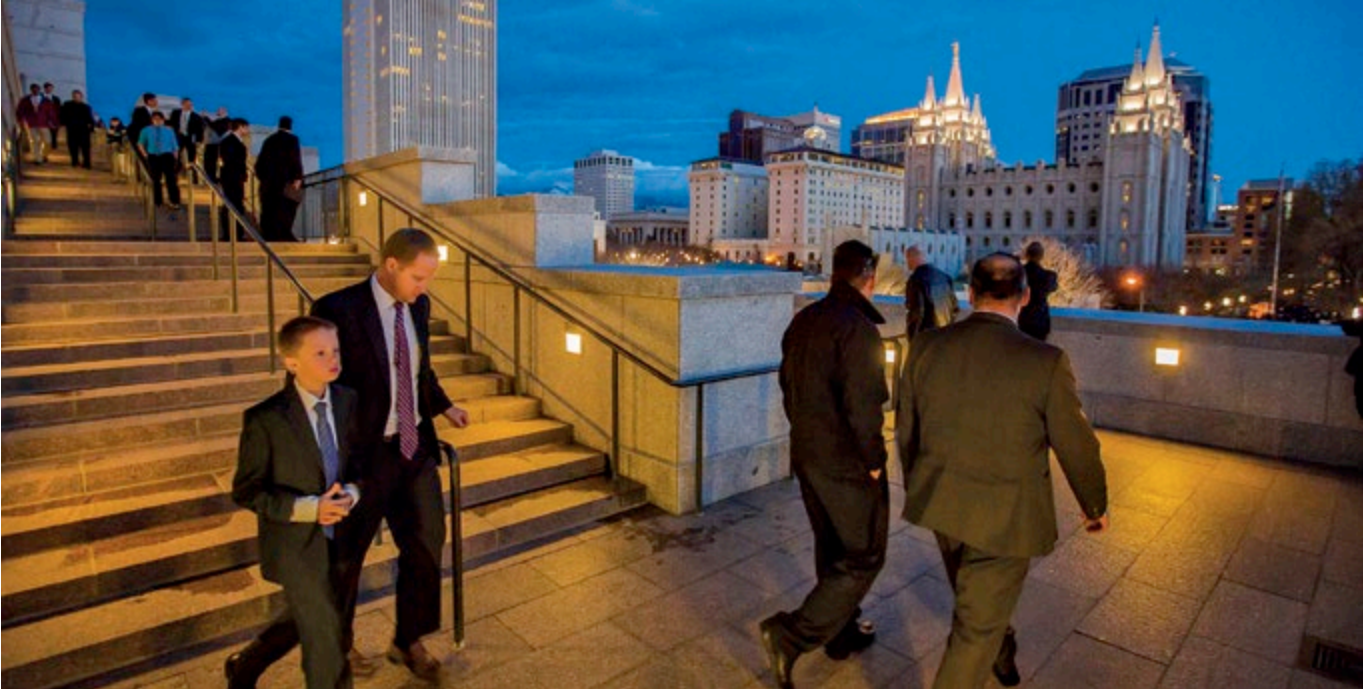
"FAKALONGOLONGO. . . 'I he huafa 'o Sisū Kalaisi 'oku ou valoki'i kimoutolu, mo fekau'i ke mou longo; He 'ikai ke u toe mo'ui 'i ha toe miniti mo fanongo ki ha fa'ahinga lea pehē. Ta'ofi e fa'ahinga lea ko iá, na'á ke mate pe te u mate he TAIMÍ NI pē."

Hangē ko hono fakamatala'i 'e 'Eletā Pālata, "na'e tu'u hangatonu ['a Siosefa] 'i he faka'eei'eiki mo'oni." Na'e seini'i ia, 'ikai ha'ane me'atau, ka na'e nonga mo faka'eei'eiki. Na'á ne vakai hifo ki he kau le'o tetetete na'e momou atu ki he tuliki pe 'i hono ve'e va'é. Na'e kole fakamolemole 'a e kau tangata anga ta'e-táú ni kiate ia pea nau fakalongolongo.⁹

'Oku 'ikai ke 'omi 'e he lototo'a kotoa pē ha fa'ahinga ola 'ilonga pe vave pehē, ka 'oku nau 'omi kotoa ha nonga ki he 'atama'i mo ha 'ilo kuo taukave'i 'a e totonú mo e mo'oní.

'Oku ta'e-malava ke tu'u angatonu 'i he taimi 'oku tu'u ai e ongo va'e 'o ha taha 'i he 'one'one holo 'o e fakakaukau ke manakoa mo 'iloá. 'Oku fie mā'u e lototo'a 'a Tanielá, 'a 'Apinetá, 'a Moloná, 'a Siosefa Sāmitá ka tau lava 'o tu'u mālohi mo tu'u mā'u 'i he me'a 'oku tau 'ilo 'oku totonú. Na'a nau mā'u 'a e lototo'a ke 'oua na'a fai 'a e me'a 'oku faingofuá ka ko ia na'e totonú.

Te tau fehanga'angai kotoa pē mo e manavasi'i, foua e manukí, fehanga'angai mo e fakaangá. 'Ai ke tau mā'u—'e kitautolu kotoa—ha lototo'a ke fakafepaki'i e tui fakatokolahí, 'a e lototo'a ke taukave'i 'etau tefito'i mo'oní. 'Oku 'omi 'e he loto-to'á, kae 'ikai ko e tukuhifo 'o e tu'unga mo'uí

'a e hōifua 'a e 'Otuá. 'Oku hoko e lototo'á ko ha 'ulungaanga matamatalelei 'i he taimi 'oku 'ikai ngata pē ko ha loto fiemālie ke mate ngali tangatá ka ko e fakapapau ke mo'ui faka'eieiki. 'I he'etau laka atu, mo feinga ke mo'ui hangē ko ia 'oku tonu ke tau faí, kuo pau ke tau ma'u e tokoni mei he 'Eikí mo lava ke ma'u ha nonga 'i He'ene ngaahi folofolá. 'Oku ou sai'ia 'i He'ene tala'ofa 'oku 'i he tohi 'a Siosiuá:

"E 'ikai te u fakatukutuku 'i koe, pe si'aki koe. . . .

". . . Ke ke mālohi koe peá ke lototo'a; 'oua na'á ke manavahē, pea 'oua na'á ke puputu'u: he ko [e 'Eiki] ko ho 'Otuá 'oku 'iate koe ia 'i he potu kotoa pē 'okú ke 'alu ki ai."¹⁰

Si'oku ngaahi tokoua 'ofeina, 'ofa te tau fakahaa 'i 'i he mālohi 'o 'etau fakamo'oni, fakataha mo e 'Aposetolo ko Paulá, "Oku 'ikai te u mā 'i he ongoongolelei 'o Kalaisí."¹¹ 'Ofa te tau muimui 'i he lototo'a tatau he fale 'i 'a Paulá: "Ke ke 'i he kakai tuí ko e faka'ilonga, 'i he lea, mo e 'ulungaanga, mo e 'ofa, mo e fai-anga, mo e tui, mo e mā'oni'oni."¹²

'Oku tō mai pea mole atu 'a e ngaahi fepaki fakatupu 'auhá, ka 'oku hoko atu 'o 'ikai 'osi 'a e tau ki he ngaahi laumālie 'o e tangatá 'o 'ikai 'osi. 'Oku hoko mai e folofola 'a e 'Eikí kiate kitautolu, 'o hangē ha ui mahinó, pea ki he kau ma'u lakanga fakataula'eiki he potu kotoa pē: "Ko

ia, tuku ke akó ni 'o 'ilo 'e he tangata kotoa pē 'a hono fatongiá, pea ke ngāue 'i he lakanga kuo fakanofa ia ki ai, 'i he faivelenga kakato."¹³ Pea te tau toki hangē ko e fakahā 'e he 'Aposetolo ko Pitá, ko e "kau taula'eiki faka'eieiki,"¹⁴ kuo fakataha 'i 'i he taumu'a mo fakakoloa 'i 'aki e mālohi mei 'olunga.¹⁵

'Ofa ke tau mātuku he pooni mo ha loto fakapapau mo ha lototo'a ke pehē, fakataha mo Siope 'o e kounga mu'á, "Lolotonga 'oku 'iate au 'eku mānavá, . . . 'e 'ikai te u tukuange 'eku angatonú meiate au."¹⁶ Ko 'eku faka'ānaua fakatōkilaló ke hoko 'eni, 'i he huafa 'o Sīsū Kalaisi, ko hotau 'Eikí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. J. Reuben Clark, Jr., *Ko e Taumu'a Ke Tulifua Ki Ai 'a e Siasí 'i he Akó*, rev. ed. (1994), 9.
2. Robert Louis Stevenson, 'i he Hal Urban, *Choices That Change Lives* (2006), 122.
3. Charles Swindoll, in Urban, *Choices That Change Lives*, 122.
4. Jabari Parker, 'i he "10 Questions," *Time*, Mar. 17, 2014, 76.
5. Vakai, Taniela 6.
6. Vakai, Mōsaia 11:20; 17:20.
7. Vakai, 'Alamā 53:20–21; 56.
8. Vakai, Molonai 1–10.
9. Vakai, *Autobiography of Parley P. Pratt*, ed. Parley P. Pratt Jr. (1938), 210–11.
10. Siosiuu 1:5, 9.
11. Loma 1:16.
12. 1 Timote 4:12.
13. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 107:99.
14. 1 Pita 2:9.
15. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 105:11.
16. Siope 27:3, 5.

Fai 'e Palesiteni Dieter F. Uchtdorf
Tokoni Ua 'i he Kau Palesitenisī 'Uluakí

Loto Fakafeta'i 'i ha Fa'ahinga Tūkunga Pē

Kāinga, 'oku 'ikai 'apē ha 'uhinga ke tau fonu ai 'i he loto fakafeta'i, neongo pe ko e hā e tūkunga 'oku tau 'i aī?

Kuó u ma'u ha faingamālie topu-tapu 'i he'eku mo'uí ke fe'iloaki mo ha kakai tokolahi ne hangē kuo nau a'u ki he tumutumu 'o e mamahí. Na'á ku fakafanongo 'i he ngaahi momeniti ko 'ení ki hoku kāingá ni pea mamahi fakataha mo kinautolu 'i honau ngaahi faingata'a'ia. Na'á ku fakalaululoto ki ha me'a ke u talaange kiate kinautolu, pea na'á ku fāifeinga ke 'ilo ha founga ke faka-fiemālie'i mo poupu'u ai kinautolu 'i honau ngaahi faingata'a'ia.

Na'e fakatupu 'enau mamahí 'i he taimi lahi 'e ha me'a na'e hangē kiate kinautolu ha ngata'angá. 'Oku fehanga-hangai ha ni'ihí mo e ngata'anga 'o ha feohi mahu'inga, hangē ko e mālōlō sí'a taha ne 'ofa ai pe māvae mo ha mēmipa 'o e fāmīlī. 'Oku ongo'i 'e ha ni'ihí 'oku nau fehanga-hangai mo e ngata'anga 'o e 'amanakí—'o e 'amanaki ke mali pe 'i ai ha fānaú pe mo'uí mei ha mahaki. Mahalo 'oku fehanga-hangai ha ni'ihí mo e ngata'anga 'o 'enau tuí, 'i he 'ahí'ahí'i kinautolu 'e he ngaahi le'ofa fakapupu'u mo fepakipaki 'i he māmaní, ke nau fehu'ia, pea a'u 'o lí'aki, e me'a na'a nau 'ilo 'i ha taimi na'e mo'oní.

'Oku ou tui 'e 'i ai pē ha taimi te tau foua kotoa ai ha ngaahi taimi 'e moveuveu ai 'etau mo'uí, 'o tau tuēnoa, ta'e-fiemālie, pea 'ikai toe mapule'i.

'E ala hoko ia ki ha taha pē. 'Oku 'ikai ha taha ia 'e hao mei ai.

Te Tau Lava 'o Fakahounga'i.

'Oku kehekehe 'a e tūkunga 'o e taha kotoa, pea 'oku kehe mo e fakaikiiki 'o e mo'uí taki taha. Neongo ia, kuó u ako 'oku 'i ai ha fa'ahinga me'a te ne ala to'o atu 'a e loto 'ita 'e ala hoko 'i he'etau mo'uí. 'Oku 'i ai e me'a te tau lava 'o fai ke lelei ange, fakafiefia ange, mo nāunau'ia ange ai 'a e mo'uí.

Te tau lava 'o fakafeta'i!

Mahalo 'e ongo fepaki mo e poto 'o e māmaní ke fokotu'u 'oku totonu ke fakamālō ha taha 'oku mafasia 'i he loto mamahí ki he 'Otuá. Ka 'e lava 'e kinautolu 'oku nau teke'i 'a e hina 'o e loto mamahí kae to'o 'a e ipu 'o e fakafeta'i 'o ma'u ha inu ma'a 'o e fakamo'uí, nongá, mo e mahinó.

'I he'etau hoko ko ha kau ākongá 'a Kalaisí, 'oku fekau'i kinautolu ke tau

“fakafeta'i ki he 'Eikí ko [hotau] 'Otuá 'i he ngaahi me'a kotoa pē,”¹ pea ke “hiva ki [he 'Eikí] 'aki 'a e fakafeta'i,”² pea mo “tuku ke fonu [hotau] lotó 'i he fakafeta'i ki he 'Otuá.”³

Ko e hā 'oku fekau ai kinautolu 'e he 'Otuá ke tau fakafeta'i?

'Oku fai kotoa 'Ene ngaahi fekaú ke 'atā ai 'a e ngaahi tāpuakí kiate kinautolu. Ko e ngaahi fekaú ko e ngaahi faingamālie ia ke faka'aonga'i ai 'etau tau'atāina ke filí ke ma'u e ngaahi tāpuakí. 'Oku 'afio'i he'etau Tamai Hē-vani 'ofá 'e 'omi kiate kinautolu 'e he fili ke fakatupulaki ha loto fakafeta'i, 'a e nēkeneka mo'oní mo ha fiefia lahi.

Fakafeta'i 'i he Me'a Kotoa Pē

Ka 'e ala pehē 'e ha ni'ihí, “Ko e hā ha'aku me'a ke fakafeta'i aī 'i he taimi 'oku faingata'a'ia 'eku ai mo'uí?”

Mahalo ko e tokanga pē ki he ngaahi me'a 'oku tau fakafeta'i aī ko e founga hala. 'Oku faingata'a ke fakatupulaki ha loto hounga'ia kapau 'oku fakatatau pē ia mo e ngaahi tāpuaki 'oku tau lava 'o laú. Mo'oní pē, 'oku mahu'inga ke tau toutou “lau hotau ngaahi tāpuakí”—pea ka ai ha

Kau taki Mā'olunga mo e Kau 'Ōfisa Mā'olunga 'o e Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Nī

KO E KAU PALESITENISĪ 'ULUAKĪ

Henry B. Eyring
Tokoni 'Uluaki

Thomas S. Monson
Palesiteni

Dieter F. Uchtdorf
Tokoni Uā

KO E KŌLOMU 'O E KAU 'APOSETOLO 'E TOKO HONGOFULU MĀ UĀ

Boyd K. Packer

L. Tom Perry

Russell M. Nelson

Dallin H. Oaks

M. Russell Ballard

Richard G. Scott

Robert D. Hales

Jeffrey R. Holland

David A. Bednar

Quentin L. Cook

D. Todd Christofferson

Neil L. Andersen

KO E KAU PALESITENISĪ 'O E KAU FITUNGOFULŪ

Ronald A. Rasband

L. Whitney Chynon

Donald L. Haldeman

Richard J. Maynes

Craig C. Christensen

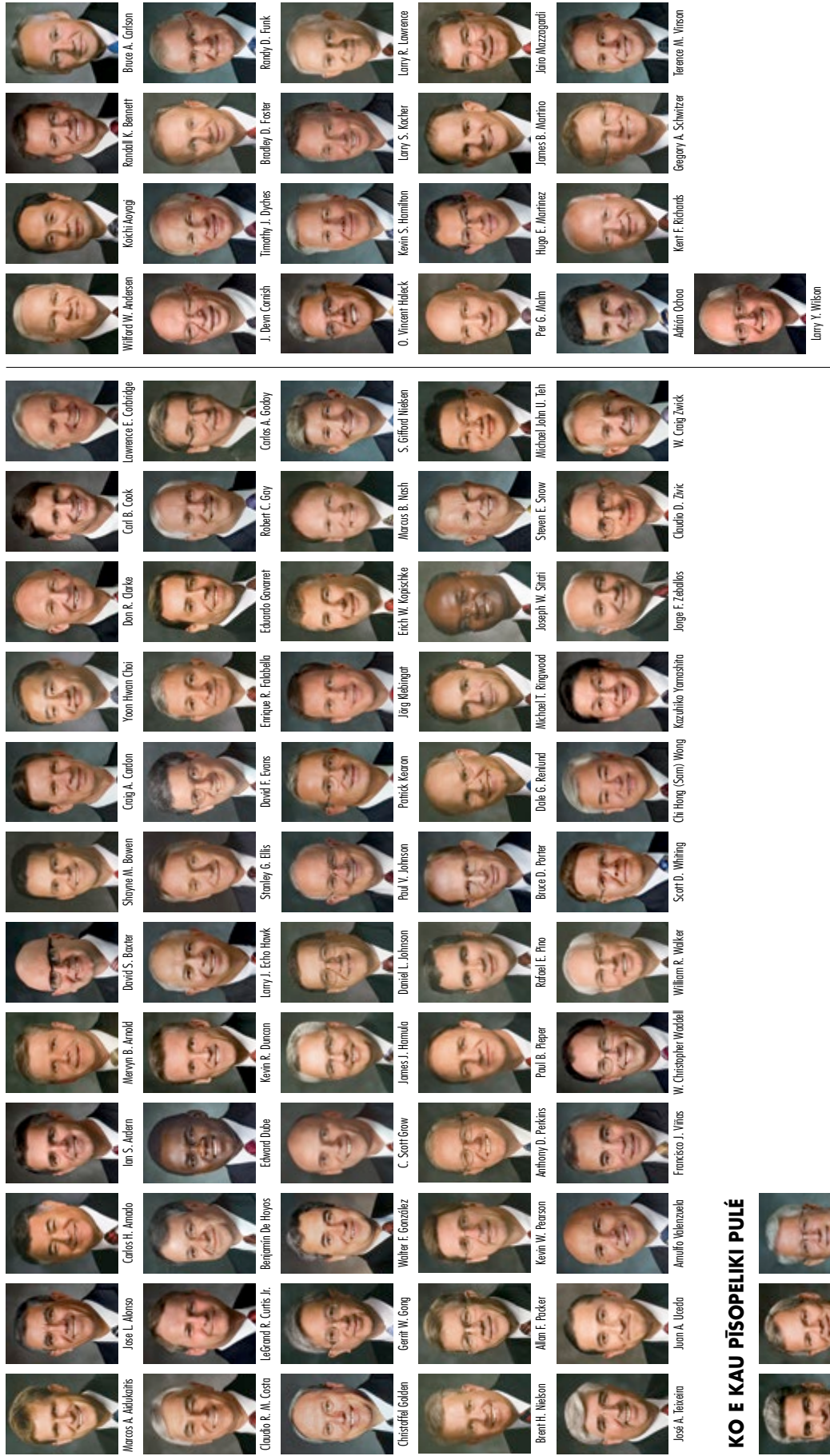
Ulisses Soares

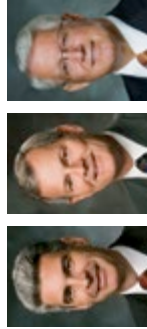
Lynn G. Robbins

KO E KŌLOMU 'ULUAKI 'O E KAU FITUNGOFULU

(fakahohohoko fakamotu'alea)

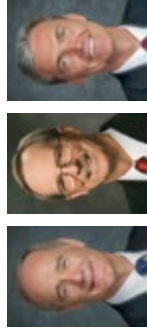
KO E KAU PĪSOPELIKI PULÉ

Garry E. Stevenson
Pūpūa Pūle

Dermot A. Dwanis
Tokoni Uluaki

LAUTOHI FAKA-SĀPĀTĒ

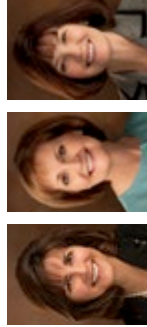
John S. Tanner
Tokoni Uluaki

Tim R. Callister
Pāleatani

Dermot G. Durrant
Tokoni Uluaki

KAU 'ŌFISA MĀ 'ŌLUNGA

FINEŌFĀ

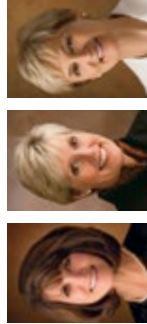

Carole M. Stephens
Tokoni Uluaki

Linda K. Burton
Pāleatani

Linda S. Reeves
Tokoni Uluaki

PALAIMĒŪ

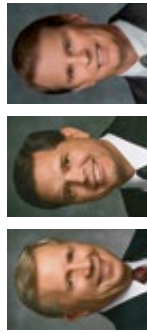

Jean A. Stevens
Tokoni Uluaki

Rosemary M. Wixom
Pāleatani

Cheryl A. Esplin
Tokoni Uluaki

KAU TALAVŪŪ

Larry M. Gibson
Tokoni Uluaki

David L. Beck
Pāleatani

Ronald L. Reid
Tokoni Uluaki

Larry Y. Wilson

Ko e fakatahataha mai e kāingalotú 'i he funga māmani ki he Konifele-nisi Lahi Fakata'ú Hono 184. Taá 'i he'ene takai fakato'omata'ú mei tafa'aki to'ohema 'i 'olungá ko e kāingalotu 'o e Siasí mo e kau faifekau 'i Viena, 'Aosituliá; Sao Paulo, Palāsila; Mekisikou Siti, Mekisikou; Ulanipatā, Mongokōlia; Haileni Lani, Kololato, USA; Senē, 'Aositelēlia; Seni Pitasipeeki Lūsia; mo Nokolosi, Siōsiā, USA.

taha kuó ne 'ahi'ahi'i 'eni 'okú ne 'ilo'i 'oku lahi—ka 'oku 'ikai ke u tui 'oku fie ma'u 'e he 'Eikí ke si'i ange 'etau fakafeta'i 'i he taimi faingata'á 'i he taimi 'o e mahutafeá mo e fiemālié. Ko hono mo'oní, ko e lahi taha 'o e ngaahi fakamo'oni folofolá 'oku 'ikai ke nau lau ki he fakafeta'i 'i he ngaahi me'á ka 'oku nau fokotu'u mai ha ongo'i laumālie fakalūkufua pe anga 'o e loto hounga'ia.

'Oku faingofua ke fakafeta'i 'i he ngaahi me'á 'i he taimi 'oku ngali tokamālie ai 'etau mo'uí. Kae fēfē leva 'a e taimi 'oku ngali taumama'o ai 'a e me'a 'oku tau faka'amu ki ai?

'E lava ke u fokotu'u atu ke tau lau 'a e fakafeta'i ko ha me'a fakanatula, ko ha tō'onga mo'ui 'oku tau'atāina mei hotau tu'unga lolotonga? Ko hono 'ai 'e tahá, ko 'eku fokotu'u atu ke 'oua te tau fakafeta'i pē 'i he ngaahi me'á, ka tau tokanga ke fakafeta'i 'i hotau ngaahi tūkunga—tatau ai pē pe ko e hā.

'Oku 'i ai ha talanoa motu'a 'o ha taha talitali kakaí na'á ne 'eke ki he taha ma'u me'atokoní pe na'e sai'ia he me'akaí. Ne talaange 'e he tokotahá ni na'e sai e me'a kotoa, ka na'e mei lelei kapau ne nau 'omi ke lahi ange 'a e maá. 'I he foki mai 'a e tangatá 'i he 'aho hono hokó, ne liunga ua 'e he taha talitali kakaí 'a e maá, 'o 'oange 'a e kongamā 'e fā kae 'ikai ko e ua, ka na'e 'ikai pē fiemālie 'a e tangatá. 'I he 'aho hono hokó, ne toe liunga ua 'e he taha talitali kakaí 'a e maá, ka ne 'ikai pē ha 'utu 'e hakea.

'I he 'aho hono faá, ne fakapapau'i 'e he taha talitali kakaí ke 'ai e tangatá ke fiefia. Na'á ne hanga leva 'o 'omai ha fo'i mā fute 'e hiva (mita 'e 3), tu'u ua, pea foaki malimali atu ia ki he tokotahá ni. Na'e 'ikai fa'a-tatali 'a e tokotaha talitali kakaí ki he tali 'a e tangatá.

Hili e ma'u me'atokoní, ne hanga hake tangatá 'o pehē ange, "Lelei ma'u

ai pē. Ka 'oku ou sio 'okú ke toe foki pē ki he kongamā 'e uá."

Ko e Fakafeta'i 'i Hotau Tūkunga

Si'oku kāinga 'ofeina, 'oku 'atautolu e fili ke fakahokó. Te tau lava 'o fili ke fakangatanga 'etau fakafeta'i, 'o fakatatau mo e ngaahi tāpuaki 'oku tau ongo'i 'oku 'ikai ke tau ma'u. Pe te tau fili ke tatau mo Nifai, 'a ē na'e 'ikai teitei hōloa 'ene loto fakafeta'i. Ko e taimi na'e ha'i ai ia 'e hono ngaahi tokouá 'i he vaka—'a ia na'á ne fo'u ke 'ave 'a kinautolu ki he fonua 'o e tala'ofá—na'e mātu'aki mamahi hono ongo tunga'i va'é mo hono kau'i nimá pea "na'e fufula 'o fu'u lahi," pea na'e 'i ai ha fu'u afā mālohi na'e 'amanaki ke folo hifo ia ki kilisitahi. Na'e pehē 'e Nifai, "Neongo ia, na'á ku sio pē ki hoku 'Otuá, pea na'á ku fakafeta'i kiate ia 'i he 'ahó kotoa; pea na'e 'ikai te u lāunga ki he 'Eikí koe'uhí ko hoku ngaahi faingata'a'ia."⁴

Te tau lava 'o fili ke hangē ko Siopé, na'e hangē kuó ne ma'u e me'a kotoa neongo ne mole kotoa. Ka na'e tali 'e Siopé 'o pehē, "Na'á ku ha'u tēlefua pē mei he manava 'o 'eku fa'eé, pea te u toe 'alu tēlefua atu pē . . . : na'e foaki 'e [he 'Eikí], pea kuo to'o atu 'e [he 'Eikí]; fakafeta'i pē ki he huafa 'o [e 'Eikí]."⁵

Te tau lava 'o fili ke tau hangē ko e kau paionia Māmongá, na'a nau pukepuke ha loto fakafeta'i he lolotonga 'enua fononga māmālie mo mamahi ki he Ano Sōlekí, 'o hiva mo hulohula pea mo fakafeta'i 'i he ngaahi lelei 'a e 'Otuá.⁶ Mahalo ne mei holomui,

lāunga, mo hoha'a hotau tokolahi fekau'aki mo e faingata'a 'a e fonongá.

Te tau lava 'o fili ke hangē ko e Palōfita ko Siosefa Sāmitá, 'a ia, 'i he lolotonga 'ene 'i he ngaahi tūkunga fakamamahi 'o e Fale Fakapōpula Lipetií, na'á ne hiki e ngahi lea fakalaumālie ko 'eni: "Si'i kāinga 'ofeina, ke tau fai 'i he loto fiefia 'a e ngaahi me'a kotoa pē 'oku tau ma'u 'a e mālohi ke faí; pea te tau toki lava 'o tu'u ma'u 'i he loto fakapapau, ke mamata ki he fakamo'ui 'a e 'Otuá, pea ke fakahā mai 'a hono to'ukupú."⁷

Te tau lava 'o fili ke fakafeta'i, tatau ai pē pe ko e hā.

'E fotu ki tu'a 'a e fa'ahinga fakafeta'i ko 'eni tatau ai pē pe ko e hā 'okú ne 'ākilotoa kitautolú. 'Oku mā'olunga ange ia 'i he loto mamahí, loto fo'í, mo e mole 'o e 'amanakí. 'Oku matala faka'ofó'ofa 'i he taimi 'o e faingata'á 'o tatau pē mo e taimi tokamālié.

Ko e taimi 'oku tau fakafeta'i ai ki he 'Otuá 'i hotau ngaahi tūkunga, 'e lava leva ke tau a'usia ha nonga 'i he lolotonga 'o e faingata'á. 'I he loto mamahí, te tau kei lava pē 'o hiki hake hotau lotó 'i he fakafeta'i. 'I he mamahí, te tau kei lava pē 'o fakahíki-hiki 'i e Fakalelei 'a Kalaisí. 'I he 'etau mamahi lahi, te tau lava pē ke kei ongo'i e takaofi mo e māfana e tokoni 'a e langí.

'Oku tau fakakaukau he taimi 'e ni'ihi ko e fakafeta'i ko e me'a ia 'oku tau fai 'i he hili e solova 'etau ngaahi palopalemá, ka ko ha sio nounou mo'oni ia. Ko e hā ha lahi 'o e me'a 'oku mole he 'etau mo'uí 'i he 'etau

tatali ki he me'a 'oku tau fie ma'ú pea tau toki fakafeta'i ki he 'Otuá?

'Oku 'ikai 'uhinga 'a e fakafeta'i ia 'i he taimi 'o e faingata'á 'oku tau fiefia 'i hotau tükungá. 'Oku 'uhinga ia 'oku tau sio fakalaka atu 'i he lototui mei hotau ngaahi faingata'a'ia 'o e 'aho ní.

'Oku 'ikai ko e fakafeta'i 'eni 'a e loungutú ka ko e laumálié. Ko ha fakafeta'i ia 'okú ne fakamo'ui 'a e lotó mo fakalahi 'a e fakakaukáu.

Fakafeta'i 'i he'ene hoko ko e Ngäue 'o e Tui

Ko 'etau fakafeta'i 'i hotau ngaahi tükungá ko ha ngäue ia 'o e tui ki he 'Otuá. 'Okú ne fie ma'u ke tau falala ki he 'Otuá mo 'amanaki ki ha ngaahi me'a 'e lava ke 'ikai hā mai, ka 'oku mo'oni.⁸ 'I he'etau hounga'ia, 'oku tau muimui ai he sipinga hotau Fakamo'ui 'ofeiná, 'a ia na'á ne pehē, "Oua na'a fai hoku lotó, ka koe finangalo 'o'ou."⁹

Ko e loto fakafeta'i mo'oni ko e fakahaa'i ia 'o e 'amanaki mo e fakamo'oni. 'Oku ma'u ia mei hono

fakahaa'i 'oku 'ikai mahino ma'u pē kiate kitautolu e faingata'á ka 'oku tau falala 'e mahino 'i ha 'aho.

'Oku tanumaki 'etau ongo'i fakafeta'i 'i ha ngaahi me'a lahi 'e he ngaahi mo'oni toputapu mo lahi 'oku tau 'ilo'i pau: kuo 'osi foaki he'etau Tamai ki He'ene fānaú 'a e palani lahi 'o e fiefiá; te tau lava 'o mo'ui 'o ta'engata mo hotau ngaahi 'ofa'angá tu'unga he Fakalelei Hono 'Alo ko Sisū Kalaisi; pea 'i he ngata'angá, te tau ma'u ha sino nāunau'ia, haohaoa, mo ta'e-fa'amate, 'oku 'ikai toe ha'isia ki he puké pe tōnounou; pea 'e fetongi hotau lo'imata 'o e mamahi mo e molé 'aki ha fiefia mo e nēkeneka lahi fau, "ko e fua lahi, kuo fa'o lolo hifo, 'o lulu fakataha, pea fonu mahuohua."¹⁰

'Oku pau pē ko e fa'ahinga fakamo'oni 'eni na'á ne liliu e kau 'Aposetolo 'a e Fakamo'ui mei he kau tangata manavahē mo veiveiú ke ta'e-manavahē, ko e kau fakafofonga fiefia 'o e 'Eiki. 'I he ngaahi houa, hili Hono Tutukí, na'e lōmekina kinautolu 'e he tuēnoá mo e mamahi, 'ikai mahino e me'a na'e toki hokó. Ka na'e liliu 'e ha me'a 'e taha e 'u me'a kotoa ko iá. Na'e hā honau 'Eiki kiate kinautolu 'o fakahā, "Vakai ki hoku nimá mo hoku va'é, ko au pē ia."¹¹

Ko e taimi na'e 'ilo'i ai 'e he kau 'Aposetoló 'a e Kalaisi kuo

toetu'ú—ko e taimi na'a nau a'usia ai e Toetu'u nāunau'ia honau Fakamo'ui 'ofeiná—ne nau hoko ko ha kau tangata na'e kehe. Na'e hala ha me'a te ne ta'ofi kinautolu mei hono fakahoko honau misioná. Na'a nau tali loto-to'a mo loto'aki e fakamamahí, fakamā'i, pea na'a mo e mate 'e hoko kiate kinautolu koe'uhí ko 'enua fakamo'oni.¹² Na'e 'ikai mata'ofi kinautolu mei he fakahihiki'i mo e tauhi ki honau 'Eiki. Na'a nau liliu e mo'ui 'a e kakai 'i he potu kotoa pē. Na'a nau liliu 'a e māmaní.

'Oku 'ikai fie ma'u ia ke ke mamata ki he Fakamo'ui, hangē ko e kau 'Aposetoló, ke foua 'a e liliu tatau. 'E lava ho'o fakamo'oni kia Kalaisi, mei he Laumalie Mā'oni'oni, 'o tokoni ke ke sio fakalaka 'i he ngaahi iku'anga fakamamahi 'i he mo'ui fakamatelié 'o sio ki he kaha'u lelei ange kuo teuteu 'e he Huhu'i 'o e māmaní.

'Oku 'ikai Fakataumu'a Kitautolu Ko e Ngata'anga

'Oku 'i ai 'apē ha ofo he taimi kotoa pē 'oku tau fehanga'anga ai mo e ngaahi ngata'anga fakamamahi 'o e mo'ui, 'oku hangē 'oku 'ikai ke tau fie tali, neongo e me'a 'oku tau 'ilo ki hotau iku'anga ta'engatá? Hangē 'oku 'i ai ha me'a 'i hotau lotó 'okú ne ta'etali e ngata'angá.

Leimoni, 'Alapeta, Kānata

Ko e hā 'oku pehē aī? Koe'uhī he na'e fa'u kitautolu 'aki e ngaahi me'a 'o 'itānitī. Ko e kakai ta'engata kitautolu, ko e fānau 'a e 'Otuā Māfima'fī, ko hono huafā ko Ta'engata¹³ pea 'okū ne tala'ofa ha ngaahi tāpuaki ta'engata 'oku 'ikai hano ngata'anga. 'Oku 'ikai ko e ngata'angā 'a hotau iku'angā.

Ko e lahi ange 'etau ako ki he ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisī, ko e lahi ange ia 'etau 'ilo ko e ngaahi ngata'anga 'i heni he mo'ui fakamate-lié 'oku 'ikai ko ha ngata'anga ia. Ko ha ngaahi me'a fakatuta pē—ko ha ngaahi mālōlō fakataimi 'e ngali si'isi'i 'i ha 'aho 'i he fakafehoanaki ki he fiefia ta'engata 'oku tatali ki he kau angatonū.

'Oku ou fakafeta'i lahi ki he'eku Tamai Hēvani 'i he 'ikai ke 'i He'ene palani ha ngaahi ngata'anga mo'oni, ka ko e ngaahi kamata'anga ta'e-ngata pē.

'E Fakanāunau'ia' i 'a Kinautolu 'Oku Loto Fakafeta'i

Kāinga, 'oku 'ikai 'apē ha 'uhinga ke tau fonu 'i he fakafeta'i, neongo pe ko e hā e tūkunga 'oku tau 'i aī?

'Oku tau toe fie ma'u nai ha 'uhinga lahi ange ke 'ai hotau lotō ke "fonu. . . i he fakafeta'i ki he 'Otuā"?¹⁴

"'Ikai 'oku fu'u lahi 'a 'etau 'uhinga ke tau fiefia aī?"¹⁵

Hono 'ikai ke tau monū'ia lahi kapau 'oku tau fakamo'oni' i e ngāue 'a e to'ukupu 'o e 'Otuā 'i he'etau mo'ui. 'Oku fakalahi 'e he fakafeta'i ki he'etau Tamai 'i Hēvani 'a 'etau fakakaukāu mo fakamaama 'etau mahinō. 'Okū ne langaki 'a e lotu fakatōkilalō mo ohi mai ha ongo'i 'ofa ki hotau kāingā mo e kotoa e ngaahi fakatupu 'a e 'Otuā. Ko e lotu fakafeta'i ko e kongā mahu'inga ia 'o e ngaahi anga faka-Kalaisi kotoa pē! Ko e lotu fakafeta'i ko e tupu'anga ia 'o e angalelei kotoa pē.¹⁶

Kuo 'osi fai mai 'e he 'Eiki 'Ene tala'ofa ko kinautolu "'oku. . . [tali] 'a e ngaahi me'a kotoa pē 'i he lotu fakafeta'i 'e ngaohi ia ke nāunau'ia; pea 'e fakalahi atu 'a e ngaahi me'a 'o e māmanī kiate [kinautolu], 'io, 'o liunga teau, 'io, 'o lahi ange."¹⁷

'Ofa ke tau mo'ui "fakafeta'i faka'aho"¹⁸—tautautefito 'i he ngaahi kongā 'o e mo'ui fakamate-lié, 'oku hangē ko ha ngaahi ngata'anga 'oku 'ikai mafakamatala'i. 'Ofa ke tau tuku hotau laumālié ke tupulaki 'i he fakafeta'i ki he'etau Tamai Hēvani fonu 'alo'ofā. 'Ofa te tau hiki hake hotau le'ó ma'u ai pē 'o fakahaa' i 'i he leā mo e ngāue 'etau fakafeta'i ki he'etau Tamai 'i Hēvani mo Hono 'Alo 'Ofa'angā, 'a Sīsū Kalaisi. 'Oku ou fakatauange 'i he me'ā ni, mo tuku kiate kimoutolu 'eku fakamo'oni' mo e tāpuaki, 'i he huafa 'o hotau 'Eiki ko Sīsū Kalaisī, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 59:7; vakai foki, 'Efesō 5:20; 1 Tesalonaika 5:18; Mōsaia 26:39; 'Alamā 7:23; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 98:1.
2. Saame 147:7.
3. 'Alamā 37:37.
4. Vakai, 1 Nifai 18:10–16.
5. Siope 1:21.
6. Ko e sīpinga 'o e kau paionia ne nau pukepuke e lotu fiefia neongo 'a e ngaahi faingata'a vivili, vakai, Andrew D. Olsen, *The Price We Paid: The Extraordinary Story of the Willie and Martin Handcart Pioneers* (2006), 10, 366–67.
7. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 123:17.
8. Vakai, 'Alamā 32:21.
9. Luke 22:42.
10. Luke 6:38.
11. Luke 24:39.
12. Vakai, Loma 5:3; 2 Kolinitō 4:17; 12:10.
13. Vakai, Mōsesē 1:3.
14. 'Alamā 37:37.
15. 'Alamā 26:13.
16. Vakai, Marcus Tullius Cicero, *Oratio Pro Cnæo Plancio*, XXXIII, kupu 80; hiki 'i he Joseph B. Wirthlin, "Live in Thanksgiving Daily," *Ensign*, Sept. 2001, 8.
17. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 78:19; ko e tānaki atu hono fakamamafa'i.
18. 'Alamā 34:38.

Fai 'e 'Elett M. Russell Ballard

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

Toe Vakai'i

Te tau lava kotoa pē 'o kau mālohi ange ki he ngāue fakafai'ekau 'i hono fetongi 'etau ilifiā 'aki e tui mo'oni.

Ehoko 'i Sepitema ko 'enī 'a e ta'u 'e onongofulu mā fā talu 'eku foki mai mei he'eku ngāue fakafai'ekau 'i 'Ingilanī. Hili e 'aho 'e tolu 'eku foki mai ne u 'alu ki ha hulohula 'Aho Fakafeohi 'i he 'Univēsi 'o 'Tutaā mo haku kaungāme'a. Na'á ne talanoa mai kau ki ha ta'ahine hoihoifua ko Papulā Pāuni ko hono ta'u ua 'eni he 'apiakó 'okú ne fakakaukáu 'oku totonu ke ma fe'iloaki. Na'á ne 'omi ia pea fakafe'iloaki kimaua, pea kamata ke ma hulohula.

Me'apangó, na'a mau fa'a ui 'eni ko ha "tag dance," 'a ia ko hono 'uhingá te ke hulohula pē mo e ta'ahiné kae 'oua kuo tātaa'i atu ho umá 'e ha taha ke mo fetongi. Na'e longomo'ui mo 'iloa 'a Papulā, ko ia na'e lau sekoni pē 'ema hulohulá kuo fetongi au ia 'e ha talavou kehe.

Na'e 'ikai ke u tali 'eni. 'I he'eku 'ilo' 'a e mahu'inga 'o e toe vakai'i 'i he'eku ngāue fakafai'ekau, ne u ma'u 'ene fika telefoní peá u tā ki ai he 'aho hono hokó 'o kole ke ma ō 'o 'eva, ka na'á ne femo'uekina he ngaahi tukupā fakaako mo fakasosialé. Mālō ne ako'i au 'e he'eku ngāue fakafai'ekau ke u vilitaki neongo 'e hā ngali fakalotofo'i, pea na'e faifai pea lava ke ma teiti. Hili e teiti ko iá ne toe hokohoko atu 'ema teiti. Lolotonga e ngaahi teiti ko iá ne u lava 'o fakalotoa ia ko au pē 'a e

faifekau mo'oni mo mo'ui 'e taha kuo foki mai mei he mala'e ngāue fakafai'ekau—kae kehe, ko e me'a pē ia 'oku totonu ke ne 'iló. Hili 'eni ha ta'u 'e 64, 'oku 'i ai e fānau 'e toko fitu, mo e makapuna tokolahi mo e makapuna ua 'oku nau hoko ko e fakamo'oni 'o e fo'i mo'oni mahu'inga ko ia, tataui ai pē 'oku lelei fēfē ho'o pōpoakí, mahalo he 'ikai te ke ma'u ha faingamālie ke fakahoko ai ia kapau he 'ikai te ke vilitaki 'i hono toe vakai'i.

Mahalo ko e 'uhinga 'eni kuó u ongo'i mālohi ai ke toe vakai'i he 'ahó ni e pōpoaki 'e ua 'o 'eku ngaahi pōpoaki mei he konifelenisi lahi kimu'á.

'I he konifelenisi 'o 'Okatopa 2011, ne u poupu ai ke tau manatua e folofola mahu'inga 'a e 'Eikí: "He 'e ui pehe'i 'a hoku Siasí 'i he ngaahi 'aho faka'osí, 'io, ko e Siasí 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní."¹

'Oku fakamahino'i 'e he 'Eikí 'i he ngaahi leá ni 'oku 'ikai ngata 'i he'ene hoko ko e hingoa totonu ka ko e hingoa ia kuo pau ke ui 'aki Hono Siasí. 'I he'etau ma'u 'Ene fanongonongo mahinó, 'oku 'ikai totonu ke tau ui e Siasí 'aki ha hingoa kehe, hangē ko e, "Siasí Māmongá" pe "Siasí LDS."

'Oku lava ke faka'aonga'i totonu 'a e fo'i lea Māmongá 'i he ngaahi tūkunga 'e ni'ihī 'o 'uhinga ki he

kāingalotu 'o e Siasí, hangē ko e kau paionia Māmongá, pe ki he ngaahi kautaha hangē ko e Kuaea 'a e Tāpanekale Māmongá. 'Oku 'iloa lahi e kāingalotu 'o e Siasí ko e Kau Māmonga, pea 'i he fengāue'aki mo kinautolu 'oku 'ikai ke tau tui tataú, mahalo 'e lava ke tau fakamatala'i kitautolu ko e Kau Māmonga, kapau 'oku tau 'ai fakataha'i ia mo e hingoa kakato 'o e Siasí.

Kapau 'e ako e kāingalotú ke ngāue 'aki 'a e hingoa totonu 'o e Siasí 'i he'ene fekau'aki mo e fo'i lea Māmongá, te ne fakamamafa'i ko e kau Kalisitiane kitautolu, ko e kāingalotu 'o e Siasí 'o e Fakamo'ui.

Kāinga, tau toe vakai'i mu'a mo fakatupulaki 'a e 'ulungaanga 'o hono fakamahino'i ma'u pē 'oku tau kau ki he Siasí 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní.

Ko e pōpoaki hono ua 'oku ou ongo'i 'oku totonu ke u toe vakai'i ne fakahoko he konifelenisi lahi kuo 'osí 'i he'eku poupu'i e kāingalotú ke nau lotua ke tataki kinautolu ki ha taha te nau lava ke fakaafe'i ke ako ki he ongoongolelei kuo toe fakafoki ma'i kimu'a he Kilisimasí. Kuo vahevahe mai 'e ha kāingalotu tokolahi 'o e Siasí ha ngaahi a'usia makehe 'e ni'ihī ko ha ola 'o 'enua kole ki he 'Eikí ha ngaahi faingamālie ki he ngāue fakafai'ekau.

Hangē ko 'enī, na'e fakahoko 'e ha faifekau ne toki 'osi mai ha lotu pau, ke tataki mu'a ia ki "he taha" te ne lava 'o tokoní. Na'á ne fakakaukau ai ki he hingoa 'o hano kaungāako kimu'a. Na'á ne lava 'o fetu'utaki ki ai 'i he Facebook, pea na'á ne 'ilo ai 'oku lotua 'e he tokotahá ni ha taumu'a mo ha 'uhinga 'i he'ene mo'ui. Na'á ne toe vakai'i ia 'i he taimi na'á ne fekumi ai ki he mo'oni, pea na'á ne papitaiso 'i Tisema.

Ne lahi ha ngaahi fakaafe tatau ne

lipooti mai, ka ko e ni'ihī si'i pē ne nau toe vakai'ī 'o hangē ko ia na'e fai 'e he tokouā ni.

Ko ha taha tui mālohi au ki he tefito'i mo'oni 'o e toe vakai'ī. Hangē ko ia 'oku 'asi he tohi fakahinohino *Malanga'aki Eku Ongoongolelei*, ma'ā e faifekaú, "ko hono fai ko ia ha fakafa'e ta'e fai hano toe vakai'ī, 'oku tatau ia mo hano kamata 'o ha fononga pea 'ikai faka'osi pe ko hano totongi 'o ha tikite ki ha koniseti kae 'ikai fai ha hū ia ki he fale faivá. 'Oku ta'e'aonga e tukupaá kapau 'oku 'ikai fakakakato 'a e ngāue ki aí."²

'Oku 'ikai ngata pē 'i hono ako'i e tokotaha kotoa pē 'e he *Malanga'aki Eku Ongoongolelei* ki he founga 'o e fakaafé ka ke toe vakai'ī foki ho'o ngaahi fakaafé. 'Oku fakamahino 'i e taumu'a 'o e ngāue fakafaifekaú ko ha fakafa'e 'i 'o e "ni'ihī kehē ke nau ha'u kia Kalaisi 'aki hono tokoni'i kinautolu ke nau tali 'a e ongoongolelei kuo toe fakafoki maí 'o fakafou 'i he tui kia Sisū Kalaisi mo 'Ene Fakalelei, fakatomalá, papitaisó, ma'u 'a e foaki 'o e Laumālie Mā'oni'oni, pea kātaki ki he ngata'angá."³

Ko e fakaafé ko e kongā pau ia 'o e founga ngāué. Kae fakatokanga 'i ange 'oku 'i ai e me'a lahi ange ki he ngāue fakafaifekaú ma'ā e kāingalotú 'i he fakahoko pē 'o e ngaahi fakaafé ki he kakaí ke nau fanongo ki he kau faifekaú. 'Oku kau foki ai hono toe vakai'ī mo e kau faifekaú 'i hono tanu-maki 'o e tuí, faka'ai'ai ke fakatomalá, ko e teuteu ke fakahoko e ngaahi fuakavá mo e kātaki ki he ngata'angá.

'Oku fakatāta'a 'i 'a e tefito'i mo'oni ko 'eni 'o e toe vakai'ī 'i he tohi Ngāué:

"Pea na'e ō hake fakataha 'a Pita mo Sione ki he falelotu lahí. . . .

"Pea ko e tangata 'e taha na'e pipiki talu hono fanau 'i, na'e fata ange 'i he 'aho kotoa pē, 'o tuku 'i he matapā 'o e falelotu lahí 'a ia na'e ui ko e

Fakasanisaní, ke kole kiate kinautolu na'e hū ki he falelotu lahí;

"Pea mamata ia kia Pita mo Sione 'oku fai ke na hū ki he falelotu lahí, pea ne kole.

"Pea sio fakamama'u 'a Pita mo Sione kiate ia, 'o na pehē, Sio mai kiate kimaua.

"Pea tokanga atu ia kiate kinaua , 'o 'amanaki te ne ma'u ha me'a 'iate kinaua.

"Pea toki pehē 'e Pita, Ko e silivá mo e koulá 'oku 'ikai te u ma'u; ka ko ia 'oku ou ma'ú te u foaki kiate koe: 'i he huafa 'o Sisū Kalaisi 'o Nasaletí tu'u hake 'o 'alu."

Ko ha fakafa'e mālohi ia mei ha tamaio'eiki 'a e 'Eikí, 'ikai ko ia? Ka na'e 'ikai ke ngata pē ai e fakafa'e 'a Pitá. 'Oku talamai 'e he fakamatala fakafolofola hokó "*na'á ne puke ia 'i hono nima to'omata'ú, 'o fokotu'ú hake ia*: pea na'e mālohi leva hono va'é mo hono tunga 'i va'é.

"Pea hopo hake ia 'o tu'u, mo 'eve-'eva, pea *nau hū fakataha mo ia ki he falelotu lahí*, kuo 'eve'eva, mo hopo-hopo, pea fakamālō ki he 'Otuá."⁴

'I hono fakalea 'e tahá, na'e 'ikai ke faka'aonga 'i pē 'e Pita e mālohi hono lakanga fakataula'eikí pea fakafa'e 'i e tangatá ke tu'u 'o 'alu. Na'á ne toe vakai'ī foki 'ene fakafa'e 'aki 'ene ala atu ki he tangatá, puke ia 'i hono nima

to'omata'ú, hiki hake ia, pea toki hū mo ia ki he falelotu lahí.

'I he laumālie 'o e sipinga 'a Pitá, tuku mu'a ke u fokotu'u atu te tau lava kotoa pē 'o kau mālohi ange ma'u pē 'i he ngāue fakafaifekaú 'aki hono fetongi 'etau ilifía 'aki e tui mo'oni, 'o fakafa'e 'i ha toko taha tu'o taha 'i he kuata—pe tu'o fá 'i he ta'u kotoa pē—ke ako'i 'e he kau faifekau taimi kakató. 'Oku nau mateuteu ke faiako 'aki e Laumālie 'i he ue'i fakamātoato mo e ongo'i mo'oni mei he 'Eikí. Te tau lava 'o toe vakai'ī fakataha 'etau ngaahi fakaafé mo puke e ni'ihī kehē 'i honau nimá, hiki hake kinautolu ki 'olunga pea 'a'eva mo kinautolu 'i he'enua fononga fakalaumālie.

Ke tokoni'i koe 'i he ngāue ni, 'oku ou fakafa'e 'i e kāingalotu kotoa pē, tatau ai pē pe ko e hā ho uiui'i lolotongá pe tu'unga ho'o mālohi 'i he Siasí, ke ke ma'u ha tatau 'o e tohi *Malanga'aki Eku Ongoongolelei*.

'Oku lava ke ma'u atu ia 'i he'etau ngaahi senitá tufaki'anga nāuna'u pea 'i he 'initanetí. 'Oku malava ke lau pe download e tatau 'i he 'initanetí ta'e totongi. Ko ha tohi fakahinohino ia ki he ngāue fakafaifekaú—'a ia 'oku 'uhinga ia ko ha tohi fakahinohino ma'atautolu kotoa. Lau ia, ako ia, pea faka'aonga 'i 'a e me'a 'okú ke akó ke tokoni ke mahino kiate koe 'a e

founga ke 'omi ai 'a e ngaahi laumālié kia Kalaisi 'o fakafou 'i he fakaafé mo hono toe vakai'í. Hangē ko e lea kuo fai 'e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni, “Ko e taimi 'eni ki he kāingalotú mo e kau faifekau ke nau ngāue fakataha 'i he ngoue vaine 'a e 'Eikí, ke 'omi e ngaahi laumālié kiate Ia.”⁵

Na'e ako'i 'e Sisū Kalaisi 'Ene kau ākongá:

“Ko e mo'oni 'oku lahi 'a e ta'ú, ka 'oku tokosi'i 'a e kau ngāue;

“Ko ia mou lotu ki he 'Eiki 'o e ta'ú, koe'uhí ke ne fekau atu 'a e kau ngāue ki he'ene ta'ú.”⁶

Kuo tali mai 'e he 'Eikí 'a e lotu ko iá 'i hotau kuongá ni 'aki e kau faifekau taimi kakato tokolahi taha 'i he hisitōlia 'o māmaní. 'I he tupu tokolahi fo'ou ko 'eni 'o e kau ngāue faivelengá, kuo 'omi ai 'e he 'Eikí kiate kitautolu ha toe faingamālie ke tokoni kiate Ia 'i hono 'omi e ngaahi laumālié.

'Oku 'i ai ha ngaahi founga ngāue ma'á e kāingalotú ke nau tokoni mo poupu'u ai e kau faifekau fakaofó ni. Hangē ko 'ení, te ke lava 'o tala ki he

kau faifekau 'okú ke ako 'a e *Malanga'aki 'Eku Ongoongolelei* pea kole ange ke nau fakahā atu 'a e me'a 'oku nau 'ilo 'i he'enu akó. 'I ho'omou fevahevahe'akí, ko e mo'oni 'e tupulaki e lotu fefalala'akí 'i he vaha'a 'o e kāingalotú mo e kau faifekau taimi kakató, 'o hangē ko e fekau 'a e 'Eikí:

“Kae kehe ke lava 'a e tangata [mo e fefine] takitaha 'o lea 'i he huafa 'o e 'Otua ko e 'Eikí, 'io ko e Fakamo'ui 'o e māmaní.”⁷

Pea, “Vakai na'á ku fekau'i atu 'a kimoutolú ke fakamo'oni pea fakatokanga ki he kakaí, pea 'oku taau mo e tangata kotoa pē kuo fai ki ai 'a e fakatokangá ke ne fakatokanga ki hono kaungá'apí foki.”⁸

Kāinga, te ke lava nai 'o fakakaukauloto ki hono olá kapau na'e fakakau 'e he fāmilí mo e kaungāme'á 'a e ngaahi me'a 'oku nau 'ilo mei he'enu ako fakatāutaha 'o e *Malanga'aki 'Eku Ongoongolelei* 'i he'enu tohi mo e 'imeili ki he'enu kau faifekau taimi kakató? Te ke lava nai 'o sioloto ki he ngaahi tāpuaki 'e ma'u 'e he ngaahi fāmilí 'i he'enu 'ilo mo ma'u e mahino lelei ange kiate kinautolu 'a e me'a 'e ako mo ako'i 'e honau ngaahi fohá mo e ngaahi 'ofefiní 'i he'enu ngāue fakafaifekau? Te ke lava nai 'o fakakaukauloto ki he ngaahi tāpuaki fakafou 'o e 'alo'ofa fakalelei te tau ma'u fakataha mo fakafou'ituituí, 'o fakatatau ki he tala'ofa 'a e Fakamo'ui kiate kinautolu kotoa 'oku nau fakamo'oni 'i he founga ngāue ki hono fakaafe'i e

ngaahi laumālié ke ha'u kiate Iá—pea toe vakai'i e ngaahi fakaafe ko iá?

Na'e folofola 'a e 'Eikí 'o fakafou 'i he Palōfita ko Siosefa Sāmitá, “Oku mou monū'ia he kuo tohi 'i he langí 'a e fakamo'oni kuo mou fai ke mamata ki ai 'a e kau 'āngeló; pea 'oku nau fiefia koe'uhí ko kimoutolu, pea kuo fakamolemole'i kiate kimoutolu 'a ho'omou ngaahi 'angahalá.”⁹

“He te u fakamolemole'i 'a kimoutolu 'i ho'omou ngaahi angahalá 'aki 'a e fekaú ni—koe'uhí ke mou tu'u ma'u . . . 'i hono fakamo'oni'i ki he māmaní kotoa pē 'a e ngaahi me'a 'a ia kuo fakahā kiate kimoutolú.”¹⁰

'E 'ikai ke tukuhifo kitautolu 'e he 'Eikí 'o kapau te tau toe vakai'i. Kuó u mamata ki he fiefia ta'efa'alaua 'oku hoko fakataha mo e fakaafe'oku fai tu'unga 'i he fakamo'oni mo e toe vakai'i faivelengá 'i he kāingalotú 'o e Siasí 'i he māmaní kotoa. Lolotonga 'eku 'i 'Āsenitina kimuí ni maí, ne u poupu'u 'e kāingalotú ke nau fakaafe'i ha taha ki he lotú kimu'a he konifele-nisi lahi ko 'ení. Na'e fanongo ha ki'i tamasi'i ta'u valu ko Sosiua peá ne fakaafe'i hono kaungāme'a mamaé mo hono fāmilí ki ha 'oupeni hausi 'i honau uotí 'i Puenosi 'Aile. Tuku mu'a ke u lau atu mei ha tohi ne u toki ma'u 'okú ne fakamatala'i e fakaafe mo e toe vakai'i faivelenga 'a Sosiua:

“Ne fakavaha miniti si'i pē e lele [a Sosiua] ki he matapá 'o e 'aá ke vakai pe kuo nau omi. Na'á ne pehe na'á ne 'ilo pē te nau [omi].

“Ne a’u ki he efiāfi ko iā mo e ‘ikai pē ke ha’u e kaungāme’a ‘o Sosiua, ka na’e ‘ikai ke fo’i ai ‘a Sosiua. Na’ā ne toutou vakai’i faivelenga ‘a e ‘ā ‘i mu’ā he taimi kotoa pē. Ne taimi e fakamāū mo e kamata ke punopuna ‘a Sosiua mo pehē, ‘Ko kinautolu ‘eni! ‘Ko kinautolu ‘eni!’ Ne u sio hake ‘o vakai atu ki ha fāmili kakato ‘oku nau fakaoifi mai ki he falelotū. Ne lele ‘a Sosiua ke fakafe’iloaki kiate kinautolu pea fā’ofua ki hono kaungāme’ā. Ne nau hū kotoa mai pea hangē ne nau fiefia ‘aupito ‘i he ‘oupeni hausí. Na’a nau ‘ave ha fanga ki’i tohitufa pea nau tuku ha taimi lahi ke feohi mo ha kaungāme’a fo’ou. Na’e fakafiefia ke vakai ki he tui ‘a e ki’i tamasi’i ko ‘ení pea ke ‘ilo ‘oku lava pē foki ‘a e fānau Palaimelí ‘o hoko ko ha kau faifekau foki.”¹¹

‘Oku ou fakamo’oni ‘i he’etau ngāue fakatahá, ke kumi ‘a e tokotahá, fakaafe’i, pea toe vakai’i ‘i he falala mo e tui, ‘e hōifua mai ‘a hotau ‘Eikí kiate kitautolu mo ha fānau ‘e lau kilu ‘a e ‘Otuá te nau ma’u ha ‘uhinga mo ha melino ‘i he Siasi ‘o Sīsū Kalaisi ‘o e Kau Mā’oni’oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní. Fakatauange ke faitāpuekina kotoa kitautolu ‘e he ‘Eikí ‘i he’etau ngaahi ngāue ke fakavave’i ‘a e ngāue ‘o e fakamo’uí, ko ‘eku lotú ia ‘i he loto fakatōkilalo ‘i he huafa ‘o Sīsū Kalaisí, ‘ēmeni. ■

MA’U’ANGA FAKAMATALÁ

1. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 115:4.
2. *Malanga’aki ‘Eku Ongongolelei: Ko ha Fakahinohino ki he Ngāue Fakafiefekau* (2004), 239.
3. *Malanga’aki ‘Eku Ongongolelei*, 1.
4. Ngāue 3:1–8; toki tākaki atu hono fakamamafa’i.
5. Thomas S. Monson, “Talitali Lelei Kimoutolu ki he Konifelenisí,” *Liahona*, Nōvema 2013, 4.
6. Mātiu 9:37–38.
7. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 1:20.
8. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 88:81.
9. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 62:3.
10. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 84:61.
11. Tohi Fakatāutaha ‘i he ‘aho 10 Mā’asi 2014.

Fai ‘e Jean A. Stevens

Tokoni ‘Uluaki ‘i he Kau Palesitenisí Lahi ‘o e Palaimelí

“‘Oua ‘e Manavahē; He ‘Oku ou ‘Iate Koe”

I he’etau fakatupulaki ha tui mo ha falala lahi ange ki he ‘Eikí, te tau lava ‘o ma’u Hono mālohí ke tāpuekina mo fakahaofi kitautolu.

‘Oku si’i ha ongo ‘e lava ‘o fakafehoanaki ki he ongo’i ‘ofa ‘a e mātu’á. ‘Oku ‘ikai ha me’a ‘e lelei ange ‘i hono ma’u fakahangatonu ha ki’i pēpē mahu-‘inga, mei langi. Ne a’usia eni ‘e ha taha ‘o hoku ngaahi tuonga’ané ‘i ha founa ongo mo’oni. Na’e fā’ele’i ta’e-hoko hono foha lahí pea na’e pāuni pē ‘e 2 ‘aunise ‘e 14 (1.3 kg) hono mamafá. Na’e ‘i he falemahakí ‘a Haniteli ‘i hono ‘uluaki māhina ‘e uá ‘i he tafa’aki ‘o e fānau faingata’ā iá. Na’e hoko e ongo māhina ko iá ko ha taimi faka’ofa mo’oni ki he fāmili kotoa ‘i he’emau ‘amanaki mo kole tāuma’u ‘a e tokoni ‘a e ‘Eikí.

Na’e fu’u fie ma’u ‘e Haniteli ha tokoni. Na’ā ne feinga ke ma’u ha mālohi ke mo’ui. Na’e fa’a ala atu ma’u pē ‘a e nima ‘o ‘ene tamai ‘ofá ki he ki’i nima si’isi’i ‘o hono fohá ke poupou’i ‘ene ki’i tamasi’i ngāvaivai.

Pea ‘oku pehē pē ‘a e fānau kotoa e ‘Otuá. ‘Oku tokoni’i takitaha kitautolu ‘e he’etau Tamai Hēvaní ‘aki ‘Ene ‘ofa ta’e fakangatangá. ‘Okú Ne ma’u e mālohi ki he me’a kotoa pē pea finangalo ke Ne tokoni’i kitautolu ke tau ako, tupulaki, pea foki kiate Ia.

‘Oku fakamatala’i heni ‘a e taumu’a ‘etau Tamaí, “ke fakahoko ‘a e mo’ui ta’e-fa’a-mate mo e mo’ui ta’engata ‘a e tangatá.”¹

‘I he’etau fakatupulaki ha tui lahi ange mo ha falala ki he ‘Eikí, te tau lava ‘o ma’u Hono mālohí ke tāpuekina mo fakahaofi kitautolu.

‘Oku fakamatala’i ‘i he kotoa ‘o e ngaahi peesi ‘o e Tohi ‘a Molomoná ‘i he kotoa ‘a e tefito faka’ofa’ofá ni e mālohi ‘o e ‘Eikí ke fakahaofi kitautolú. Na’e fakafe’iloaki ia ‘e Nifai ‘i he vahe ‘uluaki pē ‘o e tohí. ‘I he veesi 20, ‘oku tau lau ai, “Vakai, ko au, Nifai, te u fakahā kiate kimoutolu ‘oku ‘i he kakai kotoa pē kuo fili ‘e he ‘Eikí ‘a ‘ene ngaahi ‘alo’ofa ongongofuá, koe’uhi ko ‘enau tuí, ke fakaivi’i ‘a kinautolu ‘o a’u ki he’enu ma’u ‘a e mālohi ‘o e fakahaofi.”²

‘I he ngaahi ta’u lahi kuo hilí ne u ‘ilo ‘i ha a’usia fakatāutaha ‘a e ngaahi mo’oni na’e fakahā ‘i he vesi ni. Ne u ‘ilo ai ‘a e ofi mo’oni mai ‘etau Tamai Hēvaní pea mo e lahi ‘Ene finangalo ke tokoni’i kitautolú.

‘I he ofi ke po’uli ‘i ha efiāfi ‘e taha, ne u faka’uli atu mo ‘eku fānau pea u fakatokanga’i ha ki’i tamasi’i na’e

luelue tokotaha he halá. 'I he'emaui fakalaka aí, ne u ma'u ha ongo mālohi 'oku totonu ke u foki 'o tokoni ki ai. Ka ne u hoha'a te ne ilifia 'i ha tu'u hifo ha taha 'oku 'ikai ke na maheni hono tafa'akí he po'ulí. Ne hoko atu pē 'eku faka'ulí. Ne toe ongo mālohi mai fakataha mo e ngaahi lea ki he'eku fakakaukā: "Alu 'o tokoni ki he tamasi'i ko 'ená!"

Ne u foki 'o 'eke ange ki ai, "Okú ke fie ma'u tokoni? Ne u ma'u ha ongo 'oku totonu ke u tokoni atu."

Na'á ne tafoki mai mo tangi pē 'o pehē, "Te ke fai ia? Ne u lotua ke tokoni'i au 'e ha taha."

Na'e tali 'ene lotu ki ha tokoní 'aki ha ue'i fakalangi ne 'omi kiate aú. Na'e hoko 'a e tataki mahino ko 'eni mei he Laumālié ko ha 'usia mahu'inga kuo tohitongi ia 'i hoku lotó.

Hili 'eni ha ta'u 'e 25 pea fakafou 'i ha 'alo'ofa ongongofua, ne u toe fetu'utaki mo e tamasi'i ko 'ení 'i he ngaahi māhina si'i kuo 'osí. Ne u 'ilo ai ko e a'usí ni 'oku 'ikai ko ha'aku talanoa pē—ko e talanoa foki ia 'a'ana. Kuo hoko 'a Talaki Nānisi he taimí ni ko ha tamai pea 'i ai hono fāmili. Kuo te'eki foki ke ngalo 'iate ia 'a e a'usia ko 'ení. Na'á ne tokoni'i kimaua ke langa ha fakava'e 'o e tuí, 'oku fanongo mai 'a e 'Otuá mo tali 'etau ngaahi lotú. Na'á ma fakatou faka'ao-nga 'i ia ke ako 'i ki he'ema fānaú 'oku 'afio'i kitautolu 'e he 'Otuá. 'Oku 'ikai ke tau tuenoa.

'I he pō ko iá, na'e nofo 'a Talaki 'i ha 'ekitiviti na'e fai he tuku 'a e akó peá ne tōmui ai 'i he pasi faka'osí. Koe'uhí ko 'ene kei ta'u hongofulu tupú, na'á ne lotofalala te ne a'u pē ki 'api, ko ia na'á ne kamata lue leva.

Ne 'osi ha houa 'e taha mo e kongá 'ene lue he hala lingolingoá. Ne kei mama'o mei 'api pea 'ikai ke 'asi ha fale pea, na'á ne manavahē. 'I he'ene lotosi'i, na'á ne lue atu ki mui 'i ha

fokotu'unga maka, tū'ulutui, 'o kole ha tokoni mei he Tamai Hēvaní. Hili ha ngaahi miniti mei he foki 'a Talaki ki he halá, ne u tu'u atu ke fai e tokoni na'á ne lotuá.

'I he ngaahi ta'u lahi ko 'eni kimui ní, ko e manatu 'eni 'a Talakí: "Na'e 'afio'i au 'e he 'Eikí, ko ha ki'i tamasi'i tutue mo ta'e mateuteu. Pea neongo 'a e ngaahi me'a kehe 'oku hoko he māmaní, na'á Ne 'afio'i hoku tūkunga pea na'e fe'unga 'Ene 'ofa 'iate aú ke 'omi ha tokoni. Kuo tu'o lahi hono tali 'e he 'Eikí 'eku ngaahi lotú talu mei he ve'e-hala lingolingoa ko iá. 'Oku 'ikai ke vave mo mahino ma'u pē 'Ene talí, ka 'oku hā mahino 'Ene 'afio'i au he 'aho ní 'o hangē pē ko e pō fakata'elata ko iá. 'I he taimi 'oku ou ongo'i mafasia ai he ngaahi me'a 'o e māmaní, 'oku ou 'ilo'i 'oku 'i ai ma'u pē 'Ene palani ke u toe foki malu ki 'api."

Hangē ko e fakamatala ko ia 'a Talakí, 'oku 'ikai ke vave hono tali e lotu kotoa pē. Ka ko e mo'oni 'oku 'afio'i kitautolu 'e he'etau Tamai pea 'okú Ne fanongo ki he ngaahi tautapa hotau lotó. 'Okú Ne fakahoko 'Ene ngaahi maná 'o fakafou 'i ha lotu 'a ha tokotaha 'i he taimi pē 'e taha.

'E lava ke tau falala te Ne tokoni'i kitautolu, 'o 'ikai 'i he founga 'oku tau fie ma'ú ka 'i he founga 'e tokoni lelei taha ke tau tupulaki aí. 'E ngali

faingata'a hono fakavaivai'i hotau lotó kiate Iá, ka 'oku mahu'inga ia 'i he'etau feinga ke hangē ko Iá pea ma'u 'a e melino 'okú Ne foaki mai kiate kitautolú.

'E lava ke tau ongo'i, 'o hangē ko e fakamatala 'a C. S. Luisi: "Oku ou lotú he 'oku 'ikai ke u lava 'o feau 'eku ngaahi fie ma'ú. 'Oku ou lotu he 'oku ou ongo'i 'a e fie ma'u ke u lotu 'i he taimi kotoa pē, 'i he'eku 'ā haké mo 'eku mohé. . . . 'Oku 'ikai ke ne liliu 'a e 'Otuá, ka 'okú ne liliu au."³

'Oku lahi ha ngaahi fakamatala 'i he folofolá kiate kinautolu kuo tuku 'enau falala ki he 'Eikí pea kuó Ne tokoni'i mo fakahaofi kinautolu. Fakakaukau ki he talavou ko Tēvitá, na'á ne hao mei he mate 'i he nima 'o e fu'u to'a ko Kolaíatē 'aki 'ene falala ki he 'Eikí. Fakakaukau kia Nífai, 'a ia ne hoko 'ene lotu 'i he tuí ke fakahaofi ia mei hono ngaahi ta'oketé 'i he'enu feinga ke tamate'i iá. Manatu 'i 'a e talavou ko Siosefa Sāmitá, 'a ia na'á ne fekumi 'i he fa'a lotu ki he tokoni 'a e 'Eikí 'i he lotu. Na'e fakahaofi ia mei he mālohi 'o e fakapo'ulí peá ne ma'u ha tali fakaofo. Na'a nau takitaha fehangahangai mo ha ngaahi 'ahi'ahi mo'oni mo faingata'a. Na'a nau takitaha ngāue 'i he tui pea nau falala ki he 'Eikí. Na'a nau takitaha ma'u 'Ene tokoní. Pea 'oku kei fakahā 'i hotau kuongá, 'a e mālohi mo e 'ofa 'a e 'Otuá 'i he mo'ui 'o 'Ene fānaú.

Kuó u toki mamatá ni ai 'i he mo'ui 'a e Kāingalotu tui mo'oni 'i Simipāpuē mo Potisuaná. 'I ha houalotu 'aukai mo fakamo'oni 'i ha ki'i kolo 'o e Siasí, ne u ongo'i loto fakatōkilalo mo ue'i fakalaumālie 'i he ngaahi fakamo'oni ne vahevahe 'e ha—fānaú, to'u tupu, pea pehē ki ha kakai lalahi tokolahi. Na'a nau takitaha fakahaa 'i ha ongo'i mālohi 'o 'enau tui ki he 'Eiki ko Sisú Kalaisí. Koe'uhí ko e ngaahi 'ahi'ahi mo e ngaahi tūkunga faingata'a 'okú

ne 'ākilotoa kinautolú, 'oku nau mo'ui he 'aho takitaha 'aki 'enau falala ki he 'Otuá. Na'a nau fakamo'oni ki he ngāue Hono to'ukupú 'i he'enau mo'uí pea toutou fakahā ia 'aki e kupu'i lea ko 'ení "Oku ou hounga'ia mo'oni ki he 'Otuá."

'I he ngaahi ta'u si'i kuo hilí na'e fakatāta'a 'i 'e ha fāfāfā faivelenga ki he kāingalotu homau uotí 'a e falala tatau ko ia ki he 'Eikí. Na'e mo'ui fiefia 'a 'Āmini mo Venita Katieli, 'i hono 'ilo 'okú ne puke 'i ha kanisā ne vave 'ene mafolá. Na'e fakamamahi e fakamatala fakafaito'o ki he kaha'ú—he na'e lau uike pē 'ene mo'uí. Na'e fie ma'u 'e he fāfāfā ke nau toe fakataha faka'osi. Ko ia na'e fakatahataha mai 'a e fānau kotoa, ko ha ni'ihī mei ha ngaahi feitu'u mama'o. Ko e houa mahu'inga pē 'e 48 na'a nau ma'u ke nau feohi aí. Na'e filifili fakalelei 'e he fāfāfā Katieli 'a e me'a na'e mahu'inga taha kiate kinautolú—ko ha tā fakafāfāfā, ko ha kai efiāfi fakafāfāfā, mo ha sēsini he Temipale Sōlekí. Na'e pehē 'e Venita, "I he'emau hū ki tu'a 'i he matapā 'o e temipalé, ko e taimi faka'osi pē ia te mau fakataha ai 'i he mo'ui ko 'ení."

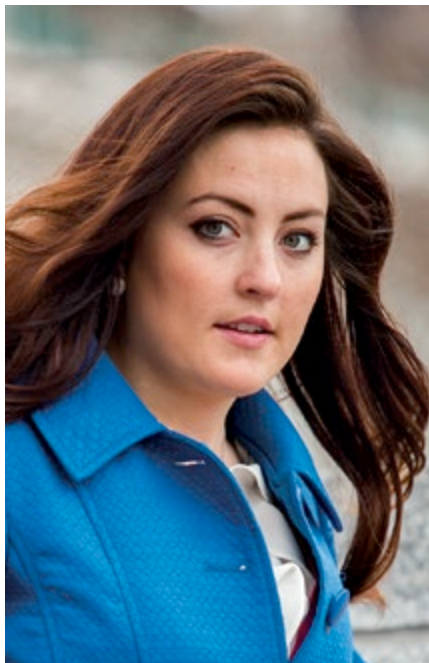
Ka na'a nau mavahe mo e loto fakapapau 'oku 'i ai ha me'a lahi ange ma'anautolu 'i he mo'ui pē ko 'ení. Koe'uhí ko e ngaahi fuakava toputapu 'o e temipalé, 'oku 'i ai 'enau amanaki ki he ngaahi tala'ofa 'a e 'Otuá. Te nau lava ke fakataha 'o ta'engata.

Na'e mohu tāpuekina 'a e māhina 'e ua hono hokó pea, fu'u lahi ke toe fakamatala'i. Na'e tupulaki e tui mo e falala 'a 'Āmini mo Venita ki he 'Eikí hangē ko hono fakamo'oni'i he lea 'a Venitá: "Na'e tokoni'i au. Na'á ku ako 'e lava ke te ongo'i nonga lolotonga e taimi puputu'ú. Na'á ku 'ilo na'e tokanga'i kinautolu 'e he 'Eikí. Kapau te ke falala ki he 'Eikí, ko e mo'oni te ke lava 'o ikuna'i ha fa'ahinga 'ahi'ahi pē 'o e mo'uí."

Na'e toe pehē mai 'e ha taha 'o 'ena tama fefiné, "Ne mau mamata ki he'emau ongomātu'á mo sio ki he'ena sīpingá. Na'a mau sio ki he'ena tuí mo e founga na'á na fakahoko ai iá. He 'ikai pē ke u teitei kole 'a e 'ahi'ahi ko 'ení, ka he 'ikai ke u tukuange ia. Ne 'ākilotoa kinautolu 'e he 'ofa 'a e 'Otuá."

Ko e mo'oni ne 'ikai ke faka'amua 'e he fāfāfā Katieli ke mole 'a 'Āmini ka na'e 'ikai ke hoko 'a e faingata'á ni ko ha me'a ke nau fehu'ia ai 'enau tuí. Ko e ongoongolelei 'o Sisū Kalaisí 'oku 'ikai ko ha lisi vakai'i e ngaahi me'a ke faí; ka, 'e lava 'o tō kakano 'i hotau lotó. 'Oku 'ikai ke "fakamafasia 'a e ongoongolelei; 'okú ne fakama'ama'a 'etau kavengá."⁴ 'Okú ne tokoni'i kitautolu. Na'á ne tokoni'i 'a e fāfāfā Katieli. Na'a nau ongo'i nonga lotolotonga honau 'ahi'ahi. Na'a nau fepikitai'aki ki he ngaahi fuakava

fakatemipale kuo nau fai mo tauhí. Na'e tupulaki 'enau malava ke falala ki he 'Eikí pea na'e fakamālohia kinautolu 'e he'enau tui kia Sisū Kalaisí pea mo e mālohi 'o 'Ene fakalelei.

Ko e fē pē ha feitu'u te tau 'i ai 'i he hala fakaākongá, neongo pe ko e hā e ngaahi me'a 'oku tau hoha'a ki aí mo e ngaahi 'ahi'ahi, 'oku 'ikai ke tau tuenoa. 'Oku 'ikai fakangalo'i koe. Hangē ko Talakí, Kāingalotu 'i 'Afiliká mo e fāfāfā Katieli, te tau lava 'o fili ke tau ala atu ki he to'ukupu 'o e 'Otuá 'i hotau faingata'a'ia. Te tau lava 'o fehangahangai mo hotau ngaahi 'ahi'ahi 'i he lotu mo e falala ki he 'Eikí. Pea 'i he founga ko iá te tau hoko ai 'o tatau ange mo Ia.

'Oku folofola mai 'a e 'Eikí kiate kitautolu takitaha, "Oua . . . manavahē; . . . he 'oku ou 'iate koe; 'oua 'e loto vaivai; he ko au ko ho 'Otuá te u fakamālohi koe; 'io, te u tokoni koe; 'io te u poupu hake koe 'aki 'a e nima to'omata'u 'o 'eku angatonú."⁵

'Oku ou vahevahe 'eku fakamo'oni 'i he loto fakatōkilalo kae pau 'oku mo'ui 'a e 'Otuá ko e Tamai' pea 'okú Ne 'ofa 'iate kitautolu. 'Okú Ne 'afio'i fakatāutaha kitautolu pea 'okú Ne ala mai ke tokoni'i kitautolu. Te tau lava 'o ikuna'i 'a e ngaahi 'ahi'ahi 'o e māmaní pea fakahaofi malu kitautolu ki 'api 'i Hono 'Alo 'Ofa'anga ko Sisū Kalaisí. Fakatauange ke tau ma'u ha tui ke falala kiate Ia, ko 'eku lotú ia 'i he huafa 'o Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Mōsese 1:39.
2. 1 Nifai 1:20.
3. 'I hono lea 'aki 'e he ni'ihī he talanoa 'a C. S. Lewis 'i hono fakatāta'a 'i he tohi William Nicholson, *Shadowlands* (1989), 103.
4. Harry Emerson Fosdick, *Twelve Tests of Character* (1923), 88
5. 'Isaia 41:10.

Fai 'e Pisope Gary E. Stevenson
Pisope Pulé

Ko Ho'ó Miniti 'e Faá

'E fakatonutonu 'e he mana 'o e Fakalelei 'etau ngaahi fehalāki.

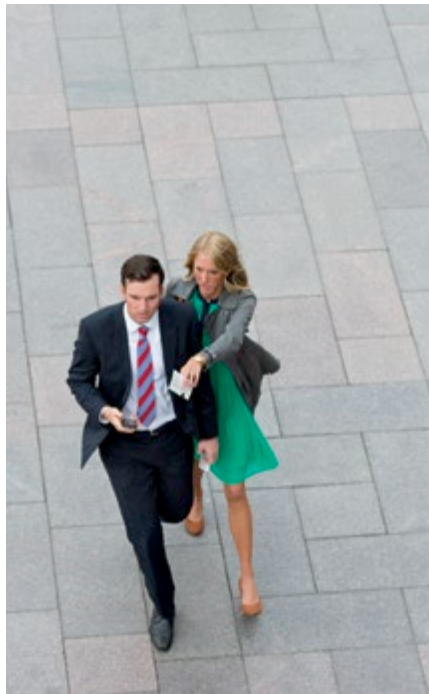
Na'e fakavaleloto e Fe'auhi 'Olimipiki 'o e Fa'ahita'u Momokó 'i he hili e fe'auhi ha kau sipoti 'o māmaní 'o fakafofonga 'i ha ngaahi fonua 'e 89 'i ha polokalama sipoti kehekehe 'e 98. Ko e me'a fakaofó, ko e toko 10 'o e kau sipoti ko 'ení ko ha kau mēmipa 'o e Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni- 'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní, ne ma'u mētali ai ha toko 3 'a ia ne toki 'asi mai kimuí ni 'i he *Church News*: ko Kulisitofā Fōketi, Noeli Paikasi-Peisi, mo Toa'ila Palaiti.¹ 'Oku mau fie fakahaa 'i atu 'emau fiefia ki ho'omou ngaahi lavame'á kae pehē kiate kinautolu kotoa na'e kau 'i he ngaahi fe'auhi. Lelei 'Aupito!

'Oku ou lea fekau'aki mo e ngaahi va'inga ko'ení 'i he pongipongí ni 'o fakatefito 'eku ngaahi fakakaukau ki he kau talavou, kau finemuí, mo e kau taautaha kei talavou—'a kimoutolu 'oku 'i he ngaahi ta'u mahu'inga 'oku fokotu'utu'u ai e 'alunga ho'omou mo'uí. 'Oku ou ongo'i ha fie ma'u vivili ke lea kiate kimoutolu.

Ke mou ongo'i 'a e fakavavevave ko iá, te u vaevahe 'a e talanoa 'o Noeli Paikasi-Peisi, ko ha taha 'o e kau sipoti Siasi. 'I he polokalama sipoti 'a Noeli ko e skeleton, 'oku hanga ai 'e he kau sipoti 'o 'ai ke toe vave ange 'enau lelé 'i he'enau hifo 'i ha ki'i

saliote fakaheheke. 'Oku nau lele hifo 'i ha halanga 'oku pikopiko, pea 'aisi 'o vave ange 'i he maile 'e 90 he houá pea mavahe si'i pē honau fofongá mei he kekelelé.

Ko e fakaofó, ko e ngaahi ta'u lahi 'o e teuteú 'e toki faikehekehe 'i ia 'i he lavame'a pe ko e siva e 'amanakí 'o fakatefito 'i he me'a 'oku hoko he vaha'a 'o e sekoni faingata'a ko ia 'e 60 'i ha lova 'e fā.

Ko e faka'amu ko ia 'a Noeli ke kau 'i he 'Olimipiki lahi 'o e ta'u 2006 na'e 'ikai ke hoko ia koe'uhí ko ha fakatu'utamaki ne hoko 'o fasi ai hono va'é. 'I he 'Olimipiki 'o e ta'u 2010, ne toe siva 'ene 'amanakí 'i he'ene tuai 'aki ha laui sekoni pea 'ikai kau ai he ma'u mētali.²

Te ke lava nai 'o sio loto ki he tailiili na'á ne ongoi 'i he'ene tatali ke kamata 'ene 'uluaki lova 'i he 'Olimipiki 'o e 2014? Ko e ngaahi ta'u lahi 'o e teuteú 'e fakahoko 'i ha ki'i vaha'ataimi nounou. Ko e miniti fakakātoa 'e 4. Kuó ne fakamoleki ha ngaahi ta'u lahi 'o teuteu ki he miniti 'e 4 ko iá pea te ne manatu leva ki he taimi ko iá 'i he toenga 'o 'ene mo'uí.

Ne meimei haohaoa e lova fakamuimui 'a Noeli! He 'ikai toe ngalo 'iate kinautolu 'ene puna ke fā'ofua ki hono fāmílí 'i he hili 'ene kolosi 'i he laine faka'osí mo ne pehē, "Kuo tau lava 'i ia!" Ne ola lelei 'a e ngaahi ta'u lahi ko ia 'o e teuteú. Ne mau sio ki he'ene kahoa 'o e Kau Finemuí 'okú ne tui 'i hono kiá 'i he taimi ko ia ne fakakahoa 'aki ia e mētali silivá.³

'E ngali fakafalala kotoa e ngaahi 'amanaki 'a Noeli ki he 'Olimipiki 'i he me'a na'á ne fakahoko lolotonga e ki'i fo'i miniti nounou, mo mahu'inga 'e faá. Ka na'á ne 'ilo'ia pea ko e 'uhinga ia na'e teuteu tōtōivi aí. Na'á ne ongo'i hono mafatukitukí, mo e mahu'inga 'o 'ene miniti 'e faá, pea mo 'ene 'uhinga ki ai 'i he toenga 'o 'ene mo'uí.

'Oku toe manatu 'i foki 'a Kulisitofā Fōketi, ko ha mēmipa 'o e timi ne nau ma'u 'a e mētali polonisé 'i he lova four-man-bobsled. Neongo na'á ne mei lí'aki ia hili ha fakatu'utamaki ne hoko 'i he 'Olimipiki lahi 'o e ta'u 2010, ka na'á ne fili ke vilitaki. Hili ha lele fakahaofi mālie, na'á ne ikuna 'i leva 'a e pale na'á ne fekumi faivelenga ki ai.⁴

Fakakaukau leva ki he'ene faitatau mo ha hala ki he mo'ui ta'engata—ki he kau va'inga sipoti ko 'eni "oku fakahoko ia 'i ha miniti 'e fa." Ko ha tokotaha ta'engata koe. Kimu'a pea fa'ele'i ko'e, na'a ke hoko ko ha laumalie. Na'a ke ako mo teuteu he 'ao 'o ha Tamai Hevani 'ofa, ke ha'u ai ki he mamani 'i ha ki'i taimi nounou pea ngaue. Ko e mo'ui ni ko ho'o miniti ia 'e faa. Lolotonga ho'o 'i hení, 'e hanga 'e ho'o ngaahi ngaue 'o fakapapai pe te ke ma'u ai e pale 'o e mo'ui ta'engata. Na'e fakamatala 'i 'e he palofita ko 'Amuleki 'o pehe, "Ko e mo'ui ni ko e taimi ia . . . ke teuteu ai ke fe'iloaki mo e 'Otuá; 'io, vakai ko e 'aho 'o e mo'ui ní ko e 'aho . . . ke fai ai [ho'o] ngaahi ngaue."⁵

Kuo 'osi kamata ho'o miniti 'e faa, 'i ha founa. Kuo kamata e taimi. 'Oku ngali fe'unga 'a e ngaahi lea e 'Apostolo ko Paulá: "lele 'i he fakapuepue koe'uhí ke mou ma'u 'a e palé."⁶

Hangē ko ia 'oku 'i ai ha ngaahi sitepu pau 'oku mahu'inga 'i he faka'alí'alí nounou 'a ha tokotaha sipoti 'Olimipiki, 'a e ngaahi puná pe faka'alí'alí kehekehe ki he kau sikeití mo e snowboarders, fakahaohao he ngaahi afé 'i he lova bobsled, pe (slalom) sikí fakavavevave hifo 'i ha ngaahi matapá 'o ha halanga, 'oku pehe pē 'etau mo'ui he 'oku 'i ai ha ngaahi me'a pau 'oku matu'aki mahu'inga—ha ngaahi lisi vakai 'i 'okú ne 'unuaki 'i kitautilu 'i he 'etau ngaue fakalaumalie 'i he mamani. Ko e ngaahi faka'ilonga fakalaumalie ko 'eni ko ha ngaahi ouau mahu'inga 'i he ongoongoleleí kuo foaki mai 'e he 'Eiki: papitaisó, ma'u e me'afuaki 'o e Laumalie Ma'oni'oni, ngaahi fakanofu 'o e lakanga fakataula'eiki, ngaahi ouau 'o e tempalé, mo e ma'u 'o e sakalameniti 'i he uike takitaha.

"Oku fakahā 'i hono ngaahi ouau, . . . 'a e mālohi 'o e anga faka-'Otuá."⁷

'Oku tatau pē hono teteu 'i 'e he fakamālohisinó 'a e tokotaha sipotí ke ne fakahoko hono lelei tahá 'i he'ene sipotí, mo hono fakafe'unga 'i koe 'i ho'o tauhi e ngaahi fekaú ke ke ma'u 'a e ngaahi ouau fakahaofi ko 'eni.

'Okú ke ongo'i nai 'a e fie ma'u fakavavevave ko iá?

Si'oku kaungāme'a kei talavou, ko e fē pē 'a e tu'unga 'okú ke 'i ai 'i ho'o ngaue miniti 'e faa, 'Oku ou pou pou atu ke ke fifili, "Ko e hā ha me'a te u fai ke fakapapai 'i 'oku ma'u hoku palé?" Mahalo kuo fanafana atu e Laumalie he lolotonga e konifelenisi ko 'eni, 'a e me'a ko iá: ke toe 'uhinga ange ho'o teuteu ke ma'u ha ouau 'i he kaha'ú pe ke ma'u ha ouau ne fuo'loa hono taimi ke ke ma'u. Ko e hā pē ho'o laka hokó, fakahoko ia, fai ia he taimi ni. 'Oua 'e toe tatali. 'Oku vave 'aupito e 'osi ho'o miniti 'e faa, pea te ke fakakaukau leva 'i he 'itāniti ki he me'a na'a ke fakahoko he mo'ui ni.⁸

'Oku fie ma'u e mapule 'i kitá. Kuo pau ke hoko 'a e lotu faka'ahó, ako folofolá, pea mo e ma'u lotú ko e fakava'e ho'o teuteu. 'Oku fie ma'u ke ke talangofua ma'u pē ki he ngaahi fekaú 'i ha sipinga faitatau, tauhi e ngaahi fuakava kuó ke 'osi fakahokó, pea muimui ki he tu'unga mo'ui 'a e

'Eiki 'oku hā 'i he *Ki Hono Fakamālohia* 'o e *Tō'u Tupú*.

Mahalo pē kuó ke fakatokanga 'i ha ngaahi me'a 'i ho'o mo'ui 'okú ne fakatuotuai pe ta'ofi ho'o fakalakalaka fakalaumalie. Kapau 'oku pehe, muimui 'i he akonaki fakafolofola ko 'eni: "Ke tau si'aki foki 'a e me'a mamafa kotoa pē, mo e angahala 'oku tau mo'uangofua ki aí, pea tau felele 'i 'i he fakakukafi 'a e fakapuepue kuo tofi 'i hotau 'aó."⁹

'Oku te'eki ai tōmui ke fakatomala. Kae mahalo 'oku vave pē 'a e taimi 'e tōmui ai ke fakatomalá, koe'uhí 'oku 'ikai 'ilo 'i pau 'e ha taha 'a e taimi 'e 'osi ai 'etau miniti 'e faa.

Mahalo te ke fakakaukau ki te koe, "Kuo 'osi hoku faingamalie. Kuo 'osi ta'e 'aonga 'eku miniti 'e faa. Mahalo na 'oku sai ange ke tuku ā." Kapau 'oku pehe, tuku e fakakaukau ko iá, pea 'oua 'e toe fakakaukau ki ai. 'E fakatonutonu 'e he mana 'o e Fakalelele 'etau ngaahi fehalaki. Na'e pehe 'e 'Eletā Sefeli R. Hōlani:

"Pea ki te kimoutolu ko ia . . . 'oku kei fakatoupikoí, . . . 'oku ou fakamo'oni atu ki he mālohi fakafou 'o e 'ofa 'a e 'Otuá pea mo e mana 'o 'Ene 'alo'ofá. . . .

". . . 'Oku 'ikai 'aupito tōmui ia he taimi 'oku kei pehe ai 'e he 'Eiki . . .

‘oku kei taimi peé. . . . ‘Oua ‘e fakatoloi.”¹⁰

Manatu ‘i, ‘oku ‘ikai ke ke tuenoa. Kuo ‘osi palōmesi mai e Fakamo‘uí he ‘ikai te Ne tuku ke ke tuenoa.¹¹ ‘Oku ‘i ai foki e kau mēmipa ‘i ho fāmīlī, kaungāme‘ā, mo e kau takí ke nau poupou‘i koe.

Neongo ko e kongā lahi ‘eku leá na‘e fakahangatonu ki he to‘u tupu ‘o e Siasí, ka ‘oku ou ‘oatu ‘eni ma‘á e mātu‘á mo e ngaahi kuí:

Ne fakamatala kimuí ni ‘e ‘Eletā Tēvita A. Petinā, ha founa faingofua ‘i hono fakahoko hano fakafuofua ‘i faka-fāmīlī ke faka‘ilonga‘i e fakalalakaka ‘i he hala ‘o e fuakavá ‘aki e ngaahi ouau mahu‘ingá. Ko e me‘a pē ‘oku fie ma‘ú ko ha la‘i pepa ‘oku ‘otu ua: “hingoa” mo e “palani ki he ouau ‘oku hokó pe fie ma‘ú.” Na‘á ku toki fakahoko ‘eni, ‘o hiki e mēmipa taki taha hoku fāmīlī. Na‘á ku faka‘ilonga‘i ai, ha mokopuna tangata valevale ‘oku teu ke tāpuaki‘i; ha mokopuna tangata ta‘u ono, ‘oku mahu‘inga ke teuteu ki he papitaisó; pea mo ha foha ‘e hokosia hono ta‘u 18, ‘a ia ‘oku hanganaki mai ‘ene teuteu ki he lakanga fakataula‘eikí mo e ‘enitaumeni ‘i he temipalé. Ne fie ma‘u ‘e he taha kotoa he lisi‘a e ouau sākalamēnití. Na‘e tokoní‘i au mo Lesa ‘e he ki‘i ngāue faingofuá ni ke fakalalakaka ‘a homa fatongia fakapēteliaké ‘i hono tokoní‘i e mēmipa taki taha homa fāmīlī ‘i he hala ‘o e fuakavá, ‘aki ha palani ngāue ma‘anautolu takitaha. Mahalo ko ha fakakaukau ‘eni ma‘au, ke fakahoko ‘aki ha ngaahi fealēlea‘aki fakafāmīlī, lēsoni efiāfi fakafāmīlī ‘i ‘apí, teuteu, pea a‘u pē ki he ngaahi fakaafe ki he ngaahi ouau mahu‘ingá.¹²

Koe‘uhí ko ha tokotaha siki mo snowboarder au, na‘á ku fiefa ‘i he ma‘u mētali siliva “miniti ‘e fá” ‘o ha tokotaha sipoti ‘Aositelēlia Siasi ko Toa‘ila Palaiti ‘i he fe‘auhi half-pipe. Na‘á ne tohoaki‘i e tokanga ‘a e

māmaní ‘i he meimei haohaoa ‘ene fe‘auhí ‘o faka‘osi ‘aki ha backside rodeo 720. Ka na‘e toe fakaholo-mamata ange mo fakafo ki he māmaní ‘a e founa na‘á ne ala atu ai ‘o fakahaa‘i ‘a e ‘ofa Faka-Kalaisí ki hono kaungā fe‘auhí. Na‘á ne fakatokanga ‘i ‘a e lotosi‘i e tokotaha snowboarder ‘Amelika ko Keli Kalake hili ia e kovi e ola ‘ene ‘uluaki lele ‘i he takai faka‘osi. Na‘e pehē ‘e Kalake, “Na‘á ne fá‘ofua kiate au peá ne puke au kae ‘oua kuó u fiemālie, pea mānava lelei. Ne lelei mo‘oni ke fá‘ofua mo ha kaungāme‘a.” Na‘e ma‘u ‘e Keli Kalake ‘a e mētali polonisé peá ne kau fakataha mo Toa‘ila ‘i he tu‘u‘anga ‘o e kau ikuná.

‘I hono faka‘eke‘eke ia fekau‘aki mo ‘ene anga‘ofa ki he tokotaha ‘oku fe‘auhi mo iá, ‘a ia ne mei mole ai ‘ene mētali silivá, na‘e pehē ‘e Toa‘ila, “Ko e tokotaha fe‘auhi au—‘oku ou fie ma‘u ke fai hoku lelei tahá—ka ‘oku ou toe fie ma‘u pē ke fai ‘e hoku kaungā fe‘auhí honau lelei tahá.”¹³

‘I hono manatu‘i ‘ení, ‘oku ‘i ai nai ha taha ‘okú ne fie ma‘u ho‘o fakalotolahí? Ha mēmipa ‘o e fāmīlī? Ha kaungāme‘a? Ha kaungā ako pe kaungā mēmipa ‘i he kōlomú? Te ke tokoní fēfē kiate kinautolu ‘i he‘enau miniti ‘e faá?

Si‘oku kaungāme‘a, ‘okú ke lolotonga fai ha fononga fakafiefa. ‘Okú ke lova hifo ‘i he kongā paipá pe lele‘anga saliotē fakahēheké, pea ‘e

faingata‘a ke fakahoko lelei e ngaahi me‘a ‘oku fie ma‘u lolotonga e lová. Kae manatu‘i, kuo fu‘u fuolua fau ho‘o teuteu ki aí. Ko ho‘o mōmeniti ‘eni ke faka‘ali‘ali aí. Ko ho‘o miniti ‘eni ‘e faá! Ko e taimí ‘eni!

‘Oku ou fakahaa‘i ‘eku loto falala mo‘oni ki he me‘a te mou malavá. ‘Okú ke kau fakataha mo e Fakamo‘uí ‘o e māmaní ‘i ho tafa‘akí. Kapau te ke fekumi ki He‘ene tokoní mo muimui ‘i He‘ene ngaahi fakahinohinó, ko e hā leva te ke toe tō aí?

‘Oku ou faka‘osi ‘aki ‘eku fakamo‘oni ki he tāpuaki ‘oku tau ma‘u mei he palōfita mo‘uí, Palesiteni Tōmasi S. Monisoni, pea mo Sisū Kalaisi mo ‘Ene fatongia ko hotau Fakamo‘uí mo e Huhu‘í, ‘i Hono huafa toputapú, ko Sisū Kalaisi, ‘ēmeni. ■

MA‘U‘ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, Christine Rappleye, “Mormons in the Olympics: 3 Medals for LDS Athletes at the Winter Games,” deseretnews.com/article/865597546/Mormons-in-the-Olympics-3-medals-for-LDS-athletes-at-the-Winter-Games.html.
2. Vakai, Christine Rappleye, “Mormons in the Olympics.”
3. Vakai, Sarah Petersen, “Noelle Pikus-Pace Wears LDS Young Women Necklace throughout Olympics,” deseretnews.com/article/865596771/Noelle-Pikus-Pace-wears-LDS-Young-Women-necklace-throughout-Olympics.html.
4. Vakai, Amy Donaldson, “Army, Faith Helped Push Mormon Bobsledder Chris Fogt to Olympic Success,” deseretnews.com/article/865597390/Army-faith-helped-push-Mormon-bobsledder-Chris-Fogt-to-Olympic-success.html.
5. ‘Alamā 34:32.
6. Vakai, 1 Kolinitō 9:24.
7. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 84:20.
8. Vakai, ‘Alamā 34:31–33.
9. Hepelū 12:1.
10. Jeffrey R. Holland, “Ko e Kau Ngāue ‘i he Ngoue Vainé,” *Liahona*, Mē 2012, 33.
11. Vakai, Sione 14:18.
12. David A. Bednar, ‘i ha fepōtalanoa‘aki mo e tokotaha fa‘u tohi.
13. Vidya Rao, “Snowboarder Kelly Clark: Hug from Competitor Helped Me Win Bronze,” today.com/sochi/snowboarder-kelly-clark-hug-competitor-helped-me-win-bronze-2D12108132.

Fai 'e 'Eletā David A. Bednar

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

Ke Nau Lava 'o Fua Faingofua 'Enau Kavengá

'Oku tokoni 'a e ngaahi kavenga makehe 'i he 'etau mo 'uí takitaha ke tau fakafalala ki he ngaahi ngāue mā'oni'oni, anga'ofa mo e 'alo'ofa 'a e Mīsaia Mā'oni'oni.

'Oku 'i ai ha'aku kaungāme'a mamae na'á ne tui pau 'i he ngaahi fuofua ta'u 'o 'ene nofomalí na'á ne fu'u fie ma'u mo hono fāmilí ha loli four-wheel-drive. Ne fakapapau'i 'e hono uai'fi na'e 'ikai ko ha me'a 'eni ia na'á ne fie ma'u ka ko ha holi 'ata'atā pē ki ha me'alele fo'ou. Ne kamata 'e ha fetalanoa'aki fakakata 'a e husepāniti mo e uai'fi ko 'ení 'ena fakakaukau ki he ngaahi lelei mo e kovi 'o hano fakatau e lolí.

"Ofa'anga, 'okú ta fie ma'u ha loli four-wheel-drive."

Na'e fehu'i 'e he uai'fi, "Ko e hā 'okú ke pehē ai 'okú ta fie ma'u ha loli fo'ou?"

Na'á ne tali 'a e fehu'i 'aki e me'a na'á ne pehē ko e tali lelei tahá: "Fēfē kapau te ta fie ma'u ha hu'akau ma'a 'eta fānaú lolotonga ha matangi lahi, pea ko e founa pē 'e lava ai ke u'a'u ki he falekoloá ko ha loli?"

Ne malimali 'a hono uai'fi peá ne tali ange, "Kapau te ta fakatau ha loli fo'ou, he 'ikai ha'ata pa'anga ke

fakatau 'aki ha hu'akau—ko ia ko e hā te ta hoha'a ai ke 'alu ki falekoloá lolotonga ha fakatamaki fakatu'upakē!"

Ne hoko atu 'ena fealea'aki 'i ha vaha'ataimi pea faifai 'o na fakakaukau ke fakatau e lolí. Hili ha taimi nounou mei hono fakatau 'o e me'alele fo'ou, ne faka'amu hoku kaungāme'a ke ne faka'ali'ali hono 'aonga 'o e lolí pea fakapapau'i e 'uhinga na'á ne fie ma'u ke fakatau ai iá. Ko ia na'á ne pehē ke ne tā pea fetuku mai ha fefie ki hona 'apí. Ko e fa'ahita'u fakatōlau 'eni 'o e ta'ú, pea kuo kamata tō e sinoú he mo'unga na'á ne faka'amu ke tā fefie aí. 'I he'ene faka'uli hake he tafa mo'ungá, ne faka'au ke toe loloto ange e sinoú. Ne fakatokanga 'i 'e hoku kaungāme'a ne fakatu'utāmaki e hekeheke 'a e halá, ka na'á ne hoko atu pē 'i he loto falala mo'oni ki he loli fo'ou.

Ko e fakamamahí he na'á ne fononga mama'o 'i he hala sinoú. 'I he'ene afe atu ki he feitu'u na'á ne fie tā fefie aí, ne 'ikai toe ngaue e lolí ia. Ne vilo kotoa e ngaahi va'e ia 'o e

loli fo'ou 'i he sinoú. Na'á ne fakatokanga 'i 'oku 'ikai ke ne 'ilo e me'a ke faí ke ne hao ai mei he tūkunga fakatu'utāmaki ko 'ení. Na'á ne mā pea hoha'a.

Ne pehē 'e hoku kaungāme'a, "He 'ikai te u nofo pē heni." Na'á ne hifo mei he me'alelé pea kamata ke tā e fefié. Na'á ne fakafonu e lolí 'aki e uta mamafá ni. Pea fakakaukau leva hoku kaungāme'a ke toe feinga ke faka'uli 'o mavahe mei he sinoú. 'I he'ene fakamo'ui e lolí pea kamata langá, ne kamata ke ne 'unu ki mu'a. Ne māmālie pe 'unu atu 'a e lolí mei he sinoú ki he halá. Ne faifai peá ne lava 'o foki ki 'api ko ha tangata fiefia mo loto fakatōkilalo.

Ko 'Etau Kavenga Fakafu'ituituí

'Oku ou lotua e tokoni 'a e Laumālie Mā'on'oni 'i he'eku fakamamafa 'i e

ngaahi lēsoni mahu'inga 'e lava 'o ako mei he talanoa ko 'eni 'o hoku kaurangāme'á, lolí pea mo e fefié. Ko e utá. Ko e uta fefié na'á ne 'omi 'a e mālohi na'á ne fie ma'u ke mavahe ai mei he sinou, 'o foki ki he halá pea 'unu atu ki mu'á. Ko e utá 'a e 'uhinga ne lava ai 'o foki ki hono fāmilí mo hono 'apí.

'Oku tau takitaha fuesia ha kavenga. 'Oku kau 'i he'etau kavenga fakafō'ituituí ha ngaahi fie ma'u mo e faingamālie, fatongia mo e ngaahi monū, mamahi mo e tāpuaki, mo e ngaahi fili pea mo e fakangatangata. 'E lava ke tokoni ha ongo fehu 'i 'i he'etau fa'a vakai 'i 'i he fa'a lotu 'a 'etau kavengá: "Oku 'omi nai 'e he kavenga 'oku ou fuesiá 'a e mālohi fakalaumālie te u malava ai ke u laka atu 'i he tui kia Kalaisi 'i he hala fāsi'i mo lausi'i pea ta'ofi ai 'a 'eku fakalalaka fakalaumālie? 'Oku hanga nai 'e he kavenga 'oku ou fuesiá 'o 'omi ha mālohi fakalaumālie fe'unga ke u lava 'o foki ki 'api ki he Tamai Hēvani?"

'Oku tau fa'a ma'u hala he taimi 'e ni'ihī 'o pehē ko e fiefiá 'a e 'ikai ha kavenga ke fuesiá. Ka ko e kongā mahu'inga ia 'o e palani 'o e fiefiá 'oku fie ma'u pea mahu'inga ai hono fuesia ha kavengá. Koe'uhí 'oku fie ma'u ke hanga 'e he'etau kavenga fakafō'ituituí 'o 'omi ha mālohi fakalaumālie, 'oku totonu ke tau tokanga ke 'oua na'a fuesia 'i he'etau mo'uí ha ngaahi me'a lelei ka 'oku 'ikai mahu'inga ke ne tohoaki'i mo 'ave ai 'etau tokangá mei he ngaahi me'a 'oku mahu'inga tahá.

Ko e Ivi Fakamālohia 'o e Fakalelei

Na'e folofola e Fakamo'uí:

"Ha'u kiate au 'a kimoutolu kotoa pē 'oku feinga mo mafasiá, pea te u foaki 'a e fiemālie kiate kimoutolu.

"To'o 'eku ha'amongá kiate kimoutolu, pea mou ako 'iate au; he 'oku ou angavaivai mo angamalū: pea te mou 'ilo ai 'a e fiemālie ki homou laumālie.

"He 'oku faingofua pē 'eku ha'amongá, pea 'oku ma'ama'a 'eku kavengá" (Mātiu 11:28–30).

Ko e ha'amongá ko ha 'akau 'oku fa'a ngāue 'aki ke ha'i fakataha ki ai ha ongo pulu pe ha ongo monumanu kehe ke na lava 'o toho fakataha ha kavenga. 'Oku 'ai 'e he ha'amongá 'a e ongo monumanū ke na tu'u 'o ngāue fakataha ke fakahoko ha ngāue.

Fakakaukau ki he fakaafe fakafō'ituitui makehe ko ia 'a e 'Eiki ke "to'o 'eku ha'amongá kiate kimoutolú." 'Oku hanga 'e he'etau fakahoko mo tauhi e ngaahi fuakava toputapú 'o ha'i kitautolu ki he 'Eiki ko Sisū Kalaisi. Ko hono mo'oní, 'oku fakaafe mai e Fakamo'uí ke tau falala pea ngāue fakataha mo Ia, neongo 'oku 'ikai tatau mo lava ke fakatatau 'etau ngāue lelei tahá ki He'ene ngāue. 'I he'etau falala pea ngāue fakataha mo Ia 'i he fononga 'o e matelié, ko e mo'oni 'oku faingofua pē 'a 'Ene ha'amongá pea ma'ama'a 'a 'Ene kavengá.

'Oku 'ikai pea 'oku 'ikai fie ma'u ke tau tuenoa. 'E lava ke tau fakalalaka 'i he'etau mo'uí 'aki ha tokoni fakalangī. Te tau malava 'o ma'u ha ivi pea mo "[ha mālohi 'oku mahulu ange 'i

ha'atautolú]" ("Eiki, Te u Muimui Atu," *Ngaahi Himí*, fika 127) 'i he Fakalelei 'a e Fakamo'uí. Hangē ko e folofola 'a e 'Eiki, "Ko ia, fai atu 'a [ho'omou] fonongá pea tuku ke fiefia 'a [ho'omou] lotó; he vakai, pea 'ilo ange, 'oku ou 'iate kimoua 'o a'u ki he ngata'angá" (T&F 100:12).

Fakakaukau ki he sīpinga 'i he Tohi 'a Molomoná 'i hono fakatanga 'i 'e 'Amulone 'a 'Alamā mo hono kakaí. Ne ongo mai e le'o 'o e 'Eiki ki he kau ākongá ni 'i honau faingata'a'ia: "Hanga hake homou 'ulú pea fiemālie, he 'oku ou 'ilo'i e fuakava kuo mou fai kiate aú; pea te u fuakava mo hoku kakaí pea fakahaofi 'a kinautolu mei he nofo pōpulá" (Mosaia 24:13).

Fakatokanga 'i 'a hono mahu'inga 'o e ngaahi fuakavá ki he talá'ofa ko ia 'o e fakahaofi. 'Oku fie ma'u 'a e ngaahi fuakava ko ia 'oku ma'u pea tauhi 'i he angatonú pea mo e ngaahi ouau ko ia 'oku fakahoko 'i he mafai totonu 'o e lakanga fakataula'eiki ki hono ma'u 'o e ngaahi tāpuaki kotoa 'oku lava ke ma'u 'i he Fakalelei 'a Sisū Kalaisi. He 'oku fakahaa'i 'i he ngaahi ouau 'o e lakanga fakataula'eiki, 'a e mālohi 'o e anga fakafō'itui ki he tangata mo e fefine 'i he kakanó, 'o kau ai 'a e ngaahi tāpuaki 'o e Fakalelei (vakai, T&F 84:20–21).

Fakamanatu 'i e folofola 'a e Fakamo'uí "He 'oku faingofua pē 'eku ha'amongá, pea 'oku ma'ama'a 'eku kavengá" (Mātiu 11:30) 'i he'etau fakakaukau ki he veesi hono hoko 'i he fakamatala kia 'Alamā mo hono kakaí.

"Pea te u fakama'ama'a foki 'a e ngaahi kavenga kuo hilifaki ki homou ngaahi umá, ke 'oua na'a mou ongo'i ia 'i homou tu'á" (Mosaia 24:14).

'Oku pehē 'e hotau tokolahi 'oku fokotu'u mai 'e he potufolofolá ni 'e faka'ohovale pea to'o fakafō'itui ha kavenga. Ka 'oku fakamatala 'i 'e he veesi hokó 'a e founga 'oku fakama'ama'a ai 'a e kavengá.

“Pea ko ‘eni na’e hoko ‘o pehē na’e fakama’ama’a ‘a e ngaahi kavenga ‘a ia na’e hilifaki kia ‘Alamā mo hono kāingá; ‘io, *na’e fakamālohi ‘a kinautolu’e he ‘Eikí* koe’uhi ke nau lava ‘o fua faingofua ‘a ‘enau ngaahi kavengá, pea nau fakaongoongo ‘i he fiefia mo e fa’a kātaki ki he finangalo kotoa pē ‘o e ‘Eikí” (Mosaia 24:15; toki tānaki atu hono fakamamafa’i).

Ne ‘ikai to’o he taimi pē ko iá ‘a e ngaahi polé mo e faingata’á mei he kakaí. Ka na’e fakamālohia ‘a ‘Alamā mo hono kau muimuí, pea ‘i he lahi ange honau fakaiviá ne ma’ama’a ange ‘enau kavengá. Ne fakaivia e kakai lelei ni ‘e he Fakalelei ke *ngāue* ko e kau tamai-o’eiki (vakai, T&F 58:26–29) pea fepaki mo honau tūkungá. Pea ne tataki ‘a ‘Alamā mo hono kakaí “‘i he mafimafi ‘o e ‘Eikí” (Ngaahi Lea ‘a Molomona 1:14; Mosaia 9:17; 10:10; ‘Alamā 20:4), ‘o nau hao ki he fonua ko Seilahemalá.

‘Oku ‘ikai ngata pē ‘i hono ikuna ‘i ‘e he Fakalelei ‘a Kalaisi ‘a e ngaahi nunu’a ‘o e Hinga ‘a ‘Ātamá pea lava ai ke fakamolemole ‘i ‘etau ngaahi

angahalá mo e maumafono fakafoituituí, ka ‘oku toe malava foki ‘e He’ene Fakalelei ‘o fakaivia kitautolu ke fai lelei pea hoko ‘o lelei ange ‘i ha ngaahi founa ‘oku mahulu atu ‘i he me’a te tau malava ‘i he matelié. ‘Oku ‘ilo ‘e hotau tokolahi ko e taimi ko ia ‘oku tau fai ai ha me’a ‘oku halá, ‘oku tau fie ma’u ha tokoni ke ikuna ‘i ‘a e ngaahi nunu’a ‘o e angahalá ‘i he’etau mo’uí, kuo ‘ai ‘e he Fakamo’uí ke tau malava ‘o ma’a ‘o fakafou ‘i Hono mālohi huhu’i. Ka ‘oku mahino nai kiate kitautolu ko e Fakalelei ‘oku ma’á e kakai tangata mo fefine faivelenga ‘oku talangofuá, tāú mo feinga ke toe lelei ange mo ngāue faivelenga angé? ‘Oku ou fifili pe ‘oku tau ‘ilo ‘i kakato ‘a e tafa’aki ko ‘eni ‘o e ivi fakamālohia ‘o e Fakalelei ‘i he’etau mo’uí pea tau ma’u hala ‘o pehē kuo pau ke tau fuesia toko taha pē ‘etau kavengá—‘i he lototo’a, loto lahi, mapule ‘i kitá pea mo e fakangatangata ‘o e me’a ‘oku tau malavá.

Ko e me’a kehe ke ‘ilo ‘i ne hā’ele mai ‘a Sīsū Kalaisi ki māmani ke *pekia*

ma’atautolu. Ka ‘oku totonu foki ke tau mahu’inga’ia ‘i he finangalo ‘a e ‘Eikí ke *fakaake* kitautolu ‘o fakafou ‘i He’ene Fakalelei pea ‘i he ivi ‘o e Laumālie Mā’oni’oni—‘o ‘ikai ngata pē ‘i hono tataki kitautolú kae toe ‘omi ha mālohi mo ha fakamo’ui kiate kitautolu.

‘Oku Tokoni ‘i ‘e he Fakamo’uí ‘a Hono Kakaí

‘Oku fakamatala ‘a ‘Alamā ki he ‘uhinga mo e founa ‘oku lava ai e Fakamo’uí ‘o fakaivia kitautolú:

“Pea te ne hā’ele atu, ‘o kātaki ‘i ‘a e ngaahi mamahi mo e ngaahi faingata’á pea mo e ngaahi ‘ahi’ahi kehekehe kotoa pē; pea ‘e fai ‘eni koe’uhi ke lava ‘o fakamo’oni ‘i ‘a e folofolá ‘a ia ‘oku pehē te ne to’o kiate ia ‘a e ngaahi mamahi mo e ngaahi mahaki ‘oku mo’ua ai hono kakaí.

“Pea te ne to’o kiate ia ‘a e maté, koe’uhi ke ne vete ‘a e ngaahi ha ‘i ‘o e maté ‘a ia ‘oku ha’iha ‘i ‘a hono kakaí; pea te ne to’o kiate ia ‘a honau ngaahi vaivaí, koe’uhi ke fonu hono lotó ‘i he ‘alo’ofa, ‘o fakatatau ki he kakanó, koe’uhi ke ne ‘afio ‘i ‘o fakatatau ki he kakanó ‘a e founa ke tokoni ‘i ai ‘a hono kakaí ‘o fakatatau ki honau ngaahi vaivaí” (‘Alamā 7:11–12).

Ko ia, ne ‘ikai mamahi pē ‘a e Fakamo’uí koe’uhí pē ko ‘etau ngaahi angahalá mo e angakoví—ka koe’uhí foki ko ‘etau mamahi fakaesinó mo e faingata’á iá, vaivaí mo e tōnounou, ‘etau loto ilifiá mo e hoha’á, siva e ‘amanakí mo e loto fo’í, me’a ‘oku tau faka’ise’isa mo fakatomala aí, ‘etau loto mamahí mo e loto hoha’á, ngaahi fakamaau ta’e totonu mo ‘ikai potupotutatau ‘oku tau a’usiá pea mo e ngaahi faingata’á ia fakaeloto ‘oku hoko mai kiate kitautolú.

‘Oku ‘ikai ha mamahi’ia fakae-sino, kafo fakalaumālie, faingata’á ia ‘o e lotó pe loto mamahi, mahaki pe vaivai te tau fehangahangai mo ia ‘i he

matelié ne te'eki ai tomu'a a'usia 'e he Fakamo'uí. Mahalo pē 'i ha momeniti 'o e loto-fo'í te tau kaila ai 'o pehē, "Oku 'ikai 'ilo'i ia 'e ha taha. 'Oku 'ikai mahino ia ki ha taha." Ka 'oku 'afio'i mo mahino lelei ia ki he 'Alo 'o e 'Otuá he na'á Ne tomu'a ongo'i pea fuesia 'etau ngaahi kavenga fakafō'ituituí. Pea koe'uhí ko 'Ene feilaulau ta'efakangatangata mo ta'engatá (vakai, 'Alamā 34:14), 'oku mahino lelei kiate Ia pea lava ke mafao mai Hono to'ukupu 'alo'ofá kiate kitautolu. Te Ne lava 'o ala atu, ue'i, tokoni'i, fakamo'uí, pea fakamālohia kitautolu ke tau lava 'o fai ha me'a lahi ange he me'a te tau malavá pea tokoni'i kitautolu ke tau lava 'o fai ha me'a he 'ikai ke tau teitei lava 'o fai kapau te tau fakafalala 'ata'atā pē ki hotau mālohí. Ko e mo'oni 'oku faingofua 'a 'Ene ha'amongá pea ma'ama'a 'a 'Ene kavengá.

Ko ha Fakaafe, Tala'ofa mo ha Fakamo'oni

'Oku ou fakaafe'i kimoutolu ke ako, lotu, fakalaulauloto pea feinga ke ako lahi ange ki he Fakalelei 'a e Fakamo'uí 'i ho'o vakai'i ho'o kavenga fakafō'ituituí. 'Oku lahi e ngaahi me'a fekau'aki mo e Fakalelei he 'ikai mahino ki hotau 'atamai fakamatelié. Ka 'oku lahi e ngaahi kongá 'o e Fakalelei te tau lava pea 'oku totonu ke tau ma'u ha mahino ki ai.

Ne hoko e uta fefie hoku kaungā-me'á ko ha me'a ke ne fakahaofi 'a 'ene mo'uí. Ne 'ikai mei lava 'e he loli ne 'ikai ha'ane utá 'o lele 'i he sinou, neongo ko e four-wheel drive. Ne fie ma'u ha uta mamafa kae lava ke ma'u e mālohi ke ngaué.

Na'e fie ma'u 'a e utá. Ko e utá na'e malava ai hoku kaungāme'á ke hao, foki ki he halá, vilitaki atu ki mu'a, pea foki ki hono fāmilí.

'Oku tokoni 'a e ngaahi kavenga makehe 'i he'etau mo'uí takitaha ke tau fakafalala ki he ngaahi ngāue mā'oni'oni, anga'ofa mo e 'alo'ofa 'a e Misaia Mā'oni'oní (vakai, 2 Nifai 2:8). 'Oku ou fakamo'oni mo palōmesi 'e tokoni'i kitautolu 'e he Fakamo'uí ke tau lava 'o fua faingofua 'etau ngaahi kavengá (vakai, Mosaia 24:15). 'I hono ha'i fakataha kitautolu kiate Ia 'i he ngaahi fuakava toputapú mo ma'u e mālohi fakaiuia ko ia 'o 'Ene Fakalelei 'i he'etau mo'uí, 'e lahi ange feinga ke mahino pea mo'uí 'o fakatatau mo Hono finangaló. Te tau lotua foki ha mālohi ke ako mei he, liliu, pe tali hotau tūkungá kae 'ikai lotu ta'etuku ki he 'Otuá ke liliu hotau tūkungá 'o fakatatau mo hotau lotó. Te tau hoko ko e kau fakafofonga 'oku

ngāue kae 'ikai ko ha ngaahi me'a 'oku ngāue'i (vakai, 2 Nifai 2:14). 'E tāpuaki'i kitautolu 'aki ha mālohi fakalaumālie.

Fakatauange ke tau takitaha fai pea hoko 'o lelei ange 'i he Fakalelei 'a e Fakamo'uí. Ko e 'aho 6 'eni 'o 'Epeleli. 'Oku tau 'ilo 'i he fakahā ko e 'aho totonu 'eni ne 'alo'i ai 'a e Fakamo'uí. Ko e 'aho 6 'o 'Epeleli foki ne fokotu'u ai e Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní. (Vakai, T&F 20:1; Harold B. Lee, "Strengthen the Stakes of Zion," *Ensign*, July 1973, 2; Spencer W. Kimball, "Why Call Me Lord, Lord, and Do Not the Things Which I Say?" *Ensign*, May 1975, 4; Spencer W. Kimball, "Remarks and Dedication of the Fayette, New York, Buildings," *Ensign*, May 1980, 54; *Discourses of President Gordon B. Hinckley, Volume 1: 1995–1999* [2005], 409.) 'I he 'aho Sāpate makehe mo toputapú ni, 'oku ou fakahaa'i 'a 'eku fakamo'oni ko Sīsū ko e Kalaisi hotau Huhu'í. 'Okú Ne mo'uí pea te Ne fakama'a, fakamo'uí, tatakí, malu'i mo fakamālohia kitautolu. 'Oku ou fakamo'oni fiefia ki he ngaahi me'a ni 'i he huafa toputapu 'o Sīsū Kalaisi, 'ēmeni. ■

Fai 'e Palesiteni Thomas S. Monson

'Ofá—ko e 'Elito 'o e Ongoongoleleí

He 'ikai ke tau lava 'o 'ofa mo'oni 'i he 'Otuá kapau 'oku 'ikai ke tau 'ofa 'i hotau kaungā fononga he mo'ui fakamatelié.

Ehoku kāinga 'ofeina, ko e taimi na'e ngāue ai hotau Fakamo'uí he lotolotonga 'o e kakaí, na'e fehu'i kiate Ia 'e ha loea, "Eiki, ko e fekau fē 'i he fonó 'oku lahi?"

'Oku lekooti 'e Mātiu 'a e tali 'a Sīsuú:

"Ke ke 'ofa ki [he 'Eiki] ko ho 'Otuá 'aki ho laumālié kotoa, mo ho'o mo'uí kotoa, mo ho lotó kotoa.

"Ko e 'uluaki pea ko e lahi ia 'o e fekauú.

"Pea ko hono ua 'oku tatau mo iá, Ke ke 'ofa ki ho kaungā'apí 'o hangē pē ko koé."¹

'Oku faka'osi 'e Ma'ake 'a e fakamatalá 'aki e folofola 'a e Fakamo'uí: "Oku 'ikai ha fekau 'e lahi hake ['i] he ongo fekauú ni."²

He 'ikai ke tau lava 'o 'ofa mo'oni 'i he 'Otuá kapau 'oku 'ikai ke tau 'ofa 'i hotau kaungā fononga he mo'ui fakamatelié. Ko e me'a tatau pē, he 'ikai ke tau lava 'o 'ofa kakato 'i hotau kāingā kapau 'oku 'ikai ke tau 'ofa 'i he 'Otuá, ko e Tamai kiate kitautolú kotoa. 'Oku talamai 'e he 'Aposetolo ko Sioné, "Pea ko e fekauú ni 'oku tau ma'u meiate Ia, Ko ia ia 'oku 'ofa ki he 'Otuá ke 'ofa foki ia ki hono tokouá."³ Ko e fānau fakalaumālie kotoa

kitautolu 'a 'etau Tamai Hēvani pea, 'i he'ene peheé, ko e ngaahi tokoua mo e tuofāfine. 'I he'etau manatu 'i 'ení, 'e faka'au 'o faingofua ange 'a e 'ofa 'i he fānau kotoa 'a e 'Otuá.

Ko hono mo'oni, ko e 'ofá ko e 'elito mo'oni ia 'o e ongoongoleleí pea ko Sīsū Kalaisi hotau Fa'ifa'itaki'angá. Na'e hoko 'Ene mo'uí ko ha tukufakaholo 'o e 'ofá. Na'á Ne fakamo'uí 'a e mahakí, hiki hake e li'ekina pea fakahaofi 'a e angahalá. Ko e faka'osí na'e to'o 'ene mo'uí 'e he kakai 'itá. Ka 'oku kei ongona mai pē mei he mo'unga ko Kolokotá 'a e ngaahi lea: "Tamai, fakamolemole 'i 'a kinautolu; he 'oku 'ikai te nau 'ilo 'a ia 'oku nau fai"⁴—ko e fakafōtunga fungani 'i he mo'ui fakamatelié 'o e ongo 'i 'ofá mo e 'ofá.

'Oku lahi ha ngaahi 'ulungaanga 'oku hāsino ai 'a e 'ofá, hangē ko e manava'ofá, fa'a kātakí, ta'e-siokitá, loto mahinó, mo e fa'a fakamolemolé. 'I he'etau ngaahi feohí kotoa, 'e tokoni 'eni mo ha ngaahi 'ulungaanga lelei kehe ke hā mahino 'a e 'ofa 'i hotau lotó.

'Oku angamaheni ke hā 'etau 'ofá 'i he'etau fengāue'aki faka'ahó. Ko e founa mahu'inga tahá ke fakatokanga 'i si'a fie ma'u 'a ha taha pea

tokoni. Kuó u mahu'inga ia ma'u pē 'i ha ongo na'e fakamatala 'i 'i ha maau nounou:

*Kuó u tangi 'i he poó
Ko e nounou 'eku sió
Pea 'ikai ke u tokoni ki ha taha fie
ma'u tokoní;
Ka kuo te'eki ai ha taimí
Te u fakame'apango 'ia aí
'I he lahi 'o 'eku angaleleí.⁵*

Na'e toki fakahā mai kiate au kimuí ni ha sippinga ongo 'o e 'alo'ofá—ko e taha na'e ta'e'iloa hono ngaahi olá. Ko e ta'u 1933 'eni, pea koe'uhí ko e Tō-lalo Faka'ekonōmiká, ne si'isi'i e ngaahi faingamālie ngāue. Ko e feitu'ú ko e tafa'aki fakahahake 'o e 'Tunaiteti Siteití. Na'e toki 'osi pē 'a 'Ailini Paseka mei he ako mā'olungá. Hili ha'ane kumi ngāue 'i ha taimi lōloa, na'e fāifai pea ma'u ha'ane ngāue 'i ha fale tuitui valá ko ha taha tuitui. Na'e totongi 'a e kau ngāue tuituí 'o fakatatau mo e lahi 'o e ngaahi vala na'a nau tuitui faka'aho totonu mo kakató. Ko e lahi ange 'o e vala na'a nau tuituí, ko e lahi ange ia honou totongí.

'I ha 'aho 'e taha, hili pē 'ene toki kamata ngāue he fale tuituí, na'e fehangahangai 'a 'Ailini mo ha founa ngāue na'e puputu'u ai mo ta'e-fiemālie. Na'e tangutu 'i he'ene mīsini tuituí 'o feinga ke vete matatuitui 'o e me'a na'e ngāue aí. Na'e hangē ne 'ikai ha taha ai ke tokoni ki ai, he ko e toenga kotoa 'o e kau tuituí na'a nau fakavavevave ke lahi taha e ngaahi vala ne nau tuituí. Ne ongo 'i li'ekina 'a 'Ailini pea mole e 'amanakí. Na'á ne tangi fakalongolongo pē.

Na'e hanga mai mei he tafa'aki 'e taha 'o 'Ailini 'a Pānisi Maka. Ko ha taha tuitui na'e motu'a mo taukei ange. 'I he'ene sio ki he mamahi 'a 'Ailini, na'e tuku leva 'e Pānisi 'ene ngāue kae 'alu ki he tafa'aki 'o 'Ailini,

‘o fakahinohino i fakalelei mo tokoni i ia. Na’e nofo ai kae ‘oua kuo ma’u ‘e ‘Ailini ha lotofalala mo lava ke faka’osi lelei ‘ene tuituí. Na’e toki foki leva ‘a Pānisi ki he’ene misini tuituí, kuo mole e faingamālie na’á ne mei fakakakato ai ki he lahi taha na’á ne mei lavá ha ngaahi vala, kapau ne ‘ikai ‘ene ‘alu ‘o tokoní.

Na’e hoko ‘a Pānisi mo ‘Ailini ko ha ongo kaungāme’a fuoloa, tu’unga i he ki’i tō’onga anga’ofa ko ‘ení. Na’e a’u pē ‘o na takitaha mali mo ‘i ai ‘ena fānau. ‘I he ta’u 1950 tupú, na’e foaki ‘e Pānisi, ko ha mēmipa ‘o e Siasí, ha tatau ‘o e Tohi ‘a Molomoná kia ‘Ailini mo hono fāmíli. Na’e papitaiso ‘a ‘Ailini mo hono husepānití mo e fānaú ko e kau mēmipa ‘o e Siasí i he 1960. Na’e toki sila i kinautolu kimui ange i he tempale mā’oni’oni ‘o e ‘Otuá.

Tu’unga i he ‘ofa na’e fakahaa i ‘e Pānisi i he’ene feilaulau ke tokoni i ha taha na’e ‘ikai ke ne ‘ilo’i ka na’e faingata’a ia mo fie ma’u tokoní, kuo ma’u ai heni ‘e ha ni’ihi tokolahi, ‘oku lolotonga mo’ui pe kuo pekia, ‘a e fiefia i he ngaahi ouau fakamo’ui ‘o e ongoongolelei.

‘Oku foaki mai i he ‘aho kotoa ‘o ‘etau mo’uí ha ngaahi faingamālie ke

fakahaa i ha ‘ofa mo ha anga’ofa kiate kinautolu ‘oku tau feohí. Na’e pehē ‘e Palesiteni Sipenisā W. Kimipolo: “[Kuo pau ke tau manatu’i ‘a e kakai mate-lie ‘oku tau fetaulaki mo kinautolu i he feitu’u tau’anga me’alelé, ngaahi ‘ōfisi, ‘eleveitá, mo ha ngaahi feitu’u kehe pē, ko e kongā kinautolu ‘o e fa’ahinga ‘o e tangatá kuo tuku mai ‘e he ‘Otuá ke tau ‘ofa’i mo tokoni’i. ‘E si’i ha’ane lelei kiate kinautolu ke tau lea ki he tu’unga fakatokoua ‘o e fa’ahinga ‘o e tangatá kapau he ‘ikai ke tau lau kinautolu ‘oku tau feohí ko e ngaahi tokoua mo e tuofāfine.]”⁶

Ko e taimi lahi ‘oku hoko fakafokifā ai hotau ngaahi faingamālie ke fakahaa i ‘etau ‘ofá. Na’e hā e sīpinga ‘o e fa’ahinga faingamālie peheé i ha nusipepa i ‘Okatopa 1981. Na’á ku mālie’ia i he ‘ofa mo e manava’ofa na’e fakamatala i a’i peá u tauhi ai e kongā ko iá i he’eku failé ‘o laka hake he ta’u ‘e 30.

‘Oku pehē ‘e he fakamatalá na’e puna hangatonu ha Vakapuna ‘Alasikā mei ‘Engikulasi, ‘Alasikā ki Siato, Uāsingatoní—ko ha puna na’e toko 150 ai e kau pāsésé—na’e afe’i ia ki ha kolo tuku’uta i ‘Alasikā ke ‘ave ha ki’i tamasi’i lavea lahi. Na’e motu ha

fo’i kālava i he nima ‘o e ki’i tamasi’i ta’u uá i ha’ane tō i ha kongā sio’ata lolotonga ha’ane va’inga ofi pē ki honau ‘apí. Na’e maile ‘e 450 (kilomita ‘e 725) ‘a e koló ki he fakatonga ‘o ‘Engikulasi pea na’e ‘ikai ke i he halanga ia ‘o e vaká. Neongo ia, ne fai ‘e he kau ngāue fakafaito’o i he feitu’u ko iá ha kole vavale ki ha tokoni, pea afe’i leva ai ‘a e vaká ke fakaheka mai ‘a e ki’i tamasi’i ‘o ‘ave ki Siato ke lava ‘o faito’o ai i ha falemahaki.

Ko e taimi na’e tū’uta ai ‘a e vaká ofi ki he ki’i kolo tuku’utá ni, ne fakahā ‘e he kau ngāue fakafaito’o ki he pailaté na’e fānoa lahi ‘a e totó i he ki’i tamasi’i he ‘ikai mo’ui ia ‘o a’u ki Siato. Ne fai leva ha tu’utu’uni ke toe puna i ha maile ‘e 200 kehe (kilomita ‘e 320) ki Sinoa i ‘Alasikā, ko e kolo lahi ofi tahá ia ‘oku i ai ha falemahaki.

Hili hono ‘ave ‘o e ki’i tamasi’i ki Siuno, ‘Alasikaá, ne hoko atu leva ‘a e puná ki Siato, kuo lauhoua ‘ene tōmuí. Na’e ‘ikai ke lāunga ha taha he kau pāsésé, neongo ko honau tokolahi te nau tōmui he’enua ‘apoinimení mo e fetongi vaká. Ko hono mo’oni, i he fakalau atu e taimí, na’a nau tātānaki ha pa’anga, ‘o ma’u ai ha pa’anga lahi ma’á e ki’i tamasi’i mo hono fāmíli.

‘I he ‘amanaki tū’uta ‘a e vaká ki Siató, na’e mavava ‘a e kau pāsésé i he fakaongo mai ‘e he pailaté kuó ne ma’u ha fakamatala he letioó ‘e sai pē ‘a e ki’i tamasi’i.⁷

‘Oku ha’u ki he’eku fakakaukáu e ngaahi lea ‘o e folofolá: “Ko e manava’ofá ‘a e ‘ofa haohaoa ‘a Kalaisí, . . . pea ko ia ia ‘e ‘ilo’i ‘okú ne ma’u ia i he ‘aho faka’osí, ‘e lelei ia kiate ia.”⁸

Kāinga, ko e ni’ihi ‘o hotau ngaahi faingamālie lelei taha ke fakahaa i ai ‘etau ‘ofá, ‘e hoko ia i he lotofale ‘o hotau ngaahi ‘apí. ‘Oku totonu ke hoko ‘a e ‘ofá ko e mafu ia ‘o e mo’ui fakafāmíli, ka ko e taimi ‘e ni’ihi ‘oku ‘ikai. ‘E lava pē ke tōtu’a ‘a e

ta'e-katakí, tōtu'a e felāuakí, tōtu'a 'a e keé, tōtu'a mo e lo'imatá. 'I he tangi-laulau 'a Palesitēni Kōtoni B. Hingikeli: "[Ko e hā 'oku hoko ai kinautolu 'oku tau 'ofa taha a'í ko e tāketi 'o 'etau ngaahi lea kakahā? Ko e hā 'oku tau fā'a lea ai he taimi 'e ni'ihi 'o hangē ha ngaahi hele fufū 'okú ne tui'i 'a e lotó?]" Mahalo 'e kehekehe 'a e tali ki he ngaahi fehu'i ko 'ení kiate kitautolu taki taha, ka ko hono faka'osingá 'oku 'ikai mahu'inga e ngaahi 'uhingá. Kapau te tau tauhi 'a e fekau ke fe'ofa'akí, kuo pau ke tau feangalelei 'aki mo fefaka'apa'apa'aki.

'Oku mo'oni 'e 'i ai pē taimi 'e fie ma'u ai ke fakahoko 'a e fakatonutonú. Neongo ia, tau manatu'i, 'a e fale'i 'oku 'i he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá—ko e taimi 'oku fie ma'u ai ke tau valoki'i ha tahá, ke tau fakahā kimui ange ha 'ofa lahi ange kiate ia.¹⁰

'Oku ou fakatauange te tau feinga ma'u pē ke faka'atu'i mo ongo'i ngofua 'a e ngaahi fakakaukau mo e ngaahi ongo pea mo e ngaahi tūkunga 'o kinautolu 'oku tau feohí. 'Oua na'a tau fakamaa'i pe tukuhifo'i. Ka, ke tau manava'ofa mo fakatupu loto lahi.

Kuo pau ke tau tokanga ke 'oua na'a tau maumau'i e lotofalala 'a ha taha 'i ha'atau lea pe tō'onga ta'e-tokanga.

'Oku totonu ke fetākinima 'a e fa'a fakamolemolé mo e 'ofá. 'E lava ke hoko 'i hotau ngaahi fāmilí, pea mo hotau kaungāme'á foki ha loto lavea mo ha ta'efelotoi. Ka, 'oku 'ikai hano fu'u mahu'inga 'o'ona pe ko e hā 'a e palopalemá. 'Oku 'ikai tonu ke tuku ke ne maumau'i, ke hōloa, pea fakaiku 'o 'auha. 'Oku hanga 'e he tukuaki'i 'o fakaava 'a e matakafó. Ko e fa'a fakamolemolé pē 'okú ne fakamo'uí.

Na'á ku talanoa mo ha fefine hoihoifua ne toki mālōloó ni atu, 'i ha 'aho 'e taha pea faka'ohovale 'ene fakamatala mai 'ene ngaahi faka'ise'isá. Na'á ne fakamatala ki ha me'a na'e hoko 'i he ngaahi ta'u lahi kimu'á pea na'e kau ai ha taha faama ko e kaungā'api, ne hoko 'i ha taimi ko ha kaungāme'a lelei ka na'á na

feta'emahino'aki ai mo hono husepā-nití 'i ha ngaahi me'a lahi. Na'e kole ange 'e he taha fāmá 'i ha 'aho 'e taha pe 'e lava 'o kolosi atu 'i hono kelekelé ki he'ene fāmá. Na'e ki'i ta'ofi he taimi ko 'ení 'ene fakamatalá, pea na'á ne pehē mai 'i ha le'o tetetete, "Misa Monisoni, na'e te'eki ke u tuku ke kolosi tu'o taha 'i homa kelekelé ka na'á ku fie ma'u ke takai lōloa hake ki hono 'apí. Na'á ku hala, pea 'oku ou faka'ise'isa ai. Kuo mālōlō ia kae pehē ange mai ne u lava 'o tala-ange, "Fakamolemole atu.' Pehē ange mai ne toe ma'u haku faingamālie ke anga'ofa."

'I he'eku fanongo ki a'í, na'e ha'u ki he'eku fakakaukau ha lea fakamamahi 'a Sione Kilifi Uite: "I he ngaahi lea fakamamahi kotoa 'a e 'elelō pe pení, ko e fakamamahi tahá 'eni: 'Na'e mei lava pē ke peheni!'"¹¹ Kāinga, 'i he'etau fe'ofa'aki mo faka'atu'i 'i he 'ofá, te tau hao ai mei he fa'ahinga faka'ise'isa peheé.

'Oku fakahaa'i 'a e 'ofá 'i ha ngaahi founa 'iloa lahi: 'i ha malimali, ta'a-ta'alo, lea 'ofa, pe fakahikihiki. 'Oku 'i ai ha founa kehe 'oku fakapulipuli ange, hangē ko e mahu'inga'ia 'i ha ngaahi 'ekitiviti 'a ha taha, ako'i ha tefito'i mo'oni 'i he anga'ofa mo e fa'a kātakí, 'a'ahi ki ha taha 'oku puke pe nofo ma'u pē 'i 'api. 'E lava 'e he ngaahi lea mo e tō'onga ko 'ení, pea mo ha ngaahi founa lahi kehe, 'o fakahaa'i 'a e 'ofá.

Na'e tui 'a Teili Kānani, ko ha taha fa'u tohi mo lea 'iloa 'i 'Amelika, 'oku 'i he tangata pe fefine taki taha 'a e "mālohi ke fakalahi 'a e fiefia 'o e māmaní 'aki ha'ane fai ha ngaahi lea

Viena, 'Aositulia

Fai 'e Palesiteni Boyd K. Packer

Palesiteni 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

sī'i 'o e fakahounga'i mo'oní ki ha taha 'oku ta'elata pe loto fo'i." Na'á ne pehē, "Mahalo 'e ngalo 'iate koe 'apongipongi 'a e ngaahi lea 'ofa 'oku ke fai he 'aho ní, ka 'e lava ke fakamahu'inga'i ia 'e he taha na'á ne ma'ú 'i he kotoa 'ene mo'uí."¹²

'Ofa ke tau kamata he taimí ni, 'i he 'ahó ni, ke fakahaa'i ha 'ofa ki he kotoa 'o e fānau 'a e 'Otuá, tatau ai pē pe ko e kau mēmipa hotau fāmilí, hotau kaungāme'á, hotau ngaahi mahení, pe sola faka'aufuli. 'I he'etau 'ā hake he pongipongi kotoa pē, tau fakapaau'i ke tau tali 'aki e 'ofa mo e anga'ofa ha fa'ahinga me'a pē te tau fetaulaki mo ia.

Kāinga, 'oku mahulu atu e 'ofa 'a e 'Otuá kiate kitautolú 'i he me'a 'oku tau mākupusí. Na'á Ne fekau'i mai Hono 'Aló tu'unga 'i he 'ofa ko 'ení, koe'uhí ke tau lava 'o ma'u 'a e mo'ui ta'engatá. 'I he mahino kiate kitautolu 'a e me'a'ofa ta'e-fakatataú ni, 'e fakafonu hotau lotó 'aki e 'ofa ki he'etau Tamai Tā'engatá, ki hotau Fakamo'uí, pea mo e fa'ahinga kotoa 'o e tangatá. 'Oku ou fakatauange mo'oni 'e hoko 'eni, 'i he huafa toputapu 'o Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Mātiu 22:36–39.
2. Ma'ake 12:31.
3. 1 Sione 4:21.
4. Luke 23:34.
5. 'Ikai 'ilo e tokotaha fa'u tohí, 'i he Richard L. Evans, "The Quality of Kindness," *Improvement Era*, May 1960, 340.
6. *The Teachings of Spencer W. Kimball*, ed. Edward L. Kimball (1982), 483.
7. Vakai, "Injured Boy Flown to Safety," *Daily Sitka Sentinel* (Alaska), Oct. 22, 1981.
8. Molonai 7:47.
9. Gordon B. Hinckley, "Let Love Be the Lodestar of Your Life," *Ensign*, May 1989, 67.
10. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 121:43.
11. "Maud Muller," 'i he *The Complete Poetical Works of John Greenleaf Whittier* (1878), 206; toki tånaki atu hono fakamamafa'í.
12. Dale Carnegie, hangē ko 'ení 'i he, Larry Chang, *Wisdom for the Soul* (2006), 54.

Ko e Fakamo'oni

'Oku ou fie vahevahe mo kimoutolu 'a e ngaahi mo'oni ko ia 'oku mahu'inga taha ke 'iló.

Oku hanga 'e he taimi 'o e taú pe ta'epaú 'o 'ai ke toe lelei ange 'etau tukutaha e tokangá ki he ngaahi me'a 'oku mahu'inga tahá.

Ne hoko e Tau Lahi 'a Māmani Hono II ko ha taimi 'o e fakalaumālie kiate au. Ne u mavahe mei hoku 'api 'i Pilikihami Siti, 'Iutā mo ha fakamo'oni sī'isi'i pea ongo'i ha fie ma'u ha me'a lahi ange. Ne fakaofi kotoa atu 'emau kalasí 'i ha ngaahi uike ke 'i ha feitu'u 'oku fai ai e taú. Lolotonga 'eku ngāue fakakautau 'i Ie Shima, 'i he fakatokelau 'o 'Okinaua, 'i Siapaní, ne u fefa'uhi mo e veiveiuá mo e ta'epaú. Na'á ku fie ma'u ha fakamo'oni fakatautaha ki he ongoongoleleí. Na'á ku fie *'ilo'i ia!*

'I ha pō ta'emanonga 'e taha ne u 'alu ai mei hoku tēnití 'o hū ki ha toitoi'anga ne fa'ufa'u 'aki ha ngaahi talamu lolo kālani 'e 50 ne fakafonu 'one'one 'o fokotu'utu'u ki 'olunga ke hoko ko ha nofo'anga. Ne 'ikai ha 'ato ko ia ne u totolo ki loto, vakai hake ki he langi fetu'u'ía peá u tū-'ulutui ke lotu.

Ne hoko mai ia he lolotonga 'eku lotú. He 'ikai ke u lava 'o fakamatala'i atu e me'a ne hokó neongo 'eku loto ke fai iá. He 'ikai te u lava ke

fakamatala'i lelei ia, ka 'oku hā mahino ia he 'ahó ni 'o hangē pē ko e pō ko ia 'i he ta'u 'e 65 tupu kuohilí. Ne u 'ilo'i 'e hoko ia ko ha fakahā fakatautaha mo fakafo'ituitui. Ne faifai peá u 'ilo'i 'iate au pē. Ne u *'ilo'i* pau ia, he na'e foaki ia kiate au. Hili ha ki'i taimi, ne u toe totolo mai mei he toitoi'anga 'o lue, pea foki fiefia ki hoku mo-hengá. Ne u ongo'i ha fiefia mo ha ofo lahi 'i he toenga 'o e pō ko iá.

Ne 'ikai ke u fakakaukau ko ha tokotaha makehe au, ne u fakakaukau kapau 'oku lava ke hoko ha me'a peheni kiate au, 'e lava ke hoko ia ki ha taha pē. 'Oku ou kei tui pehē pē. 'I he ngaahi ta'u ne hoko aí, kuo mahino kiate au ko e fa'ahinga a'usia peheé 'oku hoko ia ko ha maama pea mo ha kavenga 'i he taimi tatau.

'Oku ou fie vahevahe mo kimoutolu 'a e ngaahi mo'oni ko ia 'oku mahu'inga taha ke 'iló, 'a e ngaahi me'a kuó u ako pea a'usia 'i he meimeime ta'u ko 'eni 'e 90 'o e mo'uí pea mo e ta'u 'e 50 ko ha Taki Mā'olungá. Ko e lahi taha 'o e ngaahi me'a kuó u 'iló 'oku kau ia 'i he kulupu 'o e ngaahi me'a he 'ikai lava ke ako'í ka 'e lava ke akó.

'Oku hangē 'a e 'iló 'a ia 'oku ta'engata hono mahu'ingá ko e lahi

'o e ngaahi me'a 'oku mahu'ingá 'o ma'u pē 'i he lotu fakatāutahá mo e fakalaulaulotó. 'I hono fakataha 'i 'eni mo e 'aukaí mo e ako folofolá, te ne fakaafe 'i mai e ngaahi ongo, fakahā mo e ue 'i 'a e Laumālie Mā'oni'oni. 'Okú ne 'omi ai ha fakahinohino kiate kitautolu mei he langí 'i he 'etau ako 'i he 'otu lea ki he 'otu leá.

'Oku tala'ofa mai 'e he ngaahi fakahaá ko e "hā [e] tefito 'o e potó 'oku tau lava 'o ma'u 'i he mo'ui ko 'eni, te tau toe tu'u hake pē mo ia 'i he toetu'ú" pea ko e "iló mo e potó [oku ma'u ia] 'i [he] . . . faivelengá mo e talangofuá" (T&F 130:18–19).

Ko e taha 'o e ngaahi mo'oni ta'engata kuó u 'iló, 'oku mo'ui 'a e 'Otuá. Ko 'etau Tamaí Ia. Ko 'Ene fānau 'a kitautolu. "Oku mau tui ki he 'Otuá, ko e Tamaí Ta'egatá, pea ki Hono 'Alo, Ko Sísū Kalaisí, pea ki he Laumālie Mā'oni'oni" (Ngaahi Tefito 'o e Tuí 1:1).

'I he ngaahi huafa kotoa ne lava ke Ne faka'aonga'í, na'á Ne fili ke ui ia ko

e "Tamaí." Ne fekau mai e Fakamo'uí, "Ko ia ke anga peheni 'a ho'omou lotú: Ko 'emau Tamaí 'oku 'i he langí" (3 Nī-fai 13:9; vakai foki Mātiu 6:9). 'I He'ene faka'aonga 'i e huafa ko e "Tamaí" ko ha lēsoni ia ki he taha kotoa 'i he mahino kiate kitautolu 'a e me'a 'oku mahu'ingá taha 'i he mo'ui ní.

Ko e tu'unga fakaemātu'á ko ha faingamālie toputapu, pea fakatatau mo e faivelengá, 'e lava ke hoko ia ko ha tāpuaki ta'engata. Ko e taumu'a taupotu taha 'o e ngaahi ngāue kotoa 'i he Siasí ke fiefia 'a e tangatá mo hono uai'í mo e fānaú 'i 'api.

'Oku 'ikai ke ta'e fakakau ai 'a kinautolu 'oku 'ikai mali pe 'ikai ma'u ha fānaú 'i he ngaahi tāpuaki ta'engata 'oku nau fekumi ki a'í ka 'oku 'ikai lava ke a'usia ia he taimi ní. 'Oku 'ikai ke tau 'ilo ma'u pē 'a e founa mo e taimi 'e hoko mai ai e ngaahi tāpuakí, ka he 'ikai ta'ofi ai e tala'ofa 'o e tupulaki ta'engata ki ha tokotaha faivelenga 'okú ne fai pea tauhi e ngaahi fuakava toputapú.

'E ongo ho'o ngaahi faka'amu 'i he liló pea mo e tautapá ki he Tamaí mo e 'Aló fakatou'osi. 'E fai atu hano fakapapau 'i fakataautaha meiate Kinaua 'e kakato ho'o mo'uí pea he 'ikai mole meiate koe ha tāpuaki mahu'inga.

'I he'eku hoko ko ha tamaio'eiki 'a e 'Eikí, 'o ngāue 'i he lakanga kuo fakanofu au ki a'í, 'oku ou 'oatu ai ha palōmesi kiate kinautolu 'i he ngaahi tūkunga ko iá he 'ikai ha me'a 'oku mahu'inga ki homou fakamo'uí mo e hākeaki'í te mou ta'e ma'u 'i hono taimi totonú. 'E fonu e ngaahi nima 'oku 'ikai fonú, pea 'e fakamo'ui e lotu 'oku mamahi 'i he siva e 'amanakí mo e ngaahi faka'amú.

Ko e mo'oni 'e taha kuó u 'iló ko e 'i ai mo'oni 'a e Laumālie Mā'oni'oni. Ko e mēmipa hono tolu ia 'o e Tolu 'i 'Otuá. Ko Hono misioná ke faka-mo'oni ki he mo'oni mo e angatonú. 'Okú ne fakahaá 'i Ia 'i ha ngaahi founa lahi, 'o kau ai e ongo 'i nonga mo e ma'u ha fakapapaú. 'E lava ke ne 'omi e fakafiemālie, tataki, mo e fakatonutonu 'i hono fie ma'ú. 'Oku tauhi e takaua 'o e Laumālie Mā'oni'oni 'i he 'etau mo'uí angatonú.

'Oku foaki e me'afuaki 'o e Laumālie Mā'oni'oni 'i ha ouau 'o e ongo-ongolelé. 'Oku hilifaki 'e ha taha 'okú ne ma'u e mafai 'i he 'ulu 'o ha mēmipa fo'ou 'o e Siasí peá ne fai ha lea 'o hangē ko 'eni: "Ma'u 'a e Laumālie Mā'oni'oni."

'Oku 'ikai liliu kitautolu 'e he ouau ní 'i ha founa 'ilonga ngofua, ka 'o kapau te tau fakafanongo pea mui-mui ki he ngaahi ue'í, te tau ma'u 'a e tāpuaki 'o e Laumālie Mā'oni'oni. 'E lava ke 'ilo 'e he foha mo e 'ofefine takitaha 'o 'etau Tamaí Hēvaní 'a hono mo'oni 'o e palōmesi 'a Moloná: "Pea 'i he mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'oni te mou lava ai ke 'ilo 'i hono mo'oni 'o e ngaahi me'a kotoa pē"

Mekisikou Siti, Mekisikou

(Molonai 10:5; toki tĀnaki atu hono fakamamafa'ĭ).

Ko 'eku fakamo'oni ki he 'Eiki ko Sĭsū Kalaisĭ ko ha mo'oni fakalangi ia ku'ó u ma'u 'i he'eku mo'uĭ.

Ko e huafa 'o e 'Eikĭ 'a ia ko e mafai 'oku tau ngāue ai 'i he Siasĭ, 'a e me'a mahu'inga mo e tokoni 'i he me'a kotoa 'oku tau faĭ, he 'oku fakatefito ia 'i he fakahaá. Ko e lotu kotoa 'oku faĭ, 'o a'u ki he lotu 'a e fānaú, 'oku faka'osi ia 'i he huafa 'o Sĭsū Kalaisĭ. Ko e tāpuaki, ouau, fakanofu, mo e ngāue kotoa 'oku fai ia 'i he huafa 'o Sĭsū Kalaisĭ. Ko Hono Siasĭ 'eni, pea 'oku fakahingoa ia kiate Ia—Siasĭ 'o Sĭsū Kalaisĭ 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Nĭ (vakai, T&F 115:4).

'Oku 'i ai ha me'a ma'ongo'onga ne hoko 'i he Tohi 'a Molomoná "[a ia ne lotu ai e kau Nifai] ki he Tamaĭ 'i [he huafa 'o e'Eikĭ]." Ne hā mai e 'Eikĭ 'o ne fehu'i:

"Ko e hā ha me'a 'oku mou loto ke u foaki kiate kimoutolu?

"Pea na'a nau pehē kiate ia: 'E 'Eiki, 'oku mau loto ke ke fakahā kiate kimautolu 'a e huafa ke mau ui 'aki 'a e siasĭ ni; he 'oku 'i ai 'a e ngaahi fakakikihi 'i he kakaĭ 'o kau ki he me'á ni.

"Pea folofola 'a e 'Eikĭ kiate kinautolu: Ko e mo'oni, ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, ko e hā hono 'uhinga 'oku felau'aki mo fakakikihi'aki ai 'a e kakaĭ koe'uhĭ ko e me'á ni?

"Kuo 'ikai te nau lau koā 'a e ngaahi folofolá, 'a ia 'oku pehē mai ai 'oku totonu ke mou 'ai kiate kimoutolu 'a e huafa 'o Kalaisĭ, 'a ia ko hoku hingoá? He ko e hingoia ia 'e ui 'aki 'a kimoutolu 'i he 'aho faka'osĭ;

"Pea ko ia ia 'okú ne to'o kiate ia 'a hoku hingoá, pea kĀtaki ki he ngata'angá, 'e fakamo'ui ia. . . .

"Ko ia, ko e me'a kotoa pē te mou faĭ, ke mou fai ia 'i hoku hingoá; ko ia ke mou ui 'a e siasĭ 'i hoku hingoá; pea ke mou ui ki he Tamaĭ 'i hoku hingoá ke ne tāpuaki 'i 'a e siasĭ koe'uhĭ ko au" (3 Nifai 27:2–7).

He ko Hono huafá pē, 'o Sĭsū Kalaisĭ, "he 'oku 'ikai ke tuku mo ha hingoia ki he kakaĭ 'i lalo langi, ke tau mo'ui ai" (Ngāue 4:12).

'Oku tau 'ilo'i Ia 'i he Siasĭ ni: ko Sĭsū Kalaisĭ, ko e 'Alo 'o e 'Otuá. Ko Ia 'a e 'Alo Pē Taha 'o e Tamaĭ. Ko Ia Ia ne tutuki pea ko Ia ku'ó Ne toe mo'uĭ. Ko Ia hotau Taukapo ki he Tamaĭ. "Manatu 'oku makatu'unga 'i he maka

'o hotau Huhu'ĭ, 'a ia ko Kalaisĭ, ko e 'Alo 'o e 'Otuá, kuo pau ke mo langa ai hono makatu'ungá" (Hilamani 5:12). Ko ia 'a e me'a 'okú ne pukepuke mo malu'i kituatolu mo hotua fāmilĭ 'i he ngaahi faingata'a 'o e mo'uĭ.

'I he ngaahi fakataha'anga 'oku fakataha ai e kau mēmĭpa 'o ha matakali pe lea fakafonua he Sāpaté he māmanĭ, 'oku tāpuaki 'i e sākalamēnitĭ 'aki e ngaahi lea tatau. 'Oku tau to'o kiate kitautolu e huafa 'o Sĭsū Kalaisĭ pea manatu ma'u pē kiate Ia. Kuo tohitongi ia 'iate kitautolu.

Ne pehē 'e he palōfita ko Nifai, "Oku mau lea 'ia Kalaisĭ, 'oku mau fiefia 'ia Kalaisĭ, 'oku mau malanga 'aki 'a Kalaisĭ, pea 'oku mau tohi 'o fakatahu mo 'emau ngaahi kikité, ke 'ilo 'e he'emau fānaú ki he tupu'anga 'a ia te nau lava ke sio ki ai ke ma'u ai ha fakamolemole 'o 'enau ngaahi angahalá" (2 Nifai 25:26).

Kuo pau ke tau takitaha ma'u ha'atau fakamo'oni fakatāutaha ki he 'Eiki ko Sĭsū Kalaisĭ. 'Oku tau vahevahe leva ia ko hotau fāmilĭ mo e ni'ihĭ kehē.

'I he ngaahi me'á ni kotoa, tau manatu 'i 'oku 'i ai ha fili 'okú ne feinga ke veuki e ngāue 'a e 'Eikĭ. Kuo pau ke tau fili 'a e taha ke muimui ai. 'Oku faingofua hotau malu'ĭ 'i he'etau fili fakafo'ituitui ke muimui ki he Fakamo'uĭ, 'o fakapapau 'i te tau faivelenga 'i Hono tafa'akĭ.

'I he Fuakava Fo'ou, ne tohi 'a Sione ne 'i ai ha ni'ihĭ ne 'ikai lava ke fakatukupaa 'i 'enau mo'uĭ ki he Fakamo'uĭ mo 'Ene akonakĭ, pea "talū mei ai na'e foki ki mui 'a e tokolahi 'o 'ene kau ākongá 'o 'ikai toe 'alu mo ia.

"Pea lea ai 'a Sĭsū ki he toko hongofulu mā toko uá, 'E 'alu 'a kimoutolu foki?

"Pea lea ange 'a Saimone Pita kiate ia, 'Eiki te mau 'alu kia hai? 'oku 'iate koe 'a e ngaahi lea 'o e mo'ui ta'engatá.

“Pea ‘oku mau tui pea ‘ilo pau ko koe ko e Kalaisí, ko e ‘Alo ‘o e ‘Otuá mo‘uí” (Sione 6:66–69).

Ne ma‘u ‘e Pita e me‘a ‘oku lava ke ‘ilo ‘e he taha kotoa ‘oku muimui ki he Fakamo‘uí. Ke hoko ko ha muimui mateaki ‘o Sísū Kalaisi, ‘oku tau tali Ia ko hotau Huhuí pea fai e me‘a kotoa te tau lava ke mo‘uí ‘aki ‘Ene akonakí.

Hili e ngaahi ta‘u kotoa kuó u mo‘uí, ako‘i mo ngāue aí, hili e ngaahi maile ‘e laui miliona kuo u folaua he māmaní, ‘i he me‘a kotoa kuó u a‘usiá, ‘oku ‘i ai ha mo‘oni ma‘ongo‘onga ‘e taha ‘oku ou loto ke vahevahe. Ko ‘eku fakamo‘oni ia ki he Fakamo‘uí, ‘a Sísū Kalaisi.

Ne hiki ‘e Siosefa Sāmita mo Sitinei Likitoni ‘a e me‘á ni hili ha a‘usia toputapu:

“Pea ko ‘eni, hili ‘a e ngaahi fakamo‘oni lahi kuo fai ‘o kau kiate iá, ko e fakamo‘oni fakamuimui taha ‘eni, ‘a ia ‘okú ma fai ‘o kau kiate iá: ‘Okú ne mo‘uí!

“He na‘á ma mamata kiate ia” (T&F 76:22–23).

Ko ‘ena leá ‘a ‘eku leá.

‘Oku *ou* tui pea ‘oku *ou* fakapapa-u‘i ko Sísū ‘a e Kalaisi, ‘a e ‘Alo ‘o e ‘Otuá. ‘Okú Ne mo‘uí. Ko Ia ‘a e ‘Alo Pē Taha ‘o e Tamaí, pea “‘oku fakatupu pea na‘e fakatupu ‘e ia, pea ‘iate ia, pea meiate ia, ‘a e ngaahi māamá, pea ko hono kakai ‘o iá ko e ngaahi foha mo e ngaahi ‘ofefine kuo fakatupu ki he ‘Otuá” (T&F 76:24).

‘Oku ou fakamo‘oni ‘oku mo‘uí e Fakamo‘uí. ‘Oku ou *‘ilo‘i* ‘a e ‘Eikí. ‘Oku ou hoko ko ‘Ene fakamo‘oni. ‘Oku ou ‘ilo ki He‘ene feilaulau ma‘ongo‘onga mo ‘Ene ‘ofa ta‘engata ki he kotoa e fānau ‘a e Tamai Hēvaní. ‘Oku ou fai ‘eku fakamo‘oni makehe ‘i he loto fakatōkilalo ka ‘i he ‘ilo-‘ilo pau, ‘i he huafa ‘o Sísū Kalaisi, ‘ēmeni. ■

Fai ‘e ‘Eletā William R. Walker
‘O e Kau Fitungofulú

Tauhi Ma‘u ‘a e Tuí

‘E faitāpuekina lahi takitaha kitautolu kapau ‘oku tau ‘ilo ‘a e ngaahi talanoa ‘o e tuí mo e feilaulau ‘etau ngaahi kuí ke kau ki he Siasi ‘o e ‘Eikí.

‘Oku ou sai‘ia he hisitōlia ‘o e Siasi. Mahalo ‘oku ou hangē ko e tokolahi ‘o kimoutolu ‘o fakamālohia ‘eku tuí ‘i he‘eku ‘ilo ‘a e mateaki li‘oa ‘etau ngaahi kui ‘a ia na‘a nau tali ‘a e ongoongoleléi pea nau nofo ma‘u ‘i he tuí.

‘I he māhina ‘e taha kuo hilí, na‘e kātōanga ‘i ‘e he to‘u tupu fakaofa ‘e toko 12,000 mei he Vāhenga Fakatemipale ‘o Kilipeti ‘Alesoná ‘a e ‘osi honau temipale fo‘ou ‘aki ha ngaahi faiva fakalaumālie, ‘o fakahaa ‘i ai ‘enau tukupā ke mo‘uí angatonú. Ko e tefito ‘o ‘enau kātōangá ko e “Nofo Ma‘u—‘i he Tuí.”

‘Oku totonu ke tukupā ‘a e Kāingalotu takitaha ke “nofo ma‘u ‘i he tuí” ‘o hangē ko ia kuo fai ‘e he to‘u tupu faivelenga ‘o ‘Alesoná.”

‘Oku pehē ‘e he fakalea ‘o e himí, [“Tauhi ‘a e tui, ne mata‘ikoloa ‘aki ‘e he ‘etau mātuá,”] (“Tauhi ‘a e Mo‘oní,” *Ngaahi Himí*, fika 154).

Te tau lava ‘o tānaki atu, “Tauhi ma‘u ‘a e tuí he na‘e mata‘ikoloa ‘aki ‘e he ‘etau ngaahi kuí.”

‘Oku ou fifili pe na‘e ‘ilo nai ‘e he to‘u tupu loto vēkeveke ko ia ‘o ‘Alesoná honau hisitōlia ‘i he Siasi—pe ne nau ‘ilo e hisitōlia ki he founa ne kau mai ai *honau* fāmili ko e kāingalotu ‘o e Siasi. Ko ha toki me‘a

faka‘ofa ka na‘e ‘ilo ‘e he Kāingalotu kotoa pē ‘a e ngaahi talanoa ki he ului ‘enau ngaahi kuí.

Tatau ai pē pe ko ha hako koe ‘o e kau paioniá pe ‘ikai, ko e tukufakaholo ‘o e tui mo e feilaulau ‘a e paionia Māmongá ho tukufakaholó. Ko e tukufakaholo faka‘ei‘eiki ia ‘o e Siasi ‘o Sísū Kalaisi ‘o e Kau Mā‘oní‘oní ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní.

Ko e taha ‘o e ngaahi vahe fakaofa taha ‘i he hisitōlia ‘o e Siasi na‘e hoko ia he taimi na‘e ako‘i ai ‘e Uilifooti Utalafi, ko ha ‘Aposetolo ‘a e ‘Eikí, ‘a e ongoongolelei kuo toe fakafoki mai ‘o Sísū Kalaisi ‘i Pilitānia Lahi ‘i he 1840—hili ia e ta‘u pē ‘e 10 mei hono fokotu‘u ‘o e Siasi.

Na‘e tukutaha e tokanga ‘a Uilifooti Utalafi mo e kau ‘Aposetolo kehé ‘i he ‘enau ngāue ‘i he ngaahi ‘ēlia Livapulú mo Pelesitoni ‘o ‘Ingilaní, pea na‘e ola lelei. Na‘e lotu ma‘u pē e Palesitoni ‘o e Siasi, ‘Eletā Utalafi, ke tataki ia ‘i he ngāue mahu‘ingá ni. Na‘e tākiekina ‘e he‘ene lotú ki ha ue‘i fakalaumālie ke ne ‘alu ki ha feitu‘u kehe ke ako‘i ai ‘a e ongoongoleléi.

Kuo ako‘i kitautolu ‘e Palesitoni Monisoni ko e taimi ‘oku tau ma‘u ai ‘a e ue‘i fakalaumālie mei langi ke fai ha me‘á—tau fai ia he taimi ni—‘oku ‘ikai ke tau fakatoloi. Ko

e me'a tonu pē ia ne fai 'e Uilifooti Utalafi. 'I ha fakahinohino mahino mei he Laumālié ke "alu . . . fakatongá," na'e mavahe leva 'a 'Eletā Utalafi 'o fononga ki ha kongá 'o 'Ingilani na'e ui ko Heafootisia—ko e feitu'u faama 'i he fakatongahihifo 'o 'Ingilani. Na'á ne fe'iloaki heni mo ha tangata faama tu'umālie ko hono hingoá ko Sione Penipau, 'a ia na'e talitali lelei ai ia "i he loto fiefia mo e fakafeta'i" (Wilford Woodruff, in Matthias F. Cowley, *Wilford Woodruff: History of His Life and Labors as Recorded in His Daily Journals* [1909], 117).

Ne 'i ai ha kulupu 'e toko 600 tupu, ne ui kinautolu ko e kau Kāinga Fakatahatahá, kuo nau "lotu ke ma'u 'a e maamá mo e mo'oni" (*Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasí: Uilifooti Utalafi* [2004], 99). Na'e fekau atu 'e he 'Eikí 'a Uilifooti Utalafi ko ha tali ia ki he'enua ngaahi lotú.

Na'e vave e ola lelei 'a e ako'i na'e fai 'e 'Eletā Utalafi, pea na'e tokolahi

ha kakai na'e papitaiso. Na'e kau fakataha mo ia 'a Pilikihami 'Tongi mo Uiliate Lisiate 'i Heafootisia, pea na'e fakaofa 'a e ola lelei 'o e ngāue 'a e kau 'Aposetolo 'e toko tolú.

Hili ha ngaahi māhina si'i, na'a nau fokotu'utu'u ha ngaahi kolo 'e 33 ma'á e kāingalotu 'e toko 541 kuo nau kau mai ki he Siasí. Na'e hokohoko atu pē 'enua ngāue fakaofó, pea ko hono aofangatukú na'e papitaiso 'a e meimei tokotaha kotoa pē 'o e kau mēmipa 'o e Kāinga Fakatahatahá ki he Siasí 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní.

Na'e kau 'eku kui fefine hono tolu ko Hena Malia 'Ikale Hālisí 'i he kau fuofua fanongo kia Uilifooti Utalafi. Na'á ne fakahā ange ki hono husepāniti ko Lōpeti Hālisi ko e Sí'i, kuó ne fanongo ki he folofola 'a e 'Otuá pea 'okú ne palani ke papitaiso. Na'e 'ikai ke fiemālie 'a Lōpeti ke fanongo ki he lipooti hono uaiifí. Na'á ne talaange ki ai te na ō ki he malanga hoko 'e

fai 'e he faifekau Māmongá, pea te ne fakatonutonu ia.

'I he nofo 'a Lōpeti ofi ki mu'a 'i he fakatahá, mo ha loto fakapapau he 'ikai pē ke fakalotoa ia 'e he malangá, pea mahalo te ne fakahoha'asi 'a e tangata malanga 'a'ahí, na'e ala vave mai 'a e Laumālié kiate ia, 'o hangē ko hono uaiifí. Na'á ne 'ilo 'oku mo'oni 'a e pōpoaki 'o e Ongongolelei kuo Toe Fakafoki Maí, pea na'e papitaiso ia mo hono uaiifí.

'Oku tatau 'ena talanoa 'o e tui mo e mateakí mo ha toko lauiafe kehe: 'i he taimi ne nau fanongo ai ki he pōpoaki 'o e ongoongoleleí, na'a nau 'ilo na'e mo'oni!

Hangē ko e folofola 'a e 'Eikí, "Oku fanongo 'eku fanga sipí ki hoku le'ó, . . . pea 'oku ou 'iloa 'a kinautolu, pea 'oku nau muimui 'iate au" (Sione 10:27).

'I he'enua fanongo ki he le'ó 'o e Tauhisipí, 'oku nau tukupā kakato 'enua mo'uí ke mo'ui 'aki 'a e ongoongoleleí mo muimui ki he fakahinohino 'a e palōfita 'a e 'Eikí. 'I he'enua tali ki he ui ko ia ke "tānaki ki Saioné," na'a nau lí'aki honau 'api 'i 'Ingilani, kolosi he 'Atalanitikí, 'o fakatahataha mo e Kāingalotu 'i Nāvū, 'Ilinoisí.

Na'a nau tali kakato mo loto 'aki 'a e ongoongoleleí. Lolotonga e feinga ke fokotu'u honau 'api fo'ou, na'a nau tokoni 'i hono langa 'o e Temipale Nāvū 'aki 'enua vahehongofulu 'i 'enua ngāue—'o tuku 'a e 'aho hongofulu kotoa pē ki hono langa 'o e temipalé.

Na'a nau loto mamahi 'i he 'enua fononga ki he pekia honau palōfita 'ofeina ko Siosefa Sāmitá, mo hono tokoua ko Hailamé. Ka na'a nau hoko atu pē! Na'a nau tauhi ma'u e tuí.

'I he taimi na'e fakatanga 'i mo tuli ai 'a e Kāingalotú mei Nāvū, na'e ongo'i 'e Lōpeti mo Maria hono faitāpuekina kinua ke ma'u hona 'enitaumení 'i he temipalé, 'i ha taimi

nounou pē pea nau kolosi 'i he Vaitafe Misisipí 'o fononga fakahihifo. Neongo na'e ta'e pau kiate kinautolu honau kaha'ú, ka na'e pau 'enau tuí mo 'enau fakamo'óní.

Na'e faingata'a 'ena a'a 'i he pelepelá mo e fānau 'e toko ono 'i he'enau kolosi 'i 'Aiouā ki he fakahihifó. Na'a nau langa ha palepale fakataimi 'i he ve'e Vaitafe Misulí 'a ia na'e 'iloa ko e Nofó'anga Fakafa'ahita'u Momokó.

Na'e tatali 'a e kau paionia lototo'a ko 'ení ki ha fakahinohino fakae'apostatolo ki he founga mo e taimi te nau toe 'alu ke mama'o ange ki he fakahihifó. Na'e liliu 'a e palani 'a e taha kotoa pē 'i he taimi na'e ui ai 'e Pilikihami 'Iongi, ko e Palesiteni 'o e Kōlomu 'o e Toko Hongofulu Mā Uá, ha kau tangata ke nau ngāue tokoni ki he Kau Sōtia 'Iunaiteti Siteití 'a ia na'e 'iloa ko e Kongakau Māmongá.

Na'e kau 'a Lōpeti Hālisi ko e Si'í he kau tangata paionia Māmonga 'e toko 500 tupu na'a nau tali 'a e ui ko ia meia Pilikihami 'Iongi. Na'á ne kau ki he Kongakau Māmongá, neongo na'e pau ai ke tuku hono uai'í 'oku feitamá mo 'ene fānau kei iiki 'e toko onó.

Ko e hā na'á ne fai ai mo e kau tangata kehé ha me'a pehē?

'Oku lava ke 'omai 'a e talí 'i he ngaahi lea 'a 'eku kui hono tolú. 'I ha tohi na'á ne fai ki hono uai'í 'i he taimi ne fononga atu ai e kongakau ki Sanitā Fē, na'á ne tohi 'o pehē, "Oku fu'u mālohi 'eku tuí (pea 'i he'eku fakakaukau ki he ngaahi me'a na'e fakahā mai 'e Pilikihami 'Iongi kiate kimautolú), 'oku ou tui ki ai 'o hangē pe kapau na'e fakahā mai 'e he 'Otua Ma'ongo'ongá."

Ke fakanounou, na'á ne 'ilo'i na'á ne fakafanongo ki ha palōfita 'a e 'Otuá, 'o hangē ko ia kuo fai 'e he kau tangata kehé. Ko e 'uhinga ia na'a nau fai ai iá! Na'a nau 'ilo na'e tatakinautolu 'e he palōfita 'a e 'Otuá.

'I he tohi tatau pē, na'á ne fakahā'i 'ene ongo'i 'ofa ki hono uai'í mo e fānau peá ne fakahā 'ene lotua ma'u pē ke faitāpuekina ia mo e fānau.

Kimui ange 'i he tohi na'á ne fai 'a e fakamatala mālohi ko 'ení: "Kuo pau ke 'oua na'a ngalo 'a e ngaahi me'a na'á ta fanongo mo [a'usia] 'i he Temipale 'o e 'Eikí."

'I hono fakataha'i mo 'ene fakamo'oni kimu'a angé "oku tataki kiatutolu 'e he Palōfita 'a e 'Otuá," 'oku hoko 'a e ongo fakatokanga toputapu ko 'ení ko ha folofola kiate aú.

Hili 'a e māhina 'e hongofulu māvalu 'a e mavahe 'a e kau Kongakau ko 'ení, ne toe fakataha mo'ui 'a Lōpeti Hālisi mo hono 'ofa'angá ko Malia. Na'á na tauhi ma'u mo faivelenga 'i he ongoongolelei kuo toe fakafoki maí 'i he kotoa 'o 'ena mo'uí. Na'e toko 15 'ena fānau, ko e toko 13 na'a mo'ui 'o a'u ki he'enau lalahi. Ko 'eku kui ko Feni Uoka, 'o Leimoni, 'Alapeta, Kānatá, ko e taha ia 'o hona makapuna 'e 136.

Na'e laukau 'aki 'e Kulenimā Uoka na'e tokoni 'ene kui tangatá 'i he Kongakau Māmongá, pea na'á ne fie ma'u ke 'ilo kotoa ia 'e hono makapuná. Kuó u hoko he taimí ni ko e kui tangata, 'oku mahino kiate

au 'a e 'uhinga na'e fu'u mahu'inga ai ia kiate iá. Na'á ne fie ma'u ke liliu e loto 'o e fānau ki he ngaahi tamaí. Na'á ne fie ma'u ke 'ilo 'e hono makapuná honau tukufakaholo angatonú—koe'uhí na'á ne 'ilo'i te ne tāpuekina 'enau mo'uí.

Ko e lahi ange 'etau ongo'i 'oku tau fetaulaki mo 'etau ngaahi kuí, hangehangē 'e lahi ange ai 'etau fai ha ngaahi fili fakapotopoto mo angatonú.

'Oku mo'oni ia. 'E faitāpuekina lahi takitaha kiatutolu kapau 'oku tau 'ilo 'a e ngaahi talanoa 'o e tuí mo e feilaulau 'etau ngaahi kuí ke kau ki he Siasi 'o e 'Eikí.

Na'e 'ilo 'e Lōpeti mo Malia na'e mo'oni 'a e ongoongolelei mei he fuofua taimi na'á na fanongo ai 'i hono ako'i mo e fakamo'oni 'i 'e Uilifooti Utalafi hono Toe Fakafoki Mai 'o e ongoongolelei.

Na'á na 'ilo'i foki tatau ai pē pe ko e hā e ngaahi 'ahi'ahi pe faingata'a 'e hoko maí, 'e faitāpuekina kinaua 'i he'ena tauhi 'a e tuí. 'Oku meimei hangē na'á na fanongo ki he ngaahi lea 'a hotau palōfita 'o e 'aho ní, 'a ia na'á ne pehe, "Oku 'ikai ha feilaulau ia 'e fu'u lahi . . . ke ma'ui ai 'a e ngaahi tāpuaki ko ia 'o e temipalé" (Thomas S. Monson, "Ko e Temipale

Mā'oni'oni—Ko ha Maama ki he Māmaní," *Liahona*, Mē 2011, 92).

Kuo tohi 'i he tafa'akí 'o e koini sovaleni 'e ua 'a Pilitāniá e kupu'i lea, "Hoko atu e ngāue 'a kinautolu ne 'i mu'á." 'I he taimi 'oku ou fakakaukau ai ki he'etau ngaahi kui paionia ma'ongo'ongá, 'oku ou ongo'i 'oku tau utu e lelei meiate kinautolu ne 'i mu'á.

Neongo na'e 'omi 'a e fakatokangá mei ha tohi 'a Lōpeti Hālisi, ka 'oku ou tui 'e ta'e fa'alaua 'a e ngaahi kui te nau 'ave 'a e pōpoaki tatau ki he'enua fānaú mo e makapuná: kuo pau ke 'oua na'a ngalo 'a e ngaahi a'usia kuo tau ma'u 'i he tempalé, pea kuo pau ke 'oua na'a ngalo 'a e ngaahi tala'ofa mo e ngaahi tāpuaki kuo tau takitaha ma'u koe'uhí ko e tempalé. Ko hono uá, kuo pau ke 'oua na'a ngalo 'oku tatakí kitautolu 'e ha palōfita 'a e 'Otuá.

'Oku ou fakamo'oni 'oku tatakí *kitautolu* 'e ha palōfita 'a e 'Otuá. Na'e toe fakafoki mai 'e he 'Eikí Hono Siasí 'i he ngaahi 'aho faka'osí 'i he Palōfita ko Siosefa Sāmitá, pea kuo pau ke 'oua na'a ngalo 'iate kitautolu kuo hokohoko hono tatakí kitautolu 'e ha kau palōfita 'a e 'Otuá mea Siosefa kia Pilihihami pea hokohoko atu 'i hono fetongi 'o e Palesitēni 'o e Siasí 'o a'u ki hotau palōfita 'o e 'aho ní—ko Tōmasi S. Monisoni. 'Oku ou 'ilo'i ia, 'oku ou faka'apa'apa'i ia, pea 'oku ou 'ofa 'iate ia. 'Oku ou fakamo'oni ko e palōfita ia 'a e 'Eikí 'i he māmaní he 'ahó ni.

'Oku ou faka'amu, fakataha mo 'eku fānaú mo e makapuná, ke mau faka'apa'apa'i 'a e tukufakaholo 'o 'etau ngaahi kui angatonú—'a e kau paionia Māmonga faivelenga ko iá na'a nau nau loto fiamālie ke tuku e me'a kotoa 'i he funga 'ōlitá ke feilaulu mo taukave'i honau 'Otuá mo 'enua tuí. 'Oku ou lotua ke tau takitaha tauhi ma'u 'a e tui ne mata'ikoloa 'aki 'e he'etau mātu'á. 'I he huafa 'o Sīsū Kalaisí, 'ēmeni. ■

Fai 'e 'Eletā L. Tom Perry

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

Talangofua 'o Fakafou He'etau Faivelengá

'Oku fakafofonga 'i 'e he talangofuá 'a 'etau tui ki he poto mo e mālohi 'o e ma'u mafai mā'olunga tahá, 'a ia ko e 'Otuá.

Kuo faka'ohovale e toe lahi ange e ngaahi efiāfi fakafāmilī 'okú ma fakahoko mo Sisitā Peuli 'i 'api he pō Mōnite kotoa pē. Kuo hiki mai 'a hoku tehiná, hono 'ofefine, tuonga'ane si'isi'i 'o Papulaá, pea mo haku fakafotu mo hono husepānití ki homau 'otu fale nofototongí. Ko e taimi pē 'eni kuo faitāpuekina au ke nofo ofi mai haku kāinga talu mei he'eku kei tamasi'í. 'I he taimi ko iá, ne nofo hoku fāmilī 'i he feitu'u tatau mo ha ni'ihī 'o e kāinga 'o 'eku fine'eikí. Ne hoko mai e 'api 'o hoku Kuitangata ko Soní 'i he fakatokelaú pea ne nofo 'i he tafa'akí ki he faka-tongá 'a 'Ema ko e ta'okete 'o e fine'eikí. Ne nofo 'a e ta'okete 'o e fine'eikí ko Sosefiná 'i he he tafa'akí ki he faka-tonga 'o e feitu'ú, pea 'i he faka-hihifó ne nofo ai 'a 'Alamā ko e tuonga'ane lahi 'o e fine'eikí.

Lolotonga 'eku kei tamasi'í, ne mau fengāue'aki faka'aho mo homau kāingá pea fevahevahe'aki e ngaahi taimi 'o e ngāue, va'ingá mo e fe'a'ahi'akí. Ne 'ikai ke mau lava 'o fai ha kovi 'o ta'e 'ilo'i vave 'e he'ema fa'eé. 'Oku kehe hotau māmaní he taimí ni—kuo nofo vāmama'o e tokolahi e kau mēmipa 'o e fāmilī. Pea kapau 'oku nau nofo vāofi, 'oku 'ikai ke nau

nofo ko ha kaungā'api. Ka 'oku ou kei tui 'oku hangē 'a e tūkunga 'i he'eku kei tamasi'í mo ia 'i he lolotonga ko hēvaní, 'o nofo vāofi 'a e kau mēmipa 'ofeina 'o e fāmilī. 'Oku hoko ma'u pē ia ko ha fakamanatu kiate au 'o e natula ta'engata 'o e fāmilī.

'I he'eku tupu haké, ne 'i ai ha'aku vā fetu'utaki makehe mo 'eku kuitangatá. Ko au 'a e foha lahi taha 'i hoku fāmilī, ne u tata 'a e sinoú mei he 'alu'angá 'i he fa'ahita'u momokó pea tokanga'i e musié 'i he fa'ahita'u māfaná 'i homau 'apí, 'api 'o 'eku Kuitangatá pea mo e ongo ta'okete 'o 'eku fa'eé. Ne fa'a tangutu pē 'eku kuitangatá 'i hono matafalé 'i he'eku kosi 'a e musié. 'I he 'osi 'eku ngāue, ne u tangutu 'i he sitepu 'i hono matafalé 'o pōtalanoa mo ia. 'Oku ou mata'ikoloa 'aki e ngaahi manatu ko iá.

Ne 'i ai ha 'aho 'e taha ne u fehu'i ki he'eku kuitangatá pe 'e fēfē ha'aku 'ilo'i 'oku ou fai ma'u pē 'a e me'a 'oku totonú, he 'oku lahi fau 'a e ngaahi me'a 'i he mo'uí ke fili mei ai. Na'e tali mai 'e he'eku kuitangatá 'o hangē ko ia 'okú ne fa'a faí, 'aki ha a'usia mei he nofo fāmá.

Na'á ne ako'i au 'o kau ki hono ako'i 'o e fanga hōsī ke ngāue

fakatahá. Na'á ne pehē kuo pau ke 'ilo'i ma'u pē 'e he fanga hōsī 'a e tokotaha 'oku pulé. Ko e taha 'o e ongo me'a mahu'inga ki hono pule'i mo fakahinohino'i ha hoosi ko ha leta mo ha piti. Kapau 'e faifai angé pea pehē 'e ha taha 'o e timí 'oku 'ikai fie ma'u ia ke talangofua ki he tokotaha angí, he 'ikai toho mo ngāue fakataha 'a e timí ke ma'u 'a e ola lelei taha te nau malavá.

Tau vakai leva ki he lēsoni ne ako'i kiате au 'e he'eku kuitangata 'i hono faka'aonga'i e talanoa fakatatau ko 'ení. Ko hai e tokotaha 'okú ne angi e fanga hōsī? Ne tui 'eku kuitangata ko e 'Eikí. Ko Ia 'a e tokotaha 'oku 'i ai 'Ene taumu'á mo ha palaní. Ko ia foki 'a e tokotaha faiako mo langaki hake e timi 'o e fanga hōsī, pea 'i he'ene fai iá 'okú ne langaki ai e hoosi takitaha. 'Oku 'ilo'i 'e he tokotaha angí 'a e me'a lelei tahá, pea ko e founa pē 'e 'ilo'i ai 'e he hōsī 'okú ne fai ma'u pē e me'a 'oku totonú, ko 'ene talangofua pea muimui ki he taki 'a e angí.

Ko e hā ne fakatatau 'e he'eku kuitangata ki ha leta mo ha piti? Na'á ku tui he taimi ko iá, pea 'oku pehē pē he 'ahó ni, ne ako'i mai 'e he'eku kuitangata ke u muimui ki he ngaahi ue'i 'a e Laumālie Mā'oni'oní. 'I he'eku fakakaukaú, ne 'uhinga fakalaumālie 'a e letá mo e piti. 'Oku 'ikai fie ma'u ke ue'i lahi 'e he tokotaha angí ha hoosi talangofua, 'a ia ko e kongá 'o ha timi kuo ako'i lelei ke ne fai 'a e me'a ko ia ke ne faí. 'Oku fakatatau e ki'i ue'i ko 'ení ki he kihí i le'ó si'i 'oku folofola mai 'aki 'e he 'Eikí kiате kitautolú. 'Oku 'ikai 'aupito ke teitei mālohi pe fakamālohi'i ia koe'uhí ko hono faka'apa'apa'i 'etau tau'atāina ke filí.

'Oku fa'a 'ilo 'e he kau tangata mo fafine ko ia 'oku nau ta'e tokanga ki he ue'i 'a e Laumālié, 'o hangē ko ia ne 'ilo 'e he foha maumau koloá, 'o

fakafou 'i he ngaahi nunu'a fakanatula 'o e talangata'á mo e mo'ui angatu'ú. Ne toki "poto" 'a e foha maumau koloá hili 'ene ma'u ha loto fakatōkialalo koe'uhí ko e ngaahi nunu'a fakanatula'á peá ne fanongo ki he fanafana 'a e Laumālié 'o talaange ke ne foki ki he fale 'o 'ene tamaí (vakai, Luke 15:11–32).

Ko ia ko e lēsoni ne ako'i mai 'e he'eku kuitangata ke mateuteu ma'u pē ke ma'u e ue'i 'a e Laumālié. Na'á ne ako'i au te u ma'u ma'u pē ha ngaahi ue'i pehē 'o kapau te u kamata ke hē mei he halá. Pea he 'ikai te u ongo'i halaia 'i ha faihala lahi ange 'o kapau te u faka'atā e Laumālié ke ne tatakí 'eku ngaahi filí.

Hangē ko ia ko e fakamatala 'i he Sēmisi 3:3, "Vakai 'oku tau 'a e me'a ta'ofi ki he ngutu 'o e fanga hōsī, koe'uhí ke nau paongofua kiате kitautolu; pea 'oku tau pule'i 'aki ia honau sinó kotoa."

'Oku totonu ke tau ongo'ingofua hotau ue'i fakalaumālié. 'Oku totonu ke tau loto fiemālie ke liliu faka'aufuli hotau halá 'i ha ue'i 'a e 'Eikí. Kuo pau ke tau ako'i hotau laumālié mo e sinó ke ngāue fakataha 'i he talangofua ki he ngaahi fekau 'a e 'Otuá ke lavame'a 'i he mo'uí. Kapau te tau tokanga ki he ue'i 'a e Laumālie Mā'oni'oní, te ne lava ke fakataha'i hotau laumālié mo e sinó 'i ha taumu'a te ne tatakí kitautolu ke foki ki hotau 'api ta'engata

ke nofo mo 'etau Tamai ta'engata 'i Hēvaní.

'Oku ako'i kitautolu 'i he'etau tefito 'o e tui hono tolú ki hono mahu'inga 'o e talangofuá: "Oku mau tui 'e lava 'o fakamo'ui 'a e fa'ahinga 'o e tangata kotoa pē 'i he fakalelei 'a Kalaisí, tu'unga 'i he talangofua ki he ngaahi fono mo e ngaahi ouau 'o e Ongoongolelei."

'Oku fie ma'u foki ha fa'ahinga falala makehe 'i he fa'ahinga talangofua ne fakamatala'i 'e he'eku kuitangata 'i he'ene talanoa fakatātā ko ia 'o ha timi 'o e fanga hōsī—'a ia ko e falala kakato ki he tokotaha angí 'o e timí. Ko ia ai ko e lēsoni ne ako'i mai 'e he'eku kuitangata ne toe felāve'i foki ia mo e 'uluaki tefito'i mo'oni 'o e ongoongolelei—'a e tui kia Sīsū Kalaisí.

Ne ako'i 'e he 'Aposetolo ko Paulá: "Ko 'eni, ko e tuí ko e tu'unga ia 'o e ngaahi me'a 'oku 'amanaki lelei ki ai, ko e fakamo'oni 'o e ngaahi me'a ta'e hā mai" (Hepelū 11:1). Ne faka'aonga'i leva 'e Paula e ngaahi sipinga hangē ko 'Ēpeli, 'Īnoke, Noa, pea mo 'Ēpalahamé ke ako'i 'o kau ki he tuí. Na'á ne nofo taha 'i he talanoa 'o 'Ēpalahamé he ko 'Ēpalahame 'a e tamai 'a e kakai tuí:

"Ko e tuí na'e talangofua ai 'a 'Ēpalahame, 'i hono ui ia ke 'alu atu ki ha potu te ne ma'u 'amui ko e nofo'anga, pea na'á ne fononga atu, 'o 'ikai

neongo e kehekehe 'a e 'ulungaanga 'o e fanga hōsī pea 'oku faingofua ke ako'i e fanga hoosi 'e ni'ihi kae faingata'a e ni'ihi, ka 'oku lahi ange 'a e faikehekehe 'i he kakaí. Ko kitautolú ko ha foha pe 'ofefine 'o e 'Otuá, pea 'oku tau taki taha ma'u ha talanoa makehe 'o kau ki he'etau mo'ui 'i he maama fakalaumalié mo e mo'ui fakamatelié. 'I he'ene peheé, 'oku 'ikai lahi ha ngaahi tali 'e fe'unga mo e taha kotoa pē. Ko ia ai 'oku ou 'ilo kakato foki 'a e natula 'o e'ahi'ahi'i mo e fehalaaki 'o e mo'uí pea mahu'inga tahá, 'a e fie ma'u ma'u pē 'a e tefito'i mo'oni hono ua 'o e ongoongolelei 'o Sisū Kalaisí, 'a e fakatomalá.

'Oku mo'oni foki ko e taimi ne mo'ui ai 'a 'eku kuitangatá—ko ha taimi ne faingofua ange, kae tautau-tefito ki he ngaahi fili 'i he vaha'a 'o e totonú mo e halá. Neongo 'e tui ha ni'ihi poto mo mohu fakakaukau 'oku fie ma'u 'e hotau kuonga mohu faingata'á ni ha ngaahi founa veteki faingata'a ange, 'oku 'ikai 'aupito ke u tui pehē. Ka 'oku ou fakakaukau 'oku fie ma'u 'e he ngaahi faingata'a 'o e kuonga ní ha ngaahi founa faingofua ange 'o hangē ko e tali ne fai 'e he'eku kuitangatá ki he'eku fehu'i fakamātoato ki hono 'ilo'i 'o e faikehekehe 'o e totonú mo e halá. 'Oku ou 'ilo ko e me'a 'oku fie ma'u ke u 'oatu he 'aho ní ko ha founa faingofua, ka 'oku ou fakamo'oni ki he lelei 'o 'ene ngāue ma'akú. 'Oku ou fokotu'u atu ia kiate kimoutolu peá u fakatukupaa'i kimoutolu ke mou 'ahi'ahi'i 'a 'eku leá pea kapau te mou fai ia, 'oku ou palō-mesi atu te nau taki koe ki ha ngaahi fili 'oku mahino lelei ange 'i he taimi 'e taulōfu'u atu ai e ngaahi me'a ke fili mei aí pea te nau tataki koe ki ha ngaahi tali mahinongofua ki he ngaahi fehu'i 'oku puputu'u ai e kau potó mo kinautolu 'oku nau pehē 'oku nau potó.

te ne 'ilo pe ko 'ene 'alú ki fē.

“Ko e tuí, na'á ne 'aunofo ai 'i he fonua 'o e tala'ofá, 'o hangē ha fonua ta'e kau ia ki aí. . .

“Ko e tuí ne ma'u ai 'e Sela 'a e mā-lohi ke tu'itu'ia ai ia, pea fanau'i 'e ia 'a e tama ka kuo lahi 'ene motu'á, he na'á ne pehē, 'oku mo'oni ia 'a ia kuo faka'iló” (Hepelū 11:8–9, 11).

'Oku tau 'ilo ne fakafou mai 'i he foha 'o 'Ēpalahame mo Sela ko 'Aisaké ha tala'ofa ne fai kia 'Ēpalahame mo Selá—ko ha tala'ofa 'o ha hako “tokolahi ke tatau mo e ngaahi fetu'u 'o e langí, pea hangē ko e 'one'one 'i he matātahí 'oku ta'e fa'alauá” (vakai, veesi 12; vakai foki Sēnesi 17:15–16). Pea sivi'i e tui 'a 'Ēpalahamé 'i ha founa 'e pehē 'e hotau ni'ihi tokolahi 'oku 'ikai mafakakaukau.

Kuó u fa'a fakakaukau he taimi lahi ki he talanoa 'o 'Ēpalahame mo 'Aisaké, pea 'ikai pē ke u tui 'oku mahino kakato kiate au 'a e faivelenga mo e talangofua 'a 'Ēpalahamé. Mahalo te u lava 'o fakakaukau ki ha'ane

fakamaau faivelenga he pongipongi 'e taha ke mavahe atu, ka na'e anga fēfē 'a 'ene lue 'i he tafa'aki 'o hono foha ko 'Aisaké 'i ha fononga ne laka hake 'i he 'aho 'e tolú ki he Mo'unga ko Molaiá? Na'á nau lava fēfē 'o 'ave 'a e fefie ki he afí ki he funga mo'ungá? Na'á ne lava fēfē ke langa 'a e 'esi feilaulau? Na'á ne ha'i fēfē 'a 'Aisake pea fakatokoto ia 'i he 'esi feilaulau? Na'á ne fakamatala'i fēfē kiate ia te ne hoko ko e feilaulau? Pea na'á ne ma'u fēfē 'a e mālohi ke hiki 'a e helé ke fakapoongi 'a hono fohá? Ne fakaivia 'a 'Ēpalahame 'e he'ene tuí ke muimui matematé ki he tataki 'a e 'Otuá 'o a'u ki he taimi fakafo ko ia ne fekau'i mai ai ha 'āngelo mei he langí, pea talaange kia 'Ēpalahame kuó ne lava'i 'a hono sivi'i. Pea toe fakaongo mai 'e he 'āngelo 'a e 'Eikí 'a e ngaahi tala'ofa 'o e fuakava faka-'Ēpalahamé.

'Oku ou 'ilo'i 'e faingata'a ange ki ha ni'ihi 'a e ngaahi 'ahi'ahi fekau'aki mo e tui kia Sisū Kalaisí. Kuo lahi fau e ngaahi me'a kuó u a'usiá ke u 'ilo

‘Oku tau fakakaukau he taimi lahi ko e talangofuá ko e muimui noa ki he ngaahi fekau pe fakahinohino ‘a ha ma’u mafai mā’olunga ange ‘o ‘ikai toe fakakaukau’i. Ko hono mo’oní, ‘oku fakafofonga’i ‘e he talangofuá ‘a ‘etau tui ki he poto mo e mālohi ‘o e ma’u mafai mā’olunga tahá, ‘a e ‘Otuá. ‘I hono fakahaa’i ‘e ‘Ēpalahame ‘a ‘ene faivelenga ta’e ue’ia mo e talangofua ki he ‘Otuá, ‘o a’u ki hono fekau’i ke feilaulau’i hono fohá, ne fakahaofi ia ‘e he ‘Otuá. ‘E pehē hono fakahaofi ma’u pē kitautolu ‘e he ‘Otuá ‘i he taimi ‘oku tau fakahaa’i ai ‘a ‘etau faivelengá ‘o fakafou ‘i he talangofuá.

‘Oku fakangatangata pē ‘a kinautolu ‘oku fakafalala kiate kinautolú pea muimui ki he’enua ngaahi holí,mo fakahōhōlotó, ‘i hono fakatatau kinautolu kiate kinautolu ‘oku muimui ki he ‘Otuá pea ma’u ‘a Hono potó, mālohí mo e ngaahi me’afokí. ‘Oku pehē, “ko e tokotaha ‘oku tokanga pē kiate iá ko ha taha vaivai mo’oni.” Ko e talangofua kakato mo ta’e fekau’i ‘oku ‘ikai ko ha vaivai pe mo’ulaloa. Ko ha founa ia ‘oku tau fakahaa’i ai ‘etau tui ki he ‘Otuá pea fakafe’unga’i ai kitautolu ke ma’u e mālohi ‘o e langí. Ko e talangofuá ko ha fili. Ko ha fili ia ‘i he vaha’a ‘o ‘etau ‘ilo ‘oku fakangatangata mo e mālohi, poto mo e tokaima’ananga ‘a e ‘Otuá. Fakatatau ki he lēsoni ne foaki mai ‘e he’eku kuitangata, ko ha fili ke ongo’i ‘a e ue’i fakalaumālie ‘a e Laumālie pea muimui ki he tatakí ‘a e tokotaha angí.

‘Ofa ke tau hoko ko e kau ‘ea hoko ki he ngaahi fuakava mo e hako ‘o ‘Ēpalahamé ‘o fakafou ‘i he’etau feivelengá pea ma’u e ngaahi ouau ‘o e ongoongolelei kuo toe fakafoki maí. ‘Oku ou palōmesi atu ‘oku lava ke ma’u ‘e he taha kotoa ‘oku faivelenga mo talangofuá e tāpuaki ‘o e mo’ui ta’engatá. ‘I he huafa ‘o Sisū Kalaisí, ‘ēmeni. ■

Fai ‘e ‘Eletā Lawrence E. Corbridge
‘O e Kau Fitungofulú

Ko e Palōfita ko Siosefa Sāmitá

‘Oku poupu’i ‘e he ngaahi fakahā lahi ne ‘omi kia Siosefa Sāmitá ko e palōfita ia ‘a e ‘Otuá.

Ko e ‘Uluaki Mata-Me’a-Hā-Mai

‘Oku lau ‘e ha talavou ‘a e Tohi Tapú, pea ‘okú ne sio fakamama’u ki ha fo’i veesi makehe he folofolá. Ko ha momeniti ‘eni te ne liliu e māmaní.

‘Okú ne hoha’a ke ‘ilo pe ko e fē ‘a e siasi te ne taki ia ki he mo’oní mo e, fakamo’uí. Kuó ne feinga he meimei feitu’u kotoa pē, pea ‘okú ne tafoki ‘eni ki he Tohi Tapú ‘o lau ‘a e ngaahi lea ko ‘ení: “Ka ai hamou taha ‘oku

masiva ‘i he potó, ke kole ‘e ia ki he ‘Otuá, ‘a ia ‘okú ne foaki lahi ki he kakai kotoa pē, pea ‘oku ‘ikai valokí’i; pea ‘e foaki ia kiate ia.”¹

‘Okú ne toutou fakakaukau ki he ngaahi leá ni. ‘Oku kamata ke ulo ha ki’i maama ‘i he fakapo’ulí. Ko e talí nai ‘eni, ‘a e hala mei he puputu’ú mo e fakapo’ulí? ‘Oku lava nai ke faingofua pehe ni? Kole ki he ‘Otuá pea te Ne tali? Ne faifai peá ne fakakaukau kuo pau ke ne kole ki he ‘Otuá pe ko ‘ene nofo ai pē ‘i he fakapo’ulí mo e puputu’ú.

Pea neongo ‘ene hoha’á, ‘oku ‘ikai ke ne lele ki ha tuliki ‘oku lōngonoá ‘o fai fakavave ha lotu. ‘Okú ne ta’u 14 pē, ka neongo ‘okú ne fie ma’u vave ‘a e talí, ka ‘okú ne tokanga ki he founa ‘okú ne fai ai iá. ‘Oku ‘ikai ko ha lotu noa’ia pē ‘eni. ‘Okú ne fili ‘a e feitu’u ke ‘alu ki aí mo e taimi ke ne ‘ahí’ahí’i aí. ‘Okú ne mateuteu ke fakataufolofola ki he ‘Otuá.

Pea hoko mai ‘a e ‘ahó. Ko e pongipongi ia ‘o ha ‘aho faka’ofo’ofa mo langi ma’a ‘i he kamata’anga ‘o e tō ta’u ‘o e [1820].”² ‘Okú ne lue toko taha ki ha vao ‘akau lōngonoa ofi mai pē ‘oku ‘i he malumalu ‘o ha ngaahi fu’u ‘akau ‘oku mā’olunga ‘iate ia.

Ko e Lahi Faufaua 'o e Fakahaá

'Oku pou pou 'i 'e he ngaahi fakahā lahi ne 'omi kia Siosefa Sāmitá ko e palōfita ia 'a e 'Otuá. Tau vakai ki ha ni'ihī 'o kinautolu, vakai ki ha ni'ihī 'o maama mo e mo'oni na'e fakahā mai 'iate iá 'a ia 'oku hā 'o mahino 'ene fehangahangai mo e ngaahi tui fakalotu angamaheni 'o hono kuongá mo hotau kuongá:

- Ko e 'Otuá ko ha tokotaha fakatautaha Ia, tokotaha nāunau'ia, ko ha Tamai Ta'engata. Ko 'etau Tamai Ia.
- 'Oku māvahevahe 'a e 'Otua ko e Tamai, Sisū Kalaisi, mo e Laumālie Mā'oni'oni.⁵
- 'Okú ke mahulu hake 'i ho'o hoko ko e tangatá. Ko e fānau koe 'a e 'Otua ko e Tamai Ta'engatá pea 'e lava ke ke hoko 'o hangē ko Iá⁶ kapau te ke ma'u 'a e tui ki Hono 'Aló, fakatomala, ma'u 'a e ngaahi ouaú, ma'u 'a e Laumālie Mā'oni'oni, pea kātaki ki he ngata'angá.⁷
- 'Oku tatau pē 'a e Siasi 'o Sisū Kalaisi he 'aho ní mo e Siasi na'á Ne fokotu'utu'u lolotonga 'Ene ngāue 'i māmaní, na'e 'i ai 'a e kau palōfita mo e kau 'aposestolo, Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisēteki mo e Lakanga Taula'eiki Faka-Līvai, kau-mātu'a, taula'eiki lahi, tikoni, akonaki, pīsope, mo e kau fitungofulú, 'o hangē ko hono fakamatala 'i he Tohi Tapú.
- Na'e ta'ofi 'a e mafai 'o e lakanga fakataula'eiki mei he māmaní hili e pekia 'a e Fakamo'ui mo 'Ene Kau 'Aposestoló pea na'e toe fakafoki mai ia 'i hotau kuongá.
- Kuo te'eki ngata 'a e fakahaá, pea 'oku 'ikai ke tāpuni 'a e langí. 'Oku folofola 'a e 'Otuá ki he kau palōfita he kuonga ní, pea te Ne folofola foki kiate kitaua.⁸
- 'Oku lahi ange e me'a hili 'a e mo'ui ní 'i he 'alu pē ki hēvani mo helí.

'Okú ne a'u ki he feitu'u na'á ne fili ke 'alu ki á. 'Okú ne tū'ulutui 'o 'ohake 'a e ngaahi holi 'a hono lotó.

'I he'ene fakamatala 'i 'a e me'a 'oku hokó, 'okú ne pehē:

"Na'á ku mamata ki ha pou maama fe'unga tonu mo hoku 'ulú, na'e lahi ange hono ngingilá 'i he la'áá, 'a ia na'e maliu māmālie hifo kae 'oua kuo tō ia kiate au.

". . . 'I he nofo mai 'a e māmá 'iate aú, na'á ku sio ki he Tangata 'e toko ua, 'a ia ko hona ngingilá mo e nāunau 'oku 'ikai fa'a lava ke mafakamatala 'i, 'okú na tu'u mai 'i 'olunga 'iate au 'i he 'ataá. Na'e folofola mai 'a e toko taha kiate au, 'o ne ui au 'aki hoku hingoá, 'o ne tuhu ki he tokotahá 'o pehē—[Siosefa,] *Ko Hoku 'Alo 'Ofa'angá 'eni. Fanongo kiate Ia!*"³

Hili pē ha ta'u 'e 24 mei ai, 'e pekia 'a Siosefa Sāmita mo hono tokoua ko Hailamé koe'uhí ko e me'a na'e kamata hení.

Fehangahangai

Na'e pehē 'e Siosefa ko e taimi na'á ne ta'u 17 á, na'e fakahā ange 'e ha 'āngelo kiate ia 'e "iloa 'a [hono] hingoá 'i he lelei mo e kovi 'i he ngaahi pule'angá, . . . 'i he kakai fulipē."⁴ 'Oku hokohoko atu hono fakahoko 'o e kikite ko iá 'i he 'ahó ni 'i he mafola 'a e Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní 'i he māmaní.

'Oku fononga fakataha ma'u pē 'a

e fehangahangá, fakaangá, mo e tāufehi'á ki he mo'oni. Ko e taimi pē 'oku fakahā ai 'a e mo'oni 'o fekau'aki mo e taumu'a mo e iku'anga 'o e tangatá, 'e 'i ai leva ha mālohi ke fakafepaki 'i ma'u pē ia. Ne kamata pē meia 'Ātama mo 'Ivi 'i he Ngoue ko 'Ītení, 'o a'u ki he ngāue 'a Kalaisí, pea a'u ki hotau kuongá, 'e 'i ai ma'u pē ha mālohi ke kākāa 'i, taki hala 'i, fakafepaki, mo ta'ofi 'a e palani 'o e mo'ui.

Vakai ki he Tokotaha na'e lahi taha hono fakatanga 'i ta'e totonu 'a e Tokotaha na'e lahi taha hono fakafepaki 'i, 'ahi'ahi 'i, mo fakafisinga 'i, haha, li'aki, mo tutukí, 'a e Tokotaha na'e 'alu hifo 'o ma'ulalo ange 'i he me'a kotoa pē, pea te ke 'ilo ai 'a e mo'oni, ko e 'Alo 'o e 'Otuá, 'a e Fakamo'ui 'o e fa'ahinga kotoa 'o e tangatá. Ko e hā ne 'ikai ke nau tukunoa 'i ai Iá?

Ko e hā hono 'uhingá? Koe'uhí ko Ia 'a e mo'oni, pea 'e fakafepaki 'i ma'u pē 'a e mo'oni.

Hili ia peá ke kumi ki he taha na'á ne 'omi ha toe fakamo'oni 'e taha 'o Sisū Kalaisi mo ha tohi folofola kehe, kumi ki he tokotaha na'e hoko ko e me'angāue ke toe fakafoki mai ai 'a e kakato 'o e ongoongoleleí mo e Siasi 'o Sisū Kalaisi ki he māmaní, kumi kiate ia peá ke 'amanaki ki hano fakamaau 'i ta'e totonu ia 'e he kakai. Ko e hā 'oku 'ikai ke tukunoa 'i ai iá?

Ko e hā hono 'uhingá? Koe'uhí he na'á ne ako 'i 'a e mo'oni, pea 'e fakafepaki 'i ma'u pē 'a e mo'oni.

‘Oku ‘i ai ‘a e ngaahi tu‘unga ‘o e nāunaú, pea ‘oku mahu‘inga lahi ‘a e me‘a ‘oku tau fai he mo‘uí ni.⁹

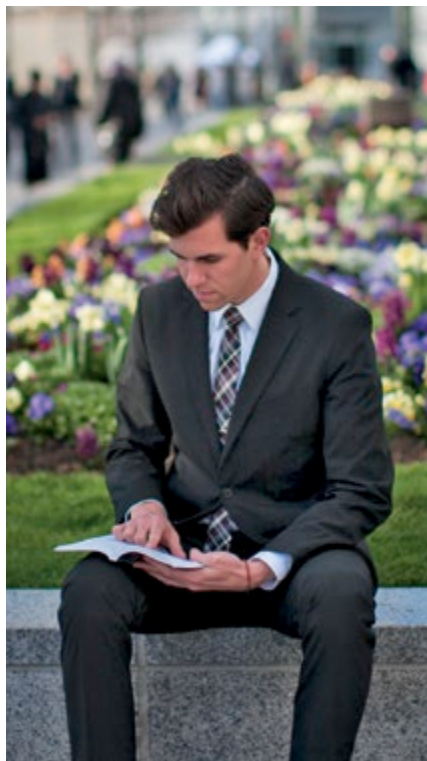
- ‘O lahi ange ia ‘i he tui kia Kalaisi ta‘e ngāue‘í pea ‘oku totonu ke tau “sio pē kiate [Ia] ‘i he fakakaukau kotoa pē,”¹⁰ “fai ‘a e me‘a kotoa pē ‘oku [tau fai] ‘i he huafa ‘o e ‘Aló,”¹¹ “pea manatu ma‘u ai pē kiate ia, mo tauhi ‘ene ngaahi fekaú . . . koe‘uhí ke ‘iate [kitautolu] ma‘u ai pē ‘a hono Laumālié.”¹²
- ‘Oku ‘ikai ke mole ‘a e laupiliona ‘oku nau mo‘uí pea mate te‘eki ke nau ma‘u ‘a e ongoongoleléi mo e ngaahi ouau mahu‘inga ki he fakamo‘uí. “E lava ‘o fakamo‘uí [‘a e fa‘ahinga ‘o e tangatá kotoa pē ‘i he Fakalelei ‘a Kalaisí] tu‘unga ‘i he talangofua ki he ngaahi fono mo e ngaahi ouau ‘o e Ongoongoleléi,”¹³ ‘a ia ‘oku fakahoko ki he kakai mo‘uí mo e kakai pekiá fakatou‘osi.¹⁴
- Na‘e ‘ikai ke toki kamata ‘a e me‘a kotoa pē ‘i he fā‘ele‘í. Na‘á ke mo‘uí kimu‘a ‘i he ‘ao ‘o e ‘Otuá ko Hono foha pe ‘ofefine pea teuteu ki mo‘uí matelié.¹⁵
- Ko e nofomalí mo e fāmilí ‘oku ‘ikai ko ha tukufakaholo pē ‘o e tangatá ke toki fakamāvae ‘e he maté. ‘Oku fakataumu‘a ia ke fakata‘engata ‘i he ngaahi fuakava ‘oku tau fai mo e ‘Otuá. Ko e fāmilí ko e sippinga ia ‘o hēvaní.¹⁶

Pea ko e kongapē ‘eni ‘o e lahi faufaua ‘o e fakahā na‘e fai kia Siosefa Sāmitá. Na‘e ha‘u kotoa ‘eni mei fē, ‘a e ngaahi fakahā ko ‘eni ‘oku nau fakamaama ‘a e fakapo‘ulí, fakamahino ‘a e veiveiú, mo ue‘i fakalau-mālie, tāpuekina mo fakatupulaki ha kakai ‘e laumiloná? Ngalingalí, na‘á ne fakakaukau ‘i nai e me‘á ni kátoa ‘iate pē pe ko ‘ene ma‘u ‘a e tokoni fakalangí? ‘Oku ongo nai ‘a e ngaahi

folofola na‘á ne ‘omaí ko e ngaahi lea ‘a ha tangata pe ko e ngaahi folofola ‘a e ‘Otuá?

Aofangatukú

‘Oku ‘ikai ha fakakikihi kau ki he me‘a na‘e lava‘i ‘e Siosefa Sāmitá, tukukehe pē ‘a e founga, me‘a na‘á ne faí mo e ‘uhingá. Pea ‘oku ‘ikai lahi ha ngaahi me‘a ke fai mei ai ha fili. Ko e tokotaha fakangalingali ia pe ko ha palōfita. Na‘á ne fai toko taha ‘a e me‘a na‘á ne faí, pe na‘á ne ma‘u ‘a e tokoni fakalangí. Sio ki he kotoa ‘o e ngaahi fakamo‘oní, kae vakai foki ki he ngaahi fakamo‘oní kotoa, ‘a e me‘a kotoa na‘e hoko ‘i he‘ene mo‘uí, kae ‘ikai ko ha kongapē ‘e taha. Ko e mahu‘inga tahá, fai ‘a ia na‘e fai ‘e he talavou ko Siosefa ‘o “kole . . . ki he ‘Otuá, ‘a ia ‘okú ne foaki lahi ki he kakai kotoa pē, pea ‘oku ‘ikai valoki‘i; pea ‘e foaki ia kiate [koe].”¹⁷ ‘Oku ‘ikai ke ngata pē he‘ene hoko ko e founga te ke lava ‘o ako ai ‘a e mo‘oni kau ki he Tohi ‘a Molomoná mo Siosefa Sāmitá, ka ‘oku hoko foki ia ko e sippinga ke ‘ilo ai ‘a e mo‘oni ‘o e me‘a kotoa pē.¹⁸

Na‘e hoko ‘a Siosefa Sāmita ko ha palōfita ‘a e ‘Otuá, ‘o hangē ko Tōmasi S. Monisoni ‘o e ‘aho ní. Na‘e fakahoko ‘ia Siosefa Sāmita, hono toe “tuku mai [‘a e ngaahi kī ‘o e pule‘anga ‘o e ‘Otuá] ki he tangatá ‘i he māmaní, pea . . . [‘e] teka atu mei ai ‘a e ongoongoleléi . . . ‘o hangē ko e teka atu ‘a e maka kuo tā mei he mo‘ungá ta‘e kau ai ha nimá, kae ‘oua kuo fakafonu ‘e ia ‘a e māmaní kotoa pē.”¹⁹

Ko e ‘Otuá ‘a ‘etau Tamai Ta‘engatá, pea ko Sisū ‘a e Kalaisí. ‘Oku tau lotu kiate Kinaua. ‘Oku ‘ikai ha me‘a ‘e fakatataua‘aki ‘Ena ngaahi fakatupú, ‘a e palani ‘o e fakamo‘uí, pea mo e feilau-lau fakalelei ‘o e Lami ‘a e ‘Otuá. ‘I he kuonga ko ‘eni ‘oku tau mo‘uí aí, ‘oku tau fakahoko ‘a e palani ‘a e Tamai pea tau keinanga ‘i he fua ‘o e Fakalelei ‘i he‘etau talangofua ki he ngaahi fono mo e ngaahi ouau ‘o e ongoongolelei kuo toe fakafoki mai ‘i he Palōfita ko Siosefa Sāmitá. ‘Oku ou fakamo‘oni kiate Kinaua-‘a e ‘Otuá ko e Tamai Ta‘engatá-mo Sisū Kalaisi, ko e Fakamo‘uí ‘o e māmaní. Pea ‘oku ou fai ia ‘i he huafa ‘o Sisū Kalaisí, ‘ēmeni. ■

MA‘U‘ANGA FAKAMATALÁ

1. Sēmisi 1:5.
2. Siosefa Sāmita—Hisitōlia 1:14.
3. Siosefa Sāmita—Hisitōlia 1:16–17.
4. Siosefa Sāmita—Hisitōlia 1:33.
5. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 130:22.
6. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 50:24.
7. Vakai, 2 Nifai 31; 3 Nifai 27.
8. Vakai, Molonai 10:3–5.
9. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 76.
10. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 6:36.
11. Mōsesa 5:8.
12. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 20:77.
13. Ngaahi Tefito ‘o e Tui 1:3.
14. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 76; 128; 138.
15. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 49:17; 138; Mōsesa 3:5; 6:36.
16. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 131:1–2; 132:5–33.
17. Sēmisi 1:5.
18. Vakai, Molonai 10:3–5.
19. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 65:2.

Fai 'e 'Eletā Michael John U. Teh
'O e Kau Fitungofulū

Potu 'Oku 'i Ai Ho'omou Koloá

Kapau he 'ikai ke tau tokanga, 'e kamata ke tau tulifua ki he me'a fakaemāmaní 'o lahi ange ia 'i he me'a fakalaumālié.

Hili ha ki'i taimi nounou mei he konifelenisi lahi 'i 'Okatopa 'o e 2007, ne fakahā mai kiate au 'e ha taha 'o hoku ngaahi tokouá, 'e 'osi ha ta'u 'e fitu peá u toki ma'u ha a'usia faingata'a pehé ni. Ne u ongo'i fiamālie peá u talaange ki ai te u fakakaukau 'i ia ko hoku "ngaahi ta'u mahutafea 'e fitu." Ko ia ai, ko au 'eni; kuo tātāiku hoku ngaahi ta'u mahutafea 'e fitu.

'I Sānuai kuo 'osí, ne u ma'u mo hoku 'ofa'anga ko Kuleisí ha fatongia ke 'a'ahi ki he kāingalotu 'i he 'Otu Filipainí 'a ia ne nau ongo'i lōmekina 'i ha mofuike mo ha matangi mālohi mo'oni. Na'á ma fiefia koe'uhí he ko e fatongiá ni ko ha tali ia ki he'ema ngaahi lotú pea mo ha fakamo'oni ki he 'alo'ofa mo e angalelei 'a ha Tamai Hēvani 'ofa. Na'á ne fakahoko 'a 'ema faka'amu ke fakahaa 'i fakataautaha kiate kinautolu 'ema 'ofá mo e hoha'á.

Ko e tokolahi taha 'o e kāingalotu ne mau fe'iloaki ne nau kei nofo pē he ngaahi nofo'anga fakataimi hangē ko e ngaahi tēniti, ngaahi senitā fakakolo, mo e ngaahi falelotu 'o e Siasí. Ko e ngaahi 'api na'á ma 'a'ahi ki ai na'e 'ato fakakonga pē pe mātu'aki hala he 'ato. Ne 'ikai lahi ha koloa 'a e kakaí

kimu'a, pea ko e ki'i me'a si'i ne nau ma'ú ne mole ia. Na'e pelepela mo vevea e feitu'u kotoa pē. Neongo ia, na'a nau hounga'ia 'i he ki'i tokoni si'i-si'i ne nau ma'ú pea nau fiefia mo loto lelei neongo 'enau ngaahi tūkunga faingata'á. 'I he'ema fehu'i ange kiate kinautolu pe 'oku nau fēfē, na'e tali le'o lahi 'e he taha kotoa, "'Oku mau SAI PĒ." Na'e mahino, na'a nau ma'u ha 'amanaki lelei 'e lelei e me'a kotoa pē 'i he'enau tui kia Sisū Kalaisí. Ne

ako'i au mo Sisitā Teh 'e he kāingalotu faivelengá ni 'i he'ema 'alu mei he 'api ki he 'api mo e tēniti ki he tēniti.

'I he ngaahi taimi 'o e fakatamakí pe fakamamahí, 'oku 'i ai 'a e founga 'a e 'Eikí ki hono toe liliu kitautolu mo e ngaahi me'a 'oku tau fakamu'omu'á. Fakafokifā pē, kuo 'ikai toe mahu'inga 'a e ngaahi me'a fakamatelie ne tau ngāue mālohi ke ma'ú. Ko e me'a pē 'oku mahu'ingá ko hotau fāmilí mo hotau ngaahi vā fetu'utaki mo e ni'ihi kehé. Na'e fakalea peheni ia 'e ha fefine lelei: Hili 'a e maha 'a e vai pea kuo taimi ke kamata e fakama'á, ne u vakai takai ki hoku 'api mo fakakaukau, "Oi, kuó u tākaki ha ngaahi me'a ta'e'aonga lahi he ngaahi ta'u lahi ko 'eni.'"

Kuó u mahalo ne ma'u 'e he fefine ko 'eni ha fakakaukau lelei ange pea ko ia ai te ne fu'u tokanga 'i hono fakapapau 'i 'o e ngaahi me'a 'oku fie ma'ú mo e ngaahi me'a 'oku 'ikai mahu'inga ki he'ene mo'uí.

'I he'eku ngāue mo e kāingalotu tokolahi 'i he ngaahi ta'u lahi, kuó ma fiefia ke vakai ki he lahi 'o e ngaahi mālohinga fakalaumālié. Kuó ma vakai fakatou'osi ki he lahi pea mo e si'isi'i 'o e ngaahi koloa fakamatelie 'i he kāingalotu faivelengá ni.

Koe'uhí ko e fie ma'ú, 'oku kau atu hotau tokolahi 'i hono ngāue 'i ha pa'anga mo ma'u mai ha ni'ihi 'o e ngaahi koloa 'o e māmaní ke malava ke tokoni 'i 'aki hotau fāmilí. 'Okú ne fie ma'u ha kongá lahi hotau taimí mo 'etau tokangá. 'Oku 'ikai hano ngata'anga 'o e me'a 'oku 'omi 'e he māmaní, ko ia ai 'oku mahu'inga ke tau ako ke fakatokanga 'i 'a e taimi 'oku fe'unga ai e me'a 'oku tau ma'ú. Kapau he 'ikai ke tau tokanga, 'e kamata ke lahi ange 'etau tulifua ki he me'a fakaemāmaní 'i he me'a fakalaumālié. 'E 'ikai leva ke tau kei fakamu'omu'a e fekumi ki he me'a fakalaumālie mo ta'engatá. Ko e fakamamahí, he 'oku

hangē 'oku 'i ai ha fakahehema mālohi ke ma'u 'o lahi mo toe lahi ange pea ma'u 'a e ngaahi me'a fakaonoponi mo lelei tahá.

Te tau fakapapau 'i fēfē 'oku 'ikai ke tohoaki 'i hifo kitautolu 'i he hala ko 'enī? 'Oku 'omi 'e Sēkope 'a e fale 'i ko 'enī: "Ko ia, 'oua na'a 'oatu ha pa'anga ki he me'a 'a ia 'oku ta'e'aongá, pe ko ho'omou ngāue ke fetongi 'aki 'a e me'a 'a ia 'oku 'ikai fakafiemālié. Tokanga lahi kiate au, pea manatu 'i 'a e ngaahi lea 'a ia kuó u lea 'akí; pea ha'u ki he Tokotaha Mā'oni'oni 'o 'Isilelí, pea keinanga 'i he ngaahi me'a 'a ia 'oku 'ikai ke 'auha, pea 'oku 'ikai lava 'o maumaú, pea tuku ke fiefia 'a ho laumālié 'i he mahu."¹

Fakatauange 'oku 'ikai ha taha 'iate kitautolu 'okú ne fakamoleki ha pa'anga ki ha me'a 'oku 'ikai hano mahu'inga pe ngāue ki ha me'a 'oku 'ikai ke ne 'omi ha fakafiemālié.

Na'e ako 'i 'eni 'e he Fakamo'uí ki he kau Siú mo e kau Nifái:

"Oua 'e fokotu'u ma'a moutolu 'a e koloa 'i māmaní, 'a ia 'oku kai ai 'e he ané mo e 'ume'umeá, pea 'oku hae 'i 'e he kau kaiha'á 'o kaiha'así:

"Kae fokotu'u ma'a moutolu 'a e ngaahi koloa 'i he langí, 'a ia 'e 'ikai kai 'e he ané pe ko e 'ume'umeá, pea 'e 'ikai hae 'i 'e ha kaiha'á ke kaiha'así:

"He ko e potu 'oku 'i ai ho'omou koloá pea, 'e 'i ai foki mo homou lotó."²

Ne fai ai 'e he Fakamo'uí 'i ha feitu'u 'e taha 'a e talanoa fakatātā ko 'enī:

"Na'e fua 'o lahi 'aupito 'a e fonua 'o e tangata koloa 'ia 'e toko taha:

"Pea fifili ia 'i hono lotó 'o pehē, Ko e hā te u faí, he 'oku 'ikai ha potu ke fetuku ki ai 'eku ngaahi fuá?

"Peá ne pehē, Te u fai 'eni: te u vete hifo 'a hoku ngaahi feleokó, 'o langa ke lalahi; pea te u fetuku ki ai 'a 'eku ngaahi fua kotoa pē mo 'eku koloá.

"Pea te u pehē ki hoku laumālié,

Laumālié, kuo fokotu'u ma'au 'a e ngaahi me'a lelei lahi ki he ta'u lahi; ke ke fiemālie pē, 'o kai, mo inu, mo fiefia.

"Ka na'e pehē 'e he 'Otuá kiate ia, Ko e vale koe, 'e to'o 'iate koe 'i he pooni 'a ho laumālié: pea 'e hoko ko e ngaahi me'a 'a hai 'a ia kuó ke tokonakí?

"Pea 'oku pehē ia 'a ia 'okú ne fokotu'u koloa ma'aná, ka 'oku 'ikai ma'ume'a ki he 'Otuá."³

Ne 'ikai ke fu'u fuoloa hono fai 'e Palesiteni Tieta F. 'Ukitofa 'a e fale 'i ko 'enī:

"'Oku 'afio 'i he 'etau Tamai Hēvaní e taumu'a totonu ne fakatupu kitautolu ki aí. 'Okú Ne 'afio 'i ha ngaahi me'a fekau'aki mo kitautolu 'oku 'ikai ke tau 'ilo 'i ia 'e kitautolu. 'Okú ne ue 'i kitautolu he lolotonga 'o 'etau mo'uí ke tau fakahoko e taumu'a hotau fakatupú, ke ma'u ha mo'uí fiefia pea foki ki Hono 'afio'angá.

"Ko e hā leva 'oku fakamoleki ai e konga lahi hotau taimí mo hotau iví ki he ngaahi me'a molengofua, ta'e mahu'inga, mo muná? 'Oku 'ikai nai ke tau tali ke sio ki hono ta'e fakapotopoto 'etau tulifua ki he me'a muna mo molengofuá?"⁴

'Oku tau 'ilo kotoa pē ko e lisi 'o 'etau ngaahi koloa fakamāmaní 'oku 'i ai 'a e loto hikisiá, tu'umālié, ngaahi me'a fakamatelié, mālohí, mo e lāngilangi 'o e tangatá. 'Oku 'ikai ke nau mahu'inga ke toe tuku ha taimi mo ha tokanga lahi ange ki ai, ko ia ai, 'e tukutaha 'eku tokangá 'i he ngaahi me'a 'a ia 'oku kaunga ki he 'etau koloa 'i he langí.

Ko e hā ha ni'ihí 'o e ngaahi koloa 'i he langí te tau lava ke tokonaki ma'atautolú? Ke kamata'akí, 'e lelei ke tau ma'u 'a e ngaahi 'ulungaanga fakakalaisi 'o e tuí, 'amanaki leleí, loto fakatōkikaló, mo e 'ofa faka-Kalaisí. Kuo toutou fale 'i kitautolu ke "[li'aki] 'a e tangata fakakakanó pea . . . [hoko 'o] tatau mo ha tamasi 'i si'i."⁵ Ko e fakatokanga 'a e Fakamo'uí kiate kitautolú ke tau hoko 'o haohaoa 'o hangē ko lā pea mo 'etau Tamai Hēvaní.⁶

Uá, 'oku fie ma'u ke tau tuku ha taimi mahu'inga mo ha ivi ki hono fakamālohia e ngaahi vā fetu'utaki fakafāmilí. He, "ko e fāmilí na'e tu'utu'uni ia 'e he 'Otuá. Ko e 'iuniti mahu'inga taha ia 'i he mo'uí ni pea 'i he 'itānití."⁷

Tolú, ko e tokoni 'i e ni'ihí kehé ko e 'ulungaanga ia 'o ha tokotaha muimui mo'oni 'o Kalaisi. Na'á Ne folofola 'o pehē, "Ko e me'a 'i ho'omou fai ia ki ha taha 'oku kihí 'i si'i hifo 'i hoku kāingá ni, ko ho'omou fai ia kiate au."⁸

Faá, ko e mahino 'a e tokāteline 'o Kalaisí mo hono fakamālohia 'etau fakamo'oní ko ha ngāue ia te ne 'omi 'a e fiefia mo e fiemālie mo'oní. 'Oku fie ma'u ke tau ako ma'u pē 'a e ngaahi folofola 'a Kalaisí 'o hangē ko ia 'oku 'i he folofolá pea mo e lea 'a e kau palōfita mo'uí. "He vakai, 'e fakahā kiate kimoutolu 'e he ngaahi folofola 'a Kalaisí 'a e ngaahi me'a kotoa pē 'oku totonu ke mou faí."⁹

Tuku mu'a ke u faka'osi 'aki ha talanoa 'o ha fefine uitou ta'u 73 ne mau fe'iloaki lolotonga 'ema 'a'ahi ki he 'Otu Filipainí:

‘I he taimi ne hoko ai e mofuiké ‘i he motu ko Paula, ne holo ki he kelekelé ‘a e fale na‘á ne ngāue mālohi mo hono husepāniti kuo mama‘ō ke langá, ‘o mate ai ‘ene tama fefiné mo hono mokopuna tangatá. ‘Okú ne nofo toko taha he taimí ni, pea fie ma‘u ke ngāue ke tauhi ia. Na‘e kamata ke fō totongi (nusi nima pē) pea kuo pau ke ne ‘alu hake mo hifo tu‘o lahi ‘i ha tafungofunga he ‘ahó ke ‘utu mai e vaí. ‘I he taimi ne ma ‘a‘ahi ai ki aí, na‘á ne kei nofo pē ‘i ha tēniti.

Ko ‘ene fakamatalá ‘eni: “‘Eletā, ‘oku ou tali e me‘a kotoa pē kuo kole mai ‘e he ‘Eikí ke u fouá. ‘Okú ‘ikai ke u ‘ita. ‘Okú ou mata‘ikoloa ‘aki ‘eku lekomeni tempalé mo tauhi ia ‘i hoku lalo piló. Kātaki ‘oku ou loto pē ke ke ‘ilo ‘oku ou totongi vahehongofulu kakato mei he‘eku ki‘i pa‘anga hū mai si‘isi‘i mei he‘eku fai e foó. Tatau ai pē pe ko e hā e me‘a ‘e hokó, te u totongi vahehongofulu ma‘u pē.”

‘Okú ou fakamo‘oni ko e ngaahi me‘a ‘oku tau fakamu‘omu‘á, ngaahi me‘a ‘oku tau fakahehema ki aí, ngaahi me‘a ‘oku tau holi ki aí, mo hotau u‘á, mo e ngaahi me‘a ‘oku tau faka‘amuá, ‘e ‘i ai honau kaunga faka-hangatonu ki hotau tofi‘a he kaha‘ú. Tuku mu‘a ke tau manatua ma‘u pē ‘a e folofola ‘a e Fakamo‘uú: “He ko e potu ‘oku ‘i ai ho‘omou koloá, ‘e ‘i ai foki mo homou lotó.” Fakatauange ‘e ‘i he feitu‘u totonú hotau lotó, ko ‘eku lotú ia, ‘i he huafa ‘o Sīsū Kalaisí, ‘ēmeni. ■

MA‘U‘ANGA FAKAMATALÁ

1. 2 Nifai 9:51.
2. Mātiu 6:19–21; vakai foki 3 Nifai 13:19–21.
3. Luke 12:16–21.
4. Dieter F. Uchtdorf, “‘A e Ngaahi Faka‘ise‘isá mo e Tukupaá,” *Liahona*, Nōvema 2012, 22–23.
5. Mōsaia 3:19.
6. Vakai, 3 Nifai 12:48.
7. *Tohi Tu‘utu‘uni Fika 2: Ko Hono Pule‘i ‘o e Siasí* (2010), 1.1.1.
8. Mātiu 25:40.
9. 2 Nifai 32:3.

Fai ‘e ‘Eletā Marcos A. Aidukaitis
‘O e Kau Fitungofulú

Kapau ‘Okú ke Masiva Poto

‘E fakahā ‘e he ‘Otuá ‘a e mo‘oní kiate kinautolu ‘oku fekumi ki aí ‘o fakafou ‘i he folofolá.

‘I he ‘aho kimu‘a atú na‘e ako ‘a hoku foa ta‘u 10 ‘i he ‘Initanetí ‘o fekau‘aki mo e ‘atamai ‘o e tangatá. ‘Okú ne fie hoko ko ha toketā faitafa ‘i ha ‘aho. ‘Okú faingofua ‘aupito ke ‘ilo‘i ‘okú ne ‘atamai lelei ange ‘iate au.

‘Okú mau sai‘ia ‘i he ‘Initanetí. ‘Okú mau fetu‘utaki mo homau fāmilí pea pehē ki homau kaungāme‘á ‘o fakafou ‘i he ngaahi mītia fakasōsialé, ‘imeilí, mo ha ngaahi founa kehe. ‘Okú fakahoko ‘e he‘eku fānaú ‘a e kongá lahi ‘o ‘enau ngāue fakaakó ‘o fakafou ‘i he ‘Initanetí.

Neongo pe ko e hā ha fehu‘i, ‘o kapau ‘oku tau fie ma‘u ha toe fakamatala lahi ange, ‘oku tau fekumi ‘i he ‘initanetí. ‘I ha lau sekoni pē kuo tau ma‘u ha ngaahi fakamatala lahi. ‘Okú fakafo ‘aupito ‘eni.

‘Okú ‘omai ‘e he ‘Initanetí ha ngaahi faingamālie lahi ke tau ako mei ai. Kaekehe, ‘oku loto ‘a Sētane ke tau loto mamahi, pea ‘okú ne fulfulihi ‘a e ‘uhinga totonu ‘o e me‘a lahi. ‘Okú ne faka‘aonga ‘i ‘a e me‘angāue ko ‘ení ke ne fakatupu ha loto veiveiua mo ha ilifia, pea ke faka‘auha ‘a e tuí mo e ‘amanakí.

Koe‘uhí ko e ngaahi me‘a lahi ‘e

ala ma‘u mei he ‘Initanetí, kuo pau ke tau tokanga ki he feitu‘u ‘oku totonu ke tau ngāue ki aí. ‘E lava ‘e Sētane ke ne fakafemo‘uekina‘i, tohoaki‘i ‘etau tokangá, pea faka‘uli‘i kinautolu ‘aki hono filifili ‘o e ngaahi fakamatalá, ‘a ia ko e lahi tahá ko ha ngaahi me‘a ta‘e‘aonga.

‘Okú ‘ikai totonu ke hū holo ha taha ‘i he ngaahi me‘a ta‘e‘aonga.

Fanongo ki he fakahinohino ko ‘eni mei he folofolá: “‘Okú foaki ‘a e Lau-mālie ‘o Kalaisí ki he tangata kotoa pē, koe‘uhi ke ne ‘ilo‘i ‘a e lelei mei he koví; ko ia, ‘oku ou fakahā kiate kimoutolu ‘a e founa ke fakamāú; he ko e me‘a kotoa pē ‘oku fakaafe‘i ke failelei, pea ‘oku fakaloto‘i ke tui kia Kalaisí, ‘oku ‘omai ia ‘i he mālohi mo e foaki ‘a Kalaisí; ko ia te mou fa‘a ‘ilo‘i ai . . . ‘oku tupu ia mei he ‘Otuá.”¹

Ka ko hono mo‘oní, ‘oku tau fehangahangai mo e palopalema tatau na‘e fe‘ao mo Siosefa Sāmita ‘i he‘ene kei talavou. ‘I he taimi lahi ‘oku tau fa‘a masiva mo kiautolu ‘i he potó.

‘I he pule‘anga ‘o e ‘Otuá, ko e fekumi ki he potó ‘oku mahu‘inga, faipoupou‘i, pea ‘oku ‘ikai ha taimi ‘e ta‘ofi pe faka‘ilifia‘i ai. ‘Okú fale‘i mo fakalotolahi‘i ‘e he ‘Eikí ‘a e kāingalotu

‘o e Siasí ke nau fekumi ki he potó.² Na‘á Ne pehē, “Fekumi faivelenga pea feako‘i‘aki ‘iate kimoutolu . . . ; ‘io, mou fekumi mei he ngaahi tohi lelei tahá ‘a e ngaahi lea ‘o e potó; mou fekumi ki he ‘iló ‘io ‘i he ako pea ‘i he tui foki.”³ Kaekehe, ‘e lava fēfē ke tau fakatokanga‘i ‘a e mo‘oní ‘i ha māmani ‘oku fakautuutu ai ‘a hono ‘ohofi fakahangatonu mo ta‘eufi e ngaahi me‘a fekau‘aki mo e ‘Otuá?

‘Oku ako‘i mai ‘e he folofolá e founjá:

‘Uluakí, te mou ‘ilo ‘a kinautolu ‘i honau ngaahi fuá.

Lolotonga e Malanga ‘a e ‘Eikí ‘i he Mo‘ungá, na‘á ne pehē:

“Pea pehē, ‘oku tupu ‘i he ‘akau lelei kotoa ‘a e fua lelei; kae tupu ‘i he ‘akau kovi ‘a e fua kovi. . . .

“Ko ia te mou ‘ilo ‘a kinautolu ‘i honau ngaahi fuá.”⁴

Na‘e toe ako‘i ‘e he palōfita ko Molomoná ‘a e tefito‘i mo‘oni tatau ‘i he‘ene pehē, “Te mou ‘ilo ‘a kinautolu ‘i he‘enau ngaahi ngāué; he kapau ‘oku lelei ‘enau ngaahi ngāué, ‘oku nau lelei mo kinautolu foki.”⁵

‘Oku mau fakaafe‘i kimoutolu kotoa ke mou ako ‘a e ngaahi fua mo e ngāue ‘a e Siasí ko ‘ení.

Ko kinautolu ‘oku fie ‘ilo ki he mo‘oní, te nau lava pē ‘o ‘ilo ‘a e lelei ‘oku fai ‘e he Siasí mo hono kāingalotú ‘i he tukui kolo ‘oku nau tu‘u aí. Te nau malava ke ‘ilo‘i ‘a e fakalalakalaka ‘i he mo‘ui ‘o kinautolu ‘oku muimui ki he ngaahi akonaki ko iá. Ko kinautolu ‘oku nau vakavakai‘i e ngaahi fua ko ‘ení te nau ‘ilo‘i ko e ngaahi fua ‘o e Siasí ‘o Sīsū Kalaisi ‘o e Kau Mā‘oní‘oní ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní ‘oku lelei pea manakoa.

Ko hono uá, te tau malava ke ‘ilo‘i ‘a e mo‘oní ‘i he taimi te tau ‘ahi‘ahi‘i ai ma‘atautolu ‘a e folofolá.

Na‘e ako ‘a e palōfita ko ‘Alamaá ‘o pehē:

“Ko ‘eni, te tau fakatatau ‘a e folofolá ki ha tenga‘i ‘akau. . . . Kapau te mou faka‘atā ha potu, ke tō ai ha tenga ‘i homou lotó, vakai, kapau ko ha tenga mo‘oni ia, [pea] . . . ‘o kapau ‘e ‘ikai te mou li‘aki ia ‘i ho‘omou ta‘e-tuí, . . . vakai, ‘e kamata ia ke pupula ‘i homou lotó; pea . . . te mou kamata ke pehē ‘i homou lotó-Kuo pau. . . ko ha tenga lelei ‘eni, . . . he ‘oku kamata ke langaki hake ‘e ia ‘a hoku laumālié; ‘io, ‘oku kamata ‘e ia ke fakamaama hoku ‘atamaí, ‘io, ‘oku faka‘au ke melie ia kiate au. . . .

“. . . Kae vakai, . . . ‘e ‘ikai te ne fakatupulekina nai ho‘omou tui? ‘Io, te ne fakatupulekina ho‘omou tui. . . .

“. . . He ‘oku fakatupu ‘a e tenga kotoa pē ‘o fakatatau ki hono fa‘ahinga ‘o‘oná.”⁶

Ko ha fakaafe fungani ‘eni mei ha palōfita ‘o e ‘Otuá! ‘E lava ke fakahoa ‘eni ki ha fekumi fakasaienisi. ‘Oku fakaafe‘i kitatolu ke tau ‘ahi‘ahi‘i ‘a e folofolá. ‘Oku ‘omi kiate kitautolu ha ngaahi fakangatanga, pea ‘oku toki fakahā mai e olá kapau te tau muimui ki he ngaahi fakahinohinó.

Ka ‘oku ako‘i mai ‘e he folofolá te tau lava ke ‘ilo‘i ‘a e mo‘oní ‘i he taimi

‘oku tau vakai ai ki honau ngaahi fuá pe ‘ahi‘ahi‘i fakataautaha ia, ‘o faka‘atā ha kongá ‘o hotau lotó ki he folofolá pea tanumaki ia ‘o hangē ha tenga‘i ‘akaú.

‘Oku ‘i ai ha founja hono tolu ki hono ‘ilo‘i ‘o e mo‘oní, pea ‘oku ui ia ko e fakahā fakatāutahá.

‘Oku ako‘i mai ‘e he vahe 8 ‘o e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá ko e fakahā ko e ‘ilo—“Ko e ‘ilo ki he ngaahi me‘a kotoa pē ‘a ia te ke kole ki ai ‘i he tuí, ‘i he loto mo ‘oni, ‘o tui te [tau] ma‘u ha ‘ilo.”⁷

Pea kuo fakahā mai ‘e he ‘Otuá ‘a e founja ke tau ma‘u ai ha fakahā. Na‘á Ne pehē, “Te u fakahā kiate koe ‘i ho ‘atamaí pea ‘i ho lotó, ‘i he Laumālie Mā‘oní‘oní, ‘a ia ‘e hoko mai kiate koe pea ‘e nofo ‘i ho lotó.”⁸

Ko ia kuo ako‘i kitautolu te tau lava ke ma‘u ‘a e fakahā ‘o kapau te tau kole ‘i he tui, ‘i he loto mo‘oni, pea tui te tau ma‘u ia.

Ka ke fakatokanga‘i ange, na‘e fakamahino‘i mai ‘e he ‘Eikí ‘i he fakatokanga ko ‘ení: “Manatu‘i ‘oku ‘ikai te ke lava ke fai ha me‘a ta‘e‘i ai ‘a e tuí; ko ia ke ke kole ‘i he tui.”⁹ ‘Oku fie ma‘u ‘e he Tuí ‘a e ngāue—hangē ke

Pelēseni Kolove, 'ūtā, USA

fakaukauloto ki ai 'i hotau 'atamaí, pea kole 'i he lotu pe 'oku totonu.

Na'e pehē 'e he 'Eikí:

"Pea kapau 'oku totonu ia te u ngaohi ke māfana 'a ho lotó 'i lotu 'iate koe; ko ia, te ke ongo 'i 'oku totonu ia.

"Ka 'o kapau 'oku 'ikai ke totonu ia 'e 'ikai te ke ongo 'i pehē, ka te ke ma'u ha fakakaukau fiemohea, 'a ia 'e fakatupu ai 'ene ngalo 'iate koe 'a e me'a 'oku halá."¹⁰

Ko e tui kae 'ikai ngāuē 'oku mate ia.¹¹ Ko ia ai, "kole 'i he tui, 'o ta'efakata'eta'etui."¹²

'Oku 'i ai ha'aku kangāme'a 'oku 'ikai ke tui tatau mo kitautolu, na'á ne fakahoko mai kiate au 'oku 'ikai ko ha tokotaha fakalaumālie ia. He 'ikai ke ne ako 'a e folofolá pe lotu koe'uhí 'okú ne pehē 'oku 'ikai mahino kiate ia e folofola 'a e 'Otuá, pea 'oku 'ikai ke ne fakapapau 'i pe 'oku mo'ui 'a e 'Otuá. 'Oku fakamatala 'i mai 'e hono ngaahi 'ulungaanga ko 'ení 'okú ne tō nounou fakalaumālie pea te ne iku ki he fehanga'angai 'o e fakahaá, 'a ia na'e fakamatala 'i 'e 'Alamaá: "Pea ko ia, 'ilonga ia 'e fakafefeka hono lotó, 'e ma'u 'e ia 'a e kongā si'i ange 'o e folofolá."

Ka na'e toe pehē 'e 'Alamā, "pea 'ilonga ia 'e 'ikai fakafefeka hono lotó, 'e foaki kiate ia 'a e kongā lahi 'o e

folofolá, kae 'oua kuo tuku kiate ia ke ne 'ilo'i 'a e ngaahi me'a lilo 'a e 'Otuá 'o a'u ki he'ene 'ilo'i hono kotoa."¹³

'Oku hoko 'a 'Alamā mo e ngaahi foha 'a Mōsaiá ko e sīpinga 'o e tefito 'i mo'oni 'oku fie ma'u 'a e ngāuē ki he tuí. 'Oku tau lau mei he Tohi 'a Molomoná:

"Kuo nau fakatotolo faivelenga 'i he ngaahi folofolá, koe'uhí ke nau 'ilo'i 'a e folofola 'a e 'Otuá.

"Ka 'oku 'ikai ko ia pē; ka kuo nau fa'a lotu, mo 'aukai lahi; ko ia na'a nau ma'u 'a e mālohi 'o e kikité, pea mo e laumālie 'o e fakahaá."¹⁴

'Oku mahu'inga tatau pē 'a e kole 'i he lotu mo'oni 'i he founga ko 'ení. Kapau 'oku tau fekumi fakamātoato ki he mo'oni, te tau fai hotau lelei tahá ke ma'u ia, 'e kau ai 'a hono lau 'a e ngaahi folofolá, 'alu ki he lotú, pea fai hotau lelei tahá ke tauhi 'a e ngaahi fekau 'a e 'Otuá. 'Oku toe 'uhinga 'eni 'oku tau lotu fiemālie ke fai e finangalo 'o e 'Otuá 'i he taimi 'oku tau ma'u ai iá.

Ko ha sīpinga haohaoa e ma'u 'o ha lotu mo'oni, 'a e fekumi ko ia 'a Siosefa Sāmita ki he 'iló. Na'á ne pehē na'á ne fie 'ilo pe ko e fē 'a e siasi 'oku mo'oni "koe'uhí ke [ne] 'ilo'i 'a e siasi ke kau ki ai."¹⁵ Kimu'a pea ne lotú, na'á ne 'osi mateuteu pē ia ke fai ki he tali te ne ma'ú.

'Oku fie ma'u ke tau kole 'i he tui

pea mo e lotu mo'oni. Ka 'oku 'ikai ko ia pē. Kuo pau ke tau tui te tau ma'u ha fakahā. 'Oku fie ma'u ke tau falala ki he 'Eikí pea ma'u ha 'amanaki lelei 'i He'ene ngaahi tala'ofá. Manatu 'i 'a e me'a kuo tohí: "Ka ai ha mou taha 'oku masiva 'i he potó, ke kole 'e ia ki he 'Otuá, 'a ia 'okú Ne foaki lahi ki he kakai kotoa pē, pea 'oku 'ikai valokí'i; pea 'e foaki ia kiate ia."¹⁶ Ko ha tala'ofa faka'ofó'ofa ia!

'Oku ou fakaafe 'i kotoa kimoutolu ke mou fekumi ki he mo'oni 'o faka'aonga 'i ha taha 'o e ngaahi founga ko 'ení kae tautautefito ki ha fakahā fakafó'ituitui mei he 'Otuá. 'E fakahā 'e he 'Otuá 'a e mo'oni kiate kinautolu 'oku fekumi ki ai 'o hangē ko ia 'oku fakahā mai 'i he folofolá. 'Oku fie ma'u ke tau fekumi mālohi kae 'ikai ko e fekumi pē 'i he 'Initanetí, ka 'e 'aonga mo'oni ia.

'Oku ou fakamo'oni ko e Siasi mo'oni 'eni 'o Sīsū Kalaisí. Kuó u mātā tonu hono ngaahi fuá 'i he tukui koló pea mo e mo'ui 'a ha lauafē, kau ai hoku fāmílí; pea 'oku ou 'ilo'i 'oku mo'oni ia. Kae mahu'inga tahá, kuó u 'ilo 'a hono mo'oni 'o fakafou 'i he mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'oni; pea 'oku ou 'ilo'i 'oku mo'oni ia. 'Oku ou fakaafe 'i kimoutolu kotoa ke mou fai 'a e me'a tatau. 'I he huafa 'o Sīsū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALA

1. Molonai 7:16.
2. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 88:78.
3. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 88:118.
4. Mātui 7:17, 20.
5. Molonai 7:5.
6. 'Alamā 32:28, 30–31.
7. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 8:1.
8. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 8:2.
9. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 8:10.
10. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 9:8–9.
11. Vakai, Sēmisi 2:17.
12. Sēmisi 1:6.
13. 'Alamā 12:10.
14. 'Alamā 17:2–3.
15. Siosefa Sāmita—Hisitōlia 1:18.
16. Sēmisi 1:5.

Fai 'e 'Eletā D. Todd Christofferson

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

Ko e Toetu'ú 'a Sīsū Kalaisí

Ko Sīsū 'o Nāsaletí 'a e Huhu 'i kuo toetu'ú, pea 'oku ou fakamo'oni ki he ngaahi mo'oni kotoa 'o 'Ene Toetu'ú.

Ne ongo'i lomekina mo lotofoi mo'oni 'Ene kau ākongá 'i he mamahi mo pekia 'a Sīsū 'i he kolosí pea tuku 'a hono sinó 'i he fonualotó. Neongo e me'a ne toutou folofola 'aki 'e he Fakamo'uí 'o kau ki He'ene pekiá mo 'Ene toetu'ú, ne 'ikai ke mahino kiate kinautolu. Ka na'e hoko mai 'i he ho'atā fakamamahi ko ia 'o Hono Kalusefaí, ha pongipongi fakafiefia 'o 'Ene Toetu'ú. Ka na'e toki hoko mai pē 'a e fiefia ko iá 'i he hoko 'a e kau ākongá ko e kau fakamo'oni 'o e Toetu'ú, na'a mo hono fakahaa 'i 'e he kau 'āngeló kuó Ne toetu'ú, ne 'ikai ke mahino—ko ha me'a ne te'eki ke hoko.

Na'e ha'u pongipongia 'a Mele Makitaline mo ha kau fafine kehe ki he fonualoto 'o e Fakamo'uí 'i he pongipongi Sāpate ko iá, 'o 'omi ha ngaahi 'akau namu kakala mo e lolo tākaí ke fakakakato hono tākaí ne kamata 'i hono tuku fakavavevave 'i e sino 'o e 'Eikí ki he fonualotó kimu'a pea hoko mai 'a e Sāpaté. 'I he pongipongi matu'aki makehe ko iá, na'a nau mamata 'i he 'enau a'u atú kuo ava e fonualotó, kuo teke 'i 'a e maka kafú, pea fakahaa 'i 'e ha ongo 'āngelo:

"Ko e hā 'oku mou kumi ai 'a e mo'uí 'i he potu 'o e maté?"

"Oku 'ikai 'i heni, ka kuo tu'u hake: mou fakamanatu ki he'ene lea kiate kimoutolu 'i He'ene kei 'i Kālelí,

"O pehē, 'E tukuange 'a e Foha 'o e tangatá ki he nima 'o e kau tangata angahalá, pea 'e tutuku ia ki he 'akaú, pea 'e toetu'ú ia 'i hono 'aho tolú."¹

"Mo omi, 'o mamata ki he potu na'e tokoto ai 'a e 'Eikí.

"Pea mo ō ke vave, 'o tala ki He'ene kau ākongá kuo toetu'ú ia mei he maté."²

Hangē ko ia ne fekau 'e he 'āngeló, na'e vakai 'a Mele Makitaline ki he fonualotó, pea 'oku hangē ko e me'a pē na'á ne fakatokanga 'i ko e pulia 'a e sino 'o e 'Eikí. Na'á ne fakavavevave ke tala ki he kau 'Aposetoló, pea 'i he'ene ma'u 'a Pita mo Sioné na'á ne pehē kiate kinaua, "Kuo nau 'ave 'a e 'Eikí mei hono fonualotó, pea 'oku 'ikai te mau 'ilo pe 'oku nau tuku ki fē ia."³ Ne lele atu 'a Pita mo Sione ki he feitu'ú ko iá 'o fakapapau 'i 'oku 'ikai ha me'a 'i he fonualotó, 'o na vakai "kuo tuku ai 'a e 'ū kofu . . . mo e holoholo na'e fa'u 'aki hono 'ulú . . . na'e 'ikai tuku fakataha pea mo e 'ū kofú ka kuo fatufatu 'o tuku kehe ia."⁴

'Oku mahino ko Sione na'e 'uluaki mahino ki ai 'a e pōpoaki fakafofo 'o e toetu'ú. Na'á ne hiki 'o pehē "pea mamata ia, pea tui," ka ko e ni'ihī kehē, ne a'u ki he taimi ko iá, "oku he'eki ai ke nau 'ilo 'a e tohí, kuo totonu ke toetu'ú Ia [Sīsū] mei he maté."⁵

Na'e mavahe 'a Pita mo Sione, ka na'e kei nofo pē 'a Mele 'okú ne kei loto mamahi. Lolotonga iá, na'e toe foki mai 'a e ongo 'āngeló 'o 'eke ange kiate ia 'i he anga'ofa, "Fefine, ko

e hā 'okú ke tangi aī? Pea pehē ange 'e ia kiate kināua, Koe'uhí kuo nau 'ave hoku 'Eikí, pea 'oku 'ikai te u 'ilo pe kuo nau tuku ki fē ia."⁶ I he taimi ko iá ne folofola ange 'a e 'Eikí 'a ia ne tu'ú 'i mui 'iate ia, "Fefine, ko e hā 'okú ke tangi aī? Ko hai 'okú ke kumí? Peá ne mahalo ko e tauhi ngoué ia, peá ne pehē ki ai [o ne kole], 'Eiki, kapau kuó ke 'ave ia mei heni, talamai kiate au pe kuo ke tuku ki fē ia, pea teu 'ave ia."⁷

Na'e tohi 'a 'Eletā Sēmisi E. Talamesi 'o pehē: "Neongo ne 'ikai ke ne 'ilo', ka ko Sīsū na'á ne lea ki aī, 'a hono 'Eiki 'ofeina. Ne liliu 'e ha fo'i lea pē 'e taha mei Hono ngutú 'a 'ene loto mamahí ki he fiefia mo'oní. 'Pea pehē ange 'e Sīsū kiate ia, Mele.' Ne hiki hake ia 'e he le'o, ongo mo e tō ongo'i ngofua na'á ne fanongo mo 'ofa ai 'i he ngaahi 'aho kimu'á mei he vanu 'o e loto mamahi na'á ne 'i aī. Na'á ne tafoki pea mamata ki he 'Eikí. 'I he'ene ongo'i fiefiá, na'á ne ala atu ke fā'ofua kiate Ia, 'o Ne lea 'aki pē e lea 'ofa mo moihū ko e, 'Lāponai,' 'a ia ko hono 'uhingá [Ko Hoku 'Eiki 'Ofeina]."⁸

Ko ia ne hoko ai e fefine tāpuekiná ni ko e fuofua tokotaha matelie ke mamata mo talanoa ki he Kalaisi kuo toetu'ú. 'I he 'aho tatau pē na'á Ne toe hā kia Pita 'i Selusalema pe ofi ki ai;⁹ ki ha ongo ākongā 'i he hala ki 'Emeasí;¹⁰ pea 'i he efiáfí ki he toko 10 'o e Kau 'Aposetoló mo ha ni'ihí kehe, 'o Ne hā fakafokifā 'i honau lotoloto-ngá, 'o folofola, "Vakai ki hoku nimá mo hoku va'é, ko au pē ia: ala mai kiate au, pea mou vakai; he 'oku 'ikai kakano mo hui ha laumālie, 'o hangē ko ia 'oku mou 'iló ni 'iate aú."¹¹ Pea ke toe fakaloto'i kinautolu 'o pehē "'i he he'eki ai te nau tuí, ko e me'a 'i he fiefia, ka nau ofo pē,"¹² na'á Ne kai ha kongā ika kuo tunu mo e nge'si honi 'i honau ha'oha'ongá.¹³ Na'á ne fakahinohino'i kinautolu kimui ange

'o pehē, "Pea ko 'eku kau fakamo'oni 'akimoutolu 'i Selusalema, mo Siutea kotoa pē, mo Samēlia, pea ki he ngata'anga 'o māmaní."¹⁴

Makehe mei he ngaahi fakamo'oni pau ko 'eni 'i Selusalemá, 'oku tau ma'u 'a e ngāue ta'e hano tatau 'o e 'Eiki kuo toetu'ú ki he kakai 'i he kuonga mu'a 'o e Hemisifia Fakahihifó. Na'á ne hifo mei langi 'i he fonua ko ia ko Mahú peá Ne fakaafe'i e kakai ne fakatahataha máí, ko ha toko 2,500 nai, ke nau ha'u taha taha, 'o ala honau nimá ki Hono vakavaká pea ala ki he matakafu 'o e fa'ó 'i Hono to'ukupú mo Hono va'é.¹⁵

"Pea 'i he hili 'enau 'alu atu kotoa pē 'o mamata ma'anautolu peé, pea na'a nau kalanga fakataha, 'o pehē: "Hōsana! 'Oku monū'ia 'a e huafa 'o e 'Otua Fungani Mā'olunga Tahá! Pea na'a nau fakatōmape'e ki lalo 'i he va'e 'o Sīsū, 'o hū kiate ia."¹⁶

'Oku fakahaa'i mai 'e he Toetu'ú 'a Kalaisí 'oku tau'atāina mo ta'engata 'a mo'uí. "He 'oku hangē 'oku ma'u 'e he Tamai 'a e mo'ui 'iate ia pē; pea 'oku pehē pē 'Ene tuku ki he 'Aló, ke ne ma'u 'a e mo'ui 'iate Ia pē."¹⁷ Na'e folofola 'a Sīsū Kalaisi:

"Ko ia 'oku 'ofa ai 'a 'eku Tamai kiate au, ko e me'a 'i he'eku tuku hifo 'eku mo'uí, ka u toe to'o ia.

"'Oku 'ikai ke to'o ia 'e ha taha 'iate au, ka 'oku ou tuku hifo ia 'e au pē. 'Oku ou mafai ke tuku hifo ia, pea 'oku ou mafai ke toe to'o ia."¹⁸

'Oku 'ikai mo'ui fakafalala 'a e Fakamo'uí ki he me'akaí, va'í, 'okisikená pe ko ha toe me'a, mālohi pe ko ha taha ke mo'ui. Ko Ia 'a e Sihova mo e Misaí, ko Ia 'a e Ko Aú, 'a e 'Otua 'oku mo'ui pē 'iate Iá.¹⁹ Ko ia pē ia 'o a'u ki he ngata'angá.

Koe'uhí ko 'Ene Fakalelei mo e Toetu'ú, kuo ikuna 'i 'e Sīsū Kalaisi 'a e tafa'aki kotoa 'o e Hingá. 'E fakataimi pē 'a e mate fakaesino, na'a mo e mate

fakalaumālie 'oku 'i ai hono ngata'anga, koe'uhí te tau foki fakataimi kotoa ki he 'ao 'o e 'Otuá, ki he fakamāú. Te tau malava ke ma'u 'a e falala mo e loto falala kakato ki Hono mālohi ke ikuna 'i 'a e me'a kotoa pē pea foaki kiate kitautolu e mo'ui ta'e ngatá.

"He ko e me'a 'i he tangatá na'e hoko ai 'a e maté, pea kuo hoko ia ko e 'uluaki fua 'akinautolu 'i he kakai kotoa pē.

"He 'oku hangē 'oku mate kotoa pē 'ia 'Ātama, 'e pehē foki e mo'ui kotoa pē 'ia Kalaisi."²⁰

'I he fakalea ko ia 'a 'Eletā Niila A. Mekisuelé: "Ne fakangata 'e hono ikuna 'i 'e Kalaisi e maté 'a e tūkunga faingata'a 'o e fa'ahinga 'o e tangatá. 'I he taimi ní ko e ngaahi faingata'a fakatāutaha pē, pea 'e lava ke fakahaofi foki kitautolu mei he ngaahi me'a ni 'i he'etau muimui ki he ngaahi akonaki 'a Ia na'á Ne fakahaofi kitautolu mei he 'auha fakalūkufuá."²¹

'I He'ene fakakakato e fie ma'u 'a e fakamaau totonú, kuo hoko ai 'a Kalaisi ki he tu'unga 'o e fakamaau totonú; pe ko 'etau pehē, ko Ia 'a e fakamaau totonú, he ko Ia 'a e 'ofá.²² 'I he me'a tatau, makehe mei He'ene hoko ko ha 'Otua haohaoa mo fakamaau totonú, ko ha 'Otua 'alo'ofa Ia.²³ Ko ia, 'oku fakalelei 'i 'e he 'Otuá e me'a kotoa. 'Oku 'ikai ha fakamaau ta'etotonu 'i he matelie ko 'ení 'e tolonga, 'o a'u pē ki he maté, he 'okú Ne toe fakafoki mai e mo'uí. 'Oku 'ikai ha kafo, faingatā'ia fakaesino, lavaki 'i pe ngaohikovia 'e ta'etotongi koe'uhí ko 'Ene fakamaau totonú mo e 'alo'ofá.

'I he taimi tatau, 'okú Ne 'ekea meiate kitautolu 'etau mo'uí, ngaahi filí, mo 'etau ngaahi ngāue, mo 'etau ngaahi fakakaukaú. Ko hono mo'oní, koe'uhí kuó Ne huhu 'i kitautolu mei he Hingá 'oku 'A'ana 'etau mo'uí. Na'á ne folofola:

"Vakai kuó u 'oatu kiate kimoutolu

'a 'eku ongoongolelei, pea ko e ongoongolelei 'eni 'a ia kuó u 'oatu kiate ki-moutolú—kuó u ha'u ki he māmaní ke fai 'a e finangalo 'o 'eku Tamaí, koe'uhi na'e fekau'i au 'e he'eku Tamaí.

"Pea na'e fekau'i au 'e he'eku Tamaí koe'uhí ke hiki hake au ki he kolosí; peá ka hili hono hiki hake au ki he kolosí, ke u tohoaki'i 'a e kakai fulipē kiate au, pea hangē hono hiki hake au 'e he tangatá, ke pehē hono hiki hake 'a e tangatá 'e he Tamaí, ke nau tu'u 'i hoku 'aó, ke fakamāu 'i 'i he'enua ngaahi ngāue."²⁴

Fakakaukau angē ki he mahu'inga 'o e Toetu'ú ki hono aofangatuku pe ko hai mo'oni koā 'a Sīsū 'o Nāsaletí pea mo e ngaahi fakafekiki fakafilōsefá mo e ngaahi fehu'i 'o e mo'uí. Kapau ko e mo'oni na'e toetu'u 'a Sīsū, 'oku pau pē ke muimui mai ko e tokotaha fakalangi Ia. 'Oku 'ikai ma'u 'e ha tokotaha matelie ha mālohi 'iate ia pē ke toe mo'ui hili ha'ane mate. Ka koe'uhí na'á Ne toetu'u, na'e 'ikai ke Ne hoko ko ha tangata tufunga, faiako, taula'eiki pe palōfita pē. Koe'uhí na'á Ne toetu'u, ne pau pē ko ha 'Otua 'a Sīsū, 'io, ko e 'Alo Tofu pē Taha 'o e Tamaí.

Ko ia ai, 'oku mo'oni e me'a na'á Ne ako'í; he 'oku 'ikai lava ke loi 'a e 'Otuá."²⁵

Ko ia ai, ko Ia 'a e Fakatupu 'o māmaní 'o hangē ko 'Ene folofolá."²⁶

Ko ia ai, 'oku mo'oni 'a hēvani mo heli, 'o hangē ko ia na'á Ne ako'í."²⁷

Ko ia ai, 'oku 'i ai ha maama 'o e ngaahi laumālié 'a ia na'á Ne 'a'ahi ki ai hili 'Ene pekiá."²⁸

Ko ia ai, ne pehē 'e he 'āngeló,²⁹ te Ne toe hā'ele mai 'o "pule 'i he māmaní."³⁰

Ko ia ai, 'oku 'i ai 'a e Toetu'u mo e fakamaau'anga faka'osi ki he taha kotoa."³¹

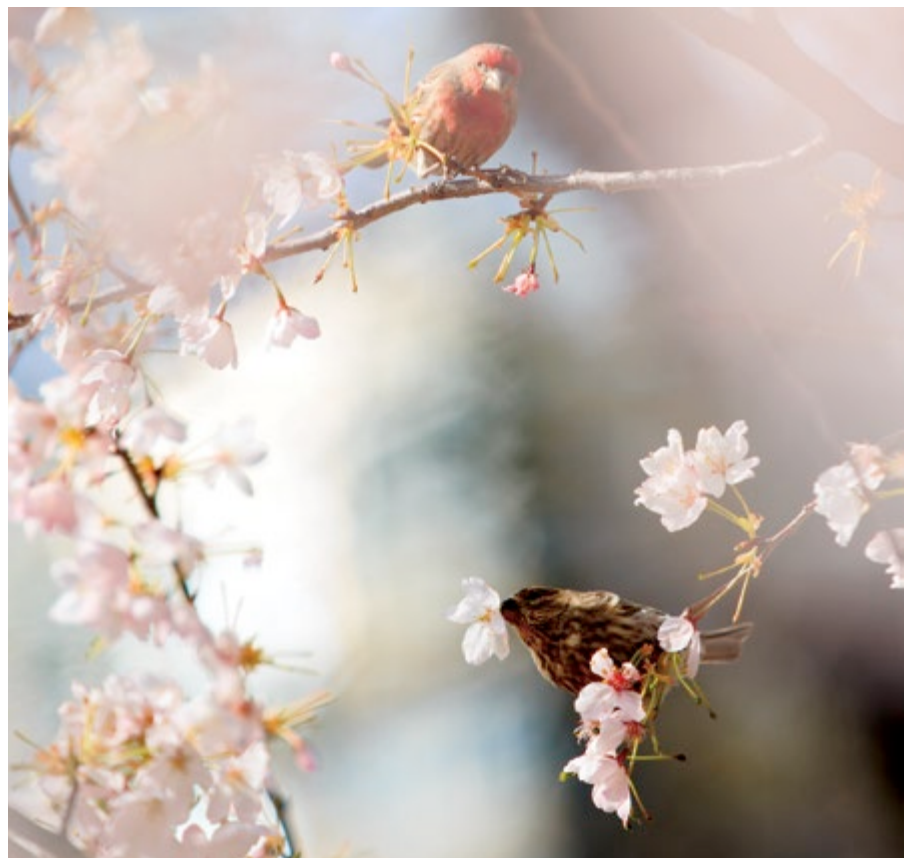
Koe'uhí ko e mo'oni e toetu'u 'a Kalaisí—'oku 'ikai ha toe veiveiua ki he mālohi kakato, tokaima'ananga, mo

e angalelei 'a e 'Otua ko e Tamaí—'a ia na'á Ne foaki hono 'Alo Tofu pē Tahá ke huhu'i 'a e māmaní. 'Oku 'ikai mo'oni e ngaahi veiveiua ki he 'uhinga mo e taumu'a 'o e mo'uí. Ko hono mo'oní, ko Sīsū Kalaisí pē 'a e huafa pe founa 'e lava ke ma'u ai 'e he fa'ahinga 'o e tangatá 'a e fakamo'uí. 'Oku mo'oni e 'alo'ofa 'a Kalaisí, 'o lava ai 'o ma'u e fakamolemolé pea fakama'a ai e taha faiangahala 'oku fakatomalá. Ko e mo'oni ko e tuí 'oku mahulu ia 'i he fakakaukau pe ha me'a ne fa'u'fa'u pē 'i hotau 'atamaí. 'Oku 'i ai ha mo'oni aofangatuku mo fakaemāmani lahi pea 'oku 'i ai ha ngaahi tu'unga mo'ui faka-eangama'a 'oku potupotutatau pea 'ikai liliu 'o hangē ko ia na'á Ne ako'í.

Ko hono mo'oni 'o e Toetu'u 'a Kalaisí, ko e fakatomala mei hano

maumau'i 'a 'Ene ngaahi fonó mo e fekaú 'oku fakatou malava pea fakavavevave. 'Oku mo'oni e ngaahi mana 'a e Fakamo'uí, pea pehē ki He'ene tala'ofa ki He'ene kau ākongá te nau lava 'o fai e me'a tatau, mo ha toe ngāue lahi ange."³² Ko e mo'oni ko Hono lakangá ko ha mālohi mo'oni ia ke "pule'i 'e ia 'a e ongoongolelei pea 'okú ne ma'u 'a e kī 'o e ngaahi me'a lilo 'o e pule'angá, 'io 'a e kī 'o e 'ilo'i 'o e 'Otuá. Ko ia, 'oku fakahā 'i hono ngaahi ouaú 'a e mālohi 'o e anga faka-'Otuá."³³ Koe'uhí 'oku mo'oni e Toetu'u 'a Kalaisí, 'oku 'ikai ko hotau ngata'angá 'a e maté, pea neongo 'e faka'auha 'e he fanga 'uangá hotau sinó, ka te tau toe māmata ki he 'Otuá 'i hotau kakanó."³⁴

Na'e fakamatala 'a Palesiteni

Tōmasi S. Monisoni 'o kau kia Lōpeti Peletisifooti, 'a ia na'á ne hanga 'o fakafepaki'i mālohi 'i he ta'u 'e 100 kimu'á "i he'ene tohi ko e *God and My Neighbor*, 'a e ngaahi tui faka-Kalisitiane 'oku tali 'e he māmaní, hangē ko e 'Otuá, Kalaisí, lotú, mo e mo'ui ta'e fa'amaté. Na'á ne tu'ukāivi he'ene pehē: "Oku ou taukave'i kuó u 'osi fakamo'oni'i kakato mo fakapapau'i e me'a kotoa ne u fakataumu'a ke fakamo'oni'i, pea he 'ikai lava 'e ha taha Kalisitiane 'o tali 'eku ngaahi 'uhingá pe toe ue'i 'eku fakamatalá neongo 'ene tu'ukimu'á mo e me'a 'okú ne lava. Na'á ne nofo 'i ha mo'ui ne 'ātakai'i 'e he ta'e tuí. Ka ne hoko ha me'a faka'ohovale. Ne holo fakafokifā 'a e 'ū me'a ko 'eni ne 'ātakai'i iá 'o hoko ko e efu. . . Na'á ne foki māmālie ki he tui ko ia na'á ne luma'i mo manuki'i. Ko e tupu mei he hā 'ene mafuli ko 'eni? *Ne mālōlō hono uaifí*. Na'á ne foki atu mo e loto mamahi ki he loki ne 'i ai e sino fakamatelie 'a hono uaifí. Na'á ne toe vakai ki he fofonga na'á ne 'ofa aí. Na'á ne hū mai ki tu'a 'o pehēange ki hano kaungā-me'a, "Ko ia pē 'eni, kae 'osi angé 'oku 'ikai ko ia. 'Oku liliu e me'a hono kotoa. Kuo to'o atu e me'a na'e 'i heni kimu'á. 'Oku 'ikai kei tatau. He ko e hā ha me'a 'e lava ke mole atu, 'o kapau 'oku 'ikai ko e laumālié pē?"³⁵

Na'e pekia pea toetu'u nai e 'Eiki? 'Io. "Ko e ngaahi tefito'i mo'oni mahu'inga 'o 'etau tui fakalotú ko e fakamo'oni ko ia 'a e kau 'Aposetoló

mo e kau Palōfitá 'o fekau'aki mo Sīsū Kalaisi, na'e pekia, pea telio, pea toetu'u 'i he 'aho hono tolú, 'o hā'ele hake ki he langí; pea ko hono toenga 'o e ngaahi me'a kehe kotoa pē fekau'aki mo 'etau tui fakalotú ko ha tānaki atu pē ki ai."³⁶

'I he ofi e taimi ne kikitie'i 'e alo'i 'a Sisuú, na'e tui ha ni'ihī 'o e kau Nifai mo e kau Leimaná 'o e kuonga mu'á ka ko e tokolahi ne veiveiua. Ne faifai ne hoko mai e faka'ilonga Hono 'alo'i—ko ha 'aho mo ha pō mo e 'aho ne 'ikai ha fakapo'uli—pea ne 'ilo 'e he taha kotoa.³⁷ 'Oku pehē pē e 'ahó ni, 'oku tui 'a e ni'ihī kuo Toetu'u mo'oni 'a Kalaisi, pea 'oku kei veiveiua mo ta'etui foki 'a e tokolahi. Ka 'oku 'ilo ia 'e ha ni'ihī. 'E a'u ki ha taimi, 'e mamata mo 'ilo'i 'e he taha kotoa; "e peluki 'a e tui kotoa pē, pea fakahā 'e he 'elelo kotoa pē 'i hono 'aó."³⁸

Ka 'i he te'eki a'u ki aí, 'oku ou tui ki he kau fakamo'oni tokolahi kuo ma'u 'enau fakamo'oni 'i he Fuakava Fo'ou ki he Toetu'u 'a e Fakamo'ui 'a ia ko 'Ene ngaahi a'usiá mo e ngaahi fakamo'oni 'oku ma'u ia 'i he Fuakava Fo'ou—kau ai 'a Pita mo hono ngaahi kaungā ngāue 'e Toko Hongofulu Mā Uá mo Mele 'o Makitalá. 'Oku ou tui ki he ngaahi fakamo'oni 'oku ma'u 'i he Tohi 'a Molomoná—'a e Nifai ko e 'Aposetoló ni'ihī tokolahi 'i he kolo ko Mahú 'oku 'ikai lau hingoa, mo ha ni'ihī kehe. Pea 'oku ou tui ki he fakamo'oni ko ia 'a Siosefa Sāmita pea mo Sitinei Likitoní, hili 'a e fakamo'oni

ma'ongao'onga ki he kuonga faka'osi "okú Ne mo'ui! He na'á ma mamata kiate ia."³⁹ Pea 'oku ou tu'u 'i he malumu 'o 'Ene tokaima'anangá, 'oku ou tu'u ko ha fakamo'oni ko Sīsū ko ia 'o Nāsaletí ko e Huhu'i kuo toetu'ú, pea 'oku ou fakamo'oni ki he ngaahi mo'oni kotoa 'o 'Ene Toetu'ú. 'Ofa ke mou ma'u 'a e tui mo e fakafiemālie 'o e fakamo'oni tatau ko iá, ko 'eku lotú ia 'i he huafa 'o Sīsū Kalaisi, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Luke 24:5–7.
2. Mātiu 28:6–7.
3. Sione 20:2.
4. Sione 20:5, 7.
5. Sione 20:8, 9.
6. Sione 20:13.
7. Sione 20:15.
8. James E. Talmage, *Jesus the Christ*, 3rd ed. (1916), 681.
9. Vakai, Luke 24:34; 1 Corinthians 15:5.
10. Vakai, Ma'ake 16:12; Luke 24:13–35.
11. Luke 24:39.
12. Luke 24:41.
13. Vakai, Luke 24:42–43.
14. Ngāue 1:8.
15. Vakai, 3 Nifai 11:14–15.
16. 3 Nifai 11:16–17.
17. Sione 5:26.
18. Sione 10:17–18.
19. Vakai, 'Ekesōtosi 3:14.
20. 1 Kolinitō 15:21–22.
21. *The Neal A. Maxwell Quote Book*, ed. Cory H. Maxwell (1997), 287.
22. Vakai, 1 Sione 4:8.
23. 'Alamā 42:15; vakai foki Mosaia 15:8–9.
24. 3 Nifai 27:13–14.
25. Vakai, 'Inosi 1:6.
26. Vakai, hangē ko 'ení, 3 Nifai 9:15.
27. Vakai, hangē ko 'ení, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 76.
28. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 138.
29. Vakai, Ngāue 1:10–11.
30. Ngaahi Tefito 'o e Tui 1:10; vakai foki 'Topical Guide, "Jesus Christ, Millennial Reign."
31. Vakai, hangē ko 'ení, 2 Nifai 9:15.
32. Vakai, Sione 14:12.
33. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 84:19–20.
34. Siope 19:26.
35. Thomas S. Monson, "I Know That My Redeemer Lives!" *Liahona*, Mē 2007, 23.
36. *Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasí: Siosefa Sāmita* (2007), 49.
37. Vakai, 3 Nifai 1:15–20.
38. Mosaia 27:31.
39. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 76:22–23.

Fai 'e Palesitani Thomas S. Monson

Kae 'Oua ke Tau Toe Fakataha Mai

'Ofa ke hoko 'iate kitautolu ma'u ai pē 'a e Laumālie faka'ofa'ofa ne tau ongo 'i 'i he 'aho 'e ua kuo hilí pea 'ofa ke ne nofo'ia kitautolu ma'u ai pē 'i he ngaahi ngāue 'oku tau fai 'i he 'aho takitaha.

S i'oku kāinga 'ofeina, ko ha konifelenisi faka'ofa'ofa mo'oni 'eni. Kuo fafanga'i fakalaumālie kitautolu 'i he'etau fakafanongo ki he ngaahi lea fakalaumālie 'a e kau tangata mo e kau fafine ne leá. Kuo laulōtaha 'a e hivá, pea teuteu'i mo fakahoko e ngaahi leá 'o fakatatau mo e ngaahi ue'i 'a e Laumālie Mā'oni'oni, pea kuo tatakí kitautolu 'e he ngaahi lotú ke tau toe ofi ange ki langi. Kuo langaki hake 'etau mo'uí 'i he tapa kotoa pē 'i he'etau kau fakataha maí.

'Oku ou fakatauange te tau tuku ha ki'i taimi ke tau lau ai e ngaahi pōpoaki 'o e konifelenisi 'i he taimi 'e 'atā atu ai 'i he LDS.org 'i ha ngaahi 'aho si'i mei heni pea mo e taimi 'e paaki atu ai 'i he makasini *Ensign* mo e *Liahoná*, he 'oku taau ke vakai'i mo ako fakalelei ia.

'Oku ou 'ilo'i pē 'oku tau kau fakataha 'i hono fakahaa'i ha hounga'ia ki he kau tangata mo e kau fafine ne tukuange he konifelenisi ni. Kuo lelei 'enau faifatongia mo 'enau tokoni ki he ngāue 'a e 'Eikí. Kuo kakato 'enau mateakí.

Kuo tau pou pou'i foki 'i he'etau

hikinima'í, ha kau tangata kuo uiui' ki ha ngaahi fatongia fo'ou. 'Oku tau talitali fiefia kinautolu pea 'oku mau faka'amu ke nau mea'i 'oku mau hanganaki atu ke ngāue fakataha mo kinautolu he ngāue ko 'eni 'a e 'Eikí.

'I he'etau fakalaulauloto ki he ngaahi pōpoaki kuo tau fanongoá, 'ofa ke tau fakapapau ke hoko 'o lelei ange 'i he tu'unga ne tau 'i ai he kuohilí. Fakatauange ke tau angalelei

mo 'ofa ki he ni'ihí 'oku 'ikai ke tatau 'etau tui fakalotú mo 'etau tu'unga mo'uí. Na'e 'omi 'e he Fakamo'uí ha pōpoaki ki he māmaní 'o e 'ofa mo e failelei ki he kakai kotoa pē. 'Ofa ke tau muimui ma'u pē ki He'ene sippingá.

'Oku tau fehangahangai mo ha ngaahi faingata'a lalahi he māmaní he 'ahó ni, ka 'oku ou fie fakapapau'i atu 'oku tokaima'ananga mai e Tamai Hēvaní kiate kitautolu. Te Ne tatakí mo tāpuaki'i kitautolu 'i he'etau tui mo falala kiate Iá pea te Ne tokoni ke tau ikuna'i ha fa'ahinga faingata'a pē te tau fehangahangai mo ia.

'Ofa ke nofo'ia kitautolu 'e he ngaahi tāpuaki 'o e langí. 'Ofa ke fakafonu hotau 'apí 'aki 'a e 'ofa mo e faka'apa'apa pea mo e Laumālie 'o e 'Eikí. 'Ofa ke tau hokohoko atu hono tanumaki 'etau fakamo'oni ki he ongo-ongolelei ke hoko ia ko ha malu'anga mei he ngaahi 'ohofi 'a e filí. 'Ofa ke nofo'ia kitautolu 'e he Laumālie ne tau ongo'i he 'aho 'e ua ne toki 'osí 'i he'etau fakahoko 'etau ngaahi ngāue faka'ahó pea ke tau fakahoko ma'u pē e ngāue 'a e 'Eikí.

'Oku ou fakamo'oni atu 'oku mo'oni e ngāue ni pea 'oku mo'ui hotau Fakamo'uí, pea 'okú Ne tatakí mo fakahinohino'i Hono Siasí 'i he māmaní. 'Oku ou 'oatu 'eku fakamo'oni 'oku mo'ui 'a e 'Otua ko 'etau Tamai Ta'engatá pea 'okú Ne 'ofa 'iate kitautolu. Ko Ia 'etau Tamaí, 'oku fakatāutaha mo mo'oni. 'Ofa ke tau 'ilo'i 'okú Ne fie ofi mo fie tokoni kiate kitautolu kae pehē ki he lahi 'o 'Ene 'ofa 'iate kitautolú.

'Ofa ke tāpuekina kimoutolu 'e he 'Otuá si'oku kāinga. 'Ofa ke 'iate kimoutolu 'Ene melino ne tala'ofa maí, 'i he taimi ni pea ma'u ai pē.

'Oku ou tatau atu kae 'oua ke tau toe fakataha mai 'i ha māhina 'e ono mei heni, pea 'oku ou fai ia 'i he huafa 'o Sísū Kalaisí, 'ēmeni. ■

Fai 'e Rosemary M. Wixom
Palesiteni Lahi 'o e Palaimeli

'Oku Malu'i, Teuteu'i mo Fakamālohia Kitautolu He'etau Tauhi e Ngaahi Fuakavá

Ko ha kau fafine tauhi fuakava kitautolu 'o e to'u kotoa pē, 'oku tau 'a'eva atu he hala 'o e matelié ke toe foki ki Hono 'aó.

Kau fafine, 'oku mau 'ofa atu kiate kimoutolu. 'I ha'aku 'a'ahi ki Mekisikou kimuí ni mai, ne u mamata ai ki he feohi fakatokoua 'oku tau ongo'i he pōnī. Fakakaukauloto angé ki ai. Ne toki tuku 'emau Palaimeli he pongipongi Sāpaté pea ne u hū atu mo e fānaú mo e kau faiakó ki tu'a ki he fakafaletoló. Ne ava mai he taimi ko iá e matapā 'o e kalasi 'a e Kau Finemuí pea ne u vakai atu ki he kau finemuí mo honau kau takí. Ne mau fe'iloaki 'o fā'ofua. Ne kei piki pē fānaú ki hoku pivá pea 'ākilotoa au 'e he kau fafiné pea ko ia 'oku ou fie vahevahe atu e ongo ne u ma'u he momeniti ko iá.

'Oku 'ikai ke u lea faka-Sipeini, ka ko e faka-Pilitānia pē. Ne u sio fakamama'u ki honau fofongá peá u pehē ange, "Ko e ngaahi 'ofefine kitautolu 'o 'etau Tamai Hēvaní, 'okú ne 'ofa 'iate

kitautolu pea 'oku tau 'ofa 'iate Ia." Ne nau kau kotoa mai he lea faka-Sipeini. Ne mau tu'u he fakafaletolo femo'u-ekina ko iá 'i hono lau e kaveinga 'a e Kau Finemuí, "Te tau tu'u ko e kau

fakamo'oni 'o e 'Otuá 'i he taimi kotoa pē pea 'i he me'a kotoa pē pea 'i he feitu'u kotoa pē."

'Oku tau fakataha mai he pooni he funga 'o e māmaní ko 'Ene kau ākonga, 'oku tau ma'u ha holi ke malu'i mo pou pou ki he pule'anga 'o e 'Otuá. Ko e ngaahi 'ofefine kitautolu 'o 'etau Tamai Hēvaní. Ko ha kau fafine tauhi fuakava kitautolu 'o e to'u kotoa pē, 'oku tau 'a'eva 'i he hala 'o e matelié ke toe foki ki Hono 'aó. 'Oku malu'i, teuteu'i mo fakamālohia kitautolu 'e he'etau tauhi 'a e ngaahi fuakavá.

'Oku 'i ai ha fānau fefine Palaimeli 'i hotau ha'oha'ongá he pooni. Kuo 'i ai hamou ni'ihi kuo mou hū atu he fuofua sitepu ki he mo'ui ta'engatá 'i he ouau 'o e papitaisó.

Vakavakai holo. 'Oku hā ngingila mai e kaha'ú 'i ho'omou mamata ki ha kau fafine kuo nau fai ha ngaahi fuakava pea kuo nau mateuteu ke fakahaa'i atu e hala 'oku hanga mei mu'á.

Kapau 'okú ke ta'u 8, 9, 10, pe 11 pea kapau 'okú ke 'i he Senitā Koni-felenisí, 'i homou 'apí, pe 'i ha falelotu 'i he funga 'o e māmaní, kātaki mu'a 'o me'a hake ki 'olunga. 'Oku mau talitali fiefia kimoutolu ki he fakataha lahi 'a e kakai fefiné. Kātaki 'o tu'u

Mekisikou Siti, Mekisikou

ma'u pē; koe'uhí 'oku mau fie faka-
afe'i ho'omou tokoní he pooni. Te u
ngūnguu'i atu ha fo'i hiva Palaimeli.
Pea ko ho'o 'ilo pē fo'i hivá, te ke lava
nai 'o kamata hiva'i leva ia mo au?
Kuo pau ke ke hiva le'olahi ke ongo'i
kimoutolu 'e he taha kotoa pē.

*Ako'i au he maama ho'o 'ofá;
Ke u lotu atu ki he 'Afiōná;
Ke u 'ilo 'a e mo'oni kotoa;
Ako'i au 'i Ho'o māmá.*

Mou kei tu'u pē fānau, kae hiva'i
leva 'e he kau ta'u 12 kotoa pē ki he
motu'a taha 'a e veesi hono uá.

*Ha'u, tamaiki pea ke tau akó
'Ene ngaahi fekau pea mahinó
'O nofo 'i hono 'afio'angá—
'A'eva ma'u pē 'i he māmá.¹*

Tōtōatu. Mou me'a hifo ā ki lalo.
Mālō 'aupito.

'I he'etau hoko ko e kakai fefine
'o e to'u kotoa pē, 'oku tau 'a'eva 'i
He'ene māmá. 'Oku fakatāutaha pea
maama lelei 'etau fononga 'i he hala
'o e 'ofa 'a e Fakamo'uí.

'Oku tau hū he hala ki he mo'ui
ta'engatá 'i he ouau mo e fuakava 'o
e papitaisó, pea tau ma'u foki 'a e
me'afuaki 'o e Laumālie Mā'oni'óní.
Na'e fehu'i mai 'e 'Eletā Lōpeti D. Heili
'o pehē, "Oku mahino nai kiate ki-
tautolu mo 'etau fānau 'oku liliu 'etau
mo'uí 'o ta'engata 'i he taimi 'oku tau
papitaiso a?"

Na'á ne fakamatala foki 'o pehē "ko
e taimi 'oku mahino ai kiate kitautolu
'etau fuakava 'i he papitaisó mo e
me'afuaki 'o e Laumālie Mā'oni'óní, te
ne liliu 'etau mo'uí mo fakapapau'i ai
'etau mateaki'i kakato 'a e pule'anga
'o e 'Otuá. Kapau te tau fakafanongo 'i
he hoko mai 'a e fakatauvelé, 'e faka-
manatu mai 'e he Laumālie Mā'oni'óní
kiate kitautolu ne tau palōmesi ke

manatua hotau Fakamo'uí mo tala-
ngofua ki he ngaahi fekau 'a e 'Otuá."²

'I he'etau ma'u e sākalamēnití he
uike takitaha, 'oku tau fakafo'ou ai
'etau fuakava ne fai 'i hotau papitaisó.
Na'e pehē 'e 'Eletā Tēvita A. Petinā:
"I he'etau tu'u he vai 'o e papitaisó,
'oku tau taumu'a ai ki he temipalé. 'I
he'etau kai e sākalamēnití, 'oku tau
taumu'a ai ki he temipalé. 'Oku tau
tukupā ke manatu'i ma'u pē e Faka-
mo'uí mo tauhi 'Ene ngaahi fekaú 'i
he'etau teuteu ke kau atu ki he ngaahi
ouau toputapu 'o e temipalé."³

'Oku ma'u mei he ngaahi ouau
fakatemipalé 'a e ngaahi tāpuaki fu-
ngani taha 'e ala ma'u mei he Faka-
lelei 'o Sīsū Kalaisí. Ko e ngaahi ouau
ia 'oku fie ma'u ki hotau hakeaki'i 'i
he pule'anga fakasilesitiale. 'I he'etau
feinga ke tauhi 'etau ngaahi fuakavá,
'oku kamata leva ke mōlia atu ai 'etau
ongoi ta'efe'unga mo ta'ehaohaoá kae
longomo'ui mai 'a e ngaahi ouau mo
e ngaahi fuakava 'o e temipalé. 'Oku
'atā 'a e hala 'o e mo'ui ta'engatá ki he
tokotaha kotoa.

'Oku ou ofo 'i he mālohinga 'o e
fānau fefine, kau finemui mo e kakai
fefine tui mālohi kuó u fe'iloaki mo ia
he māmaní. Tuku ke u vahevahe atu
ha sīpinga 'o e fānau mo e kakai fefine
'o e fuakavá kuó u fe'iloaki mo iá.

Na'e ta'u 11 'a Luana he taimi ne
u 'a'ahi ai ki hono fāmilí 'i Puenosi

'Aealesí 'i 'Āsenitiná. Koe'uhí ko e
me'a fakamamahi ne hoko he'ene kei
si'í, na'e 'ikai lava 'a Luana 'o lea. Kuo
ta'u lahi e 'ikai ke ne pu'aki ha fo'i lea.
Na'á ne tangutu fakalongolongo pē
lolotonga 'emau talanoá. Ne u faka-
'amu pē ke ne ki'i fanafana mai pē ā.
Na'á ne sio fakamama'u mai kiate au
'o hangē 'okú ne pehē mai 'oku 'ikai
fie ma'u ia ke ne lea kau toki lava 'o
'ilo hono lotó. Hili e lotú, pea 'i he'e-
mau tu'u hake ke 'alú, ne mono mai
'e Luana ha ki'i fakatātā. Na'á ne tā e
fakatātā 'o Sīsū Kalaisí 'i he Ngoue ko
Ketisemaní. Ne u fakatokanga'i lelei
mo mahino ai 'ene fakamo'óní. Kuo
fai 'e Luana ha fuakava 'i hono papi-
taisó ke ne tu'u ko ha fakamo'oni 'o
e 'Otuá "i he taimi kotoa pē pea 'i he
me'a kotoa pē pea 'i he feitu'u kotoa
pē."⁴ Na'e mahino ki ai 'a e Fakalelei
'a Sīsū Kalaisí, 'o fakamo'oni'i ia he
fakatātā na'á ne taá. Kuó ne 'ilo nai
'oku fakafou 'i he mālohi faifakamā-
lohia mo fakaivia 'o e Fakalelei ha
malava ke fakamo'ui ia ke ne toe lea?
Talu mei he 'aho ko iá he ta'u 'e tolu
kuohilí mo e fakalakalaka e feinga lea
'a Luaná. 'Okú ne kau he taimí ni mo
hono kaungāme'á ki he Kau Finemui.
'Oku hokohoko atu 'ene vahevahe
'ene fakamo'oni ki he Fakamo'uí 'i
he'ene tauhi faivelenga 'a 'ene fuakava
ne fai 'i hono papitaisó.

'Oku tākiekina mai e to'u tupu

kotoa pē he funga 'o e māmaní ki he temipalé. Ne u fe'iloaki 'i Lima 'i Pelū, mo ha tamaí mo hono ngaahi 'ofefine 'e toko tolu 'i he hū'anga ki he temipalé. Ne u vakai atu ki he malama honau fofongá. Na'e faingata'a'ia fakaesino 'aupito hano 'ofefine 'e toko ua pea na'á na heka saliate teketeke pē. Na'e tokanga'i 'e he 'ofefine fika tolú 'ena fie ma'ú mo fakamatala pē 'oku 'i ai mo ha ongo tautehina 'e toko ua honau 'apí. 'Okú na heka saliate teketeke foki mo kinaua. Na'e 'ikai ke na lava'i e fononga houa 'e 14 ki he temipalé. Na'e mahu'inga fau e temipalé ki he'ene tamaí mo hono ngaahi 'ofefine ko ia ne pau ke nau omi toko fā ai ki he temipalé he 'aho ko iá—ko e toko ua ai ke na sio pē ki hono fakafongā 'i 'e he toko tahá 'a e papitaiso ma'á e kau pekiá mo hono fakahoko e ouau toputapú. Hangē ko Nifai, ne nau "fiefia . . . 'i he ngaahi fuakava 'a e 'Eikí."⁵

'Okú 'i ai ha fefine tāutaha 'okú ma maheni 'okú ne fakamahu'inga 'i 'a e

ouau fakauike 'o e sākalamēnití mo hono tala'ofa toputapu ko ia "ke [ne] ma'u ma'u ai pē 'a Hono Laumalié."⁶ Ko e takaua ofi ko iá ko ha tala'ofa ia 'oku tokoni ki he'ene fa'a ta'elatá. 'Okú ne ma'u ai e mālohi ke faka'utumauku 'i hono fakatupulaki hono ngaahi talēnití mo 'ene holi ke tauhi ki he 'Eikí. Kuó ne 'ilo ha fiefia lahi 'i he'ene 'ofa ki he fānau kotoa pē 'oku 'i he'ene mo'uí, pea 'i he taimi 'okú ne fekumi ai ki ha nongá, te ke ma'u atu ia ki he temipalé.

Faka'osí, na'e mamata ha fefine toulekeleka ta'u 90 tupu ki hono fā'ele'i mai mo e tutupu hake 'ene fānaú mo e makapuná mo e makapuna uá 'i he māmaní. Hangē ko ha tokolahi 'o kitautolu, kuo mohu faingata'a mo loto mamahi mo fakafiefia foki 'ene mo'uí. Na'á ne pehē kapau te ne toe foki 'o tohi fo'ou hono hisitōliá, he 'ikai ke ne fili ke fakakau ha ngaahi me'a 'e ni'ihī kuo hoko 'i he'ene mo'uí. Ka na'á ne malimali pē mo pehē

mai, "Kuo pau ke u mo'ui fuoloa ke u mātā e me'a 'e hokó!" 'Okú hoko-hoko atu pē 'ene pikitai ki he ngaahi fuakava 'i hono halá.

Na'e akonaki 'a Nifai 'o pehē: "Ka hili ho'omou hū ki he hala fāsi'i mo lausi'i ko iá, 'oku ou fie fehu'i kiate kimoutolu kuo mou fai 'a e me'a kotoa pē? vakai, 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'Ikai. . . .

"Ko ia kuo pau ke mou vivili atu ki mu'a 'i he tui mālohi kia Kalaisi, pea ma'u 'a e amanaki 'oku mālohi haohao, mo ha 'ofa ki he 'Otuá mo e kakai fulipē. Ko ia, kapau te mou vilitaki atu pea keinanga 'i he folofola 'a Kalaisi, pea kātaki ki he ngata'angá, vakai, 'oku folofola 'e he Tamaí: Te mou ma'u 'a e mo'ui ta'engatá."⁷

'Okú tau fononga kotoa pē 'i he hala ko iá. Na'a tau hiva he pooni 'o fekau'aki mo e 'a'eva 'i he māmá. 'Okú tau to'a he'etau tu'u fakafō'itui-tuí. Ka 'i he'etau kau mo e 'Otuá 'oku 'ikai fa'a ta'ofi kitautolu.

Na'e folofola e 'Eikí kia 'Ema Sā-mita, "Hiki hake ho lotó 'o fiefia, pea pikitai ki he ngaahi fuakava 'a ia kuó ke fai."⁸

'Okú tau fiefia 'oku fakafou he'etau tauhi 'etau ngaahi fuakavá, 'a 'etau malava 'o ongo'i e 'ofa 'etau Tamaí Hēvaní mo hotau Fakamo'ui ko Sīsū Kalaisi. 'Okú ou fakamo'oni 'okú Na mo'ui. 'I he huafa 'o Sīsū Kalaisi, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. "Ako'i Au ke u 'Eva he Māmá," *Ngaahi Himí*, fika 196; pe *Tohi Hiva 'a e Fānaú*, 70.
2. Robert D. Hales, "The Covenant of Baptism: To Be in the Kingdom and of the Kingdom," *Liahona*, Jan. 2001, 8, 7.
3. David A. Bednar, "Ma'u ha Hingoa mo ha Ongoongo 'Okú Lelei," *Liahona*, Mē 2009, 98.
4. Mōsaia 18:9.
5. 2 Nifai 11:5.
6. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 20:77.
7. 2 Nifai 31:19–20.
8. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 25:13.

Fai 'e Bonnie L. Oscarson
Palesiteni Lahi 'o e Kau Finemuí

Feohi Fakatokouá: 'Oku Tau Fie ma'ú Mo'oni e Ni'ihiki Kehé

Kuo pau ke ta'ofi 'etau tokanga pē ki hotau ngaahi faikehekehé ka tau sio ki he me'a 'oku tau faitatau aí.

He vitiō ne tau toki sio aí na'e 'i ai ha fonua kehekehe 'e valu pea mo e lea fakafonua kehekehe 'e hiva. Fakakaukauloto angé ki he toe ngaahi lea fakafonua kehekehe ne tñaki atu ki he veesi faka'osí. 'Oku fakatupu-fiefia ke tau malava 'o hiki hotau le'ó ko ha kau tautehina fakaemāmani lahi 'o fakamo'oni ki he tefito'i mo'oni ta'engata ko e ngaahi 'ōfefine kitautolu 'o ha Tamai Hēvani 'ofa.

Ko ha tāpuaki ke 'i heni 'i he me'a fakahisitōliá ni mo lea atu ki he kakai fefine kotoa pē 'o e Siasí 'oku ta'u valu ki he motu'a tahá. 'Oku 'i ai ha ivi faufaua 'i he'etau faaitaha he efiafi ní. 'I he'eku vakai ki he'etau fakataha mai ki he Senitā Konifelenisí mo fakakaukauloto atu ki he toko laumano 'oku mamata mai ki he fakamafolá ni mei ha ngaahi feitu'u kehekehe 'o e māmaní, 'oku hanga ai 'e he fāitaha 'etau fakamo'oní mo e tui kia Sisū Kalaisí 'o fatu e fakataha'anga mohu tui mo mālohi taha 'a e hou'eiki fafiné 'i he hisitōliá 'o e Siasí mo e māmaní.

'Oku tau fiefia he pooni 'i hotau ngaahi fatongia kehekehe ko e kakai fefine 'o e Siasí. Neongo 'oku lahi e founda 'oku tau kehekehe mo makehe aí, ka 'oku tau 'ilo foki ko e ngaahi 'ofefine kitautolu 'o e Tamai Hēvani pē 'e taha pea 'oku tau hoko ai ko ha kau tautehina. 'Oku tau uouangataha 'i hono langa 'a e pulé'anga 'o e 'Otuá

kae pehē ki he ngaahi fuakava kuo tau faí, neongo hotau ngaahi tūkungá. 'Oku 'ikai ha toe veiveiua, ko e fakataha'anga ko 'ení, ko e feohi'anga fakatokoua nāunau'ia taha ia 'i he funga 'o e māmaní!¹

Ke hoko ko ha kau tautehiná, 'okú ne fakahaa'i mai 'e ia 'oku 'ikai lava ke veteki hotau vaá. 'Oku fetauhi'aki e kau tautehiná, 'oku nau femalu'i'aki, fefakafiemālie'aki mo fepoupou'aki 'i he faingata'a mo e faingamālie. Kuo folofola e 'Eikí, "Oku ou pehē kiate kimoutolu, ke mou taha pē; pea kapau 'oku 'ikai te mou taha, 'oku 'ikai 'a'aku 'a kimoutolu."²

'Oku loto 'a e filí ke tau fefaka'anga'aki mo fefakamaau'aki. 'Okú ne loto ke tukutaha pē 'etau tokangá 'i hotau ngaahi faikehekehé pea ke tau mo'ui fakavahavaha'a. Mahalo 'okú ke manako ke fakamālohisino 'i ha houa 'e taha he 'aho kotoa pē ke ke ongo'i fiefia, ka ko e fu'u me'a lahi ia kiate au kapau te u kaka he sitepú kae 'ikai ke u heka he lifí. Ka te tau kei lava pē 'o hoko ko ha ngaahi kaungāme'a, 'ikai ko ia?

'Oku fa'a tōtu'a pē foki 'etau ngāue mālohí. 'I he'etau fakatatau kitautolu

Senē, 'Aositelēlia

ki he ni'ihī kehé, 'oku tau fa'a ongo'i ta'efe'unga pe fehi'a ai ki he ni'ihī kehé. Na'e pehē 'e Sisitā Petulisa T. Hōlani, "Ko hono mo'onī, he 'ikai lava ke tau ui kitautolu ko ha kau Kalisitianae kae kei hokohoko atu pē 'etau fakamaau'i fefeka e ni'ihī kehé—pe kitautolú."³ Na'á ne hoko atu 'o pehē 'oku 'ikai ha me'a ia 'e mahu'inga ange 'i he'etau manava'ofá pe feohi fakatokouá. 'Oku fie ma'u pē ke tau fiemālie mo fiefia 'i hotau ngaahi faikehekehe fakalangí. 'Oku fie ma'u ke tau 'ilo'i 'oku tau holi kotoa pē ke ngāue 'i he pule'angá 'o faka'aonga'i ai hotau ngaahi talēniti mo e me'a-foaki makehé 'i he'etau founa pē 'atautolu. Pea te tau toki fiefia leva 'i he'etau ongo'i fakatokouá, mo 'etau feohi pea tau tokoni leva.

Ko hono mo'onī, 'oku tau fie ma'u mo'onī 'a e ni'ihī kehé. 'Oku fakanaatula pē fekumi 'a e kakai fefinē ia ki ha kaungāme'á, poupou' mo e feohi fakatokolahí. 'Oku lahi ha ngaahi me'a ke tau feako'aki ai, pea 'oku tau fa'a fokotu'u he taimi 'e ni'ihī ha ngaahi ā-vahevahe ke ta'ofi ai 'etau feohi fiefiá, 'a ia ne mei hoko ia ko e taha 'o e ngaahi tāpuaki fungani taha 'i he'etau mo'uí. Hangē ko 'enī, 'oku fie ma'u 'e kimautolu kau fafine matu'otu'a angé, 'a e tokoni 'a kimoutolu fānau Palaimelí. 'E lava ke mau ako ha me'a lahi meiate kimoutolu 'i he tokoní mo e 'ofa faka-Kalaisí.

Ne u toki fanongo 'i ha talanoa mālie fekau'aki mo ha ki'i ta'ahine ko Sela ne tokoni 'ene fa'éé ki ha fefine ko Pelinitā 'i hono uōtí na'e langa hono ngaahi uouá (multiple sclerosis). Na'e manako 'a Sela ke 'alu mo 'ene fa'éé he tuku 'a e akó 'o tokoni kia Pelinitā. Na'á ne milimili e ongo nima 'o Pelinitā mo fotofota hono louhi'i nimá ko 'ene fa'a langá. Na'e ako leva 'a Sela ke fao'i lelei e ongo nima 'o Pelinitā 'i hono funga 'ulú ke

fakamālohisino'i hono ngaahi uouá. Na'e helu 'e Sela e 'ulu 'o Pelinitā mo na talanoa lolotonga 'oku fai 'e he'ene fa'éé si'ene ngaahi fie ma'u kehé. Na'e ako 'e Sela 'a hono mahu'inga mo e fiefia 'o e ngāue tokoni ki ha taha pea mahino kiate ia na'a mo ha fānau te ne lava pē 'o fai ha liliu 'i he mo'ui 'a ha taha.

'Oku ou manako he sippinga 'oku hā he vahe 'uluaki 'o e tohi 'a Luké, 'oku fakamatala'i ai e vā 'o Mele ko e fa'ē 'a Sisuú pea mo hono kāinga ko 'Ilisapetí. Na'e kei finemui 'a Mele he taimi ne fakahā ange ai 'a hono misiona fakafo ke hoko ko e fa'ē 'a e 'Alo 'o e 'Otuá. Pau pē na'e hangē ia ha fatongia mamafa ke ne fuesia toko taha. Ko e 'Eikí tonu pē na'á Ne foaki ange kia Mele ha taha ke na vahevahe 'ene ongo'i mafasiá. Na'e fakahā kia Mele 'o fakafou 'i he 'āngelo ko Kepalélí, 'a e hingoa 'o ha taha 'e lava ke ne ma'u ha poupou mei ai—ko hono kāinga ko 'Ilisapetí.

Na'e fehokotaki e finemui ni mo hono kāinga ne "motu'á,"⁴ 'i he'ena tu'itu'ia fakaofó, pea 'oku ou fakakaukauloto atu ki he matu'aki mahu'inga ko ia e māhina 'e tolu ne na nofo fakataha ai 'i he'ena lava 'o talanoa fakataha, fakamamafa'i mo fepou-pou'aki 'i hona ongo uui'i makehé. Ko ha sippinga faka'ofa'ofa kinaua 'o e tu'unga fakaefefinē ki he ngaahi to'u tangatá.

'E lava 'e kitautolu ki'i matu'otu'a angé 'o tākiekina 'a e to'u tangata kei iiki angé. 'I he kei si'i 'eku fa'éé, na'e 'ikai mālohi ha taha 'o 'ene mātu'á he Siasí. Na'á ne fa'a lue tokotaha pē 'i hono ta'u nimá ki he lotú mo e ngaahi houa lotú—'a e Palaimelí, Lautohi Faka-Sāpaté mo e sākalamēnití—'a ia ne fai 'i ha ngaahi taimi kehekehe.

Ne u toki fehu'i ange ki he'eku fa'éé pe ko e hā na'á ne fakahoko ai ia 'i he uike ki he uike neongo ne

'ikai ha poupou mo ha fakalotolahi mei 'apí. Ko 'ene talí 'eni: "Na'e 'i ai ha kau faiako Palaimeli ne nau 'ofa 'iate au." Ne tokanga e kau faiakó ni kiate ia mo nau ako'i kiate ia 'a e ongoongolelé. Ne nau ako'i kiate ia 'oku 'i ai 'Ene Tamai Hēvani 'oku 'ofa 'iate ia pea na'e tupu mei he'enu tokanga kiate iá 'ene toutou foki ange he uike ki he uike. Na'e pehē mai 'eku fa'éé, "Ko e taha ia 'o e ngaahi tākiekina mālohi taha he'eku kei tupu haké." 'Oku ou 'amanaki atu ki ha 'aho te u fakamālō ai ki he kau fafine faka'ofa'ofa ko 'enī! 'Oku 'ikai ha fakangatangata 'o e ta'u motu'a ki he tokoni 'ofa faka-Kalaisí.

'I he uike 'e ua kuohilí, ne u fe'ilo-aki ai mo ha palesiteni 'o e Kau Finemui 'i Kalefōnia na'á ne talamai na'e toki uui'i 'ene fa'ē ta'u 81 ke hoko ko ha faiako Maeameiti. Ne u mālie'ia ai pea ne u telefoni leva ki he'ene fa'éé. 'I he taimi ne kole ange ai e pīsope 'a Sisitā Vala Peiká ke na talanoá, na'á ne 'amanakí 'e ui ia ko ha tauhi laipeli pe ko e faihisitōlia 'a e uōtí. 'I he'ene kole ange ke ne hoko ko ha faiako Maea Meiti 'i he Kau Finemui, ne tali ange 'e he fa'ē ko 'enī, "Okú ke fakapapau'i ia?"

Na'e tali ange 'e he'ene pīsopé, "Sisitā Peika, 'oku 'ikai ha veiveiua; ko e ui ko 'enī mei he 'Eikí."

Na'á ne pehē na'e 'ikai ha'ane toe tali ka ko e, "Io" pē.

'Oku ou manako he ongo'i fakalaumālie ne ma'u 'e he pīsopé ni 'oku lahi ha ngaahi me'a 'e ako 'e he kau finemui Maea Meiti 'e toko fā 'i hono uōtí mei he poto, taukei mo e fa'ifa'i-taki'anga lelei 'a e fefine matu'otu'a ko 'enī. Pea 'oku mou pehē ko hai 'e tokoni kia Sisitā Peika he taimi te ne fie ma'u ai ke fokotu'u ha'ane peesi he Facebook?

'Oku ou fakakaukau atu ki he tokoni lahi 'e fai 'e he kau fafine 'i he

Fine'ofá he taimi te nau talitali lelei ai e kau fafine kei talavou ne toki hiki atu mei he Kau Finemuí. 'Oku fá'a ongo'i 'e he'etau kau finemuí 'o hangē 'oku 'ikai ke nau kau pe te nau faitatau mo e kau Fine'ofá. Kimu'a pea nau ta'u 18, 'oku nau fie ma'u ke fakamo'oni'i ange 'e he kau taki 'o e Kau Finemuí mo e ngaahi fa'eé 'a e tāpuaki ma'ongo'onga 'o e Fine'ofá. 'Oku fie ma'u ke nau ongo'i vekeveke ke kau atu ki ha houalotu nāunau'ia pehē. 'I he kamata 'alu pē 'a e kau finemuí ki he Fine'ofá, ko e me'a 'oku nau fie ma'u vivili tahá, ko hanau kaungāme'a ke nau tangutu fakataha, fakafeohi kiate kinautolu pea mo ha faingamālie ke nau faiako mo tokoni ai. Tau fetokoni'aki mu'a 'o fakafou 'i he ngaahi lilii mo e makamaile 'o 'etau mo'uí.

'Oku ou fakamālō ki he kakai fefine 'o e Siasí kuo nau tokoni ke faitāpuekina mo tokoni'i ai e ni'ihī kehē neongo e kehekehe 'o e to'ú mo e angafakafonuá. 'Oku tokoni e kau finemuí ki he fānau Palaimelí mo e kau toulekeleká. 'Oku fakamoleki 'e he kau fafine tāutahá ha ngaahi houa lahi 'i hono feau e ngaahi fie ma'u e kakai 'oku nau feohí. 'Oku mau 'ilo'i 'oku lauiafe 'a e kau finemuí 'oku nau foaki ha māhina 'e 18 'o 'enau mo'uí ke vahevahe atu e ongoongolelei ki he māmaní. 'Oku fakamo'oni'i kotoa 'e he ngaahi me'á ni e lau 'etau himí, "Oku fai 'e he kau fafiné e ngāue 'a e kau 'āngeló."⁵

Kapau 'oku 'i ai ha ngaahi 'ā-vahevahe, ko kitautolu pē 'oku tau fokotu'u iá. Kuo pau ke ta'ofi 'etau tokanga pē ki hotau ngaahi faikehekehé ka tau sio ki he me'a 'oku tau faitatau aí; pea tau 'ilo'i leva e me'a te tau lava 'o fakahoko lelei taha 'i he māmani ko 'ení. Na'e pehē 'e Sisitā Māsolia P. Hingikelí, "Oku tau fie ma'u mo'oni e ni'ihī kehē. 'Oku fie ma'u 'e

Viena, 'Aositulia

kimautolu matu'otu'á, 'a kimoutolu kei talavou. Pea 'ofa pē 'oku fie ma'u 'e kimoutolu kei talavou, 'a kinautolu matu'otu'á. Ko ha fo'i mo'oni fakasōsiale ia hono fie ma'u 'e he kakai fefiné e tokoni 'a e kakai fefiné. 'Oku tau fie ma'u 'a e feohi fakakaungāme'a 'oku loloto mo mateakí."⁶ Na'e mo'oni 'a Sisitā Hingikelí; 'oku tau fie ma'u e ni'ihī kehé!

'E ngaahi tokoua, 'oku 'ikai ha falukunga kakai fefine he māmaní te nau lava 'o ma'u ha ngaahi tāpuaki ma'ongo'onga ange, ka ko kitautolu kau fafine 'o e Siasí. 'Oku tau kau ki he Siasí 'o e 'Eikí, pea neongo pe ko e hā hotau tūkunga fakafou'ituituí, 'e lava ke tau ma'u kakato e ngaahi tāpuaki 'o e lakanga fakataula'eikí 'o fakafou 'i he'etau tauhi e ngaahi fuakava kuo tau fai 'i he papitaisó mo e tempalé. 'Oku 'i ai hatau kau palōfita mo'ui ke ne tataki mo ako'i kitautolu pea 'oku tau ma'u 'a e me'āfoaki ma'ongo'onga 'o e Laumālie Mā'oni'oní 'oku hoko ko e fakafiemālie mo ha faifakahinohino 'i he'etau mo'uí. 'Oku tau monū'ia ke ngāue fakataha mo ha kau tangata angatonu ke fakamālohia e 'apí mo e fāmilí. 'Oku lava ke tau ma'u 'a e ivi mo e mālohi 'o e ngaahi ouau fakatempalé pea toe mahulu ange ai.

Makehe mei he ngaahi tāpuaki fungani ko 'ení, 'oku tau fepoupou'aki

foki—ko e ngaahi tokoua 'i he ongoongolelei 'o Sisū Kalaisí. Kuo tāpuekina kitautolu 'aki ha ngaahi natula angavaivai mo anga'ofa ke tau lava 'o 'ofa mo fai ha tokoni faka-Kalaisi ki he ni'ihī kehé. 'I he'etau sio 'o fakalaka atu 'i he ta'u motu'á, anga fakafonuá mo e ngaahi tūkungá ke tanumaki mo fetokoni'akí, 'e fakafonu ai kitautolu 'aki e 'ofa haohaoa 'a Kalaisí pea mo e ue'i fakalaumālie 'okú ne tataki kitautolu ke tau 'ilo'i 'a e taimi mo e tokotaha ke tokoni'i.

'Oku ou fai atu ha fakafa ne 'osi 'oatu kimu'a 'e ha palesitēni lahi 'o e Fine'ofá, na'á ne pehē, "Oku ou fakafa'afē'i kimoutolu ke mou fe'ofa'ofani ke lahi ange mo *lelei ange*."⁷ 'Ofa ke tau 'ilo'i 'a e lahi 'o 'etau fie ma'u e ni'ihī kehé, pea 'ofa ke toe lelei ange 'etau fe'ofa'akí, ko 'eku lotú ia 'i he huafa 'o Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, Barbara B. Smith, "The Bonds of Sisterhood," *Ensign*, Mar. 1983, 20–23.
2. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 38:27.
3. Patricia T. Holland, "One Thing Needful": Becoming Women of Greater Faith in Christ," *Ensign*, Oct. 1987, 29.
4. Luke 1:7.
5. "Kau Fefine 'o Saione," *Ngaahi Himi*, fika 201.
6. *Glimpses into the Life and Heart of Marjorie Pay Hinckley*, ed. Virginia H. Pearce (1999), 254–55.
7. Bonnie D. Parkin, "Choosing Charity: That Good Part," *Liahona*, Nov. 2003, 106.

Fai'e Linda K. Burton
Palesiteni Lahi 'o e Fine'ofá

Fie ma'u Tokoni: Ha Nima mo ha Loto ke Fakavave'i e Ngāué

'E lava ke tau foaki ha nima mo ha ngaahi loto fietokoni ke fakavave'i e ngāue faka'ofa'ofa 'a e Tamai Hēvaní.

Engaahi tokoua 'oku mau 'ofa atu! 'I he'etau mamata he fo'i vitiō faka'ofa'ofá, ne mou vakai nai ki ho'omou tokoni ki ha taha 'i he hala 'o e fuakavá? Ne u fakakaukau ki ha ki'i ta'ahine Palaimeli ko Pilini na'e nima taha pē pea na'á ne faka'aonga'i hono nima ko iá ke faitāpuekina 'aki hono fāmilí mo e kaungāme'á—'i he Siasí mo e ngaahi tui fakalotu kehé. Me'a ko 'ene talavou ē. 'Oku pehē pē mo kimoutolu! 'E ngaahi tokoua, 'e lava ke tau foaki ha nima fietokoni mo hotau lotó ke fakavave'i 'aki e ngāue faka'ofa'ofa ko 'eni 'a e Tamai Hēvaní.

Hangē ko hono 'ilo 'e he kau fafine faivelenga ko ia 'i he folofolá ko 'Ivi, Sela, Mele mo ha ni'ihi tokolahí kehe ko hai kinautolu pea mo 'enu tau-mu'á, na'e 'ilo'i foki 'e Pilini ko e 'ofefine ia 'o e 'Otuá.¹ 'E lava foki ke tau 'ilo ki hotau tukufakaholo fakalangi ko e ngaahi 'ofefine 'o e 'Otuá pea mo e ngāue mahu'inga 'okú Ne finangalo ke tau fakahokó.

Na'e akonaki mai 'a e Fakamo'uí, "Pea ko ia ia 'e fai ki hono finangaló, te ne 'ilo 'a e akonakí."² Ko e hā 'oku

fie ma'u ke tau 'ilo'i mo fakahoko ka tau "nofo mo Ia ha 'ahó"?³ 'E lava ke tau ako mei he talanoa 'o e talavou koloa'ia na'á ne fehu'i kia Sīsū pe ko e hā 'oku fie ma'u ke ne fai ke ne ma'u ai 'a e mo'ui ta'engatá.

Na'e tali ange 'e Sīsū, "Ka ko ho lotó ke ke hū ki [he] mo'uí, peá ke fai ki he ngaahi fekaú."

Na'e fehu'i ange 'e he talavou kiate Ia pe ko e fē ngaahi fekau 'oku totonu ke ne tauhí. Na'e fakamanatu ange leva 'e Sīsū ha ni'ihi 'o e Ngaahi Fekau 'e Hongofulú 'oku tau maheni mo ia.

Na'e tali ange 'e he talavou, "Kuó u fai kotoa pē 'eni talu 'eku kei sí'i: ko e hā 'oku ou kei hala aí?"

Na'e folofola ange 'a Sīsū, "Kapau ko ho lotó ke ke haohaoa, 'alu 'o fakatau 'a ia 'oku 'a'au, mo foaki ki he masivá, pea te ke ma'u ai 'a e koloa 'i he langí: pea ke ha'u, 'o muimui 'iate au."⁴

Na'e ui ia 'e Sīsū ke ne kau mai ki He'ene ngāué—'a e ngāue faka-ākongá. 'Oku tatau pē 'etau ngāué. 'Oku fie ma'u ke tau "li'aki 'a e ngaahi me'a [a e] māmaní, . . . pikitai ki he ngaahi fuakava 'a ia kuo [tau] faí,"⁵ pea tau ha'u kia Kalaisi 'o muimui kiate Ia. Ko e me'a ia 'oku fai 'e he kau ākongá!

'E ngaahi tokoua, 'oua mu'a te tau lotosi'i koe'uhí na'e folofola e Faka-mo'uí ki he talavou 'o fekau'aki mo e hoko 'o haohaoá. Ko e fo'i lea hao-haoá 'i he talanoá ni na'e lilii ia mei he fo'i lea faka-Kalisi ko e "kakato." 'I he'etau fai hotau lelei tahá ke tau laka kimu'a 'i he hala 'o e fuakavá, 'oku tau hoko 'o kakato mo haohaoa ange ai 'i he mo'uí.

'Oku fa'a 'ahi'ahi'i kitautolu he taimi 'e ni'ihi 'o hangē ko e talavou koloa'ia he kuonga 'o Sīsú, ke foaki pe tafoki koe'uhí mahalo 'oku tau fakakaukau he 'ikai ke tau lava 'o fakahoko tokotaha ia. 'Oku tau mo'oni! He 'ikai ke tau lava 'o fai e ngaahi me'a faingata'a kuo kole mai ke tau faí ta'e ma'u ha tokoni. 'Oku ma'u e tokoní 'i he Faka-lelei 'o Sīsū Kalaisi, tataki 'a e Laumālie Mā'oni'oni pea 'i he nima fietokoni 'o e ni'ihi kehé.

Ne toki fakamo'oni ha fefine tāu-taha faivelenga ne tu'unga 'i he Faka-lelei 'a 'ene 'ilo'i 'a e mālohi ke ngāue

‘aki hono ongo nima fietokoní mo loto vēkeveke ke ohi hake ha fānau ‘e toko fā ‘a hono tokoua ne mālōlō he kani-saá. ‘Oku ou manatu ai ki ha lea na’e fai ‘e ‘Eletā Niila A. Mekisuela: “Kuo ‘osi fakahoko e me’a faingofua kotoa pē ne pau ke fai ‘e he Siasí. Mei he taimí ni ‘o fai atu, ko e faka‘utumauku pē, pea ‘e sivi‘i mo e tu‘unga faka-ākongá ‘i ha ngaahi founa mālie.”⁶ Kuo ‘omi kimoutolu ki he māmaní ‘i he kuonga fakakōsipelí ni koe‘uhí ko kimoutolu mo e me’a kuo teuteu ‘i kimoutolu ke fakahokó! Neongo pe ko e hā ‘oku feinga ‘a Sētane ke tau tui ki ai fekau‘aki mo kitautolú, ka ko hono mo‘oní ko e kau ākongá kitautolu ‘o Sīsū Kalaisi!

Ko Molomoná ko ha ākongá mo‘oni na’e mo‘ui ‘i ha kuonga na’e “fakafefeka ‘a e loto kotoa pē, . . . pea kuo te‘eki ai ha fu‘u fai angahala lahi pehē fau ‘i he fānau kotoa pē ‘a Lihai.”⁷ Fēfē kapau na‘á ke mo‘ui he kuonga ko íá? Ka na’e talaki mālohi ‘e Molomona, “Vakai, ko ha ākongá au ‘a Sīsū Kalaisi, ko e ‘Alo ‘o e ‘Otuá.”⁸

Tōatu ko Molomona ē? Na‘á ne ‘ilo‘i ko hai ia mo ‘ene misioná pea na’e ‘ikai tohoaki‘i ia ‘e he kovi na‘á ne ‘akilotoa íá. Na‘á ne lau foki ‘e ia hono uiui‘i ko ha me‘afoaki.⁹

‘Oku ou tui ko ha tāpuaki ia ke uiui‘i kitautolu ke foaki ‘etau me‘afoaki ‘o e tu‘unga ākongá faka‘ahó ki he ‘Eikí, ‘o talaki ‘i he lea mo e ngāue ‘o pehē, “Vakai, ko ha ākongá au ‘a Sīsū Kalaisi!”

‘Oku ou manako he talanoa ne fai ‘e Palesiteni Poiti K. Peeka fekau-‘aki mo ha fefine na’e fakaanga ‘i ko ‘ene muimui ki he fale‘i ‘a e palōfitá ke fakatolonga ha me‘atokoní. Na’e fokotu‘u ange ‘e he tokotaha fakaangá kapau ‘e a‘u ki ha tu‘unga faka‘ofa, ‘e kole ‘e hono kau takí ke vahevahe ‘ene koloa me‘akaí mo e ní‘ihi kehé. Na‘á ne ‘oange ha tali faingofua mo

Kilipeeti, ‘Alesona, USA

fakapapau ‘o hangē ko ha ākongá mo‘oní, ‘o pehē, “Kaekehe pē ke ‘i ai ha me’a ke u ‘alu atu mo ia.”¹⁰

‘Oku ou ‘ofa he kakai fefine ‘o e Siasí, iiki mo e lalahi. Kuó u mātā homou iví. Kuó u mātā ho‘omou tui. ‘Oku ‘i ai ma‘u pē ho‘omou me’a ke foaki pea ‘oku nau foaki loto fiemālie ia. ‘Oku ‘ikai ke mou fai ‘eni ‘i ha founa fakahāhā pe ke ongoongoa, ka ke tohoaki‘i pē tokangá ki he ‘Otuá ‘oku tau hū ki aí kae ‘ikai ko kimoutolu, pea ‘oku ‘ikai ke mou fakakaukau pe ko e hā te mou ma‘u mei aí.¹¹ Ko e me’a ia ‘oku fai ‘e he kau ākongá!

Ne u toki fe‘iloaki mo ha finemui ‘i he ‘Otu Filipainí na’e māmālohi hono fāmili he Siasí ‘i hono ta‘u 7, pea na‘á ne lue toko taha pē ‘i ha hala fakatu‘utā-maki ki he lotú he uike kotoa pē. Na‘á ne pehē ‘i hono ta‘u 14, na‘á ne fili ai ke ne tauhi totonu ki he‘ene ngaahi fuakavá ke ne mo‘ui taau ke ‘ohake hono fāmili he kaha‘ú ‘i ha ‘api ‘oku “tāpu-aki‘i ‘aki e mālohi ‘o e [lakanga fakataula‘eikí].”¹² Ko e founa lelei taha ke fakamālohia ‘aki e ‘apí, ‘i he lototonga mo e kaha‘ú, ko hono tauhi ‘o e ngaahi fuakavá, mo ‘etau fepalōmesi‘aki ‘iate kitautolu mo e ‘Otuá.

Ko e me’a ia ‘oku fai ‘e he kau ākongá!

Na’e ‘a‘ahi mai ha fefine Siapani tui mālohi mo hono husepānití ki homau

misioná ‘i Kōlea. Na’e ‘ikai poto he lea faka-Kōleá pea na’e ‘ikai fu‘u lelei ‘ene lea faka-Pilitāniá ka na‘á ne loto fiemālie ke faka‘aonga‘i hono ngaahi me‘afoaki fakalangí mo hono ongo nima fietokoní ke fakahoko e ngāue ‘a e ‘Eikí. Ko e me’a ia ‘oku fai ‘e he kau ākongá! Na‘á ne ako‘i ‘emau kau faifekau ki he fanga ki‘i me’a faingofua tahá—ke fakaava honau ngutú. Na‘á ne faka‘aonga‘i leva e ki‘i lea faka-Pilitānia sí‘isi‘i na‘á ne ‘ilo‘i ke ako‘i ‘aki e kau faifekau ke “fakaava honau ngutú” ‘o vahevahe atu ‘a e ongoongolelé—ko ha lēsoni he ‘ikai teitei ngalo ‘iate kinautolu, pea pehē foki kiate au.

Fakakaukauloto angé ‘o pehē pē ‘okú ta tu‘u fakataha mo ha kau fefine mo ha kau tangata ‘e laui miliona kehe ‘i Hono Siasí, pea laka mālohi atu ‘o fai e ngāue fakaā-kongá—‘o tokoni mo ‘ofa hangē ko e Fakamo‘uí. Ko e hā ‘ene ‘uhinga kiate koe ke hoko ko ha ākongá ‘a Sīsū Kalaisi?

Kuo lau mano ha kau ākongá ta‘esioikita ‘o Sīsū Kalaisi kuo nau tui ‘a e ki‘i kote mo e sote ko e Nima Fietokoni ‘o e Kau Māmonga, ‘i he‘enau tali fiemālie ‘a e faingamālie ke fakahoko ha tokoni fakataimí. Ka ‘oku lahi mo ha ngaahi founa ke tau hoko ai ko e kau ākongá mo‘ui mateakí. Fakakaukauloto angé mo au ki ha ní‘ihi ‘o

*'I he lea mo e ngāue, te tau hanga 'o fakamo'oni'ī.
'Oku tau tui mo tauhi kia Sīsū Kalaisī.¹⁴*

'I he'etau hoko ko e kau ākonga mo'oni, 'ofa ke tau foaki ha loto fiengāue mo mafao atu ha nima fietokoni ke fakavave'i 'Ene ngāué. 'Oku tatau ai pē, hangē ko Piliní, kapau 'oku tau nima taha pē. 'Oku tatau ai pē pe kapau 'oku 'ikai ke tau hoahaoa mo kakato. Ko e kau ākonga mate-aki kitautolu 'oku tau fetokoni'aki 'i he'etau fononga he halá. 'Oku mafola atu 'etau feohi fakatokouá 'i he ngaahi to'u tangatá 'o a'u ki he kau fafine tui mālohi kuo nau 'a'eva kimu'á. Te tau lava fakataha ko ha ngaahi tokoua, 'o faaitaha mo e kau palōfita mo'uí, kau tangata kikite mo e kau ma'u fakahaá pea mo e ngaahi kī 'o e lakanga fakataula'eikí kuo toe fakafoki máí, 'o 'a'eva fakataha ko ha kakai pē 'e taha, ko ha kau ākonga, mo e kau sevāniti 'oku loto fiemālie mo fie tokoni ke fakavave'i e ngāue 'o e fakamo'uí. 'I he'etau fai iá, te tau hoko ai 'o hangē ko e Fakamo'uí. Ko 'eku fakamo'oni ia 'i he huafa 'o Sīsū Kalaisí, 'ēmeni. ■

e ngaahi faka'ilonga "fie ma'u tokoni" fakalaumālie 'oku felāve'i mo e ngāue 'o e fakamo'uí:

- Fie ma'u tokoni: ha ngaahi mātu'a ke 'ohake 'enau fānaú 'i he maama mo e mo'oni
- Fie ma'u tokoni: ha ngaahi 'ofefine, foha, tokoua, tuonga'ane, mehikitanga, fa'ētangata, tokoua 'aki, ngaahi kuí mo e kaungāme'a mo'oni ke hoko ko ha kau faifakahinohino mo tokoni 'i he hala 'o e fuakavá.
- Fie ma'u tokoni: ko ha ni'ihī 'oku fakafanongo ki he ngaahi ue'i 'a e Laumālie Mā'oni'oni pea ngāue'i e ue'i 'oku nau ma'ú
- Fie ma'u tokoni: ko ha ni'ihī 'oku nau mo'uí'aki faka'aho e ongoongolelé 'i ha fanga ki'i founga iiki mo faingofua
- Fie ma'u tokoni: ha kau ngāue hisitōlia fakafānili mo ha kau ngāue tempale ke fakafehokotaki 'a e ngaahi fānili ki he ta'engatá
- Fie ma'u tokoni: ha kau faifekau mo e kāingalotú ke fakamafola 'a e "ongoongo fakafiefiá"—'a e ongoongolelé 'o Sīsū Kalaisí

- Fie ma'u tokoni: ha kau fakahaofi mo'uí ke kumi mai 'a kinautolu kuo hē mei he halá
- Fie ma'u tokoni: ha kau tauhi fuakava ke tu'u ma'u 'i he mo'oni mo e totonú
- Fie ma'u tokoni: ha kau ākonga mo'oni 'a e 'Eiki ko Sīsū Kalaisí

'I he ngaahi ta'u lahi kuohilí, na'e fai ai 'e 'Eletā M. Lāsolo Pālata ha ui ki he kau fafine 'o e Siasí 'i he'ene pehē:

"Mei he taimí ni 'o a'u ki he hā'ele mai 'a e 'Eikí, 'okú Ne fie ma'u ha kakai fefine 'i he fānili mo e uooti mo e kolo pea mo e pulé'anga kotoa pē ke laka atu kimu'a 'i he anga-mā'oni'oni pea hā mei he'enau leá mo e tō'ongá 'a e kupu'i lea, 'Ko au 'eni, fekau'i au."

"Ko 'eku fehu'í, 'Te ke fie kau he kau fafine ko iá?"¹³

Fakatauange pē te tau lava 'o tali fakataha le'olahi mai, "Io!" 'Oku ou fie faka'osi 'aki ha fakalea 'o ha hiva Palaimeli:

*Ko e ngaahi [ofefine] kitautolu 'o e fuakavá mo ha me'afuaki.
Te tau ako'i e ongoongolelé he'etau tō'onga mo'uí.*

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, "Brynn," lds.org/media-library/video/2011-01-007-brynn.
2. Sione 7:17.
3. "Fānau Au 'a e 'Otuá," *Ngaahi Himi*, fika 193; pe *Tohi Hiva 'a e Fānaú*, 2-3.
4. Vakai, Mātiu 19:16-22.
5. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 25:10, 13.
6. Neal A. Maxwell, "The Old Testament: Relevancy within Antiquity" (address to Church Educational System religious educators, Aug. 16, 1979), 4; si.lds.org.
7. Molomona 4:11-12.
8. 3 Nifai 5:13.
9. Vakai, Molonai 7:2.
10. 'I he Boyd K. Packer, "The Circle of Sisters," *Ensign*, Nov. 1980, 111.
11. Vakai, 2 Nifai 26:29-30.
12. "Lea 'aki Heni e 'Ofá," *Tohi Hiva 'a e Fānaú*, 102-03.
13. M. Russell Ballard, "Women of Righteousness," *Liahona*, Dec. 2002, 39.
14. "Holding Hands around the World," *Liahona*, Oct. 2003, F12-13.

Fai 'e Palesiteni Henry B. Eyring
Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Palesitenisi 'Uluaki

Ngaahi 'Ofefine 'o e Fuakavá

Ko e hala . . . kuo pau ke tau fou ai 'i he 'etau fononga 'o foki ki he 'etau Tamai Hēvaní . . . 'oku faka'ilonga 'i ia 'aki 'a e ngaahi fuakava toputapu ne fai mo e 'Otuá.

Kuo ako'i kitautolu 'aki ha mālohi fakalaumālie he pooni. 'Oku ou fakatauange ko e ngaahi lea ne fai 'e he kau fafine takimu'a ma'ongo- 'ongá ni 'e tohitongi ia homou lotó 'o hangē ko 'ene ongo ki hoku lotó.

Ko ha fakataha fakahisitōlia 'eni. Ne fakaafe 'i 'a e kakai fefine kotoa pē 'o e Siasí mei he ta'u valu ki he motu'a taha ke tau kau fakataha he pooni. Ne lotua 'e hotau tokolahi ke nofo'ia kitautolu 'e he Laumālie Mā'oni'oní. Na'e hoko 'a e tāpuaki ko iá 'i he 'etau ongona e lea 'a e kau fafine ko 'ení mo fanongo ki he ngaahi fasi fakalaumālié. 'Oku ou fakatauange ke kei 'iate kitautolu ai pē 'a e Laumālié 'i he 'eku fai ha lea fakalotolahi mo ha fakamo'oni makehe mei he ngaahi me'a kuo 'osi vahevahé kae tautau- tefito ke fakamo'oni ko e ngaahi me'a kotoa pē kuo 'osi 'omaí ko e ngaahi me'a ia 'oku finangalo e 'Eikí ke tau fanongoá.

Te u lea he pooni kau ki he hala 'a e founga faka'ofofa kuo 'osi fakamatala'i mai 'i he 'ahó ni 'a ia kuo pau ke tau fou ai 'i he 'etau fononga 'o foki ki he 'etau Tamai Hēvaní. 'Oku faka'ilonga 'i 'a e hala ko iá 'aki 'a e

ngaahi fuakava toputapu mo e 'Otuá. Te u talanoa mo kimoutolu fekau'aki mo e fiefia 'i he fakahoko mo tauhi 'a e ngaahi fuakavá mo hono tokoni'i 'o e ni'ihi kehé ke nau tauhi iá.

'Oku 'i ai hamou tokolahi ne toki papitaiso kimuí ni mo ma'u 'a e foaki 'o e Laumālie Mā'oni'oní 'i he hilifaki 'o e nimá. 'Oku mou kei manatu'i lelei pē ia. Ko ha ni'ihi na'e papitaiso fuo- loa atu, pea kuo matangalo e ngaahi ongo ne mou ma'u ki he fuakava ko iá, ka 'oku foki mai ha ni'ihi 'o e

ngaahi ongo ko iá 'i ha taimi pē 'okú ke fanongo ai ki he ongo lotu tāpuaki 'o e sākalamēnití.

He 'ikai tatau ha manatu 'a ha toko ua 'iate kitautolu ki he 'aho ne tau fai ai 'a e fuakava 'o e papitaisó mo ma'u e me'afuaki 'o e Laumālie Mā'oni'oní. Ka ne tau taki taha ongo'i hono tali ia 'e he 'Otuá. Pea ne tau ongo'i ha holi ke fakamolemole'i pea mo fakamole- mole kitautolu mo fakatupulaki 'etau loto ke fai e me'a 'oku totonú.

Ko e loloto 'o hono tōkaki ki hotau lotó na'e meimei ke makatu'unga ia 'i he anga hono teu'i koe 'e he kakai 'ofá. 'Oku ou fakatauange ko kimou- tolu ne toki kau mai ki he siasí 'okú ke monū'ia ke tangutu ofi ki ho'o fa'eé. Kapau 'oku pehē, fakahā 'aki ha'o malimali he taimí ni. 'Oku ou kei manatu'i lelei e ongo'i fiefia mo e hounga'ia 'i he 'eku tangutu mei he tu'a 'eku fa'eé 'i he 'emaui foki me'alele ki 'api, hili hoku papitaiso 'i Filatelifia, Penisilivēniá.

Na'e teuteu'i lelei au he 'eku fa'eé ke u fai 'a e fuakava ko iá mo e toenga kotoa 'e muiaki maí. Na'e faivelenga ki hono fatongia mei he 'Eikí.

"Pea ko e tahá, kapau 'oku ma'u ha fānau 'e ha ongomātu'a 'i Saione, pe 'i

Leimoni, 'Alapeta, Kānata

Palemila, Niu 'Ioke, USA

ha taha 'o hono ngaahi siteiki 'a ia kuo fokotu'ú, 'a ia 'oku 'ikai te nau ako'i 'a kinautolu ke nau 'ilo'i 'a e tokâte-line 'o e fakatomalá, tui kia Kalaisi ko e 'Alo 'o e 'Otuá mo'uí, pea mo e papitaisó mo e foaki 'o e Laumálie Mā'oni'oni' i he hilifaki 'o e nimá, 'i he taimi 'oku nau ta'u valu áí, 'e 'i he 'ulu 'o e mātu'á 'a e anghala.

“He 'e hoko 'eni ko e fono ki he kakai 'oku nofo 'i Saioné, pe 'i ha taha 'o hono ngaahi siteiki kuo fokotu'ú.

“Pea 'e papitaiso 'a 'enau fānaú ki he fakamolemole 'o 'enau ngaahi anghalá 'i he taimi 'oku nau ta'u valu áí, pea ma'u 'a e [Laumálie Mā'oni'oni].”¹

Na'e fakahoko 'e he'eku fa'eé 'a hono fatongiá. Na'á ne teu 'i 'ene fānaú 'o hangē ko e ngaahi lea 'a 'Alamā, ne lekooti 'i he Tohi 'a Molomoná:

“Pea na'e hoko 'o pehē na'á ne pehē kiate kinautolu: Vakai, ko e vai 'eni 'o Molomoná (he na'e ui pehē ia) pea ko 'eni, ko e me'a 'i ho'omou holi ke hū ki he loto'ā sipi 'o e 'Otuá, pea ui 'a kimoutolu ko hono kakai, pea 'oku mou loto ke fefua'aki 'a ho'omou ngaahi kavengá, koe'uhí ke nau ma'ama'a;

“Io, pea 'oku mou loto ke tangi fakataha mo kinautolu 'oku tangí; 'io, pea fakafiemálie'i 'a kinautolu 'oku 'aonga ki ai 'a e fakafiemálie, pea tu'u ko e kau fakamo'oni 'o e 'Otuá 'i he

taimi kotoa pē pea 'i he me'a kotoa pē, pea 'i he feitu'u kotoa pē te mou 'i ai, 'o a'u ki he maté, koe'uhí ke huhu'i 'a kimoutolu 'e he 'Otuá, pea mou kau fakataha mo kinautolu 'oku 'o e 'uluaki toetu'ú, koe'uhí ke mou ma'u 'a e mo'ui ta'engata—

“Ko 'eni, 'oku ou pehē kiate kimoutolu, kapau ko e faka'amu 'eni 'o homou lotó, ko e hā ha'amou 'uhinga ke 'oua na'a papitaiso 'a kimoutolu 'i he huafa 'o e 'Eiki, ko e fakamo'oni kiate ia kuo mou fai 'a e fuakava mo ia, te mou tauhi kiate ia mo tauhi 'ene ngaahi fekaú, koe'uhí ke ne hua'i hifo 'a hono Laumálie 'o lahi 'aupito kiate kimoutolu?

“Pea ko 'eni 'i he fanongo 'a e kakai ki he ngaahi leá ni, na'a nau pasipasi honau nimá 'i he fiefia, 'o nau kaila: Ko e faka'amu ia 'a homau lotó.”²

Mahalo na'e 'ikai pasipasi homou nimá 'i he fuofua taimi ne mou ongona ai 'a e fakaafe ko iá 'i he fuakava 'o e papitaisó, ka na'á ke ongo'i mo'oni e 'ofa 'a e Fakamo'uí pea mo ha loto fakapapau ke lehilehi'i ha ni'ihi Ma'ana. Te u lava ke pehē “ko e mo'oni” koe'uhí he kuo tukuloto'i mo'oni 'a e ngaahi ongo ko 'eni 'i he loto 'o e ngaahi 'ofefine kotoa 'o e Tamai Hēvaní. Ko ha kongá ia homau tukufakaholo fakalangi meiate Iá.

Na'á Ne ako'i koe ki mu'a pea ke toki ha'u ki he mo'uí ni. Na'á Ne

tokoni atu ke mahino mo ke tali 'e 'i ai ha'o ngaahi faingata'a'ia, ngaahi sivi, mo ha ngaahi faingamálie kuo filifili lelei pē ma'au. Na'á ke 'ilo na'e 'i ai ha palani 'o e fiefia 'a 'etau Tamai, ke ke ikuna'i lelei ho ngaahi faingata'a'ia ko iá pea te ke tokoni ke ikuna'i 'e he ni'ihi kehé 'a honau ngaahi faingata'a'ia. 'Oku faka'ilonga'i 'a e palani ko 'eni 'aki e ngaahi fuakava mo e 'Otuá.

'Oku tau fili tau'atāina pē pe te tau fakahoko mo tauhi 'a e ngaahi fuakava ko iá. Ko ha tokosi'i pē 'o Hono ngaahi 'ofefine kuo nau ma'u 'a e faingamálie 'i he mo'uí ni ke 'ilo 'a e ngaahi fuakava ko iá. Ko e taha koe 'o e ni'ihi tokosi'i kuo filí. 'E ngaahi 'ofefine 'ofeina, ko koé, 'a kimoutolu taki taha, ko ha 'ofefine 'i he fuakavá.

Na'e ako'i koe 'e he Tamai Hēvaní ki mu'a pea toki fā'ele'i koé, fekau'aki mo e ngaahi me'a te ke a'usia 'i ho'o mavahe meiate Ia 'o ha'u ki māmaní. Na'e ako'i kiate koe he'ikai faingofua e hala foki ki 'api kiate Iá. Na'á Ne 'afio'i 'e fu'u faingata'a 'o ka ke ka fakahoko e fonongá 'o 'ikai ha tokoni.

Kuo 'ikai ngata pē 'i hono faitapuekina koe ke ke ma'u e founga ke fakahoko ai e ngaahi fuakava ko iá he mo'uí ni ka ke 'ākilotoa foki koe 'e ha ni'ihi ke nau tokoni'i koe pea 'oku nau hangē pē ko koé, ko e ngaahi 'ofefine fuakava 'o e Tamai Hēvaní.

Kuo mou ongo'i kotoa 'a e tāpuaki 'o e feohi he pooni mo e ngaahi 'ofefine 'o e 'Otuá 'oku nau fuakava foki ke tokoni mo tatakai koe hangē ko ia kuo nau palōmesi ke fakahokó. Kuó u 'osi mamata he me'a ne mou mamata ai 'i he tauhi 'e he hou'eiki fafine fuakavá 'a e tukupā ko ia ke fakafiemálie'i mo tokoni—'i he loto fiefia.

'Oku ou manatu'i e fofonga mali-mali 'o Sisitā Lupi Heití. Ko e uai'i ia 'o 'Eletā Tēvita B. Heití, ko ha mēmipa 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá. Na'á ne hoko

he'ene kei talavou' ko e palesiteni 'o e siteiki Palo Ató 'i Kalefonia. Na'á ne lotua mo hoha'a koe'uhí ko e fānau fefine 'i he kalasi Maea Meiti 'i hono uōtí.

Ko ia, na'e ue'i 'a Palesiteni Heiti ke ne kole ki he pīsope ke ui 'a Lupi Heiti ke ne ako'i 'a e kau finemui ko iá. Na'á ne 'ilo'i te ne hoko ko ha fakamo'oni 'o e 'Otuá 'o ne hiki hake, fakafiemālie'i, mo 'ofa'i 'a e tamaiki fefine 'i he kalasi ko iá.

Na'e lahi 'aki 'e Sisitā Heiti ha ta'u nai 'e 30 'i he tamaiki fefine na'á ne ako'i. Ka 'i he 'osi ha ta'u 'e 40 hili 'ene ako'i kinautolú, ko e taimi kotoa pē na'á ne fetaulaki ai mo hoku uaifí, 'a ia ko ha taha 'o e tamaiki fefine 'i he'ene kalasí, na'e ala atu hono nimá, malimali, mo pehē ange kia Kefi, "Eku Ta'ahine Maea Meiti." Na'á ku sio ki ha me'a mahulu hake 'i he'ene malimalí. Na'á ku ongo'i 'ene 'ofa lahi ki ha ta'ahine na'e kei 'ofa pē ki ai 'o hangē ha'ane tamá. Na'e tupu 'ene fofonga malimalí mo e fe'iloaki fiefiá mei he'ene sio 'oku kei nofo pē ha fefine mo e 'ofefine 'o e 'Otuá 'i he hala ki 'api 'o e fuakavá.

'Oku fofonga malimali foki mo e Tamai Hēvaní kiate kimoutolu 'i he taimi 'okú Ne 'afio'i ai 'okú ke tokoni'i Hano 'ofefine ke fononga 'i he hala 'o e fuakavá ki he mo'ui ta'engatá. Pea 'oku hōifua 'i he taimi kotoa pē 'okú ke feinga ai ke fili 'a e totonú. 'Oku 'ikai ngata pē 'i He'ene 'afio'i ho tu'ungá ka ko e tu'unga te ke ala a'usiá.

Mahalo 'oku 'i ai ha' o mātu'a fakamāmani 'okú na fakakaukau te ke lava 'o lelei ange 'i he tu'unga na'á ke fakaukau ki aí. Na'á ku ma'u ha fa'ahinga fa'ē pehē.

Ko e me'a na'e 'ikai ke u 'ilo 'i he'eku kei si'i 'a e 'unaloto 'eku Tamai Hēvaní, ko ho'omou Tamai Hēvaní, ki ha tu'unga mā'olunga ange ma'a 'Ene fānau 'o mahulu hake 'i he me'a 'oku tau fakakaukau pe fakakaukau'i

'e he'etau ngaahi fa'ē fakamāmani. Pea ko e fē pē taimi 'okú ke kaka hake ai 'i he hala ko iá ki he tu'unga te ke a'usiá, 'okú ne 'omi ai ha fiefia kiate Ia. Pea te ke lava 'o ongo'i 'Ene hōifua ki aí.

'Okú Ne vakai ki he tu'unga nāunau'ia 'e lava ke a'usia 'e Hono ngaahi 'ofefine kotoa 'i ha potu pē 'oku nau 'i ai. Ka 'okú Ne hilifaki heni ha fatongia mamafa kiate kimoutolu taki taha. 'Okú Ne fie ma'u ke ke lau e taha kotoa pē 'okú ke fe'iloaki mo ia ko ha fānau 'a e 'Otuá. Ko e 'uhinga ia 'okú Ne fekau'i ai kinautolu ke tau 'ofa 'i hotau kaungā'apí 'o hangē ko 'etau 'ofa 'iate kinautolú pea ke tau fakamolemole'i kinautolu. 'Oku ma'u ho'o ngaahi ongo'i manava'ofa mo fa'a fakamolemole'i 'o e ni'ihiki kehé ko ha'o tukufakaholo fakalangi meiate Ia ko Hono 'ofefine. Ko e taha kotoa pē 'okú ke fetaulaki mo ia ko 'Ene fānau fakalaumālie ia 'okú Ne 'ofa ai.

Ko e taimi 'okú ke ongo'i ai 'a e ongo fakatokoua lelei ko iá, 'oku mole atu leva 'a e me'a ne tau pehē 'okú ne vahevahe'i kinautolú. Hangē ko 'ení, 'oku fevahevahe'aki 'e he hou'eiki fefine kei finemui ange pea mo matu'otu'a angé 'a e ngaahi ongo 'oku nau ma'ú 'o 'amanaki 'e mahino mo tali. 'Oku mahulu ange me'a 'oku mou faitatau ai ko e ngaahi 'ofefine 'o e 'Otuá 'i he me'a 'oku mou faikehekehe aí.

'I he mahino ko iá, 'oku totonu

leva ke hanganaki atu 'a e kau finemui ki he'enau hū ki he Fine'ofá ko ha faingamālie ke fakatokolahi 'a e kakai fefine te nau maheni, sai'ia, mo 'ofa aí.

Ko e tu'unga malava ko ia ke sio ki he tu'unga te tau lava 'o a'usiá 'oku tupulaki ia 'i he ngaahi fāmilí pea 'i he Palaimelí. 'Oku hoko ia 'i he ngaahi efiāfi fakafāmilí 'i 'apí pea 'i he ngaahi polokalama Palaimelí. 'Oku ue'i fakalaumālie 'a e fānau ikí ke nau lea 'aki ha ngaahi me'a ma'ongo'onga mo fakaofa, hangē ko ia ne nau fai he taimi na'e veteange ai 'e he Fakamo'u'i honau 'elelú 'i He'ene ako'i kinautolu, hili 'Ene toetu'ú.³

Neongo 'oku 'ohofi 'e Sētane 'a e hou'eiki fefine kei finemui, ka 'oku hiki hake 'e he 'Eikí 'a e hou'eiki fefine ki ha ngaahi tu'unga fakalaumālie mā'olunga ange. Hangē ko 'ení, 'oku ako'i 'e he kau finemui 'enau ngaahi fa'e'e 'i he anga hono faka'ao'onga 'i 'o e FamilySearch ke ma'u mo fakamo'u'i 'enau ngaahi kuí. 'Oku 'i ai ha kau finemui 'e ni'ihiki 'oku ou 'ilo'i, 'oku nau fili ke o' kei hengihengia ke fakahoko 'a e papitaiso fakafongá 'i he temipalé 'o 'ikai hano fakakoua'i makehe mei he laumālie 'o 'Ilaisiá.

'Oku ui 'a e hou'eiki fefine ke hoko ko e kau taki 'i he ngaahi misiona he funga 'o e māmani. Na'e fakatupu 'e he 'Eikí 'a e fie ma'u ke nau ngāué 'aki 'Ene ue'i e loto 'o e hou'eiki fefine

tokolahi ange ke ngāue. Kuo tokolahi ange ha kau palesitene fakamisiona kuo nau fakatokanga i 'a e faka'au 'a e kau faifekau finé ke mālohi ange ko e kau malanga pea mo e kau taki fakatupulaki.

Tatau ai pē pe na'á ke ngāue faka-faifekau taimi kakato pe 'ikai, te ke lava ke ma'u 'a e ivi tatau ke fakalelei i ho'o nofomalí mo e ivi ke ohi hake ha fānau faka'e'i'eikí 'aki ha'o muimui i he ngaahi sīpinga 'a e hou'eiki fafine ma'ongo'ongá.

Fakakaukau kia 'Ivi, 'a e fa'ē 'a e kakai mo'ui kotoá. Ko e fakamatala 'eni 'a 'Eletā Lāsolo M. Nalesoni kia 'Ivī: "Oku tau monū'ia mo e kotoa 'o e fa'ahinga 'o e tangatá koe'uhí ko e lotu to'a mo poto lahi 'a 'Ivī. 'I he'ene 'uluaki kai 'a e fuá, na'á ne fakahoko ai 'a e me'a na'e fie ma'u ke fai. Na'e poto fe'unga 'a 'Ātama ke fai pehē."⁴

'E malava 'e he tama fefine kotoa pē 'a 'Ivi ke ne 'omai 'a e tāpuaki tatau ki hono fāmilí hangē ko hono 'omai 'e 'Ivi ki hono fāmilí 'o'oná. Na'á ne mahu'inga 'aupito ki hono fokotu'u 'o e ngaahi fāmilí 'o tau ma'u ai 'a e fakamatala ko 'ení ki hono fakatupú: "Pea na'e folofola 'a e ngaahi 'Otuá: Tau ngaohi ha tokoni mo'ó e tangatá, he 'oku 'ikai lelei ke toko taha pē 'a e tangatá, ko ia te tau ngaohi ha tokoni mo'ona."⁵

'Oku 'ikai ke tau 'ilo'i e tokoni kotoa 'a 'Ivi kia 'Ātama mo hona fāmilí. Ka 'oku tau 'ilo'i ha me'a'ofa ma'ongo'onga 'e taha na'á ne fai, 'a ia te mou taki taha lava foki ke fai: na'e tokoni ke 'ilo 'e hono fāmilí 'a e hala ki 'apí, 'i he taimi na'e ngali faingata'a ai e hala 'oku tu'unuku maí. "Pea ko 'Ivi, ko hono uai'í, na'á ne fanongo ki he ngaahi me'á ni kotoa pē pea na'á ne fiefia, 'o ne pehē: Ka ne ta'e'oua 'eta maumau fonó, pehē 'e 'ikai pē te ta ma'u ha hako, pea 'ikai foki 'ilo'i 'a e lelei mo e koví, pea mo e fiefia 'o hota huhu'í, pea mo e mo'ui ta'engata 'a ia 'oku foaki 'e he 'Otuá kiate kinautolu kotoa pē 'oku talangofuá."⁶

Kuó ke ma'u 'ene sīpingá ke ke muimui ki ai.

Na'e 'ilo 'e 'Ivi 'a e hala ki 'api ki he 'Otuá 'i he fakahā. Na'á ne 'ilo na'e hanga 'e he Fakalelei 'a Sisū Kalaisí 'o 'ai ke malava 'e he ngaahi fāmilí 'o 'a'usia e mo'ui ta'engatá. Na'á ne fakapapa'u'i, 'o hangē pē ko koé, 'i he'ene tauhi 'ene ngaahi fuakava mo 'ene Tamai Hēvaní, 'e tokanga'i ia mo hono fāmilí 'e he Huhu'í mo e Laumālie Mā'oni'oní 'i ha fa'ahinga me'a fakamamahi mo fakatupuloto fo'i pē 'e hoko. Na'á ne 'ilo'i te ne lava 'o falala kiate Kinautolu.

"Falala ki [he 'Eikí] 'aki ho lotó kotoa; pea 'oua na'á ke fa'aki ki ho poto 'o'ou;

"Ke ke fakaongoongo kiate ia, 'i ho hala kotoa pē."⁷

'Oku ou 'ilo'i na'e fehanga'angai 'a 'Ivi mo e mamahí mo e lotu fo'í, ka 'oku ou toe 'ilo foki na'á ne ma'u ha fiefia 'i he 'ilo te ne lava mo hono fāmilí 'o toe foki 'o nofo mo e 'Otuá. 'Oku ou 'ilo'i ko e tokolahi 'o kimoutolu 'oku 'i hení, 'oku mou fehanga'angai mo e mamahí mo e lotu fo'í. 'Oku ou tāpuaki'i kimoutolu 'o hangē ko 'Ivī, ke mou lava 'o ongo'i 'a e fiefia tatau na'á ne ongo'í, 'i ho'omou fononga 'o foki ki 'apí.

'Oku ou ma'u ha fakamo'oni pau 'oku tokaima'ananga 'ofa mai 'e 'Otuá kiate kimoutolu. 'Oku Ne 'ofa 'iate kimoutolu fakatāutaha. Ko Hono ngaahi 'ofefine kimoutolu 'i he fuakavá. Koe'uhí ko 'Ene 'ofa 'iate kimoutolú, te Ne teuteu ai 'a e tokoni 'okú ke fie ma'u ke hiki hake ai koe mo e ni'ihí kehé 'i he hala foki ki Hono 'aó.

'Oku ou 'ilo'i na'e totongi 'e he Fakamo'uí 'a 'etau ngaahi angahalá kotoa pea 'oku fakamo'oni 'a e Lau-mālie Mā'oni'oní ki he mo'oní. Kuo mou 'osi ongo'i 'a e fakafiemālie ko iá 'i he fakataha'angá ni. 'Oku 'i ai 'eku fakamo'oni kuo fakafoki mai e ngaahi kī kotoa pē 'okú ne fakama'u 'a e ngaahi fuakavá. 'Oku ma'u mo faka'aonga'i kinautolu he kuongá ni 'e hotau palōfita mo'uí, Palesitene Tōmasi S. Monisoni. 'Oku ou tuku 'a e ngaahi lea 'o e fakafiemālie mo e faka'anaua ko 'ení kiate kimoutolu, ko Hono ngaahi 'ofefine fuakava 'ofeina, 'i he huafa 'o Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 68:25–27.
2. Mōsaia 18:8–11.
3. Vakai, 3 Nifai 26:14.
4. Russell M. Nelson, "Constasy amid Change," *Ensign*, Nov. 1993, 34.
5. 'Epalahame 5:14.
6. Mōsese 5:11.
7. Lea Fakatātá 3:5–6.

Fakahokohoko Fakamotu'alea 'o e Ngaahi Talanoa 'o e Konifelenisi

'E lava ke faka'aonga'i e lisi ko 'eni 'o ha ngaahi a'usia kuo filifili mei he konifelenisi lahi, 'i he taimi ako fakatautaha, efiaki fakafamili 'i 'api pea mo e ako'i kehé. 'Oku 'uhinga 'a e mata'ifiká ki he peesi 'uluaki 'o e leá.

TOKOTAHA LEÁ TALANOÁ

Neil L. Andersen	(18) Ko hano taukapo'i 'e ha Loumaile 'a e mali tukufakaholó neongo hono manuki'i mo leakovi'i iá.
M. Russell Ballard	(78) Na'e "toe vakai'i" 'e M. Lāsolo Pālatai 'a Papulā Paueni ko ha ta'ahine na'á na fetaulaki 'i ha hulohula 'a e akó peá na kamata teiti pea iku pē 'o na mali. Ko hano fakaafe'i 'e ha ki'i tamasi'i ta'u valu hano kaungāme'a mo e famili hono kaungāme'á ki he 'oupeni hausi 'a e uōtí 'i Puenosi 'Aealesi.
David A. Bednar	(87) Ne toe lava 'o lele ha loli he sinoú hili hono fakafonu 'aki ha uta fefie mamafa.
Linda K. Burton	(122) Ko hano tauhi 'e ha finemui 'i he 'Otu Filipaini 'a 'ene ngaahi fuakavá. Ko hano ako'i e kau faifekau 'e ha fefine Siapani ne 'a'ahi ki Kōlea.
Quentin L. Cook	(44) Ko ha faitohi 'a Vilate Kimipolo ki hono husepānití 'o fekau'aki mo e "tokāteline nāunau'ia" 'o e papitaiso ma'á e pekiá, 'o hangē ko hono fakahā 'e Siosefa Sāmitá.
Henry B. Eyring	(22) Na'e hiki mai 'a Heniliki 'Aealingi ki 'Amelika 'o ne kau ki he Siasí, ngāue fakafaifekau faivelenga tu'o tolu pea na'á ne tuku ki hono famili ha tukufakaholo 'o e 'amanaki lelei. (62) Tofa e mo'ui 'a Heneli B. 'Aealingi 'e ha kau mo'unga'itangata he'ene kei talavou: ko 'ene tamaí, taki Lakanga Taula'eiki Faka-'Éloné, ko ha sōtia 'Amelika pea mo ha tangata va'inga peisipolo ko Siō Timāsioá. (125) Hili ha ta'u 'e fāngofulu mei hono ui 'o Lupi Heiti ke ne ako'i 'a Kefi Sonisoní (uaifi 'o Heneli B. 'Aealingi), na'á ne kei fakahaa'i pē ha 'ofa mo e tokanga kiata ia.
Donald L. Hallstrom	(53) Neongo e ngaahi palopalema fakaesino 'a ha tangata tui faivelenga 'i 'Initia, ka na'á ne kei ngāue fakafaifekau pē mo teuteu'i hono famili ke nau sila 'i he Temipale Hongo Kongo Siainá.
Jeffrey R. Holland	(6) Ko e lue fakalongolongo ha ongo faifekau fefine mei ha tangata na'á ne kapekape'i kinava, tolu 'aki kinava e me'akai mo ne feinga ke ne taa'i ha taha 'o kinava.
Thomas S. Monson	(66) Ko e lotu ha talavou sōtia tautahi ta'u 18 he pō kotoa pē, neongo hono manuki'i ia 'e hono kaungā ngāue. Ko e fai 'e ha talavou 'ene fakamo'oní lolotonga e houlatu sākalamēnití ka na'e ma'u atu ia 'okú ne ifi ha fo'i sikaleti he 'aho ko iá. (91) Hoko ha ongo fafine ko ha ongo kaungāme'a mamae, hili ha tokoni ha taha 'iate kinava ke ako'i ki he tokotaha hono fatongia ko e fefine tuitui 'i ha fale tuitui valá. Ne 'ikai ke lāunga e kau pāsese 'i ha vakapuna 'i he taimi ne afe ai e vakapuná 'i ha feitu'u kehe ke fakahaeka mai 'o 'ave ki falemahaki ha ki'i tamasi'i ne lavea. Fakame'apango'ia ha fefine ko e 'ikai ke ne fakangofua hono kaungā'api ke kolosi ange 'i hono 'api.
Russell M. Nelson	(29) Fakahaa'i 'e ha 'ofefine 'o Lāsolo M. Nalesoni ko 'Emeli ha lototo'a mo e lototui 'i he'ene mei mālōlō he kanisaa.
Bonnie L. Oscarson	(119) 'Ilo 'e ha finemui e fefia 'o e tokoni ki he ni'ihī kehé 'i he'ene tauhi mo 'ene fa'eé ha fefine ne puke he mahaki 'o e uouá. Ui ha fefine ta'u 81 ke ne vahevahe hono potó, taukei mo 'ene tā sipingá 'i he'ene hoko ko ha faiako Maeameiti.
Boyd K. Packer	(94) Ma'u 'e Poiti K. Peeka ha fakahā fakalaumālie ki hono mo'oni 'o e ongoongolelei lolotonga ha'ane lotu 'i hano mohenga he Tau Lahi 'a Māmani Hono II.
Ronald A. Rasband	(9) Ma'utangí ha ki'i ta'ahine kalasi nima 'i ha 'ahihio pea na'e malu'i ia 'e he kau 'āngeló.
Linda S. Reeves	(15) Ako'i 'e Linitā S. Livesi 'ene tama fefinē ki he founge ke ma'u ai ha fiemālie 'i he Fakalelei 'a e Fakamo'ui, hili ha sio 'ene tama fefinē 'i ha ngaahi 'ata ta'etau he televisoné.
Randall L. Ridd	(56) Fili ha talavou ke 'alu 'o ngāue fakafaifekau kae 'ikai ke mali, hili 'ene ma'u ha mahino ki hono tu'unga 'i he maama fakalaumālie.
Richard G. Scott	(32) Ne tokoni e 'ofa mo e tā sipinga 'a e kui 'a Lisiate G. Sikoti mo hono uaifi ki he'ene fakalalaka fakalaumālie.
Jean A. Stevens	(81) Ko hono ue 'i 'o Sini A. Siiveni ke ne tokoni 'o fakahaeka ha talavou na'e tōmui he pasi foki ki honau 'api mei he akó. Ko e pikitai 'a e kau mēmipa 'o e famili Katieli ki he ongoongolelei hili hono 'ilo'i 'oku puke 'a Misa Katieli he kanisaa.
Gary E. Stevenson	(84) Ko e ikuna 'e he tokotaha sipoti 'Olimipiki ko Noeli Paikasi-Peisi 'a e mētali silivá 'i he sipoti skeleton hili 'ene fakamālohisino mo teuteu lahi ki ai. Ko hono fakahaa'i 'e he ta'ahine sipoti 'Olimipiki ko Toa'ila Palaiti ha 'ofa faka-Kalaisi 'aki 'ene fā'ofua ki hono kaungā fe'auhi.
Michael John U. Teh	(106) Ko e tauhi faivelenga ha fefine Filipaini ta'u 73 ki he ongoongolelei hili ha mālōlō hono famili 'i ha mofuike mo e afā lahi.
William R. Walker	(97) Ko e kau 'a Lōpeti mo Malia Hālisi ki he Siasí peá na faivelenga ai pē 'i he ongoongolelei neongo 'a e faingata'á mo e mavahevahé.
Claudio D. Zivic	(39) Ko e 'alu 'a Kalōtio D. Siviki 'i ha hala kehe hili 'ene muimui 'i ha taha kehe.
W. Craig Zwick	(41) Ko hono fakahaa'i 'e W. Kuleki Suiki mo hono uaifi 'ena fe'ofa'aki hili e puna hono hoá mo hono fohá mei he'ena loli ne kohutu'ú.

Ko Hono 'Ai e Konifelenisí ke Hoko ko e Konga 'Etau Mo'uí

Fakakaukau ke faka'aonga'i e ni'ihí 'o e ngaahi 'ekitiviti mo e ngaahi fehu'i ko 'ení ke kamata 'aki ha fealēlea 'aki fakafāмили pe fakalaulauloto fakatāutaha.

Ma'á e Fānau

- Na'e ako'i mai 'e Palesiteni Tieta F. 'Ukitofa ko e Tokoni Ua 'i he Kau Palesitenisí 'Uluakí, 'e lava ke tau fili ke loto hounga'ia neongo pe ko e hā e ngaahi faingata'a 'oku hoko he'etau mo'uí (peesi 70). 'E tokoni 'etau loto fakafeta'i pe hounga'ia ke tau fiefia mo anga'ofa ange pea tau tui mo falala ai ki he 'Otuá. Ko e hā e ongo 'okú ke ma'u he taimi 'okú ke loto fakafeta'i a? Ko e hā te ke lava 'o fai ke ke ongo'i loto hounga'ia ai he 'aho takitaha?
- Na'e fakamatala 'a Poni L. 'Osikāsoni ko e palesiteni lahi 'o e Kau Fine-muí, 'o fekau'aki mo ha finemui ko Sela na'e 'alu mo 'ene fa'eé 'o tokoni kia Pelinitā ko ha fefine ne fokoutua he mahaki uouá. Na'e helu 'e Sela e 'ulu 'o Pelinitā, mili-mili hono ongo nimá mo fotofota hono louhi'i nimá mo e umá pea mo tokoni ke si'i faofao (peesi 119). Fakakaukau ki ha ngaahi founga te ke lava 'o tokoni ai. 'Oku lahi fau ha ngaahi me'a te ke lava 'o fai neongo kapau 'okú ke kei si'i.
- Na'e ako mai 'a 'Eletā L. Tomu Peuli 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Apo-setolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

ki he founga ne faka'aonga'i ai 'e ha taha 'a e letá mo e pití ke tatakí fakalelei 'aki ha fanga hoosi (peesi 100). 'Oku lelei taha pē 'a e 'ilo 'oku ma'u 'e he tokotaha angí, pea 'oku muimui pē fanga hōsí ki he tokotaha angí, 'o hangē ko e 'afio'i ko ia 'e he 'Eikí 'a e me'a 'oku lelei taha ma'atautolú, pea 'e lava ke tau fiefia he taimi 'oku tau muimui ai kiate Iá. 'Oku tatau pē nofo'á mo e pití pea mo e ngaahi ue'i 'a

e Laumālie Mā'oni'oní. Ko e fē ha taimi kuó ke ongo'i ai hono tatakí koe 'e he Laumālie Mā'oni'oní? Ko e fa'ahinga ongo fēfē ia?

- Ne fai 'e Seini A. Sitiveni ko e tokoni 'uluaki 'i he kau palesitenisí lahi 'o e Palaimelí, ha talanoa fekau-'aki mo ha ki'i tamasi'i na'e tōmui he pasi akó pea na'e si'i lue lalo pē ki honau 'apí (peesi 81). Ne kei mama'o 'aupito mei honau 'apí pea na'á ne ilifia ko ia na'á ne tū'ulutui ai 'o lotu. Ne 'ikai fuoloa mei ai kuo ue'i 'e he Laumālie 'a Sisitā Sitiveni ke tu'u hifo 'o tokoni'i ia. Kuó ke fakakaukau nai ki ha taimi na'e tali ai 'e he Tamai Hēvaní ho'o lotú? Ko e hā ha founga kuó ke tokoni ai ke tali ha lotu 'a ha taha kehe?

Ma'á e To'u Tupú

- Na'e akonaki mai 'a Palesiteni Tōmasi S. Monisoni 'oku fie ma'u ke tau "lototo'a ke tali 'ikai he taimi 'oku totonu ke tau fai pehē aí, pea mo tau lototo'a ke tau tali 'io 'o ka fie ma'u, pea lototo'a foki ke fai 'a e me'a totonú he ko e totonú ia." 'I ho'o ako 'ene leá (peesi 66), fakakaukau ki he ngaahi faingata'a 'okú ke fehangahangai mo iá. Ko e hā e palani 'e lava ke ke fa'u ke fakatupulaki 'a e fa'ahinga lototo'a ko 'ení?
- Na'e fakamanatu mai 'e 'Eletā Sefili R. Hōlani 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Apo-setolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá kapau 'oku tau 'ofa 'i he Faka-mo'uí, te tau tauhi 'Ene ngaahi fekau' mo 'ofa he ni'ihí kehē hangē ko Ia na'á Ne fakahokó (peesi 6). Pea 'i he'etau fai iá, kuo pau ke tau tu'u mateuteu ke taukave'i 'etau tui fakalotú "i he anga faka'apa'apa mo e manava'ofa." 'Okú ke 'ilo'i ha taha 'oku 'ikai ke ne tui ki ha taha 'o ho'o ngaahi tui fakalotú? Ko e hā ha founga 'e lava ke ke kei anga

faka'apa'apa ai pē 'i ho'omou alea'i mo taukapo'i e ngaahi tui fakalotu ko iá?

- Na'e 'i ai ha ni'ihī ne nau lea fakahangatonu pē ki he to'u tupú. Hangē ko 'enī, na'e 'omi 'e 'Eletā Niila L. 'Enitasoni 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu mā Uá ha ngaahi fokotu'u ki he to'u tupú 'o fekau'aki mo e founga 'e lava ke nau ikuna'i ai e ngaahi "ahiohio fakalaumālié," hangē ko e fekumi ke ma'u ha nonga 'i he temipalé (peesi 18). 'I ho'omou lau 'eni mo e ngaahi lea konifele-nisi lahi kehé, fakakaukau ke ke tohi ho'o ngaahi fakakaukau ki he founga ke kei tu'u mālohi aí.
- Ko e taha 'o e kovi lahi 'o e 'aho ní ko e ponokalafi. Na'e pehē 'e Linitā S. Livesi ko e tokoni ua 'i he kau palesitenisi lahi 'o e Fine'ofá, ko e sivi lelei taha pē mei he fa'ahinga kovi ko iá ko ha fakamo'oni loloto mo tu'uloa ki he ongoongolelei 'o Sisū Kalaisi (peesi 15). 'Oku mālohi fēfē ho'o me'a sivi fakatāu-tahá? Ko e hā te ke lava 'o fai ke fakamālohia ia?

Ma'á e Kakai Lalahi

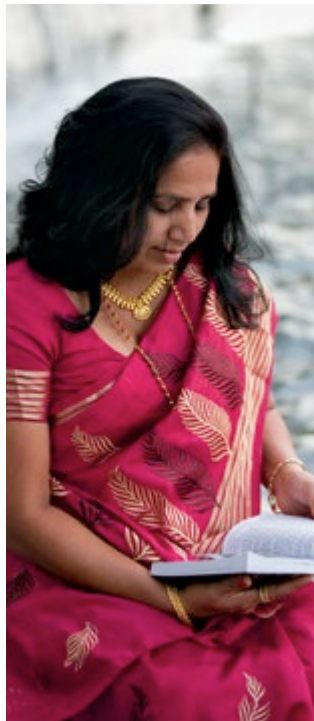
- Na'e ako 'i 'e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni 'i he faka'au ke mahino kiate kitautolu 'a e "me'afuaki ta'e hano tatau" 'o e Fakalelei, 'oku fakafonu ai kitautolu 'e he 'ofa ki he Tamai Hēvani, Fakamo'uí mo e fānau kotoa 'a e 'Otuá (peesi 91). 'E lava fēfē 'e he 'ilo 'eni 'o toe fakalelei'i ange ho'o ako ki he mo'ui mo e Fakalelei 'a e Fakamo'uí

lolotonga ho'o ako fakatāutaha mo fakafāmilī 'a e folofolá pea mo e kalasi he lotú?

- Na'e pehē 'e Palesiteni Heneli B. 'Aealingi ko e Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Palesitenisi 'Uluaki ko e konga lahi 'ene fiefiá ko e ola 'o e kau 'ene kui uá ki he Siasí peá ne ngāue faivelenga mo ta'eue'ia 'o a'u ki he ngata'angá, peá tuku mai ai ha tukufakaholo 'o e 'amanaki lelei ki hono fāmilí (peesi 22). Faka-kaukau ke 'ai ha lisi 'o e tokotaha kotoa pē 'i ho fāmilí pea hiki e ngaahi fuakava mo e ouau 'oku nau fie ma'u ke hokohoko atu ai 'enau fononga he hala 'o e fuakavá. Fa'u ha palani ke tokoni'i 'a e kau mēmipa ho fāmilí ke nau ma'u 'enau fuakava hono hokó. 'E lava ke ke vakai'i ha ngaahi founga 'e lava ke toe mahu'ingamālie ange ai ho'o ngaahi fuakavá 'i ho'o mo'uí ke ke lava 'o tuku ki ho fāmilí ha tukufakaholo 'o e 'amanaki lelei.

- Na'e pehē 'e 'Eletā Tēvita A. Petinā 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá 'e lava ke hanga 'e he 'ahi'ahi 'o tataki kitautolu ke tau fakafalala ki he "ngaahi ngāue lelei, 'alo'ofa, mo e anga'ofa 'a e Misaia Mā'oni'oni," 'a ia te Ne "tokoni ke tau fuesia fiemālie 'etau kavengá" (peesi 87). 'I ho'o lau 'a 'ene leá mo e ngaahi lea 'oku kamata 'i he peesi 9, 18, 70, 81, mo e 106, vakai ki ha ngaahi founga 'e lava ke tokoni'i ai koe 'e he Fakamo'uí mo 'Ene ongoongolelei ke ke fehangahangai mo e ngaahi faingata'a 'o e mo'uí.
- 'Oku tukutaha e tokanga 'a e nāunau fakalēsoni 'a e to'u tupú ki Meé, 'i he kau palōfitá mo e faka-haá. Ke kau 'i ho'omou alea'i mo e to'u tupú 'a e ongoongolelei 'i 'api pea mo e lotú, fakakaukau ke mou ako ki he ngaahi lea 'a 'Eletā Lawrence E. Corbridge (peesi 103) pea mo Marcos A. Aidukaitis (peesi 108) 'o e Kau Fitungofulú, mo kumi e tali ki he ngaahi fehu'i ko 'enī: Ko e hā na'e 'ikai tuku-noa'i ai 'a Siosefa Sāmita 'e hono ngaahi filí? Te tau 'ilo fēfē 'a e mo'oni 'i ha māmani 'oku fakaututu 'enau 'ohofi e ngaahi akonaki 'a e ongoongolelei? ■

'Uluaki 'o e kau Fitungofulú. Na'e hikinima'i 'a 'Eletā Leli S. Kesa 'o Mitiuei, 'Tutaá, pea mo 'Eletā Hiuko E. Mātini 'o 'Alesipiō, Pueto Likó, ko e ongo mēmipa 'o e Kōlomu Hono Ua 'o e Kau Fitungofulú.

Na'e hikinima'i 'a 'Eletā Teti R. Kalisitā, 'a ia ne ngāue 'i he kau Palesitenisī 'o e Kau Fitungofulú pea ko ha mēmipa 'o e Kōlomu Hono Ua 'o e Kau Fitungofulú, ko e palesiteni lahi 'o e Lautohi faka-Sāpaté, pea hoko 'a Sione S. Tena mo Tēvini G. Tulani ko e tokoni 'uluaki mo e ua.

Vakai ki ha lisi kakato 'o e ngaahi hikinima'i mo e tukuangé 'i he peesi 26–27, pea ma'u 'a e piokālafī 'o 'Eletā Lōpinī, kau Fitungofulu ne toki ui fo'ou, mo e kau palesitenisī lahi 'o e Lautohi faka-Sāpaté 'o kamata he peesi 141.

'I he uike 'e taha kimu'a he konifelenisī lahi, ne fakahoko 'i he Senitā Konifelenisī e fuofua fakataha lahi 'a e hou'eiki fafiné—ma'á e hou'eiki fafine kotoa pē, kau finemuí, mo e fānau fefine ta'u 'e valu mo motu'a angé. 'Oku fetongi 'e he fakatahá ni e fakataha lahi kimu'a 'a e Fine'ofá mo e kau Finemuí. 'E lava ke ma'u e ngaahi pōpoaki kotoa mei he fakataha 'a e hou'eiki fafiné 'i he peesi 116–28.

Kimu'a foki he konifelenisī lahi, ne toe fokotu'utu'u e poate lahi 'a e Kau Finemuí, 'o fuofua ui ai e kau fafine mei he ngaahi feitu'u mavahe mei Sōleki Siti, 'o kau ai 'a Pelū; Saute 'Afilika; Siapani; Palāsila; mo Pulukilini, Niu 'Ioke, USA. Lau e ngaahi piokālafī mo vakai ki he ngaahi tā 'i he lds.org/callings/young-women.

'I he faka'osinga e konifelenisī lahi, ne pehē 'e Palesiteni Monisoni, "Na'e 'omi 'e he Fakamo'uí ha pōpoaki ki he māmaní 'o e 'ofa mo e failelei ki he kakai kotoa pē." "Ofa ke tau muimui ma'u pē ki He'ene sipingá." Na'á ne fakapapau'i ki he kāingalotu 'o e Siasí mo e ní'ihī kehé 'oku fanongo maí "oku tokaima'ananga mai e Tamai Hēvaní kiате kitautolu. Te ne tataki mo tāpuaki'i kitautolu 'i he'etau tui mo falala kiате Iá." ■

Fakatokanga'i e Fakalakalaka 'a e Ngaahi Temipalé, Hikinima'i ha Kau 'Ōfisa Fo'ou he Konifelenisī Lahí

Ne pehē 'e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni 'i he'ene lea fakaava e Konifelenisī Lahi Fakata'u hono 184 'a e Siasí kuo, "laka ta'e tū-kua atu ki mu'a e ngāue 'a e Siasí."

'I he'ene manatu ki hono fakatapui e Temipale Kilipati 'Alesoná 'i Mā'asi 2, 2014, hanganaki atu ki hono fakatapui 'o e Temipale 'a e Footi Lotateila Folōlitá, pea 'amanaki ke 'osi hono langa mo fakatapui 'o ha ngaahi temipale 'i he ngaahi feitu'u lahi 'o e māmaní 'i he ta'u 2014 mo e 2015, ne pehē 'e Palesiteni Monisoni ko e taimi 'e 'osi ai hono langa e ngaahi temipale kuo fanongonongó, 'e 'i ai ha ngaahi temipale 'e 170 'a e Siasí 'e ngāue 'i he funga māmaní.

Na'á ne pehē, "Neongo 'oku lolotonga tukutaha 'etau tokangá ki hono fakakakato e ngaahi temipale kuo 'osi fanongonongó pea he 'ikai toe fanongonongo ha temipale fo'ou ia

he kaha'u vavé ni maí ka te mau kei hokohoko atu pē he ngāue ke fakapapau'i e ngaahi fie ma'ú mo kumi ha tu'u'anga ki he ngaahi temipale ke langá. 'E toki fanongonongo atu leva ia he ngaahi konifelenisī lahi ka hoko maí. Ko ha kakai langa temipale kitautolu 'oku tau ō ma'u pē ki he temipalé."

Lolotonga e konifelenisī, ne hikinima'i ha mēmipa fo'ou 'o e kau Palesitenisī 'o e Kau Fitungofulú, kau Taki Mā'olunga fo'ou 'e toko fá, kau palesitenisī lahi fo'ou 'o e Lautohi Faka-Sāpaté, pea mo ha kau Fitungofulu Faka'ēlia 'e toko 42.

Na'e uiui'i 'a 'Eletā Lini G. Lōpini ki he kau Palesitenisī 'o e Kau Fitungofulú.

Na'e hikinima'i 'a 'Eletā Jörg Klebingat 'o Kievi, 'Iukuleiní, mo 'Eletā Si Hong (Sam) Wong 'o Hongo Kongo, Siainá, ke ngāue 'i he Kōlomu

FAKAAFE'I KAU 'ĀTÍ KE KAU KI HE FE'AUHÍ

'Oku fakaafe'i 'e he Musiume Hisitōlia 'o e Siasí 'a e Kau 'Aati 'o e Siasí ke fa'ufa'u ha ngāue faka'aati fo'ou ki he Fe'auhi 'Aati Fakavaha'apule'ang hono 10. 'Oku poupou'i e kau 'āti ke faka'aonga'i honau talēnití ke fa'ufa'u ha 'aati 'oku hā ai 'a e kaveinga 'o e faka'ali'ali, "Talamai e Talanoa 'o Sisuú." Ko e fe'auhi ni, 'oku totonu ke nofotaha 'a e ngaahi ngāué 'i he ngaahi talanoa mei he Fuakava Fo'ou.

Ko hono fakaikiiki mo e lesisita 'i he 'initaneti 'oku ma'u ia 'i he lds.org/artcomp, pea 'e ma'u 'e he kau 'aati 'oku nau lesisita mai e fakamatala fakamuimitahá. 'E tali e ngaahi ngāue 'oku fakahū mai mei he 'aho 3 'o Nōvemá 2014, 'o a'u ki he 'aho 27 'o Fē-pueli 2015. 'Oku talitali lelei 'a e mītia faka'aati kotoa pē, fa'ahinga, mo e ngaahi sippinga 'o e anga fakafonua. Kuo pau ke ta'u 18 pe motu'a ange 'a kinautolu 'oku kau mai. 'E fai hono sivi'i 'o e ngaahi ngāue pea 'e faka'ali'ali e ngaahi ngāue 'e filí 'i he Musiume Hisitōlia 'o e Siasí pea 'i he 'Initaneti 'o kamata 'i 'Okatopa 2015.

LAVA KE MA'U E AKO FAKA-TAKIMU'A FAKAHOUALOTÚ 'I HE LDS.ORG

Ke tokoni lelei ange ki hono feau e fie ma'u 'a ha Siasí tupu tokolahi, 'e fakahoko fakata'u ai ha ako fakaemāmani lahi 'e he kau palesitenisí lahi 'o e Fine'ofá, Palaimelí, Kau Finemuí, Kau Talavouú mo e Lautohi Faka-Sāpaté 'i he 'Initaneti. 'Oku 'amanaki 'e lava ke ma'u e akó ni 'i he LDS.org 'i he kongaloto 'o e ta'u kotoa pē 'i ha ngaahi lea fakafonua lahi.

Kuo 'ikai toe fakahoko e fakataha ako fakatakimu'a fakahoualotu ne fai 'i Sōleki Siti fakataha mo e konifelenisi lahi 'o 'Epelelí. 'E hokohoko atu 'a hono fakahoko 'e he kau palesitenisí lahi 'o e ngaahi houalotú mo 'enau poaté ha ako 'i he ngaahi fakataha fakavaha'a siteiki 'o hangē ko ia kuo vahe atú.

'E 'Omi 'e he Faiva Fo'ou ha Faingamālie ke Fe'iloaki mo e kau Māmongá

Okú ke fa'a faka'amu na'e 'i ai ha founa faingofua ke 'ilo 'e ni'ihī kehē ko e Kāingalotú ko ha kakai angamaheni pē 'oku nau 'ilo 'a e taumu'á mo ha fakahinohino 'i he'enau tokanga taha kia Sisū Kalaisi? Ko e me'a ia 'e tokoni atu ha faiva 'a e Siasí 'e vavé ni hono tuku atú ke ke fai. 'Oku kamata 'a e *Fe'iloaki mo e kau Māmongá* 'aki ha vakai fiefia ki he fa'a ma'uhala e ni'ihī kehē 'o kau ki he kāingalotu 'o e Siasí. Peá ne fakafe'iloaki ha fāmili 'e ono, 'o nau takitaha vahevahe e a'usia fakatāutahá mo fakamatala 'i 'a e founa hono tokoni 'i 'e he ongoongolele 'enau mo'uí. 'Oku kau 'i he ni'ihī 'oku kau ai 'a e:

Pisopé. 'Oku ngāue 'a Siamane Suliveni mo hono uaifi ko Kempē mei 'Atalanitā, Siosiā, USA ke 'i ai e uouangatahá 'i ha kolo 'oku kehekehe lolotonga hono ohi hake 'ena fānau tangata iiki 'e toko tolú.

Faiakó. 'Oku tauhi 'e Keni Niu-matalolo, ko e faiako pule 'o e timi 'akapulu 'a e 'Apiako Tautahí 'a e US 'i 'Anapolisi, Melilení, USA mo hono uaifi ko Papulaá, ke mā'oni'oni e 'aho Sāpaté 'i he tokoni 'ena fānau mo e kau tokoni faiakó.

Tokotaha Laku Lole Mei ha Vakapuna. 'Oku fakamanatu 'e Keili Halavoseni, ta'u 93 ne kau 'i he Tau Lahi Hono II 'a Māmaní mo hono uaifi ko Loleini ta'u 90 mei 'Amato 'i 'Alesona, USA, ki he fānau e mahu'inga e ngāue tokoni. 'Okú ne kei hoko ko ha pailaté, pea 'oku laku hifo 'e Misa Halavoseni mei ha vakapuna ha lole 'o hangē ko ia na'á ne fai lolotonga e Berlin Airlift hili e taú.

Tokotaha Fuhú. 'Oku 'ai 'e Kalolaina Malini, ko ha tokotaha kickboxer mei Seni Hōsei, Kosita Lika, mo 'ene faiakó ka ko hono husepāniti

Ne fe'iloaki 'a Palesiteni mo Sisitā 'Ukitofa mo Kalolaina Mālini 'o Kosita Liká 'i ha 'oupeni hausi ma'á e ni'ihī na'e kau he faivá.

ko Miltoní ke potupotutatau hona fatongia ko e ongome'a malí mo e mātu'a 'a ha fānau ikí mo 'ena sai'ia he fe'auhi.

Tokotaha Tokoni 'Ofa Fakae-tangatá. 'Oku faka'apa'apa 'i 'e Pisinū mo Mangala 'Atikali 'o Katamanatū, Neipoló e tui mo e tukufakaholo hona fonua tupu'angá. Ko Misa 'Atikalí ko ha 'enisinia kuó ne langa ha ngaahi hala, ako'anga, mo ha ma'u'anga vai ma'a kuó ne tāpuekina ha ngaahi kolo iiki lahi.

Fa'ē Ngāue Fakafaipekau. 'Oku fakamatala 'a Kuleki mo Tana 'Amisitulongo mo 'ena tama tangata ko 'Anitoní mei Sōleki Siti, 'Iutā, USA ki he fe'iloaki 'a Sisitā 'Amisitulongo mo e kau faifekau 'i he'ene hoko ko ha fa'ē tukuhausia mo ha mātu'a toko taha. Na'e tokoni e ongoongolele ne nau vahevahé ke liliu 'ene mo'uí. Na'á ne mali kimui mo Kuleki, pea 'oku toe fakakakato e talanoá 'i he 'alu 'a 'Anitoni 'o ngāue fakafaipekau taimi kakato ki Saute 'Afilika 'o vahevahe e ongoongolele kuó ne faitāpuekina 'ene fa'eé.

'E hulu 'i 'a e *Fe'iloaki mo e kau Māmongá* 'i he Fale Fakamanatu 'o Siosefa Sāmitá 'i Sōleki Siti, 'Iutā, USA, pea 'i he ngaahi feitu'u kehe 'e toki fakapapau 'i atu. ■

'Oku Totonu Ke Muimui Ki he Sīpinga 'a Kalaisí 'i he Faiako he Siasí

Hili e konifelenisi lahi, ne pehē 'e Teti R. Kalisitā ko e palesiteni lahi fo'ou 'o e Lautohi Faka-Sāpaté, "Oku mau feinga ke molomolo-muiva'e ki he founga faiako 'a e Fakamo'uí .

Na'á ne pehē, 'oku 'uhinga ia ki hono fai ha ngaahi fehu'i fakalaumālie 'e tokoni'i e kakaí ke nau ului. Ko e taumu'á "ke tokoni ke mahino kiate kinautolu pea nau ongo'i e Laumālie 'o e ongoongoleléi 'i he'enu mo'uí."

Na'á ne pehē 'okú ne sai'ia he *Ha'u, 'o Muimui 'Iate Au*, 'a e nāu-nau fakalēsoni 'i he 'Initanetí ma'á e to'u tupú 'oku kau ai e lea fakamui-muitaha mei he konifelenisi lahi pea pehē ki he mītia ne fa'u 'e he Siasí. Kuo fetongi 'e he kau maí 'a e fakamatalá, peá ne pehē "oku 'i ai ha liliu pau mei hono ako'i pē 'o ha lēsoni ki hono feinga'i ke fakafe'unga'i

ia ki he fie ma'u e kau ako he kalaisí."

Na'á ne toe pehē 'oku tokoni e *Ha'u, 'o Muimui 'Iate Au* ke fakaului kae 'ikai ko hono 'oatu pē ha fakamatala. "Oku ou tui te tau ohi hake ha to'u tangata 'o e to'u tupú ko ha kau faiako mo e mātu'a lelei taha 'i he māmaní he 'oku nau ma'u e a'usia ko 'ení 'i he'enu 'i he to'u tupú pea 'ikai tatali kae 'oua [kuo nau] hoko ko ha kakai lalahi . . . ke 'ilo'i hono 'aonga 'o e faiako leléi mo hono ma'u e mahinó."

Na'e pehē 'e Misa Kalisitā ko Sisū Kalaisi 'a e Faiako Tu'ukimu'á, pea 'oku totonu ke 'omi 'e he'etau faiako 'i he Siasí 'a e kakaí kia Kalaisi. 'I hono fakamamafa'i 'a e fie ma'u ke ako'i mahino mo pau 'a e tokātelinē, na'á ne pehē ko e "taimi pē 'oku tau feinga ai ke muimui ki he Fakamo'uí, 'oku tau 'i he tu'unga lelei." ■

TUPU E KAU FANONGO KI HE MORMON CHANNEL

'Oku fiefia e kau fanongo mo e kau mamata 'e laui miliona he funga 'o e māmaní 'i he Mormon Channel, 'a ia 'oku fakamafola 'i he lea faka-Pilitāniá mo faka-Sipeini he houa 'e 24, 'aho 'e fitu he uike, mei he Temipale Sikueá 'i Sōleki Siti, 'Iutā, USA.

Na'e kamata faka'ofisiale e sēnolo mītia ko 'ení ma'á e Siasí 'i he ta'u 'e nima kuo hilí. 'Oku fiefia e Kāingalotu tokolahi ke vahevahe 'a e me'a 'oku ma'u aí mo e kāingalotú pea mo e ni'ihī kehé. 'Oku ikai fai ai ha tu'uaki pea 'oku kau ai ha stream letiō 'o ha lea-mo e-hiva 'e tolu pea mo ha ngaai vitiō nounou 'o e Pōpoaki Faka-Māmongá.

Ma'u 'a e Mormon Channel 'i he mormonchannel.org pea pehē foki 'i he YouTube, iTunes, Roku, Tumblr, Facebook, mo e Twitter. 'Oku lava foki ke toe ma'u ta'e totongi e mobile applications ma'a-nautolu 'oku nau faka'aonga'i 'a e iOS mo e Android.

Ngaahi Akonaki Ma'á Hotau Kuongá

Oku totonu ke teuteu'i e lēsoni Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētekí mo e Fine'ofá 'o e Sāpate fā 'o Mē 2014 ki 'Okatopa 2014 mei ha lea 'e taha pe lahi ange 'o e konifelenisi lahi 'o 'Epeleli 2014. 'I 'Okatopa 2014, 'e lava ke filifili e ngaahi leá mei he konifelenisi lahi 'o 'Epeleli pe 'Okatopa 2014. 'Oku totonu ke fili 'e he kau palesiteni fakasiteikí mo e fakavahefonuá 'a e ngaahi lea 'e faka'aonga'i 'i honau feitu'ú, pe te nau vahe e fatongiá ni ki he kau pīsopé mo e kau palesiteni fakakoló.

'Oku poupu'i atu 'a kinautolu 'oku ō ki he ngaahi lēsoni 'o e Sāpate faá ke nau tomu'a ako 'a e ngaahi lea kuo filí. 'Oku lava ke ma'u e ngaahi lea 'o e konifelenisi 'i ha ngaahi lea fakafonua lahi 'i he conference.lds.org. ■

Lahi Ange e A'u Atu e Konifelenisi Lahí Ki he Funga Māmaní 'i he Tekinolosía mo e Mītia Fakasōsialé

Makehe mei he toko 100,000 tupu ne kau 'i he ngaahi fakataha'anga 'e nima 'o e Konifelenisi Lahi Fakata'u hono 184 'i he Senitā Konifelenisi 'i Sōleki Siti, 'Tutā, USA, ne mamata pe fanongo ha lauimiliona kehe ki he ngaahi fakataha'angá 'i ha lea fakafonua 'e 95 'o fakafou 'i he televīsoné, letioó, satelaité, mo e 'Initanetí.

Neongo 'oku lava ke nofo 'i 'e ha toko 21,000 'a e Senitā Konifelenisi 'i Sōleki Siti, 'oku a'u 'o laui miliona e kau mamata konifelenisi he funga māmaní 'i hono mamata 'i ia 'e he kāingalotu 'o e Siasí mo e ni'ihi kehé. Kuo laka hake 'i he ta'u 'e 50 tupú, 'a hono liliu e ngaahi fakatahá ki ha ngaahi lea fakafonua lahi. 'I he 'aho ní,

kuo malava 'o fakafou 'i he tekinolosía ke mamata 'i 'i ha fonua 'e 200 tupu he māmaní.

Makehe mei he ngaahi fakamafola 'i he falelotu fakalotofonuá, na'e hulu 'i fakahangatonu 'e he Siasí e konifelenisi 'i he LDS.org, BYUtv, BYUtv International, Mormon Channel, Roku, Facebook, mo e YouTube. Ne lahi hake 'i he peseti 'e 30 'a e kau mamata konifelenisi lahi 'i he 'Initanetí lolotonga e konifelenisi lahi 'o 'Okatopa 2013 'i hono fakatatau ki he ngaahi konifelenisi kimu'á.

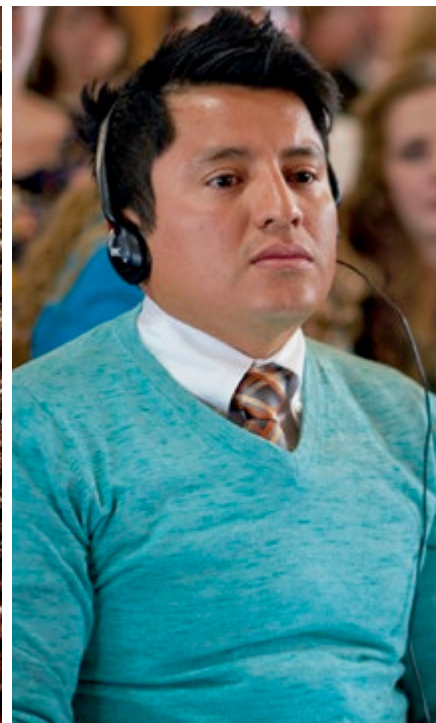
Ne tokolahi foki e ni'ihi ne kau 'i he konifelenisi lahí 'o fakafou 'i he mītia fakasōsialé. Ne lahi ha fakamatala he twitter ne nau ngāue 'aki e hashtag #ldsconf 'i he Twitter

lolotonga e fakataha takitaha 'e nima 'o e konifelenisi, 'o kau ai e konifelenisi lahí he ngaahi kaveinga ne lahi hono alea 'i he Twitter he taimi ko iá. Hangē ko 'ení, 'i 'Okatopa 'o e 2013, ne 'i ai ha tweet 'e 155,000 'o kau ki he konifelenisi lahí. (Ko e tweet takitaha ko ha fakamatala fakafo'itui-tui 'oku 'i ai ha mata'itohi 'e 140 pe si'i ange.)

'Oku 'oatu fakahangatonu 'e he Siasí ha fakamatala 'o fakafou 'i he'ene mītia fakasōsialé 'o e ngaahi pōpoaki mei he konifelenisi 'i ha ngaahi lea fakafonua kehekehe, pea 'okú ne pou pou 'i e ni'ihi kehé ke vahevahe e pōpoaki ko iá. Lolotonga e konifelenisi lahi 'o 'Okatopa 2013, ne toe tokolahi ha kau mamata pe kau fanongo ki he ngaahi pōpoaki 'o e konifelenisi lahí hili 'enau mamata 'i ha fakamatala he mītia fakasōsialé. Kuo vahevahe 'a e fakamatalá 'i he lea faka-Pilitāniá, Sipeiní, mo e faka-Potukalí.

'Oku lava ke toe tokolahi ange 'a kinautolu 'oku nau ma'u e konifelenisi. ■

Fakamālō ko e tekinolosía mo e mītia fakasōsialé ke ma'u atu he taimi ni 'a e ngaahi fakataha'angá 'o e konifelenisi ki ha ha'ofanga lahi.

Fakamatala e Uepisaití Ki he Ngāue Tokoní, Tuí

Oku fakahoko 'e he Kāingalotú e ngāue tokoní pea vahevahe 'enau tuí 'i he funga māmaní. 'Oku 'asi e ngaahi lipooti ki he ngaahi ngāue peheé 'i he uepisaiti ongoongo fakafonua, 'a ia 'oku fa'a fakamatala 'i fakanounou 'i he newsroom.lds.org, ko e ma'u'anga tokoni faka'ofisiale 'a e Siasí ki he ma'u'anga ongoongó, ko e kau taki mohu fakakaukaú mo e kakaí.

'I he 'ēlia Pasifikí, ne 'oatu 'e he Kāingalotú ha vai, me'atokoni, kili, me'a sivi vai, senoleita (generator), mo e nāunau ki he me'a fakatu'u-pakeé ke tokoni 'i e kakai Tongá hili e faka'auha 'a e Matangi Fakatalopiki

ko 'Iení. 'I Ha'amoá, ne kau atu e to'u tupu 'o e Siasí, 'i ha polokalama 'aho 'e ua fakavaha'a-Siasi ne 'i ai ha pou pou fakalaumālie, hiva, hulohulá, mo e sipotí.

'I Palāsilá, ne tokoni e kāingalotu 'o e Siasí 'i he'enau tui ha sote Nima Fietokoni Māmongá ki hono fakama'a mo tufaki ha nāunau hili e hono maumau 'i 'e ha tāfea e tukui koló mo ha ngaahi pisinisi 'o tukuhausia ai ha ni'ihī tokolahi. 'I ha feitu'u kehe, ne tokoni e kāingalotú ki hono tufaki e ngaahi sea saliote 'e 211 'i hono foaki ia 'e he Tokoni 'Ofa Fakaetangata 'a e Siasí ki ha ni'ihī fakafo'ituitui 'oku 'i ai 'enau fie ma'u makehe. 'Oku mei a'u

Ne fakataha mai ha to'u tupu Siasi 'e toko 500 tupu 'i Kwatemala ke tokoni 'o tō ha 'ulu 'akau 'e 1,944.

e foaki fakakātoa ko 'eni ki Palāsilá ki ha ngaahi sea 'e meimei 700.

'I 'Afiliká, na'e kau fakataha ha ngaahi kautaha fakafonua mo fakamāmani lahi mo e LDS Charities, ko e va'a tokoni 'ofa fakaetangata 'o e Siasí, ki he fuofua feinga fakalotofonua 'a Kana ke fakangata e miselé mo e mīsele Siamané 'i he fānaú mei he kei valevalé ki he ta'u 14. 'I Naisilia mo Kana, ne faitokonia 'e ha 'aho Nima Fietokoni ha toko lauiafe 'i ha ngaahi kolo 'e 100 'i ha tokoni ha kāingalotu 'i he to'u kehekehe ke langa ha hala fakakavakava, tō 'akau, huo, vali ha ngaahi fale, mo fakama'a mo ngaohi ke faka'ofa'ofa e tukui'apí. 'I Simipapueé, ne loto fiemālie ha to'u tupu 'e toko 60 tupu 'o e Siasí ke foaki ha toto. Pea 'i Saute 'Afilika, ne fili ai 'a Nisipele Makanitā ko ha mēmipa 'o e Siasí, pea ko ha fa'ē ki ha toko ono, ko e pule kolo 'o Kuinisitauní, 'a ia 'oku 'i ai ha kakai 'e toko 200,000.

'I 'Amelika Lotolotó, ne ngāue ha to'u tupu 'e 500 tupu 'o e Siasí 'i Kwatemalá mo e pule'angá ke tō ha 'akau 'e 1,944. 'I Kosita Liká, ne hoko e ngaahi 'apisiasi 'o e Siasí ko ha feitu'u tānaki'anga hu'akau pea ne tokoni ha kau ngāue tokoni 'e toko 370 'a e Siasí ki hono tufaki ia ki he ngaahi falekoloa ne kau ki ha polokalama ke tokoni 'i a kinautolu 'oku faingata 'a 'iá.

Pea 'i Kānata, na'e ngāue fakataha e Kāingalotú mo e Kautaha Fetalanoa 'aki Faka-Kalisitiane-Siu 'o Monituliō (Kiueki) ke teuteu 'i ha ngaahi 'initaviu fakavitiō kimu 'a e ngaahi fepōtalanoa 'aki fakapule'anga ki he tu'unga 'ulu-ngaanga mahu'ingá. Ko kinautolu ne 'initaviu ne nau pou pou 'i e tukupā 'a e koló ke faka'apa'apa 'i, mahino, anga fa'a kātaki, mo e tau'atāina fakalotú, 'o fakamamafa 'i e kei mahu'inga ko ia e tui fakalotú 'i he mo'ui 'a ha kakai tokolahi 'o Kiupekí.

Ke ma'u ha lisi 'o e uepisaiti 'o e ongoongo fakavaha'a-pule'angá 'i ha ngaahi lea fakafonua kehekehe, vakai ki he mormonnewsroom.org/newsroom-country-sites. ■

'Oku kau 'i he ngaahi faka'ali'ali lahi 'i he Senitā Takimamata 'o e Tempale Mekisikou Siti ha faka'ali'ali 'okú ne ako'i e ngaahi mo'oni 'o e ongoongolelei ke fakamālohia e fāmili.

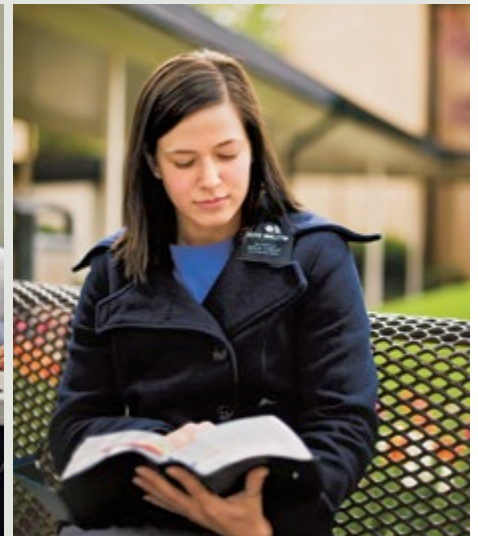
Toe Fakaava e Senitā Takimamata 'i he Tempale Mekisikou Siti

Ihe māhina hili hono toe fakaavá, ne 'a'ahi ai ha kau 'a'ahi 'e toko 30,000 ki he Senitā Takimamata 'o e Tempale Mekisikou Siti, 'a ia ne fakalelei'i mo fakalahi 'i ha ta'u 'e ua. 'Oku 'i he lea faka-Sipeini 'a e ngaahi faka'ali'ali kotoa pea kau ai e mītia totonu ne fa'u'fa'u pē ma'á e kau Mekisikou pē. Ko e fakalelei foki ko 'eni ko e 'uluaki fuofua senitā takimamata foki 'eni ke fakakau ai ha feitu'u ke fai ai ha faka'ali'ali ki hono ako'i 'o e ngaahi tefito'i mo'oni 'o e ongoongolelei ki he fānaú.

Ko e senitā takimamata ko 'eni ko e fika tolu lahi taha ia 'i ha fale pehē 'e 17, ko e lahi taha 'o kinautolú 'oku nau ofi ki ha tempale pe ha feitu'u fakahisitōlia 'o e Siasí. 'Oku lolotonga langa ha senitā takimamata 'o ofi ki he ngaahi tempale kuo langa 'i Loma, 'Itali, mo e ngaahi senitā 'i 'Ingilani, Nu'u Sila, Hauai'i, pea 'i he ngaahi siteiti 'e hiva 'o e U.S. 'Oku fakataumu'a e ngaahi senitā ke talitali lelei e Kāingalotu mālohi pe māmālohí pea pehē ki he ni'ihí 'o e ngaahi tui fakalotu

kehé, 'o 'ikai ngata pē 'i hono 'ai ke 'ilo e kakaí ki he Siasí ka ke tokoni'i foki ke mahino kiate kinautolu 'a 'ene tuí mo e ue'i fakalaumālie ha holi ke ako lahi ange ki he Fakamo'uí pea mo hono toe Fakafoki mai 'o e ongoongolelei. 'Oku nau toe 'omi foki ha ngaahi pōpoaki ke fakamālohia e fāmili.

'Oku hoko 'a Mekisikou ko ha fakama'unga 'i he Siasí, 'oku 'i ai ha kāingalotu 'e toko 1.2 miliona tupu, ngaahi siteiki 'e 200 tupu mo ha tempale 'e 12. ■

Lolotonga 'enau a'usia 'i he MTC, 'oku ma'u 'e he kau faifekau' a e fakahinohino fekau'aki mo hono ako'i e ongoongolelei 'o Sisū Kalaisi.

Tokoni e Senitā Ako'anga Fakafaifekau' ke Fakavave'i e Ngāue 'o e Fakamo'ui

I he funga 'o e māmaní, ne fakahoko 'e he ngaahi senitā ako'anga fakafaifekau 'e 15 ha ako ki ha kau faifekau 'e toko 85,000 tupu mei ha ngaahi fonua 'e 143. Fakakātoá, 'oku ako 'e he kau faifekau ha lea fakafonua 'e 55 mei ha kau faiako 'e toko 1,600, pea nau ngāue 'i ha ta'u 'e ua 'i ha misiona 'e 405 'i ha fonua 'e 150 tupu.

'I he tupu tokolahi e kau faifekau talu mei hono liliu e ta'u motu'a ki he ngāue fakafaifekau 'i 'Okatopa 2012, 'oku toe tokolahi ange e kau faifekau 'i he MTC 'i ha toe taimi kimu'a. 'I he 'i ai ha MTC 'i he hemisifia kotoa pē, 'oku 'ikai tu'u e akó he tō 'a e la'aá.

Ko e angamaheni, 'oku a'u mai e kau faifekau ki ha MTC mo ha

fakava'e 'o e 'ilo fakalotu kuo ma'u mei he fakahinohino 'i 'apí pea 'i he Siasí. 'Oku 'omi 'e he ngaahi senitaá ha toe ako makehe 'oku kau ai e faiako 'i he founa 'a Sisū Kalaisi mo e founa ke fakaafe'i 'a e kakaí ke muimui kiate lá. 'Oku fakaangaanga e kau faifekau 'i ha ngaahi tūkunga faiako, ma'u ha ako ki he lea fakafonuá'o ka fie ma'u, fakafanongo ki he ngaahi lea 'o e fakataha lotu fakauike mei he kau taki 'o e Siasí mo e MTC pea kau atu ki ha ngaahi ngāue tokoni.

'Oku tu'u e MTC lahi tahá 'i Polovo, 'Iutā, USA. 'Okú ne 'omi ha ako ki ha kau faifekau e laui afe 'i ha ngaahi lea fakafonua 'e 55. 'Oku tu'u e MTC lahi taha hono uá

'i Mekisikou Siti, Mekisikou.

'I Sune 'o e 2013, ne 'ave ia mei ha ki'i fale si'isi'i ange ki ha 'apiako 'eka 'e 90 ne tu'u ai e 'apiako 'o e Siasí, ko e Penemalito ti lasi 'Ameiliká. 'E lava nofo 'i he 'uluaki falé ha kau faifekau 'e toko 125 nai 'i ha taimi 'e taha; 'e lava ke nofo 'i he feitu'u fo'ou ha toko 1,000 tupu.

'Oku 'i ai ha ngaahi MTC kehe 'i Puenosi 'Aealisi, 'Asenitina; Sao Paulo, Palāsila; Sanitiako, Silei; Pokotā, Kolomupia; Sanitō Tomingikou, Lepupelika Tominikení; Pelesitoni, 'Ingilani; 'Akalā, Kana; Kuatemala Siti, Kuatemala; 'Okalani, Nu'u Sila; Lima, Pelū; Manila, Filipaini; Siohanesipeeki, Saute 'Afilika; mo Metuliti, Sipeiní. ■

Faka'aonga'i 'e he Siasí e Ngaahi Tefito'i Mo'oni 'o e Uelofeá 'i hono Fakaakeake e 'Otu Filipainí

Ko hono tukituki e palaiutí ki ha fa'unga 'o ha fale fo'ou 'i Takolopani 'i he 'Otu Filipaini.

Hili ha ngaahi māhina mei he tō 'a e Matangi Mālohi ko Haiení 'i he 'Otu Filipainí 'i Nōvema 'o e 2013, 'a ia ne faka'auha ha ngaahi 'api 'e meimei 1.2 miliona pea tāmata'i ha kakai 'e toko 6,200 tupu, 'oku hoko-hoko atu e tokoni 'a e Siasí pea liliu e ngāue ki he fakatamakí ki he tokoni taimi lōloa ange. 'Oku kau 'i he taha 'o e ngāue lavame'á ha kau ngāue tokoni ne nau ako ke langa ha 'api ma'anautolu ne 'ikai ha nofo'angá.

'Oku kau 'i he ni'ihi ko 'eni 'o e koló ne uesia 'e he afaá 'ae ni'ihi ne nau fakahaa 'i 'enau honga'ia 'i he tokoni na'a nau ma'u mei he Siasí, neongo na'e 'ikai ko e Kāingalotu kinautolu 'o e Siasí:

- Ne 'i ai ha fefine ne kumi hūfanga 'i ha falelotu Māmonga lolotonga e afaá pea ne toki 'ilo kimui kuo faka'auha hono 'apí 'i he holo ai ha ngaahi 'ulu niu. Na'e 'ikai ke ne ma'u mo hono fāmili ha me'a ke fakalelei'i 'aki ia, ka na'e tokoni'i ia 'e ha kau ngāue tokoni ke langa ha fale fo'ou, pea 'okú ne tokoni 'eni ki ha fāmili 'e taha ke langa ha 'api. Na'á ne pehē, "Na'á ku ako ke ngāue fakataha mo kinautolu 'oku faingata'a'ia hení, kae lava ke mau fakaakeake fakataha mei he [afaá]."
- 'Oku lolotonga ako ha tangata ne mole 'ene ngāué 'i hono faka'auha e pisinisi ne ngāue a'í ke langa ha 'apí ma'a hono fāmili mo e ni'ihi kehé. Na'á ne pehē, "'Oku mau 'ilo 'oku fie ma'u ke tau fetokoni'aki

ke lava ke fakakakato vave ange ai e ngāué," pea ne toe pehē 'okú ne honga'ia ki he tokoni 'a e Siasí.

Ne pehē 'e he Pisope Pulé Keli E. Sitivenisoni, 'oku totonu ke 'alu fakataha hono tokanga'i e masivá mo e faingata'a'ia, "'a 'etau vakai foki ki he tefito'i mo'oni 'o e fakafalala pē kiate kitá he ngāue he taimi ní, pea 'oku fakafo." Na'á ne pehē, "Ko e taha 'o e ngaahi me'a 'oku tau feinga ke fa'i ko hono 'oatu e nāunau kae fakahoko 'e he [ni'ihi 'oku tokoni'i] e ngāué. 'Oku ngāue foki ha taha pē 'okú ne ma'u ha nofo'anga ke nau langa pē ia 'e kinautolu."

'Oku fakataha 'a e kau taki fakalotofonua 'o e Siasí mo e kau fakafongonga 'o e tokoni 'ofa fakaetangatá mo e kau taki fakakoló ke fai ha ako faka-ngāue mo foaki ha tohi fakamo'oni ki he kakai kuo nau ako e ngaahi taukei fakatufungá. Kuo faka'aonga'i e ma'u'anga tokoni Pa'anga Tokoni Fakaako Tu'uma'ú ke 'omi ha kau tufunga tu'ukimu'a 'e toko 20 ke tokoni 'i he ako'i, pea kuo fakakakato e ngaahi fale 'e 2,000 'o e ngaahi fale 'e 3,000 ne 'amanaki ke langá.

'Oku fakahaa 'i 'e he kau akoako fakalotofonua 'enau akó 'i hono langa ha ngaahi nofo'anga 'e 10 ke ma'u 'a e tohi fakamo'oni mei he pule'angá mo ha puha me'angāue mei he Siasí, 'o malava ai ke nau kumi ki ha ngāue ma'u'anga pa'anga lelei. 'I he lahi ko ia e fie ma'u ha kau ngāue langá, ne

loto ai e Ngāue Tokoni 'a e Katoliká ke totongi ha kau tufunga 'e laungeau ne ako'i 'e he Siasí.

Na'e pehē 'e Pisope Sitivenisoní kau atu ha toko 500 'o e kāingalotu 'o e Siasí ki ha fakataha ne fakamatala'i ai 'e he kau taki fakalotú ki he ako fakangāué mo e ma'u e tohi fakamo'oni akó, "'i hono fakamatala'i 'eni kiate kinautolú, na'a nau pasipasi mo tangi, 'o 'ilo'i 'oku nau sio ki ha hala . . . ke tokonaki ma'a honau fāmili."

Ne ngāue foki e Siasí mo ha ngaahi kautaha tokoni 'ofa pea pehē ki he pule'anga Filipainí 'i he ngāue ke hokohoko atu hono tufaki e me'atokoni, vai, nāunau fakafaito'o, nāunau haisini, senoleita (generator), nāunau fale hūfanga'angá, nāunau ngaohi kai, nāunau taumāta'u, pea mo e ngaahi tenga'i 'akau ke tō.

Ne 'ilo 'e he Siasí ko e founa lelei taha ki hono tali e fakatamakí ko e ngāue fakalotofonua pē, fakatau e nāunau 'oku fie ma'ú 'i he fonua 'oku uesiá, 'i he ofi taha ki he fakatamakí 'e lavá. Ne 'ikai ngata pē 'i hono fakapapau'i heni e nāunau 'oku fe'unga mo e feitu'ú, ka na'e tokoni foki ki hono fakalelei'i 'o e 'ekonōmika fakalotofonua.

'Oku pou pou 'i he kāingalotu he funga māmaní ke lotua 'a kinautolu 'i he ngaahi feitu'u 'o e fakatamakí 'a ia 'oku mama'o mei he feitu'u 'oku nau nofo a'í, pea fakakaukau ke fakalahi 'a 'enau foaki 'auka'i pe foaki ki he pa'anga tokoni 'ofa fakaetangata 'a e Siasí. ■

Tokoni'i 'e he Ngāue ki he Vai Ma'á ha Laui Miliona 'i 'Afilika

Kuo laka hake 'i he ta'u 'e uofulú 'a e kau atu 'a e Siasí ki he ngaahi ngāue ki he vai ma'á 'i ha fonua 'e 100 tupu. 'I 'Afilika 'ata'atā pē, kuo faitāpuekina e mo'ui 'a ha kakai 'e toko fā miliona tupu 'i hono 'oatu ha ngaahi vaitupu, tauhi'anga vai mo hono ngaahi tufaki'angá, mo e founa fakama'a 'o e vai.

Ne fakahoko e ngāue ni 'i he Motu ko 'Itukō, 'i he matāfanga 'o Mousemipiki. Ko e tokolahi 'o e kakai 'e toko 15,000 ne nofo 'i he motú ne ngāue 'i ha ngaahi faama fakafāmilī, toutai 'i he tahi 'o e Tahī 'Initiá, pe ngāue 'i he anovai ke tānaki e māsimā mei he tahī. 'Oku 'ikai ha vai paipa, 'uhila, hala, pe me'alele. Ke a'u ki he motú, ne fai ia 'i ha fanga ki'i vaka ngaohi nima pē pe ko ha pōpao.

Ne laui senituli e hoko 'a e ngaahi vaitupu mamaha ne keli nima pē 'i 'Itukō ko e ma'u'anga vai inú. 'Oku fonu ma'u pē e ngaahi vai tupú 'i he 'ulí mo e veve. 'Oku nau 'omi ha vai pelepela pea faingata'a hono ma'ú. Lolotonga e taimi 'uho'uhá, 'oku 'uli e vai 'o fakatupu e kōlelá, fakalelé, mo ha ngaahi mahaki kehe.

'I he taimi ne fanongo ai e kau faifekau tokoni 'ofa fakaetangata 'a e Siasí ki he tūkunga 'i 'Itukō, na'a nau fakataha mo e kau taki fakakolo aí. Na'a nau ngāue'i fakataha ha palani ke 'oatu 'e he Tokoni 'Ofa Fakaetangata 'a e Siasí e nāunaú, me'angāue mo e ngaahi fakahinohino ki hono langa 'o e vaitupu 'e 10 'oku sima'i pea tāpuni ukamea pea malava ke nau takitaha tokoni'i ha kakai 'e toko 1,000. 'E 'omi 'e he kau faifekau ha ako ki he haisini mo e ma'á, pea fakahoko 'e he kakai 'o e koló 'a e ngāue kotoa 'oku fie ma'u ki

'I he Motu ko 'Ituko, 'i Mōsemipiki, ne kau atu e kakai 'o e koló mo ha kau taki fakalotofonua ki ha katoanga 'o hono kamata hono faka'aonga 'i faka'ofisiale 'o e vaitupú.

hono langa mo tauhi e ngaahi vaitupú.

Mei ha feitu'u 'i he fonua lahí, ne fetuku mei ai ki he motú ha ngaahi loli makamaka, tangai sima 'e 300, loli 'one-'one 'e ua, va'a ukamea (steel rebar), mo ha ngaahi foomu ne fa'u. Na'e fetuku lalo pe 'i he saliate e nāunaú 'i he motú. Na'e nofo ha kāingalotu 'o e Siasí mei Kuelimane, Mōsemipiiki, 'i he motú 'i ha māhina 'e tolu ke tokoni ki hono ako'i mo e langá.

Na'e palani e vaitupú ke lava 'o fakatafe e vai 'uhá, 'o ta'ofi ai hono faka'uli'i. 'I ha tukui kolo 'e ni'ihī, ne langa takai 'e he kakai ha 'ā 'akau pea mo ha ngaahi hala piliki 'i he ngaahi vaitupú, 'o ako ke nau tā piliki 'aki e nāunaú ne foaki 'e he Siasí.

Ne foaki 'i ha katoanga faka-'ofisiale 'a e ngaahi vaitupú ki he kakai 'o e kolo takitaha. Na'e fakahaa'i 'e ha kakai 'o e koló 'a 'enau hounga'ia koe'uhī ko e pōto'i ngāue fo'ou ne nau akó—'i hono tā e piliki, ngāue mo e simá mo fakamālohia ia 'aki e ukameá, mo hono faka'aonga'i e ngaahi me'angāue—te nau lava

ai ke ma'u ha toe ngāue kehe. Na'e fakahaa'i 'e ha ni'ihī kehe e hounga'ia he faingamālie ke ako 'a e ngaahi poto fakatakimu'á.

Hili e fa'ahita'u 'uho'uha hokó, ne 'ikai ha lipooti 'o ha mahaki 'oku fetuku 'i he vai, mei he ngaahi kolo ne 'i ai e vaitupú.

Fakatata ki he Kautaha Mo'ui 'a Māmaní, 'oku laka hake 'i ha kakai 'e taha piliona he funga māmaní 'oku 'ikai ke nau ma'u ha vai ma'á. Mālō mo e polokalama vai ma'a 'a e Siasí, kuo holo e fika ko iá 'i ha founa 'oku fakakau ai e kakai 'o e koló 'i hono palani mo fakahoko e ngāue, 'oatu e kau ngāue ke langa e nāunaú 'oku fie ma'ú, ma'u ha ako, pea tauhi e ngaahi ma'u'anga tokoni kuo 'osí.

Makehe mei he polokalama vai ma'a 'i 'Afiliká, 'oku tokoni'i 'e he Siasí ha ngaahi polokalama vai ma'a 'i 'Ēsia, 'Amelika Lotoloto, 'Tulope Hahake, 'Initia, 'Initonēsia, 'Otu Motu Pasifikí, 'Amelika Tonga, 'Ēsia Tonga-Hahake mo ha ngaahi feitu'u kehe 'i he funga māmaní. ■

'Eletā Lynn G. Robbins

*Kau Palesitenisī 'o e
Kau Fitungofulú*

Talu mei hono ui ia ko ha Taki Mā'olunga 'i 'Epeleli 'o e 1997, kuo fiefia 'a 'Eletā Lini G. Lōpini 'i he "tāpuaki faka'ofō'ofa 'o e maheni mo e Kāingalotu 'i he funga māmaní."

'Okú ne pehē "Okú ke ongo'i ha fehokotaki 'i he taimi pē ko iá mo e kakaí 'i ha feitu'u pē 'okú ke 'alu ki aí."

'Oku 'amanaki 'a 'Eletā Lōpini ke hokohoko atu ke fe'iloaki mo e Kāingalotu 'i he funga māmaní lolotonga 'ene hoko ko ha mēmipa 'o e kau Palesitenisī 'o e Kau Fitungofulú.

Na'e fā'ele'i 'a Lynn Grant Robbins he 'aho 27 'o 'Okatopa 1952, 'i Peisoni, 'Iutā, kia Sōsiua Kalānite mo 'Evelini R. Lōpini. Na'á ne tupu hake 'i Sipilingivila, 'Iutā, na'á ne fetaulaki ai mo Sani Nilasoni, na'á ne 'ilo'i talu mei he'ene kei si'i. Na'á na mali he 'aho 27 'o Sune, 1974, 'i he Temipale Manitai 'i 'Iutaá pea ko e mātu'a ki ha fānau 'e toko fitu; pea 'i ai ha'ana makapuna 'e toko 15.

Ne ma'u e mata'itohi B.A. 'o 'Eletā Lōpini 'i he lea faka-Sipeiní mo e saienisi fakapolitikalé mei he 'Univēsiti 'o e Siteiti 'Iutaá pea mo ha MBA 'i hono tokanga 'i e ngaahi me'a fakavaha'a-pule'angá mei he 'Apiako Fakavaha'a-pule'anga 'o 'Ameliká, 'i Keleniteila, 'Alesoná, USA. Na'á ne kaungā fokotu'u pea hoko ko e tokoni palesiteni lahi 'o e Franklin Quest.

Na'e hoko 'a e 'Eletā Lōpini ko e palesiteni 'o e Misiona 'Ulukuai Monitiviteó he taimi na'á ne ma'u 'a hono uiui'i ki he Kōlomu hono Ua 'o e Kau Fitungofulú. Hili ha ta'u 'e tolu mei ai na'á ne hoko ko ha mēmipa 'o e Kōlomu 'Uluaki 'o e Kau Fitungofulú. Na'á ne hoko ko ha palesiteni 'o e 'Ēlia Saute 'Amelika Sauté, 'Ēlia 'Amelika Lotolotó, pea mo e 'Ēlia 'Amelika Noate Hihifó. Na'e 'osi ngāue foki 'i he 'Ēlia 'Amelika Noate Lotolotó.

Ko e taha 'o e ngaahi tāpuaki ma'ongo'onga 'o e ngāue tokoni ko 'ení, ko ha faingamālie ke toe foki ki 'Āsenitina, ne ngāue fakafaifekau taimi kakato aí. Lolotonga 'ene hoko ko ha faifekau kei talavou 'i 'Āsenitiná ne ngāue 'i Susui, ko ha 'ēlia mo ha kolo pē 'e taha 'o e Siasí. 'I he'ene foki ki he 'ēliá hili ha ngaahi ta'u, na'á ne ma'u ha siteiki 'o e Siasí mo ha ngaahi 'iuniti 'e hongofulu mā ua nai.

'Okú ne pehē, "Okú ke mamata 'i he me'a ko iá 'i he funga māmaní." "Ko e kuonga 'eni 'o e ngaahi maná." ■

'Eletā Jörg Klebingat

*Kōlomu 'Uluaki 'o e
Kau Fitungofulú*

Ne mo'ui vilitaki 'a 'Eletā Siasí Kelingipati. 'Okú ne tui ki he talangofuá, tauhi e ngaahi fekaú mo mui-mui ki he ue'i 'a e Laumālié.

Ne fā'ele'i ia 'i he 'aho 19 'o Tisema, 1967, kia Kalauisi-Pita mo Tōlisi 'Eleki Kelingipati, ne tupu hake 'a 'Eletā Kelingipati 'i Siueipulukeni 'i Siamane, 'o 'ikai ke ne ma'u e ivi tākiekina 'o e ongoongoleleí. 'I he'ene ta'u hongofulu tupú, na'á ne fetaulaki ai mo ha mēmipa 'o e Siasí 'i ha koniseti hiva peá na hoko ko ha kaungāme'a.

'Okú ne manatu 'o pehē, "I he taimi ne u 'a'ahi ai ki hoku kaungāme'a fo'ou, ne u tangane'ia 'i hono fāmilí." "Na'á ku ongo'i e Laumālié 'i hono 'apí peá u fie 'alu ki he lotú."

Na'á ne fuofua fanongo kau ki he Tohi 'a Molomoná 'i he fuofua fakataha ko ia e Siasí. Na'e foaki ange 'e hono kaungāme'á ha tatau mo 'ene fakamo'oni na'e mo'oni ia, pea ne mavahe 'a 'Eletā Kilingipati mei he fakatahá mo ha fakapapau ke 'ilo'i 'iate ia pē.

Na'e pehē 'e 'Eletā Kilingipati, "Ne u 'i ha feitu'u 'i he 1 Nifái 'i he taimi ne ma'u ai 'eku fakamo'oni 'oku mo'oni e tohi." "Ne hoko 'eku ma'u ha fakamo'oni ki he Palōfita ko Siosefa Sāmitá ko ha momeniti mahu'inga kiate au. 'I he'eku ngāue fakafaifekau, na'á ku kole ma'u pē ki hoku hoá pe 'e lava ke u fakamatala ha kongá 'o 'eku talanoá."

Kimu'a 'i he'ene ngāue fakafaifekau taimi kakato ki he Misiona Kololoto Tenivaá, ne ngāue 'a 'Eletā Kilingipati 'i he kau tau Siamané 'i ha māhina 'e 18. Na'e sila 'i ia kia Sūlia Polotolaki 'i he Temipale Sōlekí 'i he 'aho 21 'o Tisema, 1992. 'Oku 'i ai ha'ana fānau 'e toko tolu.

Na'e ma'u 'e 'Eletā Kilingipati ha mata'itohi 'i he ako ki he lea faka-Lūsiá mei he Kolisi Likí pea kimui ange ai ha mata'itohi M.A. 'i hono fokotu'utu'u 'e 'ulungāngá mei he 'Univēsiti Pilikihami 'Iongí. Na'á ne ngāue ko ha faifale'i pule 'i he pisinisi ma'á e Price Waterhouse mo e Arthur Andersen pea 'i ha ngaahi fatongia ma'á e Siasí.

Kimu'a hono uiui'i ne hoko 'a 'Eletā Kilingipati ko ha fakafofonga fakasiteiki 'o e kakai lalahi taautahá, palesiteni 'o e kōlomu 'o e kaumātu'á, palesiteni 'o e Kau Talavou, alea'anga mā'olunga, palesiteni fakakolo, mo ha pīsope. 'E 'osi 'ene ngāue ko e palesiteni 'o e Misiona 'Iukuleini Kieví 'i Sune 2014. Na'e hikinima 'i ia ko ha mēmipa 'o e Kōlomu 'Uluaki 'o e Kau Fitungofulú 'i he 'aho 5 'o 'Epeleli 2014. ■

'Eletā Chi Hong (Sam) Wong

*Kōlomu 'Uluaki 'o e
Kau Fitungofulú*

I he'ene hoko ko ha tokotaha papi ului fo'ou mo ha tokotaha ako 'i he 'Univēsiti Pilikihami 'Tongi-Hauai'i, ne hulu atu e me'a ne ma'u 'e 'Eletā Si Hongi (Samu) Uongí 'i he akó—na'á ne ma'u ha 'ilo pau 'oku 'i ai ha 'Otua 'okú Ne 'afio'i e "fakaikiiki 'o 'etau mo'uí."

Na'e fā'ele'i ia 'i he 'aho 25 'o Mē, 1962, 'i Hongo Kongo, Siaina, kia Ngani Kani mo Feti Uongí, ne tupu hake 'a 'Eletā Uongí 'i ha fānau 'e toko fitu 'i ha nofo'anga totongi si'isi'i.

Na'á ne fetaulaki he ngāue mo Kalo Liu, pea na'á ne fakafē'iloaki ia ki he ongoongolelei. Na'e papitaiso e fiefa-nongo kei talavou ni 'i he 'aho 14 'o Fēpuelí, 1982.

Hili ha ta'u 'e taha mei ai, na'á ne mali mo Kalo 'i he 'aho 9 'o Siulai 1983. Na'á na hiki ki La'ie, Hauai'i, USA, ke ne lava 'o 'alu ki he akó. Koe'uhi na'á ne 'i ai 'i ha visa ako, ne ngāue pē 'a 'Eletā Uongí 'i ha houa 'e 20 he uike. Na'a ne fakamatala ki he me'a ne fie ma'u ke tauhi hono fāmilí 'o pehē, "Na'e pau ke mau ngāue 'i 'emau tuí mo lotu."

Na'á ne ngāue mālohi ke ma'u ha sikolasipi, pea na'á ne to'o e ngaahi kalasi lahi taha ne fakangofua 'e he 'univēsiti. 'Okú ne manatu 'o pehe, "Na'e 'ikai faingofua." "I he'emau ma'u e a'usia ko iá na'a mau 'ilo'i 'e lava ke mau falala ma'u pē ki he mālohi 'o e langí."

Na'e sila'i e ongomātu'a Uongí 'i he Temipale La'ie Hauai'i 'i he 'aho 9 'o 'Aokosi, 1984, pea na'e fā'ele'i 'a 'ena fuofua pēpē; pea ne faifai pea 'i ai ha toe fānau 'e toko tolu 'i he fāmilí. Na'e pehē 'e 'Eletā Uongí, "Ko ha ngaahi ta'u makehe, mo toputapu mo'oni ia."

Na'e ma'u e mata'itohi BA 'o 'Eletā Uongí 'i he saienisí 'i he tauhitohí mo ha mata'itohi hono ua 'i he saienisi 'o e komipiutá; peá ne ongo'i e fie ma'u "ke toe foki ki Hongo Kongo ke ngāue."

Na'á ne ma'u kimui ha MBA mei he 'Univēsiti 'Atā 'o Hongo Kongó. Ne fokotu'u 'e Eletā Uongí ha pisinisi mo ha kautaha fai fale'i pea ngāue 'i ha kautaha na'a nau sivi'i e nāunaú 'o ne kamata ngāue ai ko ha tokotaha tauhitohi pule pea na'á ne mavahe mei he kautahá 'okú ne hoko ko e tokoni talēkita pulé.

Kimu'a 'i hono hikinima'i ia 'i he 'aho 5 'o 'Epeleli 2014, ko ha mēmipa 'o e Kōlomu 'Uluaki 'o e Kau Fitungofulú, na'á ne hoko ko ha pīsope, palesiteni fakasiteiki, mo ha Fitungofulu Faka'elia. ■

'Eletā Larry S. Kacher

*Kōlomu Hono Ua 'o e
Kau Fitungofulú*

Hili ha ngaahi ue'i fakalaumālie 'i he'ene kei hoko ko ha tokotaha lahi kei talavou, ne kamata ke fakatoka-nga'i 'e 'Eletā Leli S. Kesa ha mālohi lahi ange hono tatakia ia 'i he'ene mo'uí. 'I hono ta'u 19, ne taki ia 'e he'ene ongo'ingofua e Laumālie ki he ongoongolelei 'o Sisū Kalaisi—ko ha liliu ia kuó ne fakahoko ha liliu mo'oni.

Na'e fā'ele'i ia 'i he 'aho 12 'o Fēpueli, 1952, ko e fika ua ki he lahi taha 'i ha fānau 'e toko nima kia 'Alipate mo 'Ileine Kāsia; na'á ne tupu hake 'i Pulumingitoni, Minesota, USA.

Hili e ako mā'olungá na'á ne 'alu ki 'Iulope ke sikí, pea hili ha māhina 'e ono na'á ne ongo'i 'oku fie ma'u ke foki ki 'api. 'I he'ene foki ki 'apí, na'á ne ongo'i 'oku fie ma'u ke ne 'alu ki ha feitu'u kehe ka na'e 'ikai ke ne 'ilo'i pe ko fē. Ne palani ha kaungāme'a mei he'ene kei si'i ke hiki ki 'Iutā, pea na'e pehē 'e 'Eletā Kāsia ke hiki mo ia. Lolotonga'ene 'i 'Iutā, ne lesisita 'a 'Eletā Kāsia 'i he 'Univēsiti Pilikihami 'Tongí, ako 'o kau ki he Siasí, peá ne papitaiso.

'Okú ne pehē, "I hono ako'i kimautilu 'e he ongo fai-fekau, ne u ongo'i 'oku mo'oni ia." "I he'eku lotú, na'á ku ongo'i na'e mo'oni 'a e Siasí."

Na'á ne pehē leva ke 'alu 'o ngāue fakafaipekau pea na'e ui ia ki he Misiona Tahiti Pape'eté 'i he 1973. Hili 'ene foki ki 'apí, na'á ne toe foki ki he akó 'i BYU, na'á ne fetaulaki ai mo Pauline Mīla. Na'á na mali 'i he Temipale Manītai 'Iutā 'i he 'aho 29 'o 'Okatopa 1976, pea ko ha mātu'a ki ha fānau 'e toko ono pea ko ha kui ki ha makapuna 'e toko 11.

Na'e ma'u 'e 'Eletā Kāsia ha mata'itohi BA 'i he saikolo-siá mo ha mata'itohi MA 'i he 'ulungāngá—fakatou'osi mei BYU. Na'e kau 'i he'ene ngāue ma'u'anga mo'uí ha'ane fai fale'i ki ha ngaahi kautaha lalahi fakafonua mo fakavaha'apule'anga.

Kimu'a pea hikinima'i 'a 'Eletā Kāsia 'i he 'aho 5 'o 'Epeleli 2014, ko ha mēmipa 'o e Kōlomu hono Ua 'o e Kau Fitungofulú, na'á ne hoko ko ha palesiteni fakakolo, palesiteni e kōlomu 'o e kaumātu'á, pīsope, mo ha tokoni ki he palesiteni fakasiteiki. Na'á ne tokanga'i e Misiona Suisalani Sinivá mei he 2000 ki he 2003. Hili ha ngaahi ta'u si'i 'ene foki mei Suisalaní, ne 'alu 'o ngāue 'i 'Apu Tapi, Fonua Fakatahataha 'o e Ngaahi Fonua 'o 'Alepeá, pea ui ai ia ke hoko ko e fuofua Fitungofulu Faka'elia 'i he Hahake Lotolotó. ■

‘Eletā Hugo E. Martinez

Kōlomu Hono Ua ‘o e Kau Fitungofulú

I he 1982, ne fakatou ako fakafaito‘o ‘a ‘Eletā Hiuko E. Mātini mo hono uaifī, ko Sisitā Nūlia ‘Alavelesī ti Mātini ‘i Misisipi, USA, ‘i he taimi ne hoko mai ha tukituki ta‘e-‘amanekina ‘i honau matapā ‘i mu‘á.

Na‘e tu‘u ai ha ongo faifekau Māmonga.

“Na‘á ma faka‘atā homa ‘apí kiате kinautolu, ka na‘e ‘ikai ke ma ‘ilo ha me‘a fekau‘aki mo e Siasi ‘o Sīsū Kalaisi ‘o e Kau Mā‘oni‘oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní. Ne malimali ‘a ‘Eletā Mātini mo pehē, “Ne ‘ikai ke mau ‘ilo ha me‘a ki he Kuaea ‘a e Tāpanekale Māmongá.”

Neongo ia, ne ongo mo‘oni ki he ongome‘a mali kei talavou‘u ni e ngaahi lēsoni ‘o e ongoongolele‘i ne vahevahe ‘e he ongo faifekau. Na‘e vave ‘ena tali e fakaafe ‘a e ongo faifekau ke papitaisó.

“Pea kuo te‘eki ke ma toe sio ki mui.”

I he ‘aho 5 ‘o ‘Epeleli 2014, na‘e uiui‘i ‘a ‘Eletā Mātini ki he Kōlomu hono Ua ‘o e Kau Fitungofulú, pea hoko ko e fuofua Taki Mā‘olunga mei e ‘Otu Kalipiané. ‘Oku mahino pē ‘a ‘ene ongo‘i “faingata‘a‘ia” ‘i he‘ene ngāue fo‘ou.

‘Okú ne pehē, “Ka ne hoko mai ha ongo faka‘ofó‘ofa ‘o e melinó pea fakahaa‘i mai ‘oku pule ‘a e ‘Eikí.”

Na‘e sila‘i ‘a Hiuko mo Nulia Mātini ‘i he Temipale Sōlekí ‘i he ‘aho 3 ‘o ‘Okatopa, 1983, hili ha ta‘u mo ha māhina ‘e taha hona papitaisó. ‘Oku na hoko ko ha mātu‘a ki ha fānau ‘e toko nima pea ‘i ai ha makapuna fefine ‘e toko nima.

Na‘e fā‘ele‘i ‘a ‘Eletā Mātini ‘i he ‘aho 10 ‘o Sānuāli 1957, ‘i he Maiakesi, Pueto Liko, kia Hiuko E. Mātini –Sanitini mo Talia Molālesi-‘Alamo ti Mātini. Lolotonga ‘ene kei talavou‘u, na‘á ne fili ke muimui ‘i he hala fakapalofesinale ‘a ‘ene tangata‘eikí ke hoko ko ha toketā. Na‘e ma‘u hono mata‘i-tohi fakafaito‘o mei he ‘Univēsiti ‘o Pueto Likó (1981), mo fakakakato ‘ene ako ‘i he ‘Univēsiti ‘o Misisipí (1984). Na‘á ne ngāue fakafaito‘o kae ‘oua kuó ne ma‘u vāhenga mālōlō ‘i he 2004.

Hili ha taimi nounou mei hono papitaisó, na‘e ui ia ke hoko ko ha faiako Lautohi faka-Sāpate ‘a e to‘u tupú. Na‘á ne hoko kimui ko ha pīsope, tokoni ‘i he kau palesitenisī fakasiteikí, palesiteni fakavahefonua, mo ha tokoni ‘i he kau palesitenisī ‘o e Misiona Seni Huani Pueto Likó. Na‘á ne tokanga‘i foki e Misiona Kwatemala Kwatemala Siti Lotolotó pea hoko ko ha Fitungofulu Faka‘ēlia ‘i hono uiui‘i ia ko ha Taki Mā‘olungá. ■

Tad R. Callister

Palesiteni Lahi ‘o e Lautohi Faka-Sāpaté

I he ngaahi ta‘u lahi kimu‘a hono uiui‘i ko e palesiteni lahi ‘o e Lautohi faka-Sāpaté, ne fakahoko ‘e he Lautohi Faka-Sāpaté ha fatongia mahu‘inga ‘i he mo‘ui ‘a Teti R. Kalisitā.

Lolotonga e hoko ‘a Misa Kalisitā ko e palesiteni ‘o e Lautohi faka-Sāpaté ‘i ha uooti ‘i he ‘Univēsiti Pilikihami ‘Tongí, na‘á ne maheni ai mo hono uaifi ko Katalina L. Sapoliti, peá na mali ‘i he ‘aho 20 ‘o Tisema, 1968, ‘i he Temipale Losi ‘Eniselisí.

Ko e mātu‘a kināua ki ha fānau fefine ‘e toko ua mo ha fānau tangata ‘e toko fā; ‘oku ‘i ai foki ha‘ana maka-puná 24. ‘Oku pehē ‘e Misa Kalisitā, “‘Oku lahi e ngaahi me‘a lelei ‘oku hoko ‘i ho‘o hoko ko e palesiteni Lautohi Faka-Sāpaté.”

Ne fā‘ele‘i ‘i he ‘aho 17 ‘o Tisema 1945, ‘i he Keleniteila, Kalefōnia kia Liti ‘Etingitoni mo Nōline Kalisitā, pea ‘oku ne pehē—‘o hangē ko Nifai—ne fā‘ele‘i ia “‘i he ongo mātu‘a lelei.”

‘Oku pehē ‘e Misa Kalisitā, “Ne hoko ‘eku tamaí ko ‘eku pīsope ‘i he‘eku tupu hake. “Na‘á ne fa‘a to‘oto‘o ha fanga ki‘i kaati pea na‘á ne ako ma‘uloto e ngaahi fo‘i lea mo e potufolofola mo Seikisipia.”

Na‘e tulifua ‘a Misa Kalisitā ki ha ngāue ma‘u‘anga mo‘ui ‘i he laó ‘o hangē ko ‘ene tamaí. Hili ‘ene ‘osi ‘i he tauhitohí mei he ‘Univēsiti Pilikihami ‘Tongí, na‘á ne ‘alu ki he ‘apiako laó ‘i he ‘Univēsiti ‘o Kalefōnia, Losi ‘Eniselisí, pea ma‘u ha mata‘itohi M.A. ‘i he lao tukuhau vāhengá (tax law) mei he ‘Univēsiti ‘o Niu ‘Toké. Na‘á ne ngāue ko ha loea ‘i he kautaha lao Kalisitā & Kalisitāá.

I he taimi na‘e uiui‘i ai iá, ne toki tukuange ai ‘a Misa Kalisitā mei hono uiui‘i ‘i he Kau Palesitenisī ‘o e Kau Fitungofulú, pea ‘i he Kōlomu hono Ua ‘o e Kau Fitungofulú, ‘a ia ne ngāue ai talu mei he 2008.

Kimu‘a aí, na‘á ne hoko ko ha palesiteni ‘o e Misiona Kānata Tolonitō Hahaké, Fitungofulu Faka‘ēlia, fakafo-fonga fakavahelahi, palesiteni fakasiteiki, pīsope, palesiteni misiona fakasiteiki, palesiteni ‘o e kōlomu ‘o e kaumātu‘á pea ko ha faifekau ‘i he‘ene kei talavou‘u ‘i he Misiona ‘o e Ngaahi Siteiti Fakahahake ‘o e ‘Atalanitikí.

I he‘ene fakamatala ki he ngaahi liliu ‘e hoko ‘i he nāunau fakalēsoni e Lautohi Faka-Sāpaté ‘a e kakai lalahí, “Ko e mo‘oni ‘oku mahu‘inga e nāunau fakalēsoní, ka ‘oku ‘ikai mahu‘inga ange ia ‘i he founa faiako ‘a e kakai. Ko e me‘a mahu‘inga tahá ke tau faiako ‘i he founa ‘a e Fakamo‘uí, ke tau faiako ‘aki e Laumālié ‘oku tau ako‘i ‘i he founa ‘a e Fakamo‘uí, ke tau faiako ‘aki e Laumālié, pea tau ako‘i ke fakaului.” ■

John S. Tanner

Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Palesitenisī Lahi 'o e Lautohi Fakasāpaté

Talu mei he'ene kei si'í, ne fiefia 'a Sione Sia Tena 'i he akó.

Ne toe fakaa'u atu 'a 'ene loto vėvekekė ki he'ene akó, ngāue ma'u'anga mo'uí, mo hono ngaahi faingamālie lahi ke ako'i e ongoongolelei: ko e 'uluaki faifekau 'i he Misiona Palāsila Sauté pea hoko ko ha pīsope, palesiteni fakasiteiki, alea'anga mā'olunga, faiako 'i he Tokāteline 'o e Ongongolelei, palesiteni 'o e Misiona Palāsila Sao Paulo Sauté ('a ia 'oku faka'osi 'i he fa'ahita'u māfana ko 'enī), pea ko 'eni ko e tokoni 'uluaki 'i he kau palesitenisī lahi 'o e Lautohi faka-Sāpaté.

'Oku pehē 'e Palesiteni Tena, "I hono fakahoko lelei e [faiako], 'oku 'i ai 'a e Laumālie Mā'oni'onī pea 'okú ke ongo'i e fiefia 'o e akó; 'okú ke ongo'i 'okú ke 'i ha potu toputapu.

Fā'ele'i 'i Sōleki Siti, 'Iutā, 'i he 'aho 27 'o Siulai 1950, kia Viliami Kote Tena ko e Si'í. pea kia 'Atilia Sia Tena, ne tupu hake 'a Palesiteni Tena 'i Pasatina, Kalefōnia, USA, ko e fika nima 'o ha fānau 'e toko 13. Na'e fakatupu 'e he'ene ongomātu'á ha 'ātakai lelei 'o e akó 'i 'api, 'o kau ai ha 'elito mālohi e ongoongolelei. 'Okú ne pehē, " 'Oku 'ikai ke u manatu 'i hano ako ha me'a 'i he lotú ne te'eki ke u 'osi ako 'i 'apí." Na'á ne fakatupulaki ha 'ofa 'i ha ngaahi tohi na'e lehilehi 'i hangē ko ia na'á ne feinga ke ma'u ha mata'itohi 'i he lea faka-Pilitāniá (English) mei he 'Univēsiti Pilikihami 'Iongí mo hono mata'itohi toketā 'i he lea faka-Pilitāniá mei he 'Univēsiti 'o Kalefōniá, Pekilí.

Lolotonga 'ene 'i BYU na'á ne fetaulaki mo Sūsana Uainitā. Ne fakatupulaki 'e he ongome'á ni ha feohi fakakaume'a mālohi 'o na langa ai ha vā fe'ofa'aki. Na'á na mali 'i he Temipale Sōlekí 'i he 1974. Na'á na ohi hake ha fānau 'e toko nima.

Na'e kamata e ngāue ma'u'anga mo'ui fakaako 'a Palesiteni Tená ko ha tokoni palōfesa 'i he 'Univēsiti 'o e Siteiti ko Folōlitā. Na'á ne hoko ko ha mēmipa 'o e kau faiako 'i BYU 'i he 1982; kuó ne ngāue ai pē ko ha tokoni, kaungā ngāue mo ha palōfesa 'i he lea faka-Pilitāniá, pea ko e sea 'o e potungāué mo e tokoni fakaako ki he palesiteni.

'Okú ne pehē, ko e kongā mahu'inga taha 'o hono ako'i e ongoongolelei mei ha fa'ahinga me'a na'á ne ako 'i he'ene ngāue ma'u'anga mo'uí: kuo pau ke 'oua na'a hoko e faiakó mei he ilifiá pe loto vilitaki, ka mei ha feitu'u 'o e 'ofa—mei he 'ofa faka-Kalaisí, 'a e 'ofa haohaoa 'a Kalaisí. ■

Devin G. Durrant

Tokoni Ua 'i he Kau Palesitenisī Lahi 'o e Lautohi Faka-Sāpaté

I he taimi ne ui ai 'a Tėvini G. Tulani ko e tokoni ua 'i he kau palesitenisī lahi 'o e Lautohi faka-Sāpaté, 'e lava pē ke manatu e tokolahi 'o e kāingalotu 'o e Siasí ki hono ngaahi 'aho 'iloa 'i he'ene kei tui e falani pasiketipolo 'o e 'Univēsiti Pilikihami 'Iongí.

Ko e mo'oni kuo hoko e sipotí ko ha kongā mahu'inga 'i he mo'ui 'a Palesiteni Tulani. Na'á ne tuku ha vaha'ataimi ke fe'auhi 'i he NBA mo e kau va'inga lelei taha 'i he 'Iunaiteti Siteití. Ka kuó ne mahulu ange 'i ha tokotaha sipoti lelei pē: na'á ne hoko ko ha faifekau 'i Metuliti 'i Sipeiní, ko ha husepāniti, tamai, kui tangata, tokotaha fa'u tohi, tangata pisinisi, mēmipa faivelenga mo e palesiteni 'o e Misiona Tekisisi Tālasí 'i he ta'u 'e ua mo e kongā kuohilí.

'Oku pehē 'e Palesiteni Tulani 'a ia ne fā'ele'i 'i Pilikihami Siti, 'Iutā, 'i he 'aho 20 'o 'Okatopa, 1960, na'e hoko 'a hono 'api ne tupu aí ko ha kongā mahu'inga 'o hono teuteu 'i ia ki he fatongia takitaha ko ia 'o e mo'uí. Na'e hoko 'ene ongomātu'á, 'a Siaso mo Melolini Tulani ko ha ongo faiako tu'ukimu'a.

"Ko e mo'oní, na'á na faiako 'i he'ena leá—ka ko e mo'oni, ko e ngaahi akonaki ma'ongo'onga lahi na'á ku ma'u 'i 'apí na'á ku mamata 'okú na mo'ui 'aki kinautolu."

'Oku 'ilo'i lelei 'e Palesiteni Tulani mo hono uaifi ko Suli Mini Tulaní, 'a hono mahu'inga 'o e kau mālohi 'i hono teuteu 'i 'o e kau faifekau he kaha'ú.

"Oku ako'i lelei e [kau faifekau 'o e kaha'ú] 'e he'enua mātu'á 'i honau 'apí pea 'e he'enua kau faiako 'i he Siasí pea 'i he polokalama lelei 'o e seminelí mo e 'inisititiutí."

Na'á ne toe pehē 'oku lava 'e he polokalama Lautohi Faka-Sāpaté 'a e kau faiakó mo e kau ako 'i he ta'u kehekehe "ke faiako 'i he founga 'a e Fakamo'uí."

Ne mali 'a Palesiteni mo Sisitā Tulani 'i he Temipale Sōlekí 'i he 'aho 23 'o 'Epeleli 1983, pea ko e mātu'a kinaua ki ha fānau 'e toko ono mo e makapuna 'e toko ono.

Kimu'a pea ui ia ko ha palesiteni fakamisioná, na'á ne hoko ko ha pīsope, tokoni 'i he kau palesitenisī fakasiteiki, mēmipa 'o e kau palesitenisī 'o e Lautohi faka-Sāpaté, mo ha faiako 'inisititiuti.

Na'á ne ma'u ha mata'itohí 'i he 'Ako ki 'Ameliká (American Studies) mei he 'Univēsiti Pilikihami 'Iongí mo hono MBA mei he 'Univēsiti 'o 'Iutaá. 'Oku 'i ai ha'ane kautaha fakatau kekekele. ■

Tupu 'a e Māmá, tā 'e Elspeth Young

'I he 1830, na'e tuku 'e 'Aisake Mōlī ke 'ave 'e he ki'i ta'ahine ta'u 12 ko Mele 'Ilisapeti Lōlīmī 'ene tatau fo'ou 'o e Tohi 'a Molomoná. Koe'uhí ko e tatau pē 'eni 'e taha 'o e Tohi 'a Molomoná 'i Ketilani 'i 'Ōhaiō he taimi ko iá, na'e taufetongi ai 'a Mele 'Ilisapeti mo hono fāmilí 'i hono lau e tohí 'o a'u ki he valenga poó. 'I he pongipongi hono hokó, na'á ne toe fakaava hake 'a e tohí peá ne ako ma'uloto e ngaahi kupu 'i lea 'o e 1 Nīfai. 'Oku hanga 'e he maama 'i he tāvalivalí 'o fakataipe mai 'a e maama na'e ma'u 'e Mele 'Ilisapeti 'i he'ene lautohí.

Na'e pehē 'e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni lolotonga e fakataha faka'osi 'o e Konifelenisi Lahi Fakata'u Hono 184 'o e Siasí, "I he'etau fakalaulauloto ki he ngaahi pōpoaki kuo tau fangoá, 'ofa ke tau fakapapau ke hoko 'o lelei ange 'i he tu'unga ne tau 'i ai he kuohilí. Fakatauange ke tau angalelei mo 'ofa ki he ní'ihí 'oku 'ikai ke tatau 'etau tui fakalotú mo 'etau tu'unga mo'uí. Na'e 'omi 'e he Fakamo'uí ha pōpoaki ki he māmaní 'o e 'ofa mo e failelei ki he kakai kotoa pē. 'Ofa ke tau muimui ma'u pē ki He'ene sīpingá."

SIASI 'O
SĪSŪ KALAISI
'O E KAU MĀONTONI
'I HE NGAHI 'AHO
KIMUI NĪ